Testamentu
Bezae.

7954

Num: 86

R17

Marignac-Lullin

IESV CHRISTI D.N.

Nouum teſtamentum,

ſiue Nouum fœdus.

Cuius Græco textui reſpondent interpretationes duæ: vna, vetus: altera, noua, Theodori Bezæ, diligenter ab eo recognita.

EIVSDEM TH. BEZAE ANNOTAtiones, quas itidem hac ſecunda editione recognouit, & acceſſione non parua locupletauit.

INDICES etiam duo, theologis (præſertim Hebraicæ, Græcæ & Latinæ linguæ ſtudioſis) multum profuturi, adiecti ſunt.

RESPONSIO eiuſdē ad Seb. Caſtellionē, in qua multi N. Teſtamenti & harū in ipſum annotationum loci accuratiſſimè excutiūtur, ſeorſum excuſa proſtat.

ANNO M. D. LXV

Excudebat Henricus Stephanus, illuſtris viri HVLDRICI FVGGERI typographus.

SERENISSIMAE REGINAE,

& ſuis virtutibus non minus quàm regiis decoribus ſplendidæ,

D. ELISABETAE,

Anglorum Reginæ, in Hibernia & circuniacentibus inſulis, &c. dominæ.

PETO à ſereniſſima tua maieſtate, Regina, vt me de huius operis iampridem à me inſtituti, & nunc ſub auguſto tuo nomine apparentis, ratione nonnihil differentẽ, benignè & patienter audias. Annus iam agitur octauus ex quo noſtram hanc noui Teſtamenti vel potius Fœderis verſionem, additis annotationibus, aggreſſus, aliquod eius operis ſpecimen edidi. Confidebam enim fore vt ii in quorum manus hæc noſtra incidiſſent, ſi quidem amici nobis eſſent, monitorum officio fungerentur: ſin verò vel inuidi vel maleuoli, ſeuerè in ſingula inquirendo, quædam vel inueniendi, vel diligentius conſiderandi, vel etiam corrigendi occaſionem ſaltem aliquam nobis præberent. Hanc enim ego ex ipſis etiam inimicorum calumniis vel maximam vtilitatem capiẽdam eſſe ſemper exiſtimaui. Itaque quod olim perfectis operibus Apellem ferunt factitaſſe, id ego mihi in iſto vixdum inchoato faciendum putaui: eóque cõſilio nec Regiæ tuæ maieſtati, quæ tum (vt omnes magno cum mœrore audiebamus) de capite ipſo, Euangelicæ veritatis cauſa, periclitabatur, nec cuiquam etiam alii qualecunque illud meum ſcriptum dicaui, ſed omnibus Chriſtianæ religionis ſtudioſis veluti ſpectandum propoſui. Sed ecce cõtra ſpem & expectationem noſtram, ab amicis nihil præter immodicas laudes, quas minimè omniũ optabam aut ſperabam, retuli: altera verò ex parte duo tantùm apparuerunt, Sebaſtianus Caſtellio & Franciſcus Balduinus: quorum ille vt nulla erat in his rebus doctrina nullóque iudicio præditus, multa quidem reprehendit, ſed temere planè & imperitè, ſicut in mea reſpõſione planum feci, adeò vt vix in vno & altero loco nos adiuuerit: alter verò, planè virulentus Apoſtata, contẽtus in genere culpare quod antea laudabat, nihil peculiare, quod quidem alicuius ſit momenti, obſeruauit. Et tamẽ eum noſtra legiſſe, atque adeò in iis profeciſſe, ſic cõſtat vt ne ipſe quidem inficiari poſſit. Tum ſic egomet mecũ, Quod tot amici & tales laudant, maleuoli verò tanto tempore nondum carpere ſine manifeſta calumnia potuerunt, dignum eſt fortaſſis quod ſemel inchoatum, pro viribus abſoluas. Itaque ex Gallicis illis ciuilibus diſcordiis ſeruatus, hoc conſilio ad opus iterum redii: in quo quid præſtare ſtuduerim, partim res ipſa oſtendet, partim etiam optimè (opinor) aperuero, ſi eadem illa quæ initio ſuperioris editionis fuerã teſtatus, iterum repetiero, quibus videlicet de cauſis hoc quicquid eſt ſcripti (quod nonnulli fortaſſis ſi non inutile, at certè non ita neceſſarium arbitrari poſſent) tanta contentione ſim aggreſſus.

QVAM neceſſe ſit in Eccleſia Dei extare emendatam vtriuſque Teſtamenti Latinam interpretationem, non eſt quòd pluribus conemur oſtẽdere, quum de

eo nemo possit dubitare quin sese pietati ac religioni Christianæ inimicum esse profiteatur. Dicẽdum est igitur mihi potius quæ me causa impulerit vt post aliorũ, ac præsertim Erasmi, interpretationes, in hoc argumento versarer: deinde etiam paucis est explicanda ratio quam in hoc opere absoluẽdo sum sequutus. Vulgatæ illius editionis qua iampridem vtimur, quis author fuerit, video inter doctos homines non constare. Hoc quidẽ constat, præterquam quòd plurimis locis à librariis est deprauata, sæpe illam à Græcis discedere, sæpe obscurè multa interpretari, quædam prætermittere, quædam adiicere: vt eam minimè mirũ sit eruditis hominibus nunquam satisfecisse, imperitis autem multis magnos errores obiecisse. Eruditos voco, non eos duntaxat qui præcipuè hoc nomine digni sunt, quales sanè perpauci semper extiterunt: sed eos quoque qui vel mediocrem vtriusque linguæ peritiam ad pietatis studium attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera esse video. Vnum, eorum qui per imperitiam, quòd pleraque errata non modò non intelligant, sed ne suspicari quidem possint, idcirco in recepta illa interpretatione acquiescunt: qui tamen proculdubio meliora amplecterentur siquis illa commonstraret. Alterum, eorum qui peruerso quodam ingenio præditi, ita in crassis illis & obscuris tenebris versantur vt veritatis lucem sponte refugiant. Illi commiseratione sanè aliqua digni sunt: isti verò planè indigni quorum corruptis & deprauatis iudiciis quisquam commoueatur: quinimo aperti sunt veritatis hostes. mirus enim est inter mendacium & ignorantiam, qua isti tantopere delectantur, consensus. Adferunt tamen ipsi aliquid, ne nihil dicere videantur. Maiores nostri (inquiunt) illa interpretatione fuerũt contenti. Cedo verò quos maiores appellatis? Nam Augustinum, Ambrosium, Hilarium, vllum denique scriptorem eruditum esse nego qui non ab illa sæpenumero discesserit. Id si pernegatis, ipsorum libros vobis iudices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, si Vetus illa editio tam erat emendata quàm vos esse vultis, cur ipse Damasi Romani Episcopi hortatu, idẽ in illa tentauit quod olim Origenes in Veteris testamenti Græca interpretatione? Nam ista certè de qua agimus, si Hieronymo tribuatur, necesse est fateamur illum plurimis & iis quidem manifestissimis erratis teneri. Denique quum (vt olim idem conquerebatur) tot penè sint huius editionis exemplaria quot sunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa sit cæteris anteponenda. Veritas certè quamuis vetustior sit mendacio, tamen non perinde vt vinum probatur vetustate. Quum igitur in illa Vulgata editione (quam tamen ego quoad eius fieri potuit integram seruaui) permulta requirantur, laudandus est profectò eorum labor qui illam emendare studuerunt. Ex illis autẽ alii, vt omnẽ nouitatis suspicionẽ effugerent, ex collatione antiquissimorũ codicũ conati sunt quæ luxata videbantur restituere: alii, Hieronymi exemplum & Pontificum decreta, ipsamque adeò rationem sequuti, ad Græcorum vsque fontes recurrerũt. nam de Nouo testamento hic à nobis quæritur. In vtrisque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo quòd antiquitati tantum honorem habuerint: in eo vitupero quòd dum à Latinorum codicum vestigiis nunquam volunt discedere, sæpenumero errata erratis cumularunt. Istorum verò consilium, eruditionem, diligentiam, sicut non possum non vehementer approbare, ita quædam (quod eorum pace dixerim) in ipsis desidero. Nam vt in genere de omnibus loquar, quũ in ipsis Græcis codicibus maxima sit interdum varietas, videntur omnes vel satis multis exemplaribus non fuisse instructi, vel non satis de hac annotanda varietate soliciti. Video enim illos, cæteris neglectis, ea demum plerũque annotasse quæ ipsi probabant: quũ singula potius annotare oportuerit, vt suum cuique iudicium relinqueretur. Id ergo ab illis factum esse vehementer cuperem. In singulis autem quid requiram, ac præsertim in Erasmo, qui superiores omnes magno post se interuallo reliquit, malo ex nostrarum annotationum collatione intelligi quàm ipse sigillatim explicare: nequis quod veritatis studio dico, vel ab inuidia, vel ab obtrectandi studio profectum putet. Pauca tamen commemorabo quæ ad consilii nostri explicationem pertinent. Veterem interpretem Erasmus meritò in eo reprehendit quòd vnum idémque vocabulum sæpe diuersis modis explicet. Atqui in eo ipso quoties peccat? Leuiculum hoc est, dices. Ego verò aliter censeo, nisi quum ita necesse est, in his quidem libris in quibus sæpe videas mirifica quædam arcana velut vnius vocabuli inuolucris tegi: vt quo propius abest à Græcis & Hebræis Latina interpretatio, eo mihi quidem magis probanda videatur: ita tamen vt simplicitate illa sermonis seruata, quæ in his Spiritus sancti oraculis planè diuina est & admirabilis, asperum illud & horridum scribendi genus vitet. Deinde quàm immeritò multis locis Veterem interpretem reprehendit, tanquam à Græcis dissentientem? Dissentiebat, fateor, ab iis exemplaribus quæ ille nactus erat: sed non vno loco comperimus aliorum codicum, & quidem vetustissimorum, authoritate eam interpretationem niti quam ille reprehendit. Quinetiam aliquot locis animaduertimus, Veteris interpretis lectionem, quamuis cum nostris Græcis exemplaribus interdũ ei non cõueniat, tamẽ ipsis rebus multo melius quadrare: nẽpe quòd ille, quisquis fuit, emendatius aliquod exemplar nactus esset. Præterea quisquis ex veterum scriptis aut Græcis aut Latinis ista emendanda susceperit, nisi admodum attentè & cõsideratè id faciat, omnia certè corruperit potius quã emẽdarit. Neq; enim scriptores illos seu Græcos seu Latinos existimãdũ est, quoties locũ aliquẽ citarẽt, toties vel libros inspexisse, vel singula verba numerasse. Fuisset enim hoc infiniti penè laboris, nec (vt ego quidem arbitror) prorsus necessarii: quũ ne ipsi quidẽ Apostoli vel cum Hebræa veritate, vel cum Græca interpretatione totidem verbis semper cõsentiant, vt qui de sententia potius ipsa quàm de syllabis laborent. Itaque sicut Erasmi studium ac diligentiam in eo magnopere laudo quòd veterum scripta tam diligenter euoluerit; ita cogor, quod ad ipsam locorum collationem attinet, nonnullam in eo maiorem attentionem desiderare. qua in re ab ipso peccatum esse non semel & in Græcis & in Latinis theologis animaduerti. Sed & illud fateor videre me nõ posse, cur quod vno loco cõprobauit, alio reiiciat: quod alibi mutauit, alibi retineat. quod tamẽ poterat vel memoriæ vel librariorum culpæ tribui, nisi id esset infinitis penè locis commissum. Nam quòd interdum in ipsa interpretatione occurrunt quæ in annotationibus non probantur, in eo culpa est manifesta typographi, alioqui diligentissimi, qui interpretationem ipsam non satis diligẽter cum annotationibus cõparandam curauit. Denique vt sunt varii hominum sensus, partim eorũ rationibus adductus qui hoc nostro felici & erudito seculo theologiã sanctissimè & eruditissimè explicarũt, partim etiã meũ iudiciũ sequutus, nõnulla mihi animaduertisse videor

ab eo præterita quæ mutanda existimarem: nonnulla rursus mutata quæ relinquenda potius fuisse viderentur. Quid igitur? Nempe (vt de nostro tandem instituto aliquid dicam) si is esset omnium, ac præsertim Regum & Principum, animus qui esse debebat, & quem tibi esse audio, Regina, nihil certè haberét antiquius quàm vt primo quoque tempore doctissimos & religiosissimos quosque vndique cogerent, ex quorum iudicio & authoritate, vtriusque Testamenti interpretatio quæpiam semel ederetur, cuius, quoad eius fieri posset, sacra & inuiolata esset authoritas. Neque enim ab vno quopiam tantum opus rite absolui posse videtur. Sed plerique aliud habent scilicet quod agant: & ea quoque est in multis doctis alioquin hominibus ambitio, (quidni enim dicam quod res est?) ea φιλαυτία, is pruritus, vt multo malint vel aliud quiduis curare, vel in his etiam sacris tractandis, ab optimis discedere, potiusquam videri nihil ipsi dixisse aut scripsisse. Ea quoque typographorum quorundam auaritia est & impietas, quibusdam etiam in locis in quibus Euangelium docetur, vt dum lucrum captant, nihil tam sit ineptum, tam ridiculum, tam impium, quod Ecclesiæ Dei non obtrudant: scelerati certè homines, ac planè digni qui communi omnium Principum authoritate seuerè coerceantur. Quum igitur illud adhuc requiramus quod est in primis necessarium, nonnullam certè laudem merētur qui in ista senescentis mundi corruptione, sua omnia studia in rem istā omniū longè vtilissimam ac maximè necessariā conferunt. In iis autem etsi, Dei beneficio, possum nomē ipse meū profiteri, nunquā tamē profectò eò progressus essem vt in hoc argumenti genere quicquam scriberem quod publicè appareret, nisi me optimorum ac doctissimorum hominum authoritas in hanc velut arenam inuitum ac reluctātem pertraxisset. Satis enim, Dei gratia, intelligo quàm non satis sim instructus omnium earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiēdum requiruntur: & aliorum exemplo didici quàm facilè in omniū reprehensionem hoc scribendi genus incurrat: in quo videlicet, siquid noui adferas, cæteros reprehēdere: sin verò ab aliis dicta commemores, actum agere videaris. Sed quum me quo primùm tēpore ista sum aggressus, partim Robertus ille Stephanus noster, homo iuuādæ Ecclesiæ Dei natus, incitaret: partim verò alii permulti non desinerent tum vt tardum & cūctantem accusare, tum etiam reprehēdere quòd donum Dei in me (vt ipsi dicebant) collatum, tam diu sepultum iacēre sinerem: tandem constitui, illorū iudicia à me diutius contemni non posse quin pro modestiæ & constantiæ laude, in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem. Parui igitur illorum consiliis, præsertim eximii illius serui Dei, ac optimi mei in Christo parentis Iohannis Caluini authoritate victus: cuius & viui iudicium tanti feci, & nunc (quādo ita Deo visum est) nobis erepti memoriā sic veneror, vt quod illo hortatore susceptum, nunc expolire studeo, omnino confidā Ecclesiis inutile non fore. Studui autem in primis vt non modò à Græcis, sed etiā à recepta iam olim editione quamminimum deflecterem. Verborum proprietatē adeò studiosè sum sectatus, vt etiam à synonymis, quoad eius fieri potuit, libens abstinuerim. Singula Græca vocabula eodē vbique modo exprimere studui, nisi quū diuersa fuit significatio, aut peculiaris aliqua ratio incidit: quā & ipsam breuiter plerunque annotaui. Hebraismos tum in singulis dictionibus, tum in sensibus integris plurimos obseruaui, partim doctissimorum hominum commentariis, partim quorundam amicorum & collegarum meorum, ac præsertim AntoniiCeuallerii (hominis non vulgari doctrina, & singulari quodam in Hebræis iudicio præditi) diligentia ac eruditione summopere adiutus. In ipsis porro Hebraismis Latinè exprimēdis aliquoties malui nō summā habere Latinitatis rationē, quàm temere (vt Sebastianus Castellio fecit) quicquā audere. Videtur enim Hebræus ille sermo, præsertim in iis quæ ad religionis mysteria pertinent, plurima nescio quomodo ἐμφατικώτατα ac diuinè prorsus exprimere, quæ nullo alio idiomate satis feliciter possis declarare. Quòd si Græcè loquēs Spiritus sanctus, ab istiusmodi Hebraismis non abstinuit, & doctissimi quoque Græcorū interpretes illos adeo nō reiecerūt, vt iis etiā tanquā gēmis quibusdā scripta sua exornarint, non est (opinor) cur hoc meum studium quispiam reprehendat. Deinde quum in illis explicandis non semper consentiant doctissimi etiam scriptores, satius esse existimaui, integra omnia interdum relinquere quàm committere, vt allata vna interpretatione, alias omnes viderer reiecisse. Neque tamen nobis religio fuit in annotationibus illustrare quæ obscurius dicta videbantur, & quid potissimùm sequeremur, paucis indicare. In ipsis autem annotationibus studui vt nihil prorsus appareret ad ostentationem compositum, quum alioquin multæ sese liberius exultandi occasiones offerrent. Itaque verborum & formularum interpretatione contentus, addidi exempla ex profanis authoribus petita, non quoties licuit, sed quoties (meo iudicio) ita necesse fuit. Res autem ipsas tum attigi quum visa est sententiæ expositio cum ipsa vocabulorum interpretatione coniungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi esset propositum. Ex veteribus Origenem acerbè reprehendi, quem tantum abest vt cum Erasmo veteribus omnibus anteponam, vt contrà liberè profitear, nullum mihi magis impurum scriptorem videri. Ex recentioribus verò Castellionem (de quo paulo antè dixi) aliquot locis pupugi, quòd intolerandam ipsius audaciam existimem. In his autem omnibus concinnandis, cum Vallæ, Stapulensis, Erasmi annotationibus, etiam veterum tum Græcorum tum Latinorum, & recentiorum quoque doctissima scripta diligenter contuli: à quibus me plurimùm adiutum esse vltro profiteor: quanquam ne his quidem aut illis ita fui addictus vt meum iudicium liberè non sim sequutus. Ad hæc omnia accessit exemplar ex Stephani nostri bibliotheca cum vigintiquinque plus minus manuscriptis codicibus, & omnibus penè impressis, ab Henrico Stephano eius filio, & paternæ sedulitatis hærede, quamdiligentissimè collatum: quæ res vna præ cæteris magnopere me in plerisque subleuauit, quū interdum viderē, quæ alioqui sola interpretū coniectura nitebantur, alicuius codicis authoritate confirmata; interdum autem ex veteris lectionis vestigiis aditus ad cognoscendam veritatem nobis patefieret. in quo tamen hunc modum tenuimus, vt admonitione contenti, ex ingenio aut simplici coniectura ne apicem quidem mutaremus.

HAEC tum igitur, Regina, consilia mea fuerunt: quæ ne nunc quidē mutaui, sed quanta maxima fide ac diligētia potui, sum persequutus. Emendaui plurima, expunxi quæ videbantur redundare, adiunxi difficiliorum quorundam locorum expositiones: denique operam dedi, quantum quidem in me situm fuit, vt & multæ loquendi formulæ plerisque non satis adhuc (quod sine inuidia dictum sit) perspectæ, & ipsa in primis Apostolicarum disputationum methodus, omnibus paterent. qua in re quantum sit à nobis sudatum, ii demum

intelligent qui ſingula diligenter expendent. Sed quorſum hæc apud te, Regina? quaſi ſcilicet regiam tuam maieſtatem huius vel illius homunculi ſermonibus impediri conueniat. Ego verò (vt paucis reſpondeam) de me quidem nihil habeo quod dicam, quem tamen confido tuæ maieſtati nec ignotum, nec inuiſum, imò ne moleſtum quidem eſſe, idque in Domini mei Ieſu Chriſti gratiam, cuius gloriæ ſic ſtudes vt omnes fidos eius ſeruos etiam amare conſueueris: ſed de excellētiſſimis tuis dotibus, & maximis in Eccleſiam Dei beneficiis, quæ me ad hoc ſuſcipiendum conſilium impulerunt, neceſſariò mihi agendum puto, tum ne ingratus videar, tum etiam multo magis vt hac tam commoda occaſione Reges ac Principes omnes, propoſito ſibi tuæ maieſtatis exemplari, ad verè regias laudes quærendas accendantur. Minimè quidem, fateor, pendet Dei regnum à Regum potentia, quos etiam plerunque (quæ eſt mundi perfidia) infeſtiſſimos habuit: ſed tamen ſiquid eſt in terris in quo liceat diuinæ gloriæ imaginem velut in ſpeculo intueri, illud eſt profectò quod in te hodie præ cæteris orbis terrarum Principibus conſpicitur: regia videlicet maieſtas, pura Dei notitia ac reuerentia exornata: quarum rerum illa Reges ſupra mortales plurimos attollit, iſta verò etiam Angelis exæquat. Verè autem hæc à me dici quum & pii omnes magno cum gaudio intelligant, & Antichriſtiani ipſi magno cum dolore intus agnoſcant, minimè vereor ne dum hæc de te prædico, in adulationis ſuſpicionem incidam. Quæ porro de tuis virtutibus, ſuperſtite adhuc altero illo noſtrorū temporum Ioſia, Eduardo Rege fratre tuo, fuerit expectatio, vel illud declarat quòd illo in cælum recepto, certum ſit neminem bonum fuiſſe qui non tacito ſaltem cum gemitu (quoniam apertè non licebat) iniuriam non ſolùm tibi ſed etiam toti Angliæ regno factam deploraret, atque adeò qui non mala illa quæ poſtea euenerunt, à Deo Optimo Maximo deprecaretur. Aſperrimis autem illis tempeſtatibus quæ tot pias & ſanctas animas, quibus indignus erat mūdus, in cælū vſque expulit, quis te tandē à crudeliſſima & indigniſſima morte liberauit? Is vnus profectò qui te (ſicut omnes præſagiebant, & res ipſa declarat) pacandis tā multorū miſeriis deſtinarat. Quæ tunc in his quoque regionibus pro tua ſalute fuſæ ſint preces ac lacrymæ, tum à nobis exteris, tum à tuæ gentis exulibus, quibus tum hæc ciuitas perfugium erat, & quæ viciſſim fuerint omnium gratulationes quū de alterius illius obitu, tuáque inauguratione nuntius eſſet allatus, & cælū & terra penè ipſa teſtari poſſunt. Iam tum enim præſagiebāt omnes quæ poſtea ſunt cōſequuta, fore videlicet vt te apparente, ſæuiſſimam illam tempeſtatē placidiſſima quædā tranquillitas exciperet. Quod tamen euenit, nempe vt ſine turbis & cæde, tum diuina tum humana penè omnia in Angliæ regno, vno veluti momento componerentur, hoc ne ſperare quidem homines audebant. Eſt igitur hæc adeò ſubita rerum inſtauratio diuinitus quidem data, ſed ſecundum Deum ab illa tua virtute profecta, qua teipſam planè, vt multis aliis, reliquos orbis terrarū Principes ſuperaſti. Clementiam dico & illam naturæ lenitatem, qua ſic ipſa tibi vel ferociſſimos quoſuis ita deuinxiſti, vt quanto ſanctæ pacis artes omnibus illis virtutibus bellicis præſtent, quæ cū humani generis pernicie efflorescūt, reipſa perſpicuè demonſtraris. Anglia igitur tibi, Regina, ſecundū Deum Optimum Maximum, cuius nobiliſſimum es inſtrumentum, iſtud pacis beneficiū debet: quod etſi per ſe eſt excellens, altero tamen illo inferius eſt, cuius gratia, pax ipſa hominibus eſt expetenda: quod & ipſum tibi debet Anglia, nempe verum Dei cultum, nunc tandē à ſordidiſſimis illis Antichriſtianiſmi ſordibus repurgatum. Hoc illud eſt igitur quod te meritò ſupra omnes horum temporum Reges, ipſis etiam è cælo conſentientibus Angelis, attollit. Aliis enim quod placet, non licet: qui quidem carnis prudentia potius quàm Dei ſapientia in conſilium adhibita, peſſimè tum ſibiipſis, tum populis ſuis conſulunt: alii qui plurimi & potentiſſimi ſunt, apertum cum pietate bellum gerunt: nonnulli qui pauci ſunt, religionem quidem profitentur, ſed quomodo tandem inſtitutam, & quàm multis adhuc næuis deformatam, præſertim ſi diſciplinam Eccleſiaſticam ſpectes? Idololatriam damnant aliqui, nec tamen idola profligant. Miſſam Papiſticam eiiciunt nonnulli, ſed vt ſuam introducant. Tranſſubſtantiatio ab omnibus ſummo conſenſu repudiatur, ſed ita vt non deſint quidam qui nihilo ineptius delirium tanquam Chriſtianæ religionis arcem tueantur: adeò quidem vt (quod non ſine horrore dico) nonnullos iam non pudeat apertè Chriſtum ſimul & quod ad naturas attinet, cum Neſtorio diuidere, & quod ad proprietates, cum Eutychete confundere. Hæc enim eſt iuſta præfractæ contumaciæ merces. Quid multa? non deſunt alii qui Macedonii & Tritheitarum horrendas blaſphemias tum voce tum ſcriptis aſſerant: quibus nunc hæreſibus miſeræ Polonicæ Eccleſiæ diuexantur. At tibi, Regina, tuiſque populis quod haud ſcio an cuiquam noſtra tempeſtate regno, per te datum eſt, puræ videlicet ac ſinceræ Euangelii doctrinæ integra profeſſio, ad quam ſi (vt boni omnes ſperant, & fideliſſimi quique tuarum regionum Epiſcopi iampridem deſiderant) plenam quoque diſciplinæ Eccleſiaſticæ inſtaurationem adiunxeris, ſanè non video quid amplius vel Anglia ipſa poſſit à te flagitare, vel tua maieſtas in ipſam cōferre: niſi fortaſſis illud (quod vtinam breui diuinitus contingat) vt aliquo tandem tam auguſta virgine Regina, non indigno reperto marito Rege, ſobolem in maternas virtutes ſimul & in regna ſucceſſuram, longiſſimæ vitæ curſu peracto, felix populis tuis relinquas. Iam verò cuiuſmodi eſt duplex illud tuum facinus? Nota ſunt illa vetera Scotorum cum Anglis diſſidia: at tu illa omnia memorabili planè officio aboleuiſti, quum Scotiam in extremū periculū adductā, ab Antichriſti fraudulenta tyrānide, opportuniſſimis auxiliis ſummiſſis aſſeruiſti. Bellorū inter Frācos & Anglos geſtorū celebres ſunt hiſtoriæ: & tamen nuper quū & regni ipſius Gallici ſtatus & Eccleſiarum Gallicarum pericula promptum auxilium flagitarent, (nihil enim amplius de funeſtiſſimo illo bello dicendum arbitror, ne vulnerum cicatrices nōdum perſanatas refricare velle videar) quæ tua tunc fuit in iuuandis piis voluntas? adeò quidem vt iſtam qualemcunque Gallicarum Eccleſiarum libertatem, aſſertore & vindice (vnà cum inclyto D. Amiralio & magna Gallicæ nobilitatis parte) illuſtriſſimo principe Condenſi, à Chriſtianiſſimo Rege Carolo impetratam, Regiæ tuæ maieſtati & illuſtriſſimis Germaniæ principibus, exēplum tuum ſequutis, omnes magna ex parte deberi meritò fateantur. Quominus autem plenum hoc beneficium fuerit, rectè profectò iudicant qui nulli æquè rei atque noſtris ipſorum peccatis imputandum eſſe arbitrantur. Id quod eo liberius teſtor quòd iſtis tum conſiliis tum etiam pleriſque rebus præſens (quandoquidem ita Deo viſum eſt) interfui. Itaque cōfecta pace, quum in hanc vrbem, alteram videlicet patriam meam, ex qua viginti antè menſibus fueram ad Poſ-

sacrum illum conuentum euocatus, rediissem, cum alia multa mihi occurrerunt de quibus sæpe ac multum cogitarem, tum verò maximè tanti beneficii accepti memoria non aliter animo meo obuersari cœpit quàm obstatis perpetuæ de exoluendo ære alieno curæ ac solicitudines: nec prius mihi quiescendum putaui quàm hoc tibi, quãtumuis cessantibus aliis multo locupletioribus, non quidem illius beneficii (quod in æstimationem non cadit) pretium persoluerem, sed grati saltem animi monimentum velut communi Galliæ patriæ meæ nomine, Regiæ tuæ maiestati consecrarem. Cui enim potius hæc conueniunt quàm tibi, quæ singulari Dei Optimi Maximi beneficio id etiam es consequuta, vt non modò quid hîc dicatur, absque interprete intelligere, sed etiam tum de his linguis, tum de rebus ipsis vel optimè possis iudicare? En igitur tibi, Regina, qualecunque munus: quod si tibi gratum fuisse cognouero, nõ mediocrem laborum meorum fructum me percepisse existimabo, atque adeò Ecclesiis istud quicquid est, non inutile fore, multo (vt mihi quidem videor) certius præsagiam. Dominus te, Regina, Spiritu illo suo, quem Dauid Rex & ipse נדיבה tanquam principum proprium appellat, magis ac magis locupletet: zelo gloriæ suæ te tuósque populos vestiat: templo denique suo penitus repurgando, omnibúsque Excelsis semel abolendis, inuicta sua fortitudine te potenter fulciat ac confirmet.

Geneuæ, Annò à nato Iesu Christo, M. D. LXIIII, Decembr. XIX, quo die ante biennium Gallica nobilitas illustrissimo principe Condensi duce, tuis & illustrissimorum quorundam Germaniæ principum subsidiis freta, non procul Druidum vrbe, fortissimè præliata, prima restituendæ in Galliis Christianæ religionis fundamenta sanguine suo feliciter Deo consecrauit.

HENRICVS STEPHANVS LECTORI S. D.

DVABVS hisce paginis, alioqui vacaturis, ea quæ sequuntur carmina, ex amicorum consilio, mãdaui, olim quidem à me penè adhuc puero scripta, & illi præclaræ Græci Noui testamenti editioni præfixa quæ anno M. D. L. ex officina patris mei Rob. Stephani prodiit: nunc autem ex tempore, ac raptim duntaxat (vt illi ipsi amici norunt) recognita, & ex parte tamen incudi etiam reddita.

ΤΗΝ τριπόθητον ὁρᾷς καὶ τὴν πολύευκτον ἐκείνην,
Κείνην τὴν γλυκερὴν καὶ τὴν πολυτερπέα δέλτον,
Ἔνθεος ἣν ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν·
Ἣ μεγάλοιο Θεοῦ κραδίην οἰκτίρμονα φαίνει
Πᾶσιν ἀλιτροῖσιν, κοινῇ δὲ τε πᾶσιν ἀνῴχθη
Ὅσσοις ἠελίοιο καταυγάζουσιν ὀπωπαί.
Ἣ μούνη στήθεσσι φερέσβιον ἦθος ὀπάζει,
Καὶ τὴν οὐλυμπόνδε καὶ εἰς αἴδαο φέρουσαν
Δείκνυσιν, ὄφρα Θεοῦ κατεναντίον ἄμμε καθίζῃ.
Νήπιος ὃς δέλτου ταύτης ἀπὸ θυμὸν ἐρύξας,
Μαστεύει θνητῆς σοφίης ἀλιτήμονα θεσμόν.
Νήπιος ὃς φέγγους στυγνὴν προβέβουλεν ὁμίχλην,
Ἢ φάος ἱμερόεν μέσσῃ ἐνὶ δίζεται ὄρφνῃ.
Εἰ γὰρ καὶ πάσης σοφίης ἐπὶ μέτρον ἵκοιτο,
Γράμμασι δ' ὅσσα Θεὸς μυστήρια τοῖσδε διδάσκει,
Τῶν δ' ἀμύητος ἔοι, σκοτίην περὶ δηλὸς ἀλᾶται,
Νηπιάας ὀχέων, κενεοῖς δὲ σύνεστιν ὀνείροις.
Ὃς δὲ βίβλου λογίων ταύτης δεδαημένος ἐστίν,
Εὗρε φάος γλυκερόν, γλυκερῇ συνοπαδὸν ὁμαρτοῦν
Ἐλπίδι, εὐφροσύνην μόνη ἣ πραπίδεσσιν ἀέξει,
Εὐφροσύνην πάσης ἀμιγῆ μελεδῶνος ἀνιγρῆς·
Καὶ μένος ἀμφιχυθεῖσα τόσον στήθεσσιν ἐγείρει,
Ὥστε μιν οὐ Φάλαρεις, καὶ οὐ Βούσιρεις ὁμοκλῶν,
Οὐ βρόχοι, οὐ κλοιοί, οὔτε ξίφη, οὐ πυρὸς ὁρμή,
Οὐχ ἕτεραι κρυερῶν βασάνων ἐθέλησαν ἀνάγκαι.
Δὴ γὰρ ὀϊζυρὸν βίοτον βίου οἶδεν ἀμείβων
Ὀλβίου, ἀϊδίου, ἀγαθῶν πλέου αἰὲν ἐόντων·
Ὅντε μόρος Χριστοῦ, Χριστοῦ σωσίμβροτον αἷμα
Δωρεῖται, βροτέῃσι καθάρσιον ἀμπλακίῃσι.
Χριστοῦ, ὃς ἡμετέροις ὀλεσιμβρότου ἅμματα ῥήξων

Δαίμονος, ἦλθ' ἐπὶ γῆν, καὶ σκήνος γῆς ἐπιεῖται,
Ἀμπλακίης ἔξω, τἄλλ' εἴκελον ἡμετέροισι,
Συμθεῖνον ἐκπρολιπὼν ἕδος ᾧ πατρὶ ὑψιμέδοντι.
Ἀνθρώποισι δ' ὁμοῦ σταυρὸν ποτὶ γῆα πέπαρται,
Ὡς καὶ ἀναίτιος ὢν, ἀλιτήματος ἀνδρομέοιο
(Πατρὸς ἑοῦ βουλῆσι) κακὴν ἀποτίνοι ἀμοιβήν.
Ἀλλὰ θανὼν ἀνόρουσεν ἰὼν ἐκ τύμβοιο τριταῖος·
Γῆν τε λιπὼν μετέπειτα, φέρων ἐπὶ σάρκινον ὄγκον,
Οὐρανὸν εἰσανέβη παλινόστιμος ἀστερόεντα.
Οὐρανὸν εἰσανέβη, ὀλοὸν δεσμοῖσι πεδήσας
Δαίμονα, τοῖς ἡμᾶς δολερῶς μάλ' ἔσκε πεδῆσαι·
Σὺν κείνῳ δ' ἑελήπτον ἄγων πολὺν ἄλλον ὅμιλον,
Τόν τ' Ἀΐδην, Θάνατόν τε, καὶ Ἀμπλακίην ἀλεγεινήν,
Τόν τε Νόμον τελεταῖσιν ἀγαλλόμενον πολυμόρφοις.
Κεῖθι δὲ δεξιτερῆφιν ἑῷ παρὰ πατρὶ κάθηται,
Πᾶσι δ' ἐπωνυμίην ἐπαληθεύουσιν ἀπ' αὐτοῦ,
Θυμὸν ἐπιπνείει κρατερόφρονα, καὶ μένος ἀδρόν,
Οὐρανόθεν πρὸς ἀγῶνας ἐφοπλίζων πολυμόχθους·
Ἔστε δικαστὸς ὁμοῦ κατεβῇ πάλιν, ὢν ἀδόκητος,
Τοῖς τ' ἤδη δόλιχον βιότου διὰ πάντα δραμοῦσι,
Τοῖς τ' οὔπω βιότου τελευτήσασιν ἐν χθονὶ τέρμα·
Καὶ ἐσθλοῖς μὲν ἑῆς μεταδῷ βασιληΐου ἀρχῆς,
Ἄφθιτον εἰς αἰῶνα λιπεῖν ναετῆρας Ὀλύμπου,
Τοὺς δὲ κακῶν ῥεκτῆρας ἄγει ἐς Ταρτάρου ὀρφνήν.
Ταῦτα τὰ καλὰ πέλει παιδεύματα καὶ βιόδωρα,
Ὧν οὐδ' ἐστὶν ὄναρ σοφίη γε διδάσκαλος ἡμῖν,
Ἀλλ' ἡ Χριστιανῶν δέλτος πολυήρατος ἥδε,
Σειρήνων πολλῷ λιγυρωτέρη οὔασι δέλτος,
Χρυσοτέρη χρυσοῖο τῶν ὄμμασι Χριστιανοῖσιν,
Ἔνθεος ἣν ἔγραψε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν.

Euangelium secundum Matthæum.

Τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον.

EVANGELIVM, Εὐαγγέλιον. Id est, summa beata illius doctrinæ quam nobis Iesus Christus annuntiauit. Quum enim Euangelium Græcis quemuis bonum & optatum nuntium declaret, propriè dici cœpit de vera illa salutis doctrina, quæ non est excogitata ab hominibus, sed è cælo ad nos allata, sicut prædictum fuit Esa.52.b.7. vt mutua sit inter fidem & Verbum prædicatum relatio, Rom.10.d.17. Quoniam autem Christus est nõ tan-5 tùm huius rei nuntius, sed etiam ille ipse in quo tota hæc felicitas residet, idcirco Euãgelii nomen peculiari ratione inscriptum est quatuor istis Matthæi, Marci, Lucæ & Iohannis libellis, quibus rerum à Christo dictarum & gestarum historia continetur. Sed & illud obseruãdum est, interdum Euangelii nomine neque hos quatuor libellos, neque ipsam propriè doctrinam, sed eius potius doctrinæ annuntiationem significari, vt Rom.1.a.1, & 1. Cor.4.c.15, & 2.Cor.8.c.18, & alibi sæpe. Nos autem vbique hoc vocabulum, quasi Ecclesiæ Christi peculium, vt 10 alia eiusmodi omnia, libenter retinuimus. Secundũ Matthæum, κατὰ Ματθαῖον. id est, vt scriptũ & traditum est à Matthæo. Castellio conuertit, Authore Matthæo: quod mihi duriusculum videtur. Magis enim (vt opinor) propriè loquetur qui Deum huius Euangelii authorem vocabit, scriptorem, Matthæum. Fateor tamen Euangelium Matthæi & aliorum, non minus quàm Pauli vel Petri Epistolas, atque etiam authorem pro scriptore dicã solere: sed non puto temere scriptũ κατὰ Ματθαῖον potius quàm Ματθαίου, vel ὑπὸ Ματθαίου, vel aliud eiusmodi: 15 quoniã videlicet Euangelii nomen hoc in loco non tam aliquod scripti genus declarat quàm ipsius scripti sententiam, cuius author sit Christus, scriptor Matthæus. Idque etiam magis liquet ex inscriptione quæ in Latinis codicibus reperitur, nempe, Sanctum Domini nostri Iesu Christi Euangelium, secundum Matthæum.

Κεφάλαιον α΄.	NOVA INTERPR. CAP. I.	VETVS. CAP. I.	
1 ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβίδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.	1 LIBER generationis Iesu Christi, filii Dauid, filii Abraham.	LIBER generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham.	Luc.3.e.24.
2 Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.	2 Abrahã genuit Isaac. Isaac autẽ genuit Iacob. Iacob autẽ genuit Iudam, & fratres eius.	2 Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.	Gen.21.a.2. Gen.25.d.24. Gen.29.d.35.
3 Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θαμάρ. Φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.	3 Iudas autem genuit Phares & Zara è Thamar. Phares autẽ genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.	3 Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autẽ genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.	Gen.38.g.27. 1.Par.2.a.5. ruth 4.d.18.
4 Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.	4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.	4 Arã autẽ genuit Aminadab. Aminadab autẽ genuit Naasson. Naassõ autem genuit Salmon.	

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Liber, Βίβλος, id est recensio, Hebræorum idiotismo, vt Genes.5.a.1, ספר תולדת. Subauditur autem, Hic est, vel aliquid eiusmodi: vt sit hic titulus non totius historiæ, sed sequẽtis genealogiæ. nam etiam hoc totum, βίβλος 20 γενέσεως, nihil aliud quàm genealogiam declarat. Cicero eodem modo libellum nominũ dixit. Generationis, γενέσεως, id est, maiorum ex quibus ortus est Christus. Vocabulũ autem Generationis retinui, partim quòd Christianorum aures illi sint assuetæ, partim etiã quòd optimè videatur Christi ἀνθρώπινον exprimere, quia æternus ille Dei Filius non potest dici ex Dauide & Abrahamo genitus, quin statim veniat in mentem illud Iohannis, Et Sermo ille factus est Caro. Filii Dauid, υἱοῦ Δαβίδ. Fateor apud Hebræos filiorum appellatione, sicut etiam 25 apud Latinos poetas nepotum vocabulo posteros omnes intelligi. quæ res fecit vt nonnulli tum hoc, tum aliis locis maluerint dicere, Dauide prognatum. Sed ego illud malui: quia (nisi fallor) siquis diligenter expendat promissionum formulam, ad quas respexit Matthæus, intelliget Dominum disertè polliceri Abrahamo & Dauidi fore vt non tam ex ipsorum posteritate quàm ex illis ipsis, beatum illud semẽ exoriatur. Neque temere factum est vt Christus peculiariter vocetur filius Abrahami & Dauidis: quasi ex iis qui intercesserunt non tam fuerit oriundus, quàm verus & proximus illorum duorum filius, promissionis & fidei virtute. Filii Abrahã, υἱοῦ Ἀ-30 βραάμ. Quamuis hæc possint de Dauide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere: malo tamen vtrunque ad Christum referre, vt idem & filius Dauidis & filius Abrahami dicatur.

Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ῥαχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ῥούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.

1.Reg.16.a.1, & 17.b.12. 2.Reg.12.f.24

Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.

3.Reg.11.g.43. 1.par.3.b.10.

Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ῥοβοάμ. Ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά.

Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν.

Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἄχαζ. Ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν.

4.Reg.20.d.21. & 21.d.18. 1.par.3.b.13.

Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν.

4.Reg.23.g.34 & 24.a.1. 2.par.36.a.4. 4.Reg.24.b.6.

Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.

2.Par.37.b.9. 1.par.3.b.16. 1.Esd.3.a.2, & 5.a.2.

Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ.

Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ.

Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ.

Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ.

Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη ΙΗΣΟΥΣ, ὁ λεγόμενος Χριστός.

5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 ‖Iesse autem genuit Dauid regem. ‖Dauid autem rex genuit Solomonem ˘ex ea quæ *fuerat uxor* Vriæ.

7 ‖Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.

9 Hozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.

10 ‖Ezecias autē genuit Manasse. Manasses autē genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.

11 ‖Iosias autē genuit Iakim. Iakim autē genuit Iechoniā & fratres ei', ˘deportatione Babylonica.

12 Post vero deportationem Babylonicam, ‖Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autē genuit Azor.

14 Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.

16 Iacob autē genuit Ioseph virum Mariæ, ex qua genitus est IESVS ille qui dicitur Christ'.

5 Salmō autē genuit Booz de Rahab. Booz autē genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 Iesse autē genuit Dauid regē. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ.

7 Salomō autē genuit Roboā. Roboā autē genuit Abiā. Abia autē genuit Asa.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Iorā autem genuit Oziam.

9 Ozias autem genuit Ioatham. Ioathā autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.

10 Ezecias autem genuit Manassē. Manasses autem genuit Amō. Amon autem genuit Iosiam.

11 Iosias autē genuit Iechoniā & fratres ei', in trāsmigratione Babylonis.

12 Et post trāsmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.

13 Zorobabel autē genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.

14 Azor autē genuit Sadoc. Sadoc autē genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

15 Eliud autē genuit Eleazar. Eleazar autē genuit Matthā. Matthā autē genuit Iacob.

16 Iacob autem genuit Ioseph uirum Mariæ, de qua natus est IESVS, qui uocatur Christus.

6 Ex ea quæ *fuerat uxor* Vriæ, ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Vulgata, Ex ea quæ fuit Vriæ: quod rectè emendauit Erasmus, vt eclipsi Græcis familiari non modò subaudiatur γυναικὸς, sed & participium Aoristi secundi γενομένης addatur: ne videatur Solomon natus ex adulterio.

11 Genuit Iacim. Iacim autem genuit Iechoniam, ἐγέννησε τὸν Ἰακείμ. Ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν. Sic ex vetusto codice restituit Robertus Stephanus: de cuius diligentia & religione in sacris libris excudendis, apud omnes doctos & pios homines constare puto. Sed & ea quæ paulo pòst sequitur genealogiæ distributio in tres τεσσαρεσκαιδεκάδας, ita legendum esse conuincit. Euangelium tamen Hebræum Matthæi, Lutetiæ excusum, aliter numerum suppleuit. Nam post Abiud versu 13, subiicit Abnerū, & Abnero Eliacim. Sed omnia exēplaria Græca & Latina, quæ mihi inspicere licuit, dissentiūt. In deportatione Babylonica, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος. Vulg. In trāsmigratione Babylonis. Eras. In exilio Babylonico: & paulo pòst, versu 16, Demigratione Babylonica: perinde acsi φυγὴ & μετοικεσία idē valerēt. quod minimè puto. Videtur enim φυγὴ propriè eorū esse qui exilii caussa solum vertūt. μέτοικοι autē dicūtur (sicut Budæus annotat) non tātùm qui sedes spōte mutāt, sed etiā qui deportātur. quod posterius significare voluit Euāgelista. Aristoteles οἰκονομικῶν β, de Cleomene Alexandrino loquens, à quo sunt Canobitæ deportati, αὐτοὺς, inquit, μετῴκισεν. Vnde Metœci dicti, de quibus agitur in l. Certa. C. de iure fisci, lib. x. Sic apud Hebræos differre vidētur גלות, id est μετοικεσία, & נוד, id est φυγή. Sed illud quoque obseruandū est, natū non esse Iechoniā ex Iakimo in ipsa trāsmigratione Babylonica, vtpote quæ cōtigerit vndecimo demū anno post ipsius Iechoniæ exiliū. Erat autē natus Iechonias quū regnū iniret, annos octodecī, sicut scribitur 2. Reg. b.8.24: vt necesse sit totos 19 annos inter ipsius ortū & Babylonicā deportationem intercedere. Itaque non aliò respexit Euangelista quàm vt significaret captiuitatem illam incidere in Iakimi & Iechoniæ tempora.

16 Genitus est, ἐγεννήθη. Vulgata, Natus: quod idem valet. Idem enim Lucas 2. b. 11. de Christo loquens, ἐτέχθη ὑμῖν σωτὴρ, inquit: quū cap. 1. ver. 57. de Elizabetha dixisset, ἐγέννησεν υἱόν. Sed & apud Latinos Genitus & Natus permutantur. Prætuli tamen hoc quidem loco Erasmi versionem, ne vnum verbum pluribus modis, nulla necessi-

tate coactus, interpretarer: quod vitare cōstitui quoad eius fieri poterit. Capite quidē secundò, quo dilucidior sit sensus, vertemus Natum, quia expressa natalis loci illic fiet mentio: & forma loquendi fortassis esset durior si illic ponerem Genitus. Qui dicitur, ὁ λεγόμενος. Vulgata, Qui vocatur. id est ὁ καλούμενος. Christus, Χριστός, Hebraicè משיח, id est vnctus. est enim verè rex, Sacerdos, & Propheta. Latini Græcam vocem integram seruare 5 maluerunt quàm vnctum aut delibutum vocare.

Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.

Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.

Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρα ἀπολῦσαι αὐτήν.

17 ˘Vniuersæ igitur progenies ab Abraham vsque ad Dauid, progenies quatuordecim: & à Dauid vsque ad deportatione Babylonicam, progenies quatuordecim: & à deportatione Babylonica vsque ad Christum, progenies quatuordecim.

18 IESV verò Christi ˘natiuitas ˘ita fuit. Nam quum mater eius Maria desponsa esset Ioseph, ˘priusquam ipsi conuenissent, inuēta est vterum ferre ex Spiritu sancto.

19 Porro Ioseph vir eius, ˘quum esset iustus, & nollet eam ‖ignominiæ exponere, voluit clam eam dimittere.

17 Omnes itaque generationes ab Abrahā usq; ad Dauid, generationes quatuor decim: & à Dauid usque ad transmigrationē Babylonis, generationes quatuor decim: & à transmigratione Babylonis usquè ad Christum, generationes quatuor decim.

Luc.1.c.27.

18 Christi autē generatio sic erat. Quū esset desponsata mater ei' Maria Ioseph, antequā cōueniret, inuēta est in uetro habēs de Spiritu sācto.

Ioseph autē vir eius, quū esset iustus, & nollet eā traducere, uoluit occultè dimittere eam.

Deut.24.a.1.

17 Vniuersæ igitur progenies, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. Id est, Omnes isti suis gradibus, prout alius alium genuit, in hac familiæ Dauidis descriptione enumerati. Itaque hoc demum est quod Hebræi תולדות vocant, passiuè quidem acceptum pro iis qui gignuntur. Generationis autem nomen, quod Vetus interpres & Erasmus vsurparūt, Græco quidem respondet, sed mihi visum est obscurius. Castellio maluit Genera interpretari, vocabulo magis 10 ambiguo: quanuis animaduerterim Herodotum in Clio πέμπτην γενεὴν dixisse, quum de abnepotis filio ageret. Certè Vetus ipse interpres ita vt ego interpretatus est Luc.1.c.50.

18 Natiuitas, ἡ γέννησις. Vulgata, Generatio. quod huic quidem loco non videtur conuenire, quum generandi verbum vix (vt opinor) possit ad partum accommodari, sed ad conceptum tantùm pertineat. Latius ergo patet Gignere: sed quum verbali nomine careat, coacti sumus synonymum quærere: quod & ipsum alibi quàm a-15 pud Vlpianum non memini legere. Natiuitatem tamen maluimus dicere quàm ortum, nequis cum Serueto illo impio existimet Filium Dei tum demum exortum, & quod ad hypostasin attinet à Patre fuisse distinctum, quum ex Virgine natus esset. quanuis constet, hoc loco de Filio Dei, quatenus homo factus est, institutam esse narrationem. Ita fuit, οὕτως ἦν. Verbum ἦν positum est in Aoristi secundi significatione, sicut infrà 2.c.15. & 12.d.44. & Marci 11.d.32. Erasmus, conuertit, sic habet. id est οὕτως ἔχει. Terent. Adelph. Nam ita est homo. Nam 20 quum mater eius Maria esset desponsa Ioseph, μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ. id est, sponsione promissa. Neque enim adhuc in eandem domum conuenerant, quod tamen existimat Chrysostomus. Constat enim τὸ μνηστεύεσθαι & γαμεῖν apud Græcos, sicut apud Hebræos ארש, & illud quod ipsi per periphrasin dicunt אשה לקח, non minus inter se differre quàm apud Latinos sponsalia à nuptiis. quod vel his vnus Terentii versus indicat, Placuit, despondi, nuptiis hic dictus est dies. Et hanc quoque Iudæis consuetudinem fuisse vt inter spon-25 salia & nuptias tempus aliquod intercederet, constare potest ex Deuteronomii capite 21.c.12. Porro particula γὰρ ab aliis omissa, hoc loco non est caussalis, sed expletiua, sicut etiam coniunctio Nam interdum apud Latinos.

Priusquam ipsi conuenissent, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. id est, Priusquam illam duxisset domum. Siue, Ante nuptias. Erasmus, Priusquam congressi fuissent: eos nimirum sequutus qui hoc exponunt de mariti cum vxore cōgressu, quasi iam antea Maria fuerit Iosephi vxor, à qua tamē abstinuerit, nimirū ex virginitatis voto. Sed nō dubi-30 to quin veteres hac in re sint planè hallucinati: quod videtur vnus penè Gerson inter illos recentiores animaduertisse, quem immeritò flagellat Erasmus hoc nomine, Infrà, Luc.1.f.59. Vterum ferre, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Vulg. In vtero habens. Erasmus, grauida, id est ἔγκυος. Ad verbum, In ventre habens. quod dicendi genus proprium est Græcis medicis, præsertim Hippocrati: cuius loco apposui quod proximè visum est accedere. E Spiritu sancto, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, De Spiritu sancto. Quanuis autem De pro E interdum ponatur, tamen hoc loco 35 minimè necesse fuit hanc enallagen accersere: quod annotauit Erasmus. Ista verò narrantur προληπτικῶς, id est per anticipationem, quanuis aliter censeat Theophylactus. Nam alioquin minimè oportuisset Iosephum in somnis admoneri eius rei quam satis antea intelligeret.

19 Quum esset, ὤν. Erasmus, Quia erat. Ad verbum, Existens. Vulgatus interpres & Latinè loquutus est, & Græcorum participium eleganter expressit. Ignominiæ exponere, παραδειγματίσαι. Vel, In eam exemplum sta-40 tuere. Hæc enim est notatio Græci huius verbi, quod Augustinus ad verbum Epist. 59 vertit Exemplare, & Vetus interpres Traducere: non malè quidem, nisi nimium ambiguæ & tamen angustæ significationis esset Traducendi verbum. Dicitur autem τὸ παραδειγματίζειν tum de capitali supplicio, vt Num. 25, ubi verbum Hebræum יקע Græcus interpres vertit παραδειγμάτισον: tum etiam de quauis publicæ ignominiæ pœna: veluti quum in Creta insula adulteræ mulieres asino insidentes, & Romæ, captiui hostium duces, manibus post terga reuinctis, post 45 triumphantium currum ducebantur. Inde factum vt hoc verbum de omni publica infamia dici cœperit, etiā quæ à iudice non irrogatur: sicut apud Plutarchum περὶ πολυπραγμοσύνης vsurpatur, vbi Archilochū poetam ait obscœnis quibusdam versiculis ἑαυτὸν παραδειγματίζειν. quod quidem exemplum ego eo libētius profero quòd mihi quoque iuueni idem accidit: quam tamen notam spero me & factis & dictis contrariis iam olim eluisse. Vt autē ad rem redeam, nō assentior iis qui existimant hic agi de pœna illa capitali quæ in adulteros erat constituta. Et 50 cur de simplici potius probro & dedecore hoc accipiēdum putem, has caussas habeo. Primùm enim, vt hominis est iusti & probi suas iniurias dissimulare & condonare, potius quàm summo iure persequi: ita obseruādum est boni ciuis esse publica crimina, intra quæ adulterium censetur, etiamsi accusationem instituere nolit, magis

fratri saltem indicare, potius quàm ad ea conniuere, aut vbi priuatim tibi consulueris, id quod reip. interest non curare, atque etiam aliquo modo tegere. Notum est autem qua seueritate iusserit Dominus adulteria vindicari, & Israelem ea tollere è medio sui. Deinde quum sciret Iosephus fieri etiam posse vt Maria ab alio quopiam ante desponsionem esset grauidata, maluit eam existimare grauidam ἀπὸ πορνείας (vt etiam loquitur Iustinus in Dialogo πρὸς Τρύφωνα) potius quàm ἀπὸ μοιχείας: vt viri boni solent omnia (quoad eius fieri potest) in meliorem partem accipere. Id autem si contigisset, id est, si ante sponsalia rem habuisset cum alio, Mariam ducere vxorem eum oportebat (sicut cauit Moses, Deut. 22. d. 28) ex parentum consensu, à quo vitium fuisset ipsi oblatum ante desponsionem. quod tamen sine aliquo Mariæ dedecore fieri non potuisset, si de illius fraude conquestus fuisset Ioseph: cui etiam fas fuisset eam ducere, &, non inuenta virgine, ad iudices lapidandam trahere, vt eodem loco cauetur. Itaque noluit (vt erat vir insigni probitate) vel vxorem alienam retinere, vel iniuriam suam summo iure persequi: sed clam potius & causa nulla exposita (sicut Iudæi consueuerant) sponsione & fide data, illam absoluere ac liberare. Dimittere eam, ἀπολῦσαι αὐτήν. Erasmus, Ab ea diuertere. Docet Modestinus iurisconsultus, Diuortium inter virum & vxorem fieri, Repudium verò sponsæ remitti. Erat autem hoc tempore Maria desponsa tantùm, non nupta. proprium ergo fuit repudiandi vocabulum: sed malui Vulgatam versionem retinere: quamuis potius respondeat τῷ ἀφιέναι, quòd appareat Euangelistas atque etiam Paulum in re durissima quæsiuisse mollissimum aliquod vocabulum, ideóque libentius dicere solitos ἀπολύειν, vel ἀφιέναι, quàm ἀποπέμπειν, vel ἐκβάλλειν: quæ propria quidem sunt, sed duriora.

20 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου.

20 Hæc autem quum cogitasset, ecce, angelus Domini in somnio apparuit ei, dicens, Ioseph fili Dauid ne metuito accipere Mariam vxorem tuam. Nam quod in ea genitum est, ex Spiritu sancto est.

20 *Hæc autem eo cogitante, ecce, angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens, Ioseph fili Dauid noli timere accipere Mariam uxorem tuam. quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.*

Luc. 1. c. 38. Act. 4. b. 11.

21 Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

21 Pariet autē filium, ‖ & vocabis nomen eius IESVM. Ipse enim ‖ seruabit populū suum ex peccatis ipsius.

21 *Pariet autem filiū, & uocabis nomen eius IESVM. ipse enim saluū faciet populum suum à peccatis eorum.*

22 (Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

22 Porro totum hoc factū est vt impleretur quod dixit Dominus per Prophetam, dicentem,

22 *(Hoc aūt totū factū est ut adimpleretur quod dictū est à Domino per Prophetam, dicentem,*

20 Quum cogitasset, αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος. id est, quum apud se constituisset, seruata Aoristi significatione. Vulg. & Erasmus, Eo cogitante. Ecce, ἰδού. Hebræis הנה, qua particula singulis penè versibus vtuntur. Interdum tamen hæc ipsius vis est vt lectorem præparet ad aliquid insigne & mirificum audiendum. In somnio, κατ' ὄναρ, id est, Nocturna visione. Nam κατὰ sæpe idem valet quod In, vel Per. Vulgata & Erasmus, In somnis maluerunt interpretari, quasi scriptum sit ὑπνῶν. Atqui ὕπνος & ὄνειρος siue ὄναρ inter se differunt, non minus quàm somnus à somnio. quod indicat hic Homeri versiculus Iliad. β, Θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος. Ne metuito, μὴ φοβηθῇς. Vulgata, Noli timere: quo modo vbique fere conuertere solet prohibendi particulam. Erasmus, Ne metuas. Hæc autem indicant, timore Dei adductum Iosephum cogitasse de sponsa repudianda, siue quòd (vt antè dixi) alii viro obnoxiam arbitraretur, siue quòd adulteram fouere nullo modo sibi fas aut honestū esse sciret. Accipere, παραλαβεῖν, traditā videlicet tibi à parentibus vel cognatis. Nam seruari hic debet vis præpositionis παρὰ pro ἀπὸ, quam satis probat vniuersa Demosthenis oratio περὶ ἁλοννήσου, in qua disputatur de his duobus vocabulis, λαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν. Erasmus, eorum sequutus opinionem qui virginitatis votū hic somniant, conuertit Adiungere: perinde acsi scriptum esset προσλαβεῖν: atque interpretatur Adiungere in consuetudinem vitæ. iam enim, inquit, acceperat, sed diuortium meditabatur. quam interpretationem neque veram, neque verisimilem esse opinor. Vxorem tuam, τὴν γυναῖκά σου, quæ tibi pacta est pro vxorē. Falluntur qui hæc verba sic accipiunt quasi iam antè Maria esset quidē nupta, sed Iosephus ex voto ab ea abstineret. tantùm enim eā Iosephus desponderat, vt suprà diximus. Verùm quæ desponsa erat, iam pro vxore habebatur, nisi quid incidisset quod sponsalia dirimeret. quamobrem etiam pro adultero puniebatur non minus qui despōsam quàm qui nuptam corrupisset, Deut. 22. c. 23. Possumus & interpretari τὴν γυναῖκά σου, Vt sit vxor tua, vt Marci 12. b. 23. vbi tamen non additur articulus, nec pronomen. Itaque non erit hic simplex appositio, sed supplendum erit εἰς τὸ εἶναι, cuiusmodi eclipsis apud Hebræos passim occurrit. Genitum est, γεννηθέν. Hic propriè accipitur τὸ γεννᾶσθαι, quum suprà positum sit αὐτὴ τὸ τίκτειν. Sed sciendum est hoc verbum, sicut apud Hebræos ילד, & Gignere apud Latinos, de iis etiam dici in quorum ortu nullus pater interuenit, sicut hoc loco non est existimandum Spiritum sanctum ex sese generasse Christi corpus, sed ex ipsius virginis substantia fecisse, siue cōdidisse. Vulg. Natum, τεχθέν. Erasmus, Conceptum, συλληφθέν. Ex Spiritu sancto, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, De Spiritu sancto. Erasmus, A Spiritu sancto. Et sanè constat, sæpe has præpositiones permutari: malui tamen ἐκ præpositionē retinere. quanquam siquis veretur ne hæc interpretatio fanaticis illis fauere videatur qui corpus Christi spirituale faciunt, tanquam ἐκ materiam declaret, illis licebit vti præpositione à.

21 Seruabit, σώσει, id est Liberabit. Neque video cur alter fecerit verbum. Virg. Seruatum ex vndis. Vulgata & Erasmus, Saluum faciet, periphrasi (vt opinor) minimè necessaria. Apparet autem vel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, Iesum Latini vocant, Hebraicè dici ישוע à ישע, quod declarat τὸ σώζειν: vt planè inepta sint Osiandri & quorundam in hunc locum commenta. Ipsius, αὐτῶν. Ad verbum, Eorum. Numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata est, qui in nominibus collectiuis, eiusmodi dicendi genera frequenter vsurpant, vt & Græci & Latini interdum.

22 Impleretur, πληρωθῇ. Vulgata, Adimpleretur. Erasmus, Perficeretur. id est πληρωθῇ. quia hoc dicendi genus (inquit) Latinis auribus est ignotum, nisi quum sentimus addi quod deerat rei consummandæ. Atqui Cicero multis locis vsurpat Implere pro Præstare. quo sensu videtur hîc vsurpatum. Neque verò hoc annotassem nisi voluissem semel esse dictum quod sæpissime fuisset nobis repetendum. Per Prophetam, διὰ τοῦ προφήτου. Nonnulla exemplaria nomen habent Esaiæ expressum. Vide infra 2. b. 17.

23 Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.)

23 ‖Ecce, virgo quædam vterum feret, & pariet filium, & vocabis nomen eius Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus.)

23 *Ecce, virgo in utero habebit, & pariet filiū, & uocabunt nomen eius Emmanuel: quod est interpretatum, Nobiscū Deus.)*

Esaia 7. c. 14.

24 Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

24 Expergefactus autē Ioseph ex somno, fecit vt ei imperarat angelus Domini, & accepit vxorem suam:

24 *Exurgēs autē Ioseph à sōno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini, & accepit coniugem suam.*

25 Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ.

25 Et non cognouit eam, quousque peperisset filium illum suum primogenitum: vocauitque nomen eius IESVM.

25 *Et nō cognoscebat eā, donec peperit filiū suū primogenitum: & uocauit nomē eius IESVM.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

CAP. II.

1 ΤΟΥ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,

1 QVVM ergo natus esset Iesus in *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce, magi ab Oriēte aduenerunt Hierosolyma,

1 *QVū ergo natus esset Iesus in Bethleem Iudææ, in diebus Herodis regis, ecce magi ab Oriente uenerunt Ierosolymam,*

Luc. 2. a. 6.

2 Λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.

2 Dicentes, Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? vidimus enim eius stellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.

2 *Dicentes, Vbi est qui natus est rex Iudæorū? uidimus enim stellam eius in Oriente, & uenimus adorare eum.*

23 Virgo quædam, ἡ παρθένος. Huius particulæ Quædam apud Latinos ea vis est quæ articuli Græci hoc loco. ה quoq; litera nō frustra est addita in Hebræo, nimirū vt insignis quædā Virgo significetur, ab æterno videlicet selecta. Et vocabis, καὶ καλέσεις. Scio in plerisque exēplaribus legi, καὶ καλέσουσι, id est, & vocabūt. vel, & vocabitur: quam etiā lectionē sequitur Iustinus Martyr in Dialogo πρὸς Τρύφωνα: sed quū nonnulla antiqua exēplaria cum Hebræis fontibus cōsentiāt, & hæc apostrophe Prophetæ Spiritū Dei correpti, & Virginem post tot secula nasciturā, quasi præsentem alloquentis, magnā vim habere videatur, sequutus sum in hac re iudicium meum, nulla (vt opinor) sensus iniuria. Quod est, si interpreteris, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον. Vulgata, Quod est interpretatum. Erasmus, Quod siquis interpretetur, sonat. Illud est ambiguum, hoc à Græcis recedit.

24 Expergefactus autem Ioseph, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσήφ. Erasmus, Excitatus autem Ioseph: sed hoc quidem loco plus est τὸ διεγείρεσθαι quàm excitari. Vulgata, Exurgens autem Ioseph. id est ἀναστὰς δὲ Ἰωσήφ. Imperarat, προσέταξεν. Præterita perfecta & Aoristi sæpe cum plusquamperfectis confunduntur à Græcis. Vulgata, Præcepit. quo vno vocabulo in hac re fere vti solet. Nos autem, quum diuersis vocabulis vtantur sacri scriptores, conabimur cuique Græco Latinum aliquod opponere.

25 Quousque, ἕως οὗ. Notandum est aduersus Heluidianos, ἕως interdum ita referri ad tempus præcedens vt de sequenti non affirmetur contrariū: quod satis indicāt vel postrema verba huius Euangelii, ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. id est, Ecce, vobiscū sum vsque ad consummationem seculi. Ex quibus verbis colligere non possis, Christum non esse nobiscum futurum post consummationem seculi. Neque aliter interdum accipitur particula עד apud Hebræos, vt 2. Sam. 6. d. 23: vbi dicitur Michol nullos liberos sustulisse, vsque ad diem obitus sui. Filium illum suū, τὸν υἱὸν αὐτῆς. Vulgata & Erasmus, Filium suum. Nobis autem non videtur Græcus articulus otiosus: ita tamen vt vis eius sit ἀναφορική, non διαιρετική. id est, vt de eo agi significetur cuius antè facta est ab angelo mentio: non autem vt filius hic ab aliis Mariæ filiis distinguatur, quos ego quidē nullos fuisse credo. Assentior enim iis qui de Maria virgine, vt selectissimo organo, sanctissimè sentiūt. Vocauitque nomen eius Iesum, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. id est, (vt fere dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦν ὀνόματι, Latini, Vocauit eum Iesum nomine.

IN CAPVT II.

1 Ergo, δέ. Erasmus, autē. Sed (vt existimo) hæc particula hoc loco non est discretiua (vt vocant), sed potius συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id est, copulatiua sentētiæ (vt Grammaticorum more loquar) sicut sæpe apud Latinos Ergo & Igitur. Natus esset, γεννηθέντος. Cur ita vertere hoc loco maluerim, vide superioris capitis versum 16. In ea Bethleem quæ est Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquuntur Hebræi, vt Iudicum 19. d. 18 dicitur Bethleem Iuda: id est Bethleem quæ est in tribu Iuda. quod addi solet ad alterius differentiam, quæ est in tribu Zabulon, id est in Galilæa inferiore. Vulgata vertit, In Bethleem Iudææ. Erasmus, vt Hebraismum molliret, addidit [ciuitate] appellatiuum. Sed hoc quoque non satis exprimit differētiam illam: itaque aliquid amplius suppleui. Præpositionem quoque hîc & aliis locis seruaui, quam tamen Latini vrbium nominibus vel nunquam, vel certè rarò præponūt, quia videlicet obliquorū terminatio casum indicat. Ego verò inflexione vocem mutare nolui, quam Græcè scribens Euangelista retinuit. Quare necessariò vsurpanda fuit præpositio tum hoc loco tum plurimis aliis. Iudæa autem hic intelligitur regio sic propriè dicta à tribu Iuda, sub qua etiam tribus Beniamin comprehenditur: distinguiturque à Samaria, Peræa, Trachonitide, & vtraque Galilæa. Magi, μάγοι. Persicum vocabulum, apud Persas honestum. Ita enim suos sacerdotes, aut (vt alii volunt) philosophos vocabant. Apud Græcos autem, & tandem apud Latinos quoque, magorum nomen nonnisi in vitio poni cœpit. Cæterùm magorum gentem Herodotus non in Perside, sed in Media collocat, lib. 1, & 3: vt istos quoque, sicut & Chaldæos, appareat non ex artis, sed ex gentis vocabulo fuisse nominatos.

2 Dicentes, λέγοντες. Solent fere Hebræi historias quæ narrantur, inductis ipsis personis explicare. Latini cōtrà plerunque obliquis narrationibus quas vocant, vtuntur: quo modo etiā quidā nuper totam hanc periodum cōuertit. Me verò istius simplicitatis quam Spiritus sanctus amplexus est, nunquā pudebit. Nam certè hæc narratio plus habet energiæ quàm si obliquè aliena dicta referrētur, eo quòd nō tā narrari res quā geri videatur.

Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Vulgata, Vbi est qui natus est rex Iudæorum? Erasmus, Vbi est ille qui natus est rex Iudæorum? Ego vocabulorũ collocationẽ mutaui, vt sensus esset dilucidior. Nam alioqui viderentur magi aliud quærere, nempe, vbi sit ille qui minimè natus est primatus, sed rex Iudæorum ab ipsis incunabulis, qui sensus non conuenit. Eadem traiectione vsus est Lucas 19.f.38.

3 Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.

3 His autem auditis Herodes rex turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.

3 *Audiẽs autẽ Herodes rex, turbatus est, & omnis Ierosolyma cũ illo.*

4 Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.

4 Et conuocatis omnibus principibus Sacerdotum & Scribis populi, percontatus est ab eis vbi Christus nasceretur.

4 *Et congregans omnes principes Sacerdotũ et Scribas populi, sciscitabatur ab eis vbi Christus nasceretur.*

5 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου,

5 At illi dixerunt ei, In ea Bethleẽ *quæ est* Iudææ. Sic enim scriptum est per Prophetam,

5 *At illi dixerunt ei, In Bethleẽ Iudæ. sic enim scriptũ est per Prophetã*

6 Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.

6 Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es inter duces Iuda. ex te enim exibit Dux qui pascet populũ illum meum Israel.

6 *Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquã minima es in principibus Iuda. ex te enim exiet Dux qui reget populũ meum Israel.*

7 Τότε Ἡρώδης λάθρα καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.

7 Tum Herodes clam vocatis magis, exquisiuit ab eis quo tẽpore stella apparuisset.

7 *Tũc Herodes clã uocatis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.*

8 Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ, εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ.

8 Et eis Bethleem dimissis, dixit, Profecti illuc, penitus exquirite de puerulo: postquam autem inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniam & adorem eum.

8 *Et mittens illos in Bethleẽ, dixit, Ite, & interrogate diligẽter de puero: & quũ inueneritis, renunciate mihi, ut & ego ueniẽs adorẽ eum.*

9 Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν. καὶ ἰδού, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτούς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

9 Ipsi verò audito rege, profecti sunt. & ecce, stella quam viderãt in Oriente, præibat eis, donec venit stetitque supra locũ in quo erat puerulus.

9 *Qui quũ audissent regẽ, abierũt. & ecce stella quã uiderant in Oriẽte, antecedebat eos, usquedũ ueniẽs staret suprà ubi erat puer.*

10 Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα.

10 Visa autem stella, gauisi sunt gaudio magno valde:

10 *Vidẽtes autem stellã, gauisi sunt gaudio magno ualde.*

11 Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσόν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

11 Et ingressi domum, inuenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & procidentes adorauerũt eum: apertisque thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

11 *Et intrãtes domũ, inuenerũt puerũ cum Maria matre eius: & procidentes adorauerũt eũ: & apertis thesauris suis, obtulerũt ei munera aurũ, thus, & myrrhã.*

12 Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

12 Et diuinitus admoniti in somnio ne reuerterẽtur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

12 *Et respõso accepto in somnis ne redirẽt ad Herodẽ, per aliã uiam reuersi sũt in regionẽ suã.*

13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσήφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοι. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

13 Ipsis autem regressis, ecce, angelus Domini apparet in somnio Ioseph, dicens, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & fuge in AEgyptũ: & esto illic vsquedum dixero tibi. Futurum est enim vt Herodes quærat puerulum ad eum perdendum.

13 *Qui quũ recessissent, ecce, angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicens, Surge & accipe puerũ & matrẽ eius, et fuge in AEgyptũ: & esto ibi usquedũ dicã tibi. futurũ est enim ut Herodes quærat puerũ ad perdendum eum.*

14 Ὁ δὲ, ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτός, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrẽ eius nocte, & secessit in AEgyptum.

14 *Qui consurgens accepit puerũ & matrẽ eius nocte, & secessit in AEgyptum.*

3 Tota Hierosolyma, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Erasmus, Tota Hierosolymorum vrbs: offensus mutatione declinationis, quia Hierosolyma paulo antè plurali numero vsurpat Euãgelista: sed hoc ego nihil moror. Nã Cicero etiam ipse pro Flacco, vtroque genere vsus est in hac vrbe appellanda. Quòd autem Egesippus vocatam esse putat Hierosolymam quasi ἱερὸν Σολομῶντος, & Eusebius, quasi ἱερὸν Σολομῶνος, hoc certè arguit magnam Hebraicæ linguæ imperitiam: vnde etiam factum puto vt librarii huic nomini aspirationem præposuerint.

4 Principibus sacerdotum, ἀρχιερεῖς. Erasmus, Pontificibus. id est, primariis sacerdotibus: quales erãt posteri Aharonis, in viginti quatuor classes distributi, vt apparet ex 1. Paralip. 24.b.5. vbi etiam vocãtur principes sanctuarii: & 2. Paral. 36.c.14 disertè principes Sacerdotum dicũtur. Theophyl. in cap. 14 Marci, ita vocatos esse existimat qui aliquando Põtifices maximi fuissent: sicut Romæ dicebantur Prætorii, Quæstorii, Consulares. Nam eo tempore venale factum erat summum sacerdotium, ita vt iam perpetuum non esset. Sed hoc commentitium esse, ex iis apparet quæ paulo antè attulimus. Erasmus hoc loco pontifices interpretatur: ego verò malui, discriminis causa, Põtificis nomen vni Pontifici Maximo seruare. Scribis, γραμματεῖς. Sic Hebræi vocant Legis interpretes, à verbo ספר, quod enarrare etiam & exponere significat. Apparet autẽ à Græcis sic dictos quòd sicut scribæ publicarum tabularum custodes erant, sic penes istos, tanquam sequestres, libri Legis essent velut depositi, cuius videlicet interpretatio ipsis erat commissa. Ideóque adiunxit Euangelista τοῦ λαοῦ, populi: acsi dicas, publicos Legis interpretes. Nos igitur vocabulum longa iam consuetudine à sacris scriptoribus vsurpatum, libenter retinuimus. Nam quòd nonnulli Scribarum appellatione intelligunt lictores, & eos omnes quibus exequendæ iudicum sententiæ munus incumbit, id ne in vetere quidem Testamento perpetuum est: sicut constat ex 2. Reg. 22.a.3 de Saphan, qui librum Legis inuentũ, non vt quilibet ex ordine scribarum, sed vt primarius doctor interpretatus est, atque adeo ex multis locis Ezræ & Nehemiæ. In nouo autem Testamento legisperitos & doctores hoc nomine significari, facilè (vt spero) mihi concedet quisquis diligẽter expenderit quæ scripta sunt Matthæi 7.d.29, item 17.b.10, item 23.a.2. Marci 12.c.28. Lucæ 7.e.30, item 11.f.46. 1. Corinth. 1.c.20. Erant autem & ipsi Sanhedrim, id est ordinarii iudices, vt apparet ex Num. 11.c.16: & interdũ dicebãtur מחקקים à verbo חקק, quod & scribere & statuere declarat: qua ratione etiam γραμματεῖς & νομικοὶ dici possunt, quoniam eorum Senatusconsulta pro lege habebantur. Quos autem solent Euangelistæ vocare πρεσβυτέρους λαοῦ, & à Scribis distinguere, erant ii quoque eiusdem ordinis, & pars summi concilii, de quo infrà dicemus, 5.c.22. Nam vltra Sacerdotes & Leuitas, & eos qui populo præerãt in centurias & decurias distributo, in idem conciliũ etiã accensebãtur qui peritia Legis & authoritate pares illis habebantur: cuiusmodi erant Christi tẽpore Pharisaicæ sectæ homines, & Sadducæi. Hæc autem ita esse liquet ex Num. 11.c.16, Deut. 1.c.13, & libro Sanhedrim.

5 In ea Bethleem *quæ est* Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Vulgata, Iudæ. videtur enim legisse Ἰούδα, pro τῆς Ἰουδαίας.

6 Terra Iuda, γῆ Ἰούδα. id est, quæ in Iudæa sita es, quæ pars es tribus regionis Iuda. Nam mihi quidẽ durum videtur γῆν interpretari pro vrbe, quomodo tamẽ Euripides in Hecuba vsurpauit. Alia exẽplaria habẽt τῆς Ἰουδαίας, Iudææ, quod planius est. In Michæa legitur Bethleẽ Ephratha. Est enim hoc alterũ vrbis cognomẽtũ, quo ab altera discernitur. Nequaquã minima es, οὐδαμῶς ἐλαχίστη. Hanc lectionẽ sequitur etiã Iustinus, quũ tamen in Hebræo legatur צעיר, & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ. vt quod Michæas 5.a.1 in Hebræo negat, videatur hîc affirmari. Alii igitur existimant in posteriore membro subaudiri apud Prophetã aduersatiuã particulã: quod videtur sẽsus ipse postulare, & alibi etiã reperitur, vt Psal. 119. ver. 141, & 157, & Ioh. 9.f.30: vt totus loc⁹ ita sit legẽdus, Et tu Bethleẽ Ephratha, paruula es inter chiliadas Iuda: ex te tamẽ egredietur mihi qui sit dominator in Israele. Ita igitur fiet vt eadem sit Michææ & Matthæi sententia. Sed alii simpliciter sentiũt, Matthæũ respexisse ipsius prophetiæ exitũ, ac proinde non minimã dixisse, quam Propheta, nondũ videlicet nato Christo, minimã vocauit. In summa, apparet Prophetã significare voluisse, hoc oppidulũ, quãuis exiguũ, Messiæ tamẽ exortu nobilissimum ac celeberrimũ fore: quod paulo apertius declarat Græca hæc interpretatio. Inter duces, ἐν τοῖς ἡγεμόσι. Vulgata, in principibus. In Hebræo legitur באלפי, hoc est in chiliadibus, seu potius inter chiliarchas. Distributus enim erat populus Israeliticus in chiliadas, sicut apparet ex cap. Exod. 18.d.25, & Gedeonis oratione, Iudic. 6.b.15.

Dux, ἡγούμενος. Participiũ loco nominis, id est ἡγεμών, quod Hebræis est vsitatissimũ. Pascet, ποιμανεῖ. Vulgata, reget, quod respondet τῷ ἄρξει. Erasmus, Gubernaturus est. id est κυβερνήσει. Ego elegantẽ sanè metaphoram seruaui. Sic solet Homerus reges ποιμένας λαῶν vocare. Populum illum meum Israel, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Articulum expressi, cuius emphasis hoc loco non fuit negligenda, quum bis repetatur à Domino, vt suam in illum vnum populum beneuolentiam singularem declaret. 7 Vocatis, καλέσας. Erasmus, Accersitis. id est, μεταπεμψάμενος. Exquisiuit, ἠκρίβωσε. Vulgata, Diligenter didicit. Erasmus, Accuratè perquisiuit. Vocabulum Græcum significat in genere, summa & exquisita diligentia aliquid facere. Quo tempore stella apparuisset, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. Vulgata, Tempus stellæ quæ apparuit eis. Ad verbum, Tempus apparentis stellæ. Erasmus (quem sequor) mihi videtur hunc hellenismum optimè expressisse. est enim positum φαινομένου pro φανέντος.

8 Et eis Bethleem dimissis, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ. Erasmus expunxit pronomen, & vertit πέμψας, iussis ire. id est, κελεύσας ἰέναι. Ego verò existimo, regem illis à se dimissis, blandè & benignè iter commonstrasse. Penitus exquirite, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulgata, Interrogate diligenter, neutro duorum vocabulorum satis expresso. Erasmus, Accuratè, id est ἐπιμελῶς.

9 Præibat, προῆγεν. Vulgata, Antecedebat. Erasmus, Præcedebat. quod & ipsum Latinis significat ita præcedere vt sis dux viæ. sed illud propius abest à Græco. Subauditur autem reciprocum pronomen, sicut accidit in coniugatione quam Hebræi Hithpahel vocant. Virg. lib. 8, Haud secus Æneas se matutinus agebat. Supra *locum in* quo, ἐπάνω οὗ. Vulgata, suprà vbi. Suppleuit Græcorum eclipsin Erasmus, quem sequuti sumus. Est autem hæc integra loquutio, ἐπάνω τοῦ τόπου ἐφ' οὗ. atque inde factum est vt οὗ degenerarit in aduerbium loci.

11 Inuenerunt, εὗρον. In omnibus vetustis exemplaribus scriptum erat εἶδον, viderunt. Procidentes, πεσόντες. Erasmus, prostrati. Ad verbum, quum cecidissent. Significatur autem adorantium gestus. Sic Latinè Accidere alicui dicitur qui prostratus alicui supplicat.

12 Diuinitus admoniti, χρηματισθέντες. Vulgata, Respõso accepto: non satis propriè, quia percontantibus demum respõsum datur. Erasmus, Oraculo admoniti. Ego verò etsi religionem nullam statuo in vocabulis, tamen Oraculum libens refugio, veluti idolorum superstitione cõtaminatum. Dicitur autem χρηματίζεσθαι is quem Deus colloquio suo dignatur, etiamsi nihil tale quærat vel expectet. Itaque hũc locum interpretatur Iustinus Martyr, Dialogo πρὸς Τρύφωνα, κατ' ἀποκάλυψιν κελευσθέντες. id est, per arcanam declarationem iussi. Ne reuerterentur, μὴ ἀνακάμψαι. Vulgata, Ne redirent. id est, μὴ ἐπανελθεῖν. Verbũ autem ἀνακάμπτειν nauale esse videtur, & propriè significat in contrariã partẽ flectere: sicut ἀναστρέφειν de peditib⁹ & equitibus dicitur. Diodorus libro 20, ὁ δὲ ναύαρχος ἀνέκαμψεν εἰς Καρχηδόνα. id est, præfect⁹ autẽ classi qui missus fuerat, versus Carthaginẽ cursũ reflexit.

13 Apparet, φαίνεται. Vulgata, Apparuit. Cõuenit tempus præsens narrationibus etiam rerum præteritarum. Sextũ exẽplar scriptũ habebat ἐφάνη: quã lectionẽ si sequaris, optimè vertes ex Cicerone pro Sextio, Ad necẽ.

14 Secessit, ἀνεχώρησε. Præpositio ἀνά hîc idẽ valet quod χωρίς: paulo antè verò in eodẽ verbo idẽ quod πάλιν.

Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου.

Osee 11.a.1.

15 Et fuit illic vsque ad obitum Herodis: vt impleretur quod ait Dominus per Prophetam, dicentē, ‖Ex AEgypto vocaui Filium meum.

15 *Et erat ibi vsque ad obitum Herodis: vt adimpleretur quod dictū est à Domino per Prophetam, dicentem, Ex AEgypto vocaui Filium meum.*

Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεέμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.

16 Tum Herodes, quum vidisset se illusum esse à magis, excanduit valde: & missis *carnificibus* interemit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimulis & inferioribus, secundū tempus quod exquisierat ex magis.

16 *Tūc Herodes videns quoniam illusus esset à magis, iratus est valde: & mittens occidit omnes pueros qui erāt in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infra, secūdū tempus quod exquisie rat à magis.*

Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

17 Tunc impletum fuit quod ait Dominus per Hieremiā Prophetam, dicentem,

17 *Tunc adimpletū est quod dictū est per Ieremiā Prophetā, dicentē,*

Hier. 31.c.15.

Φωνὴ ἐν Ῥαμᾷ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.

18 ‖Vox in Rhama audita est, lamentatio & fletus & eiulatus multus, Rachel plorans filios suos: & noluit consolationē admittere *de eo* quòd non sint.

18 *Vox in Rhama audita est, ploratus & vlulatus multus, Rachel plorās filios suos: & noluit cōsolari, quia nō sūt.*

Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδού, ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,

19 Quum autem obiisset Herodes, ecce, angelus Domini in somnio apparet Ioseph in AEgypto,

19 *Defuncto autem Herode, ecce, angelus Domini apparuit in somnis Ioseph in AEgypto,*

15 Et fuit καὶ ἦν. Vulg. Et erat. Vide caput primum versiculo 18. Obitum, τελευτῆς. Ita vocant Graeci mortē metonymicè, quòd (vt inquit Demosthenes) sit πέρας τοῦ βίου ἑκάστῳ, alioqui τελευτὴ extremum significat cuiuscunque rei, adeò quidem vt τελευτὴ θανάτοιο, interdum mortem ipsam apud Hom. declaret. Latini ratione parū dissimili obitum vocant, sumpta metaphora ab iis qui iter faciunt. τελευτὴν igitur vbiq; interpretabimur obitum, & θάνατον mortem.

16 Se illusum esse, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vulg. Quoniam illusus esset. Saepe enim vsurpat has particulas Quoniam & Quia: quae in hoc dicendi genere sunt barbarae, atque etiam perobscurae multis. Excanduit, ἐθυμώθη. Vulg. iratus est. id est ὠργίσθη. Erasm. indignatus est. Cicero θυμὸν excandescentiam interpretatur, quem sequuti sumus. Missis *carnificibus*, ἀποστείλας. Vulg. mittens. Verbum absolutum posuit Matthaeus secundū phrasim Hebraicam, Psal. 57.a.4. ישלח, Mittet è caelo, & liberabit me. quomodo etiam apud Graecos vsurpatur verbum πέμπειν, nullo addito casu. Herodot. in Clio, ἀποπέμψας, ὅπως... Eras. ergo vt eclipsin suppleret, vertit, missis satellitibus. At ego, missis carnificibus: quod mihi melius visum est conuenire sceleris atrocitati. in quo Erasmum etiam ipsum sequor, qui ita loqui maluit infrà 14.b.10. Nuper Castellio hunc locum his verbis est interpretatus, Misit interfectum: quàm rectè, iudicēt alii. Mihi quidem ἐμφατικώτερον esse videtur per alium interficere quàm mittere qui interficiat. Interemit, ἀνεῖλε. Vulg. occidit. id est ἐφόνευσε. Eras. interfecit. id est διεχειρίσατο, vel διεχρήσατο. Vide infrà 10.28. Eius αὐτῆς: videlicet Bethleē. neque hîc vllam amphiboliā video, quae nos cogat ad repetendū antecedens, sicut fecit Eras. A bimulis & inferioribus, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, à bimatu & infra. Nam etiam in quibusdam exemplaribus legitur κάτω, & eum legisse apparet, ἀπὸ διετίας. id est ἀπὸ διετίας. Sed potius legendum esse, ἀπὸ διετοῦς, praeterquam quòd omnium exemplarium consensus probat, Hebraeorum etiam idioma confirmat, qui opinor hoc loco dicerent מבן שנתים ולמטה, à filio duorum annorum, & infra: seruata etiam enallage numeri singularis pro plurali. Erasmus, Quotquot essent bimuli & minores: quae interpretatio longius recedit à Graecis. Secundum tēpus, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc nō video cur minus sit Latinè dictum quàm Ciceronis illud, Secundum naturam. Erasmus autem non hoc tantùm loco, sed etiam aliis plurimis mutauit Secundum in Iuxta: quod tamen posterius nusquam legi apud idoneos authores.

17 Quod ait Dominus per Hieremiā Prophetā, dicentem, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. In codicibus impressis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Sed probatur haec lectio quam sequutus sum, manuscripti exemplaris authoritate: & ita solere loqui Matthaeum, superiora ostendunt. Certè magna vis est horum verborum, ex quibus intelligimus, non ipsos Prophetas, sed Dominum ore Prophetarum loqui.

18 Lamentatio, θρῆνος. Hoc vocabulum praetermisit Vulgata, neque etiam legit Iustinus dialogo πρὸς Τρύφωνα. Fletus, κλαυθμός. Vulgata, ploratus. Mihi autē videtur Flere Latinorum à κλαίειν Graecorum deriuatum, quanuis Latinū illud diphthongo non scribatur. Eiulatus, ὀδυρμός. Vulgata, vlulatus. Eras. ploratus. Ego malui eiulatum conuertere quàm fletum vel vlulatum, quorum illud non satis magnam vim habet, hoc potius declarat τὸν ὀλολυγμόν. Consolationē admittere, παρακληθῆναι. Vulg. Consolari, quod passiuè rarò dicitur à Latinis. Itaque rectè fecit Erasmus qui periphrasin quaesierit. Caeterùm παρακαλεῖν interdum etiam precari, interdū hortari declarat. Quare variis etiā modis fuit alibi vertendū. *De eo* quòd non sint, ὅτι οὐκ εἰσί. id est, quòd sublati sint, & peremptis siue quòd desierint esse inter homines, more loquendi sacris etiam scriptoribus familiari, vt Psal. 39.b.14. Addidi autem haec verba *de eo*, vt locum alioqui satis obscurum illustrarem. Nam quòd Vulg. interpretatur, Quia non sunt, videtur obscurius dictū. Eras. Propterea quòd non sint: quod videtur sensum diuersum ostendere. Neque enim existimo Euangelistam exponere causam quamobrem non admiserit consolationem, sed narrare potius de qua re noluerit consolatione vlla permulceri.

19 Quum autem obiisset, τελευτήσαντος δέ. Vulgata & Erasmus, Defuncto autem. vide suprà versu 15. Obire verò pro mori, absolutè & à Plauto & à Plinio vsurpatur, quod planè respondet Graeco verbo τελευτᾶν.

λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.

20 Dicens, Expergefactus accipe puerulum & matrē eius, & proficiscere in terram Israel. Mortui sunt enim qui petebant animam puerulli.

20 *Dicēs, Surge & accipe puerū & matrem eius, & vade in terrā Israel. defuncti sunt enim qui quaerebant animam pueri.*

Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.

21 Ille verò expergefactus accepit puerulum & matrem ipsius, & venit in terram Israel.

21 *Qui consurgens accepit puerum & matrem eius, & venit in terram Israel.*

Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.

22 Quum autē audisset Archelaum regnare in Iudaea pro Herode patre eius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in somnio, secessit in partes Galilaeae.

22 *Audiens autē quòd Archelaus regnaret in Iudaea pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis, secessit in partes Galilaeae.*

Καὶ ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην Ναζαρέτ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.

23 Et quum eò venisset, habitauit in vrbe quae dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictū est per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.

23 *Et veniens, habitauit in ciuitate quae vocatur Nazareth: vt adimpleretur quod dictū est per Prophetas, Quoniā Nazaraeus vocabitur.*

Κεφάλαιον γ'.

CAP. III.

CAP. III.

Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας,

1 Temporibus autem illis adfuit Iohānes Baptista, praedicans in deserto Iudaeae,

1 *In diebus autem illis uenit Iohannes Baptista, praedicans in deserto Iudaeae,*

Mar. 1.a.4. Luc. 3.a.3.

Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε· ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

2 Dicēnsque, Resipiscite: appropinquauit enim regnū caelorum.

2 *Et dicēs, Poenitētiā agite: appropinquauit enim regnū caelorum.*

20 Proficiscere, πορεύου. Vulg. & Eras. Vade. id est βάδιζε. Mortui sunt, τεθνήκασι. Vulg. & Eras. Defuncti sunt, quo modo paulo antè verterant τὸ τελευτᾶν. Animam, τὴν ψυχήν. id est vitam, Hebraeorum idiotismo, à quo nec Graeci (praesertim poetae) abhorrent, nec Latini. Differentiam enim illam animi & animae subtilioribus relinquimus.

5 22 Patre eius, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni successor relictus à patre: sed postea ab Augusto factus Iudaeae Ethnarcha, quum aliquandiu regis nomine fuisset abusus, tādem in exilium pulsus est.

23 Et quū eò venisset, καὶ ἐλθών. Haec genera dicendi sumpta sunt ab Hebraeis, quibus sunt isti pleonasmi frequentes: veluti quum dicunt, Et surgens abiit, Et respondit, dicens: & similia multa, quae infinitis locis occur-
10 runt, neque tamen putauimus immutanda. Habitauit, κατῴκησε. id est, sibi domiciliū delegit, in quo non cōmoraretur ad tempus, sed cum familia habitaret, patriae valedicens. Nam apud Graecos differūt κατοικεῖν & παροικεῖν, sicut apud Latinos habitare & commorari. Sic enim Cicero, Natura, inquit, domicilium nobis non habitandi, sed commorandi dedit. Ideò etiam Petrus vitam nostram παροικίαν vocat eleganter, 1. Epist. 1.c.17. Fateor tamen hanc differentiam non esse perpetuam. Illic autem domicilium fixisse Iosephum, vel ex eo liquet quòd
15 propterea Christus vocatus est Nazarenus. In vrbe, εἰς πόλιν. Frequēter εἰς pro ἐν ponitur, vt Mar. 2.a.1, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, pro ἐν οἴκῳ, & alibi saepe. Itaq; satis fuerit semel id annotasse. Sic apud Hebraeos אל pro ב deseruiente ponitur, vt Gen. 49.c.29, אל־עמי. Fore vt Nazarenus vocaretur, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται. Vulg. & Eras. Nazaraeus vocabitur. Nam fieri etiam potest vt abundet ὅτι, sicut alibi frequentissimè. Existimo tamen eam particulā indicare, haec esse Euangelistae verba, referentis non tam ipsa Prophetarum verba quàm sententiam. Nazarenum
20 autem dixi pro Nazaraeo, vt discrimen aliquod constituerem inter nomen gentile & nomen sectae: quanuis eorum sententiam non improbem qui Euangelistam putant ad eos quoque respexisse qui Nazaraei ex voto dicebantur: modò haec eorum sententia dextrè intelligatur. Nam commentitiam illam epistolam Lentuli cuiusdā Proconsulis, in qua describitur Christi forma & habitus qualis erat Nazaraeorum, nemo sani iudicii homo est (opinor) qui non perspiciat ab homine Romano neque scriptam neque conuersam fuisse, sed ab indocto quo-
25 piam confictam: sicut infinita alia eiusmodi, quae nobis hodie lucri causa à typographis, partim interpolata, partim ita vt sunt ineptissima, veteris alicuius scriptoris nomine proponuntur.

IN CAPVT III.

1 Temporibus autem illis, ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Dierum appellatione apud Hebraeos tempus significatur: quod non pigebit nos aliquando imitari: hoc tamen loco putauimus mutandum, propterea quòd inter eas hi-
30 storias quae praecesserunt ea de quibus hic agitur, satis longū tēporis internallū intercessit. Castellio, Quodā autē tēpore. quàm rectè, ipse viderit. Adfuit, παραγίνεται. Vulg. Venit, id est ἦλθεν. Eras. Accedit, id est προσέρχεται. Venit verò pro adest accipi, notius est quàm vt sit probandum. Deinde praesens tempus, quanuis narrationibus accommodatum, mutaui in praeteritum, quod videtur melius cum sequentibus & praecedentibus (hoc quidem loco) cohaerere, quum hoc facile patiatur Hebraicae linguae ratio. Contrà verò paulo pòst praeteritum interpreta
35 bimur per praesens. Praedicans, κηρύσσων, videlicet βάπτισμα μετανοίας, id est Baptismum resipiscentiae, quod addidit Marcus: quanuis concio quae sequitur, ad hoc etiam participium referri possit. Frequenter tamen hoc vocabulū absolutè ponitur ex consuetudine, à qua discedere noluimus. Quod autē dicitur Iohannes concionatus in solitudine, nō est ita accipiendū quasi fugerit hominū cōspectū, vt ii postea fecerūt qui propterea dicti sunt eremitae: sed desertū, ex vulgi consuetudine, hic vocatur regio saltuosa, in qua habitabat Zacharias, vt scribi-
40 tur Luc. 1.d.40. Ibi quoq; fuisse domū Ioab legimus [illegible] 1.f.34. & huius deserti sex oppida numerātur Ios. 15.f.61.

2 Resipiscite, μετανοεῖτε. Vulg. Poenitentiam agite. Eras. quoque eodem modo, sed addidit, Vitae prioris. quā

interpretationem multas ob causas repudio: sed ob eam potissimum, quòd multi imperiti occasionem ex hoc dicendi genere arripuerint falsarum opinionum de satisfactione, quibus hodie agitatur Ecclesia. Cæterùm μετανοεῖν, quum est verbum absolutũ, propriè significat post factum sapere, & de errore admisso ita dolere vt corrigas: quod (vt opinor) Latinis propriè significat resipiscere. Itaque nunquam ponitur nisi in bono: vt (meo quidem iudicio) Ausonius in illo suo epigrammate omnibus noto μεταμέλειαν potius quàm μετάνοιαν dicturus fuerit, si versus pentametri ratio permisisset. Semper enim cum μετάνοια cohæret ὁ σωφρονισμός: sicut hæc duo rectè coniunguntur à Plutarcho in Dialogo περὶ τοῦ ζῆν φρονίμως. Μεταμέλεσθαι verò declarat post rem aliquã factam solicitum esse & anxium: pro quo Latini dicunt pœnitere, atque id etiam vsurpari potest in vitio. Neque enim propriè complectitur vitæ & consilii mutationem in melius (vt quidam tradunt), sed simpliciter solicitudinem quandam καὶ δυσαρέστησιν (id est displicentiam) exprimit, quæ facit vt rem factam, seu bona seu mala sit, infectam esse velimus, etiam quum non est nouo consilio locus relictus. Itaque Matthæus de Iuda proditore loquens, μεταμεληθεὶς, inquit, ἀπέστρεψε, non μετανοήσας: tristitiam significans à qua est absorptus. Sic etiam apud Paulum, 2. Cor. 7. b. 8, μεταμέλομαι declarat dolorem capere ex eo quod factum erat: & Rom. 11. d. 29 dona Dei dicũtur ἀμεταμέλητα. id est, eiusmodi vt non possint ipsi displicere, quum semel placuerunt: quod Hebræis declarat vocabulum נחם, quum μετανοεῖν potius significetur verbo שוב: vnde תשובה, id est conuersio. Itaque Petrus Act. 3. c. 19, quum μετανοήσατε dixisset, statim subiunxit, καὶ ἐπιστρέψατε, vt illud explicaret. Idem facit Paulus Act. 26. e. 20. Ergo μετανοεῖν & μετάνοιαν vbique interpretabimur resipiscere & resipiscentiam: (ita enim hic nobis loqui liceat) μεταμέλεσθαι verò, pœnitere. Appropinquauit, ἤγγικε. Vide infrà 4. c. 17. Regnum cælorum, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. id est, regnum cæleste. Respicit autem hoc dicendi genus prædictiones de Messia, & ipsius regno, quod ab ipso etiam vulgo cæleste vocabatur, quia Messiam à Deo expectabat, quanuis quale hoc regnum futurum esset, non intelligeret.

Esa. 40. a. 3. mar. 1. a. 3. luc. 3. a. 4. ioan. 1. c. 23.

3 Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

3 Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiam prophetã, dicentẽ, ‖Vox clamantis in deserto, Parate viã Domini, cõplanate semitas eius.

3 *Hic est enim de quo dictũ est per Esaiã prophetã, dicẽtẽ, Vox clamãtis in deserto, Parate uiã Domini, rectas facite semitas eius.*

Mar. 1. a. 6.

4 Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.

4 ‖Ipse verò Iohãnes habebat vestimentum suum e pilis camelorum, & zonam pelliceam circum lumbos suos. alimentum autem eius erat locustæ, & mel agreste.

4 *Ipse autem Iohãnes habebat uestimentũ de pilis camelorũ, & zonã pelliceã circa lũbos suos: esca autẽ eius erat locustæ & mel syluestre.*

Mar. 1. a. 5. luc. 3. b. 7.

5 Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου.

5 ‖Tunc exiuit ad eum Hierosolyma, & tota Iudæa, totáque regio circumiacens Iordani:

5 *Tunc exibat ad eũ Hierosolyma & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanem:*

6 Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

6 Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.

6 *Et baptizabãtur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.*

7 Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

7 Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad Baptismum suũ, dixit eis, Progenies viperarũ, quis vobis præmõstrauit vt fugeretis à futura ira?

7 *Vidẽs autem multos Pharisæorũ & Sadducæorũ uenientes ad baptismũ suũ, dixit eis, Progenies uiperarum, qs demonstrauit uobis fugere à uentura ira?*

8 Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας.

8 Ferte igitur fructum dignũ iis qui resipuerint:

8 *Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.*

Ioan. 8. c. 39 act. 13. d. 26

9 Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

9 Et ne putetis *uobis* dicendum apud vosipsos, ‖Patrem habemus Abraham. dico enim vobis, Deum posse etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

9 *Et ne uelitis dicere intra uos, Patrẽ habemus Abrahã. dico enim uob is quoniã potẽs est De⁹ de lapidib⁹ istis suscitare filios Abrahæ.*

Infrà 7. c. 19

10 Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

10 ‖Iam verò securis ad radicẽ arborum posita est. Omnis igitur arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.

10 *Iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructũ bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*

Mar. 1. b. 8 luc. 3. c. 19 iohan. 1. d. 26. act. 1. a. 5, & 11. c. 16, & 19. a. 4.

11 Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

11 ‖Ego quidẽ baptizo vos aqua ad resipiscentiam: is verò qui ponè me venit, validior me est, cuius non sum dignus qui soleas portem: ipse vos baptizabit Spiritu sancto & igni.

11 *Ego quidẽ baptizo uos in aqua in pœnitẽtiam: qui autẽ post me uẽturus est, fortior me est: cuius nõ sũ dignus calceamẽta portare: ipse uos baptizabit in Spiritu sancto et igni.*

3 Complanate, εὐθείας ποιεῖτε. id est, planas & æquabiles facite. quod vulgò dicimus, *Applanir, Dresser & unir*: sicut fieri solet principibus solenni comitatu in vrbem ingressuris. εὐθὺ enim planum & æquabile separatim non significat, sed vtrũque simul, ideóq; à Cicerone ferè semper cõiunguntur. Vulg. & Eras. Rectas facite, ad verbũ.

4 Locustæ, ἀκρίδες. Laborant plurimi in huius nominis explicatione. Nonnulli enim existimarunt ita vocari summas olerum partes. Alii cancros interpretatur, quos ad Iordanis ripam, tanquam in Lege prohibitos, abiecerint piscatores. Sed hæc explicatio prorsus absurda est. Neque enim vllos cancros Græci vocant ἀκρίδας, sed squillas καρίδας dicunt: pro quo videtur isti corruptè ἀκρίδας legisse. Vnde verò squillæ in Iordane, quũ præsertim in mare nõ influat, sed arenis absorbeatur? Deinde nõ dubiũ est quin Iohãnes cibis in Lege prohibitis vesci nec debuerit, nec voluerit. Denique sunt qui ex ἀκρίδας fecerint ἀχράδας, quo nomine Græci pyra syluestria vocant: sed repugnat omnium codicum consensus. Nos Veterem interpretem sequi non dubitauimus. nam solitos fuisse in Oriente nonnullos locustis vesci, ex Plinio & aliis liquet: & à Mose numerantur locustæ, vbi ciborũ discrimen explicat, vt quidem omnes Hebræũ vocabulum ארבה interpretantur. Sed & in Græcia ἀκρίδας (quæcunque sit tandem huius nominis significatio) fuisse inter viliores cibos numeratas, constat ex Aristophane in Acharnẽs. Et apud Plut. in Symposio Thales ita loquitur, γεωργοῦ γὰρ ἀκρίδας ἢ ὄρνιθας οὐκ ... Certum est autem significari hoc nomine tenuissimum victum & maximè parabilem. Annotat etiam Epiphanius κατὰ Ἐβιωναίων, nonnullos Iudæos deprauatè pro ἀκρίδας legisse ἐγκρίδας, quod nomen declarat bellaria ex melle.

5 Exiuit, ἐξεπορεύετο. Eras. Egressa est. id est ἐξέβη. nam πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, sæpe confunduntur. Totáque regio circumiacens Iordani, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. Et tota regio circum Iordanem. Eras. Totáque regio vndique finitima Iordani. Nõnulla exemplaria addunt ποταμοῦ, fluuio. subauditur autem in Græco γῆ, terra, & vsurpatur continens pro contento. περίχωρος enim idem valet quod περιοικὶς, id est circumiacẽs: quo vocabulo vtitur T. Liuius.

6 Confitentes peccata sua, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Confiteri peccata sua ab Hebræis dicuntur qui se modis omnibus peccatores esse profitentur, & veniam à Dei misericordia petũt, vt Dan. 9. a. 5, & deinceps. Hinc igitur apparet Iohannem non alios admisisse ad suum Baptismum quàm qui doctrinam gratuitæ remissionis peccatorum seriò se amplecti testarentur, cuiusmodi etiam ὁμολογήσεις in vetere Ecclesia à Catechumenis requirebatur. Inepti sunt itaque qui hoc testimonio & aliis similibus ad confirmandam auricularem illam suam singulorum peccatorum confessionem abutuntur. alioquin dicant ipsi quomodo potuerit summus pontifex totius Israelis peccata confiteri, sicut iubet Dominus Leuit. 16. e. 21.

7 Multos ex Pharisæis, πολλοὺς τῶν Φαρισαίων. Vulg. Multos Pharisæorum. Græca est constructio, vt etiam notat Erasmus: quam sequutus Plinius alicubi dixit Degeneres canum, & nigras lanarũ. Progenies, γεννήματα. Illud est quod vernaculo sermone, inuidioso vocabulo, dicimus *Engeance.* Præmonstrauit, ὑπέδειξεν. Vulg. Demonstrauit: vt videatur legisse ἀπέδειξεν. Eras. Submonstrauit: nouo vocabulo, id est (vt ipse exponit) clanculum indicauit: quod mihi quidem videtur penitus alienum ab hoc loco. Nam potius ὑπὸ idem hic valere puto quod πρὸ: sicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφαίνειν, ὑποφαίνειν, ὑποφήτης. sic etiam videtur vsurpari Act. 9. c. 16: vbi Erasmus cũ Vetere interprete ὑποδείξω vertit Ostendam: sicut ὑπόδειγμα accipitur pro παράδειγμα Heb. 4. c. 11. Futura, τῆς μελλούσης. Ita etiam in antiquissimo codice Latino scriptum se reperisse testatur Erasmus: qui tamen dicere maluit Ventura, quasi scriptum sit, μελλούσης ἥκειν.

8 Ferte fructum, ποιήσατε καρπὸν. Siue, Proferte. Vulgata, ad verbum, Facite fructum. Eras. Facite fructus. Lego autem καρπὸν numero singulari, consentientibus cum Vulgata interpretatione vetustissimis exemplaribus. ~~Dignum resipiscentia, ἄξιον τῆς μετανοίας. id est, qui vos ostendat verè resipuisse. Vulgata, Dignum pœnitentiæ. Eras. Qui deceant pœnitentiam. id est πρέποντας τῇ μετανοίᾳ. Cæterùm cur pœnitentiæ nomẽ mutarim, paulo antè dixi. Iudas certè infelix quum se suspenderet, fructum edidit, ex quo omnes intelligerent, seriò ipsum pœnituisse, resipuisse verò nequaquã. Itaque non temere est quòd resipiscentiam à pœnitẽtia voluimus distingui.~~

9 Et ne putetis *vobis* dicẽdum, καὶ μὴ δόξητε λέγειν. Id est, Ne putetis causam esse cur de Abrahamo superbiatis. Vulg. Et ne velitis dicere. Eras. Ne hac mente sitis vt dicatis. Cæterùm τὸ δοκεῖν, neque hic simpliciter significat Videri, quod vulgò dicimus *sembler*, neque putare aut existimare, sicut Luc. 12. e. 40. g 51, item 13. a. 2: sed aliquid sibi per arrogantiam & animi elationem persuadere, vel sibi de aliquo placere: sicut etiam accipitur Philip. 3. a. 4, & Marci 10. f. 42. Itaque addidi pronomen Vobis, & λέγειν conuerti Dicendum, paulo liberius quàm soleam, vt aliquo modo hoc dicendi genus saltem adumbrarem: quod quidem vernaculo sermone satis commodè exprimimus, quum dicimus, *Ne pensez pas, ou ne cuidez pas dire.* Apud vosipsos, ἐν ἑαυτοῖς. id est ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, vt interpretatur Marcus cap. 2. a. 8. ἑαυτοῖς enim hoc loco est secundæ personæ: & ἐν præpositionem in hoc genere dicendi Latini interpretantur Apud. Possemus tamen conuertere Inter vos, id est ἐν ὑμῖν, vt loquitur infrà cap. 20. d. 26, & alibi sæpe: quia præpositio ἐν idem quoque valet apud Græcos quod Inter apud Latinos: vt infrà cap. 11. b. 11, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, id est inter genitos ex mulieribus. Sed prior illa expositio mihi magis arridet. Vulg. & Eras. sæpe conuertunt, Intra vos: quod non modò non est Latinum, (vt opinor) sed etiam obscurũ. Etiam ex lapidibus, καὶ ἐκ τῶν λίθων. Coniunctionem καὶ magnã hoc loco vim habere, & non incommodè à nobis expressam esse, nemo (vt opinor) dubitabit. Eam autem addidimus, vetusti exẽplaris fidem sequuti, & Theophylacti Romæ excusi. Excitare liberos, ἐγεῖραι τέκνα. Vulg. Suscitare filios. Eras. Facere vt surgant filii. Ego causam non video cur vtar periphrasi, quum ἐγείρειν propriè sit transitiuum. Deinde τέκνον, id est prolis nomen, seu liberorum, latius quàm filiorũ patet. quod semel annotatum volui, quũ idem infinitis penè locis occurrat.

10 Iam verò, &c. ἤδη δὲ καὶ. Apparet Veterem interpretem & Erasmum in annotationibus legisse γάρ: quod etsi malè non conuenit, tamen nullius exemplaris vetusti authoritate legimus confirmatum. Abiicitur, βάλλεται. Obseruanda est emphasis temporis præsentis, vt iudicium Dei non tanquam futurum procul demonstret, sed veluti iam præsens oculis subiiciat. Itaque non probo Castellionis interpretationem, qui conuertit, Excindenda est, & in ignem iniicienda. Erasmus & Vulgata, Mittitur: quæ significatio etiam huic verbo conuenit, sed tũ præcipuè quum de telis agitur, quæ ob eam etiam causam missilia dicuntur. Itaque verbum delegi quod maiorem rei inutilis contemptum declarat: composito tamen vsus pro simplici, sicut in Hebræorum scriptis facere sæpe necesse est. Infrà Erasmus, cap. 5. ver. 13 conuertit βληθῆναι, vt proiiciatur.

11 Ego quidem baptizo, ἐγὼ μὲν βαπτίζω. Vel (si vetustum quoddam exemplar sequaris, in quo scriptum est, μὲν οὖν) Ego igitur baptizo. Quanuis autem hoc meo quantulocũque labore sic omnes iuuare cupiam vt à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximè: tamen hoc loco non possum dissimulare quorundam audaciam, quæ vtinam intra verba consisteret. Isti igitur (quorum princeps est Sebastianus Castellio) Baptizandi verbum, (quod quidem, si vocabulum ipsum spectes, respondet Hebræo טבל, potius quàm רחץ) olim in nouo mysterio vsurpatum à sacris scriptoribus, tótque seculis postea, omnium Eccle-

siarum tacito consensu, huic vni sacramento consecratum, adeo vt in vulgaria etiam idiomata omnium penè gentium transierit: audent tamen temere immutare, vt modò lauandi, modò abluendi vocabulo vtantur. Delicati certè homines, qui neque perpetua tot seculorum authoritate commouentur, neque quotidiana vulgi consuetudine in loquendo adduci possunt vt Theologis licere putent quod cæteris artium magistris & professoribus omnes concedunt. hoc est, vt quæ longo vsu & optima fide possederint, tanquam sua retineant. Neque est cur aliquot veterum scriptorum authoritatem prætexãt, veluti quod Cyprianus Tingentes dixit pro Baptizantes, & Tertullianus quodam loco Christũ Sequestrem pro Mediatore vocat. Nam quod illis veteribus quasi nouum erat, nobis vetus est: & iam tum ex ipsa vocabula quæ nunc vsurpamus, fuisse Ecclesiæ magis familiaria, & proinde illis ipsis magis placuisse, id conuincit, quòd admodum raro deprehenduntur aliter loquuti. At isti ex hac nouitate gloriolã captant. Verùm quid agas cum istis malis geniis, qui pro Angelis nobis fabricãt Genios, & quibus religio est Christum Mediatorem appellare? Nam de Trinitatis verbo minimè (vt opinor) dubitant quin sit expungendum, qui sese in Deum credere erubescunt profiteri. Sed age, confidentibus istis hominibus suam confidentiam relinquamus, de quibus (vt spero) copiosius aliquando à nobis dicetur. Aqua, ἐν ὕδατι. Vulg. In aqua. Præpositio addita est (vt annotat Erasmus) ex Hebræorum idiotismo, apud quos scilicet ב præpositio, causarũ omne genus declarat. Itaque Lucas, qui minus interdũ videtur hebraizare quàm reliqui tres Euãgelistæ, præpositionem omisit cap. 3. d. 16. Hoc autẽ annotaui nequis in hac particula vim aliquã subesse putaret: quod ii videntur sibi persuasisse qui pueros non putant rite baptizatos nisi prorsus immergantur. Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. id est, vt resipiscatis. Externum enim Baptismi signum eos admonebat de corrigenda vita: & ita quidem admonebat vt insitionem in Christi venturi corpus, quo vetus homo moritur, & nouus nascitur, verè & efficaciter in iis obsignaret qui Iohanni crederent. Vulgata, In pœnitentiam. Erasmus maluit conuertere, Ad pœnitentiam. Illud constat, εἰς & πρὸς, id est, In & Ad, in hoc dicendi genere, eodem sensu vsurpari. Aristot. Eth. 1, οὐ γὰρ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις εὖ καὶ κακῶς χαίρειν. Item lib. 10, δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ. Ex quibus exemplis apparet, rem eãdem vtraque præpositione explicatam. Sic etiam Latini sæpissime vtuntur præpositione Ad: vt quum dicunt aliquid conferre ad vitam beatè transigendam, & multa similia. Terentius verò dixit, Pisciculos emere in cœnam: & Quintilianus, Vti re aliqua in argumẽtum. Sed videtur interdum præpositione Ad vel instrumentum vel causa efficiens potius quàm finis significari. Itaque pro ratione eorum de quibus agitur, considerandum est vtra interpretatio magis conueniat: sicut infrà cap. 12. d. 41, εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim conuertere In prædicationem, sed Ad prædicationem. Neque verò hæc annotassem nisi frequentissimè occurreret hæc loquẽdi formula. Qui venit, ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Eras. Qui venturus est. Sed (ni fallor) Iohannes de re præsenti loquitur: neque venturum notat, sed eum qui iam sit in via, atque adeo proximus, digito commõstrauit. quamobrem etiam dixit ὀπίσω μου, id est ponè me, potius quàm μετ᾽ ἐμέ, post me: vt significet Christum iam à tergo imminere. Validior, ἰσχυρότερος. Vulg. & Erasmus, Fortior. rectè quidem: sed tamen quia pro ἰσχύειν fere dicere soleo Valere, idcirco etiam ἰσχυρὸν Validũ potius quàm Fortẽ sum interpretatus.

Dignus, ἱκανός. Erasmus, Idoneus. Atqui (ni fallor) non hic agitur quàm sit aptus aut accommodatus ad hoc officium præstandum, sed quàm dignus sit qui cum Christo comparetur. Alioquin ἱκανὸς sufficiẽtem significat: quo modo etiam Gallis dicuntur sufficientes quorum non modò vires corporis aut virtutes animi sufficiant rei alicui præstandæ, sed etiam qui digni sint quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modum vtũtur voce דאוים. Latinis tamen haud satis scio an Sufficiens hac significatione vsurpetur: itaque conuerti tãquam ἄξιος scriptum esset, Veterem interpretem sequutus tum hoc loco, tum etiam infrà 8. a. 8, & 1. Cor. 15. a. 9. Alibi verò (vt Coloss. 1. b. 12, & 2. Cor. 3. a. 5) idoneum dicere malui. Sic etiam Herodianus, ἱκανώτατος ἦν πάντων ἀνθρώπων προσποιήσασθαι τὴν εὔνοιαν, Omnium hominum erat aptissimus ad simulandam beneuolentiam. Castellio interpretatur, Adeo præstantior, cuius Latinitatis exemplũ non memini legere. Soleas, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci vocant quæ Latini soleas, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur. Videtur prouerbiale esse hoc dicẽdi genus, quo etiam vtitur Dauid Psal. 60. b. 10: ortum (vt opinor) à consuetudine Iudæorum, qui aduenientium hospitum pedes lauare consueuerant, (regione nimirum calidiore: quod ex variis locis intelligimus) atque etiam sanctiorem aliquem locum ingressuri, calceos ponere. Itaque Mosen & alios aliquot iubet Dominus, cum illis colloquuturus, calceos exuere: accommodans sese (vt opinor) ad eius gentis ritum & consuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem esse ferunt, vt domos ingressuri, calceos exuant: sicut olim facere consueuerant qui erant accubituri. Portem, βαστάσαι. Hoc loco βαστάζειν simpliciter idem valet quod φέρειν, quum propriè de magnis oneribus dicatur, sicut Latinis Baiulare. Spiritu sancto, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Rursus nobis abundat præpositio, quæ ex Hebræorum idiomate addita est. Adiungunt enim isti præpositionem casui instrumenti, item propriis nominibus locorum, alia ratione quàm vel Græci vel Latini.

12 Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.	12 ‖ Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleam autem exuret igni inextinguibili.	12 *Cuius ventilabrũ in manu sua, & permũdabit areã suã: & congregabit triticũ in horreũ suũ, paleas autẽ comburet igni inextinguibili.*
13 Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ᾽ αὐτοῦ.	13 ‖ Tunc aduenit Iesus à Galilæa ad Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.	13 *Tũc uenit Iesus à Galilæa in Iordanẽ ad Iohannem, ut baptizaretur ab eo.*
14 Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτόν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;	14 At Iohannes obnixè prohibebat eum, dicens, Ego necesse habeo à te baptizari, & tu venis ad me?	14 *Iohãnes autẽ prohibebat eũ, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu uenis ad me?*

Luc. 3. d. 18. — Mar. 1. b. 9. Luc. 3. d. 22.

12 Cuius ventilabrum in manu ipsius, οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. id est, Qui manu gestat ventilabrum. Additũ enim relatiuum sequente antecedente, satis indicat Hebræam esse phrasin. quod magis etiam apparet ex hac lectione quã sequitur Iustinus Martyr, πρὸς Τρύφωνα, οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Id est, ad verbum, Cuius ventilabrũ suũ in manu eius. Perpurgabit, διακαθαριεῖ. Id est, Omnino purgabit. nã hæc est vis præpositionis διά. Eras. Repurgabit. Exuret, κατακαύσει. Vulg. Vret. Erasm. rectè addidit præpositionẽ, quæ declarat totã fore exurẽdã.
14 Obnixè prohibebat, διεκώλυεν. Vulg. & Eras. Prohibebat. Addidi aduerbiũ, ad vim præpositionis διά exprimẽdã: quæ certè nõ debuit prætermitti. Necesse habeo, χρείαν ἔχω. Vulg. Debeo, id est ὀφείλω. Eras. Mihi opus est. qua

est: qua interpretatione minus quidpiam quàm illa significari, declarat illud Ciceronis ad Lentulũ, Legẽ Curiatam Consuli ferre opus esse, non necesse esse. Et tu venis ad me? καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με; Vide Mar. 4. b. 13.

15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτόν, Ἄφες ἄρτι, οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.	15 Respondens autem Iesus dixit ad eum, Omitte *me* nunc. ita enim decet nos implere omnem iustitiam. Tunc omittit eum.	15 *Respondens autem Iesus dixit ei, Sine modò. sic enim decet nos implere omnẽ iustitiam. Tunc dimisit eum.*
16 Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος. καὶ ἰδού, ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ᾽ αὐτόν.	16 Et baptizatus Iesus ascendit statim ex aqua. Et ecce, aperti sunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei ascendentem tanquã colũbam, & venientẽ super ipsum.	16 *Baptizatus autem Iesus, confestim ascendit de aqua. & ecce, aperti sunt ei cæli & uidit Spiritum Dei descendentem sicut columbam, & uenientem super ipsum.*
17 Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα.	17 Et ecce vox è cælis, dicens, ‖ Hic est Filius ille meus dilectus in quo acquiesco.	17 *Et ecce uox de cælis, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi cõplacui.*

2. Pet. 1. d. 17. Coloss. 1. c. 13.

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

1 Τότε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.	1 TVnc Iesus subductus fuit in desertũ à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.	1 *TVnc Iesus ductus est in desertũ à Spiritu, ut tẽtaretur à diabolo.*
2 Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.	2 Et quum ieiunasset dies quadraginta & noctes quadraginta, postea esuriit.	2 *Et quũ ieiunasset quadraginta diebus & quadraginta noctibus, postea esuriit.*
3 Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.	3 Et quum venisset ad eum tẽtator, dixit, Si Filius es Dei, dic vt isti lapides panes fiant.	3 *Et accedẽs tẽtator dixit ei, Si filius Dei es, dic ut lapides isti panes fiãt.*
4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ	4 At ille respondẽs dixit, Scri	4 *Qui respõdẽs dixit,*

Mar. 1. b. 12. Luc. 4. a. 1.

15 ~~Respondẽs, ἀποκριθείς. Ex hoc verbo & oratione Christi perspicuũ est Iohãnẽ & oratione & manu conatũ fuisse Christi, propositũ impedire, singulari tamẽ vtrinque modestiæ exẽplo.~~ Omitte *me*, ἄφες. Vulgata, Sine. Et paulo pòst, ἀφίησιν, dimisit. Ego Erasmi versionem prætuli, quia melius respondet Græco verbo: quod tamẽ etiã interdũ coactus sum interpretari Permittere, Remittere, & Relinquere: vt sunt interdũ variæ vnius & eiusdẽ vocabuli significationes. Nũc, ἄρτι. Vulg. Modò. Idẽ hic valet ἄρτι quod ἐς τὸ παρόν. id est in præsens: alioqui significat πρὸ ὀλίγου, & tẽpus præteritũ notat. Vide infrà, 26. c. 29. Implere, πληρῶσαι. Eras. Vt compleamus: quasi subaudiatur ὥστε. Ego verò puto cũ illo πρέπον ἐστὶν esse iungendũ. 16 Ei, αὐτῷ. Iohãni scilicet. Nouã enim periodũ incipio ab his verbis, καὶ ἰδοὺ quãuis etiã ad Christũ hoc pronomẽ referri possit, si ἐπ᾽ αὐτὸν accipias pro ἐφ᾽ ἑαυτόν. Nã nõ modò vtrique visum est hoc signũ, sed ipsi quoque circũstãti turbæ. quod sequẽs Patris cælestis oratio satis declarat, & Lucas etiã cap. 3. e. 21. 22, disertè narrat. 17 Filius ille meus dilectus, ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός. Vide infrà, 17. a. 5. In quo acquiesco, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Vulg. In quo mihi cõplacui. Eras. In quo mihi bene cõplacitũ est. In hoc verbo explicando quàm variè multi se torserint, tũ ex doctissimis Budæi cõmẽtariis, tũ ex Erasmi annotationibus intelligi potest. Ego paucis dicã quod sentio. Δοκεῖν idẽ valet quod sentire & existimare: à quo deductũ est εὐδοκεῖν, quod interdũ casum habet adiunctũ, atque idẽ valet quod approbare. Iam verò quia quæ approbamus, illis quoque fauemus, inde factũ vt etiã significet Bene erga aliquẽ esse affectũ. Rursus quia propẽsio ista animi ex eo nascitur quòd res aliqua planè nobis satisfacit, (necesse enim est vt iudiciũ præeat animi assensioni) idcirco idẽ quoq; valet quod cõquiescere siue acquiescere in re quapiã. id est ἐναναπαύεσθαι καὶ ἀρέσκεσθαι: sicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Christũ eũ vnũ esse quẽ quũ intuetur, omnẽ in nos indignationẽ cõceptã deponat. Itaque vnus est μεσίτης & pacificator Christus. quod optimè intelligi potest si locus iste cõparetur cũ Exodi 28. f. 36. vbi summus sacerdos iubetur apparere in cõspectu Domini, laminã præferẽs in vertice, in qua sculptũ esset, SANCTVS DOMINI, vt (inquit) Dominus placetur ipsis. Nã fuisse summũ illum pontificẽ, Christi æterni nostri pontificis typũ, in Epist. ad Heb. copiosè declaratur. ~~Rectè igitur dicit Christus Iohãni, ... sine me nihil potestis facere. Cæterũ~~ à verbo εὐδοκῶ ... verbale εὐδοκία, frequẽter in nouo Testamẽto repetitũ: cuius significationes ad thema sunt exigẽdæ, atque ad id de quo agitur accõmodandæ. Quòd autẽ præteritũ conuerterimus per præsens, nemo (vt opinor) mirabitur, qui vel Psalmorũ lectioni assueuerit. Sed & hoc modo Græcos interdũ loqui, vel illud Demosth. Περὶ συντάξεως ostendit, Οἰκοδομῆσαι τοὺς προγόνους ταῦτα τὰ δικαστήρια ὑπολαμβάνω. i. Maiores nostros existimo istas curias ædificasse. Quãquã hic etiã potest retineri significatio præteriti perfecti, vt declaret Pater se iã esse in Filio hominibus recõciliatũ.

IN CAP. IIII.

1 Subductus fuit, ἀνήχθη. Præpositio ἀνά idẽ hic valet quod ἄνω, id est sursũ, sicut Budæus existimat. quod si verũ est, habita fuit ratio situs deserti, vt sunt fere montes deserti & inculti. quo modo etiã accipitur idẽ verbũ Luc. 4. a. 5. Nihil tamen impedit quominus ἀνά pro χωρὶς vel ἀπὸ accipiatur, vt vertas, Abductus fuit. id est ἀπήχθη: vel seductus, id est seorsum ductus: sicut vsurpauit Cicero Epist. ad Attic. lib. 5, Quum hæc disseruissem, inquit, seducit me Scaptius. A Spiritu, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Si libeat ἀναφορὰν articuli seruare, vertere licebit, Ab eo Spiritu: vt de eodẽ illo Spiritu hic agi cõstet cuius paulo antè mẽtio facta fuerat. i. de Spiritu sancto: quod etiã animaduertit Eras. in annotationibus, quãuis nõ mutarit versionẽ, quod neque ego sum ausus. 2 Dies, ἡμέρας. Vulg. Diebus. Annotãt grãmatici tẽpus cõtinuũ fere quarto casu poni: cuius etiã hoc loco aliquod est põdus.
3 Quũ venisset ad eum, προσελθὼν αὐτῷ. Vulg. Accedẽs: qui etiã αὐτῷ, ei, cõiunxit cũ verbo εἶπε. Eras. Quũ accessisset. Ego vti malui adeundi vocabulo, quoties licuit: vel (vt hoc loco, & aliis plurimis) dissoluere compositionẽ. Tentator, ὁ πειράζων. Tentare hoc loco ponitur in vitio, pro Solicitare ad malũ: quum interdum significet explorare, vt 2. Cor. 13. b. 5. Dic, εἰπέ. Eras. Iube, id est κέλευσον. Atqui quũ Deus quippiã dicit, etiã imperat: quò etiam respexit Satan. Itaque (ni fallor) emphasis huius vocabuli seruãda fuit. Hebræis quoq; verbum אמר quod respondet τῷ εἰπεῖν, vtrunq; significat, nẽpe & dicere & iubere. 4 Viuet, ζήσεται. Eras. suo mo-

Deut.8.a.3 ἐπ᾽ ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ᾽ ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.

Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ·

Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γάρ, Ὅτι τοῖς Psal.90.c.12 ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

Deut.6.c.16 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν.

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.

Deut.6.c.13. & 10.d.20 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, σατανᾶ. γέγραπται γάρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.

ptũ est, ‖Nõ è solo pane viuet homo, sed ex omni verbo prodeunte per os Dei.

5 Tunc transfert eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super pinnas templi.

6 Dicitque ei, Si Filius es Dei, iace teipsum deorsum. nã scriptũ est, ‖Quia angelis suis mãdabit de te, & *ipsi* tollet te in manus, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Iesus, Rursum scriptũ est, ‖Non tentabis Dominum Deum tuum.

8 Rursum transfert eum diabolus in montem sublimem valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.

9 Dicitque ei, Hæc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.

10 Tunc dicit ei Iesus, Abi satana. scriptũ est enim, ‖Dominum Deum tuum adorabis, & ei soli seruies.

11 Tunc omittit eum diabolus: & ecce, angeli accedebat, & ministrabant ei.

Scriptũ est, Nõ in solo pane viuet homo, sed in omni verbo qđ procedit de ore Dei.

5 Tũc assumpsit eum diabolus in sanctã ciuitatẽ, & statuit eũ super pinnaculũ templi.

6 Et dicit ei, Si filius Dei es, mitte te deorsũ. scriptũ est enim, Quia angelis suis mandabit de te, et in manibus tollẽt te, ne fortè offendas ad lapidẽ pedẽ tuum.

7 Ait illi Iesus, Rursum scriptũ est, Nõ tentabis Dominum Deum tuum.

8 Iterũ assumpsit eum diabolus in montẽ excelsum valde, & ostendit ei omnia regna mũdi, & gloriam eorum.

9 Et dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.

10 Tunc dicit ei Iesus, Vade satana. scriptum est enim, Dominũ Deũ tuum adorabis, & illi soli seruies.

11 Tũc reliquit eũ diabolus: et ecce, angeli accesserunt, et ministrabant ei.

re prætulit periphrasin, Victurus est. Constat Hebræorũ more positũ esse hoc loco futurũ pro præsenti, cuius enallages ea vis est vt significet aliquid amplius: quasi dicas, viuere solet. Prodeũte, ἐκπορευομένῳ. Vulg. quod procedit. Eras. Quod egreditur. Ego causam nõ video cur repudietur participiũ. Per, διά. Hebræa simpliciter habẽt על־כל־מוצא פי יהוה de omni exitu oris Dei. Id est, omni eo quod egressũ fuerit ex ore Dei, siue, quod De' cõstituerit & decreuerit. Itaque apparet Græcos sentẽtiã nõ verba interpretatos. 5 Trãsfert, παραλαμβάνει. Hoc loco παραλαμβάνειν declarat acceptũ trãsferre, vt paulo pòst versu 8. Itaque Lucas cap. 4, eandẽ historiã narrãs, maluit vti verbo ἀνάγειν. Est autẽ hic idiotismus Hebræorũ, apud quos sæpe posito vno verbo intelligitur cõsequẽs, vt dicemus infrà, 15.g.43. & Mar. 8.b.11. Luc. 3.b.7. & 21.g.38. Pinnas, πτερύγιον. Vulg. & Eras. Pinnaculũ, barbarè. Sic aũt vocat Matthæus ambitũ quo planũ tẽpli tectũ ambiebatur, ne quis inde posset decidere, sicut cautũ erat Deut. 22.b.8. 6 Iace teipsũ, βάλε σεαυτόν. Vulg. Mitte te. de qua interpretatione suprà diximus cap. 3.c.10. Eras. Præcipita te: audacius fortasse, quãuis sensum expresserit: nisi cũ verbo cõiungas particulã κάτω, deorsum. Quia, ὅτι. Prætermittere solet hãc particulã Eras. multis locis, & meritò quidẽ. Sed videtur hic citari ab Euãgelista integer versiculus Hebraicus, qui incipit à particula כי, qua videlicet redditur ratio eorũ quæ præcedũt. Mãdabit, ἐντελεῖται. Ἐντέλλεσθαι mãdare, & ἐντολάς mãdata vbique cõuertemus, nõ autẽ præcipere & præcepta: vt nobis cõstemus, quũ præsertim Græci iurisconsulti mãdatũ vocẽt ἐντολήν. Et *ipsi*, &. Euãgelista nõ recẽset singula Dauidis verba. prætermisit enim mẽbrũ vnũ, & particulã & addidit. Ideo inserui pronomẽ, vt magis perspicua fieret sentẽtia. Tollẽt te in manus, ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. id est, te manibus gestabunt. Nã ἐπὶ præpositio (id est על) quã Eras. omisit, minimè redũdat: & τὸ αἴρειν hic nõ declarat iacentẽ subleuare, sed aliquid in manibus ferre & gestare: ducta significationis origine ab iis qui onus aliquod gestaturi, attollũt in humeros: quãobrẽ etiã In manus malui interpretari, quã In manibus. Nequãdo, μήποτε. Vulg. Ne forte. Atqui nullus hic fortunæ locus, & hãc interpretationẽ plurimis locis rectè emẽdauit Erasmus. Offendas, προσκόψῃς. Sic Vulg. interpretatio, quã miror hoc quidẽ in loco ab Erasmo repudiatã, quã in Luca cap. 4, retinuerit. Nã præterquã quòd exprimit oẽs particulas, est etiã Latina oratio: quũ Quintilianus dixerit ex Cicerone, Offẽdere ad fornicẽ: & Columella, Cornu ad stipitẽ offendere. Eras. Impingas. 7 Rursum, πάλιν. Annotat Eras. referri posse ad verbũ ἔφη, vel ad γέγραπται: & illo quidẽ modo significare iterationẽ, isto cõtrarietatẽ, id est ediuerso, vel cõtra: nẽpe vt Christus Scripturæ locos cõparet. Mihi vtroque modo videtur iterationẽ significare posse. Tẽtabis, ἐκπειράσεις. Puto pro simplici accipiẽdum: sed quũ τὸ πειράζειν simplex paulo antè idẽ valeat quod solicitare ad malũ, hic significat explorare & experiri: quo posteriore Latino verbo nõ malè exprimitur τὸ ἐκπειράζειν. Sic igitur Dominus dicitur tẽtare, id est explorare & probare animos nostros. Futurũ autẽ Indicatiui pro Imperatiuo positũ est, Hebræorũ more: quasi dictũ esset, Ne tẽtato. Prohibitiones enim Hebræi per futurũ cõcipiũt. 8 Ostẽdit, δείκνυσι. Videtur Latinũ Indicare à Græco ἐνδεικνύειν sumptũ: itaque mihi magis placet quàm Mõstrare, vel Cõmonstrare: sed spectandũ quid cui loco cõueniat. 10 Abi, ὕπαγε. Octo vetusti codices additũ habebãt ὀπίσω μου, ponè me. quod videtur ex aliis locis additũ. Vide Mar. 8.d.33. Seruies λατρεύσεις. Eras. Coles. λάτρις dicitur qui & δοῦλος, vt testatur Eusthathius ex Aristophane grãmatico in Iliad. φ, & Odyss. ξ. Itaque Paulus quũ dixisset Roma. 1.b.9, λατρεύω, eadẽ epistola 16.c.18, vsurpauit τὸ δουλεύειν, vt distinctio illa duliæ, latriæ, & hyperduliæ, non modò inepta sit, sed etiam falsa. Potius enim cõstituenda fuit duplex adoratio: vna religiosa, quæ soli Deo debetur: altera ciuilis, quæ ad huius vitæ societatem spectat.

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρέθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ.

Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·

Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν, καὶ λέγειν, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θα-

12 ‖Quum audisset autem Iesus Iohãnem traditum esse *in custodiam*, rediit in Galilæam.

13 Et relicta Nazareth, venit & habitauit in Capernaum *vrbe maritima*, in finibus Zabulon & Nephthalim.

14 Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem,

15 ‖Terra Zabulon & terra Nephthalim ad viã maris trans Iordanem, Galilæa Gentium:

16 Populus positus in tenebris, vidit lucem magnam: & positis in regione & vmbra mortis, lux exorta est.

17 ‖Ex eo tẽpore cœpit Iesus prædicare, & dicere, Resipiscite. appropinquauit enim regnum cælorum.

18 Ambulans autem Iesus ad

12 Quum autem audisset Iesus quòd Iohãnes traditus esset, secessit in Galilæam. Mar.1.b.14. luc.4.c.14. ioh.4.f.43

13 Et relicta Nazareth, venit & habitauit in ciuitate Capharnaũ maritima, in finibus Zabulon & Nephthali.

14 Vt adimpleretur qđ dictũ est per Esaiã prophetã,

15 Terra Zabulon & terra Nephthali, via maris trans Iordanem, Galilæa Gentium: Esa.9.a.1

16 Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucẽ magnã: & sedẽtibus in regione & vmbra mortis, lux orta est eis.

17 Exinde cœpit Iesus prædicare, et dicere, Pœnitẽtiã agite. appropinquauit enim regnum cælorum. Marc.1.b.15

18 Ambulãs autẽ Iesus,

12 Traditum esse, παρεδόθη. id est, in carcerem cõiectum esse. Subaudiendum enim est εἰς φυλακήν. quod nos expressimus, vt planior esset oratio. Sic Cic. ad Quintũ fratrẽ, Hominẽ cõprehendit, & in custodiã Ephesi tradidit. Rediit, ἀνεχώρησεν. id est ὑπέστρεψεν. vel (vt Lucæ 2.f.39) ἐπέστρεψαν. Suprà etiã, cap. 2.b.12 dicuntur magi ἀναχωρῆσαι. id est ἐπαναστρέψαι. vt ἀνά idem hic valeat quod πάλιν. Alii conuertũt, Secessit: quod occasionem præbuit 5 hoc loco differendi de persequutionis fuga. Sed si secedere volebat Christus vt Herodis tyrannidẽ vitaret, cur iret in Galilæam, quæ erat in ditione Herodis Antipæ, ac non potius maneret in Iudæa, quæ iam erat redacta in prouinciam? Christus ergo persequutionis metu nõ secessit in Galilæã, vnde profectus erat vt baptizaretur à Iohanne: sed potius ad Galilæos statim accurrit, nihil veritus Herodis accensam rabiẽ. Ideo Marcus simpliciter dixit cap. 1.b.14, ἦλθεν, & Iohannes ἀπῆλθεν, cap. 4.f.43. Neque tamẽ nego Christũ suo tẽpore persequutionẽ 10 vitasse, vt scribit Matth. cap. 12.b.15, hoc eodẽ verbo vtẽs. 13 *Vrbe* maritima, τὴν παραθαλασσίαν. Hic sciendum est articulũ non esse additũ vt distinguatur hæc vrbs ab alia eiusdẽ nominis, sed duntaxat ad ipsius vrbis situ exprimendũ: vt sciamus Iesum patria expulsum non fugisse lucẽ, quũ vrbs ista multo celebrior esset quàm Nazareth. 15 *Ad* viam maris, ὁδὸν θαλάσσης. Vulg. Via maris, sexto casu, vt opinor. Erasmus, Iuxta viam maris. id est, vergens ad mare, Galilææ videlicet, quod idẽ dicitur Tiberiadis & Genesareth. Subauditur autem 15 κατά vel πρός, vt annotat Theophylactus. quæ eclipsis sanè dura est, Hebræis tamen satis familiaris. Sed apparet locũ Esaiæ non esse integrũ citatũ ab Euãgelista. Significatur ergo his verbis ἡ παραλία, id est ea portio Galilææ quæ est ad lacũ Tiberiadis, in qua sitæ sunt Capernaũ, Bethsaida & Chorazin, vrbes prædicatione Christi celeberrimæ. Trãs Iordanẽ, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Constat, habita Iudææ ratione, Galilæã vtrãque esse cis Iordanẽ. Quare locus iste est perobscurus, quẽ tamẽ his verbis puto illustrari posse. Vocabulũ Hebræũ עבר latus significat, adeo 20 vt aduerbialiter sumptũ, nõ minus declaret citerius litt' quàm vlterius: sicut in Deuteronomio frequẽter dicitur de Mose, qui Iordanẽ nunquã traiecit. Quare videri potest hoc loco non tam designari Peræa, id est trans Iordanẽ sita regio, quã ora & littus quod Iordanis alluit. Quòd si quis vrgere velit proprietatẽ Græci vocabuli πέραν, id est trãs, dicã quod etiã planius erit: vicinas & continuas quatuor regiones hic designari, nẽpe tribũ Zabulõ, tribũ Nephthalim, orã lacus vlteriorẽ: (id est, Peræã regionẽ, in qua sũt Chorazin & Genezareth, quas re- 25 giones frequenter Christus inuisit) denique etiã Galilæã gentium, superiorẽ vocatã: quæ etsi aliqua ex parte cõprehẽdat tribũ Nephthalim, tamẽ ad tribũ Aser potissimũ pertinet, quæ maritima erat, & Tyri finibus vicina: quò etiã peruenit Christus, vt narratur infrà, cap. 15.c.21. Atque hoc modo ter repetendũ erit vocabulũ γῆ, terra: & copulatiuæ, per asyndeton omissæ, supplendæ fuerint: perinde acsi ita integrè scriptũ esset, γῆ Ζαβουλών, γῆ Νεφθαλείμ, καὶ ἡ παρ᾽ ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν Ἰορδάνου, καὶ Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. Gentiũ, ἐθνῶν. Hoc nomẽ retinuimus vt fami- 30 liare sacris scriptoribus, quo vocabãt Iudæi cæteros populos in Dei fœdere non cõprehensos. Sic autẽ dicta est Galilæa superior, nõ solùm quòd Tyriis & Sidoniis esset finitima: sed etiã propter viginti illas vrbes à Solomone datas Tyriorũ regi, sicut refertur 1. Reg. 9.b.11. Intellige igitur Galilæã & partes vicinas. Nõnulli tamen apud Esaiã גליל pro appellatiuo nomine Galilææ accipiũt. 16 Positus, ὁ καθήμενος. id est qui versabatur. Vulg. qui ambulabat. ita enim habẽt Hebræa. Sed in quibusdã codicibus Latinis legimus sedebat. Positis, καθημένοις. 35 Vulg. Sedẽtibus. Eras. Qui sedebãt. Nã hoc quoque significat Græcũ vocabulũ. Sed sedere ex Hebræorũ idiomate hic ponitur pro habitare & incolere. qua significatione nõ memini legere hoc verbũ apud idoneos authores, quanuis Latini sedẽ domiciliũ vocẽt. Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου. Hebraismus, id est vmbrosa siue tenebricosa morte. Quanquam hic צלמות vnicum vocabulum est ex duobus conflatum, vt rectè annotat Erasmus.

17 Ex eo tẽpore, ἀπὸ τότε. Vulg. Exinde. Ad verbũ, Ex tũc id est (vt loquuntur Hebræi) מאז. Appropinquauit, 40 ἤγγικε. Eras. Instat. ad est ἐγγύς. quod nõ probo. Neq; enim dicere voluit Christus, regnũ cælorũ nõ procul abesse, sed iam ad eos peruenisse. quamobrem etiam maluimus interpretari Appropinquauit, quàm Appropinquat.

18 Ad mare, παρὰ τὴν θάλασσαν. Hebraismus, pro lacu. Qui dicitur, τὸν λεγόμενον. Vulg. Qui vocatur. i. τὸν καλούμενον. Erasmus, Qui vocabatur. Iaciẽtes, βάλλοντας. Vulg. Mittẽtes. Illud autẽ (vt magis propriũ) sum amplexus: siquidem iactus retis Latinè quoque dicitur, sicut Græcè ὁ βόλος. Rete, ἀμφίβληστρον. Sic dictum ab ἀμφί & βάλ- 45 λειν, quòd, quum iacitur, in orbem complectatur ingens aquæ spatium. Est autẽ (opinor) retis species quæ Gallis dicitur vn espreruier. Χαύνη δὲ καυλὸς (inquit Ruffus lib. 2. De appellationibus partium corporis humani) ὡς τὸ πέρας ἀμφιβλήστρου εὐρυνόμενος καὶ κοιλαινόμενος. id est, ex angusto in latum expanditur & incuruatur. Nec illud est (meo iudicio) quod

Latini Verriculum appellant. Itaque Vallæ interpretationem non recipio. Sed huius vocis propriam appellationem apud Latinos non reperio, quare generis nomen retinui.

θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφούς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.

Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui dicitur Petrus, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare: (erant enim piscatores)

19 Et dicit eis, Sequimini me, & faciam vos piscatores hominum,

20 Illi verò statim omissis retibus, sequuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohãnem fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre suo, sarcientes retia sua: & vocauit eos.

22 Illi autem statim omisso nauigio & patre suo, sequuti sunt eum.

23 Et circumiit totam Galilæã Iesus, docens in synagogis ipsorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quemuis morbum, & quemuis lãguorem in populo.

24 Tunc exiit fama eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè affectos, variis morbis & cruciatibus detentos, & dæmoniacos, & lunaticos, & paralyticos: sanauítque eos.

iuxta mare Galilææ, uidit duos fratres, Simonem, qui uocatur Petrus, & Andreã fratrẽ eius, mittentes rete in mare: (erãt enim piscatores)

19 Et ait illis, Venite post me, & faciã uos fieri piscatores hominum.

20 At illi continuò relictis retibus sequuti sũt eum.

21 Et procedens inde, uidit alios duos fratres, Iacobũ Zebedæi, & Iohannẽ fratrẽ eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & uocauit eos.

22 Illi autem statim relictis retibus & patre, sequuti sunt eum.

23 Et circuibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans Euãgelium regni, & sanans omnẽ lãguorem & omnẽ infirmitatem in populo.

24 Et abijt opinio eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè habentes, uarijs languoribus & tormentis comprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos, & paralyticos: & curauit eos.

19 Sequimini me, δεῦτε ὀπίσω μου. Vulg. & Eras. Venite post me. pro quo dicere malui, ponè me. Est autẽ δεῦτε propriè aduerbium hortantis, sicut Hebraicum לכו. 20 Statim, εὐθέως. Vulgata, Continuò, συνεχῶς. Erasmus, Illico. id est παραχρῆμα. 21 Sarcientes, καταρτίζοντας. Vulgata, Reficientes: ad verbum, redintegrantes. nam ἄρτιον dicitur quod integrũ est. Sed de hoc verbo plura Mar. 1. b. 19, & Rom. 9. e. 22. 23 Circũiit, περιῆγεν. Ad verbũ, Circumegit. sed ἄγειν pro ire accipitur, vt alibi annotatũ est. Circũagere verò à Latinis pro circũducere accipitur. Synagogis, συναγωγαῖς. id est, cœtibus & conuentibus sacris. Collegiorũ autẽ nomẽ, quod Castellioni placuit, angustioris est significationis, vt ipsa verbi notatio declarat: neque Græco nomini respondet, quũ Synagoga ex delectis certis hominibus nõ constaret, sed popularis esset Iudæorũ cõuentus ad audiendum Dei verbũ. Sed illum fefellit nimirũ quòd sicut συναγωγὴ à τῷ συνάγειν, sic collegiũ à colligendo dici, falsò existimauit: & quum hoc nomẽ Iudæorũ Ecclesiis factum sit peculiare, putaui omnino esse retinendum.

Ipsorum, αὐτῶν. Galilæorum videlicet, quod tamen nõ præcessit. Regni, τῆς βασιλείας. id est, annuntians felicẽ illum nuntiũ regni Messiæ tandiu expectati. Quòd ergo Euangelium regiũ cõuertit Castellio, obscurum est, atque etiam (vt dicam quod sentio) parũ appositũ. Sanans, θεραπεύων. Admonet Erasmus eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hic vsurpari, quũ apud medicos significet propriè pharmacis, manu aut victus ratione sanare. quod mederi dicunt. Quemuis, πᾶσαν. Sic etiam interpretatur infrà Erasmus 10. a. 1. Est enim hæc particula hoc loco nõ vniuersalis simpliciter, sed indefinita, vt idem rectè notat. Quod si nonnulli animaduertissent, nõ adeo imperitè interpretarentur illud, Deus vult omnes homines saluos fieri, & similes locos, quibus abutũtur ad euertendam Prædestinationis doctrinã. Languorẽ, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignauiã stomachi significat μαλακία, quã aliter vocant κίσσαν: sed pro iis morbis hic accipitur quibus correpti, etsi nõ decũbunt, tamẽ languẽt & cõtabescunt. 24 Exiit, ἀπῆλθεν. Vulgata ad verbũ, Abiit. id est יצא, vt Psal. 19. b. 5. Eras. Dimanauit. quod respondet potius τῷ διελθεῖν, quo vtitur Plato in Epist. in ea significatione. Cic. pro Amerino, Ego etiamsi omnia quæ dicenda sunt, liberè dixero, nequaquã tamẽ similiter oratio mea exire & in vulgus emanare poterit. Fama, ἀκοή. Vulgata, Opinio. id est δόξα. Ad verbũ, Auditio: quod vocabulũ Cæsar & Cicero vsurpant pro fama & rumore, sicut Hebræi suum שמע. Nos tamẽ illud, vt magis familiare, prætulimus.

Obtulerũt, προσήνεγκαν. Eras. Adduxerũt. id est προσήγαγον. Affectos, ἔχοντας. Vulg. ad verbũ, Habẽtes: quod rectè mutauit Erasmus. nã Malè habere simpliciter positũ pro Ægrotũ esse, Latinũ esse negat. Galli, seruato hellenismo, dicũt Auoir mal. Cruciatibus, βασάνοις. Vulg. Tormẽtis. id est στρέβλαις, vt Attici vocãt. Eras. Torminibus cõuertit, vt vitaret amphiboliam. quæ tamẽ etiã in Græco locũ habet: sed facilè vocabulo præcedente tollitur. Deinde Torminum appellatione certus tantùm morbus continetur, quum βασάνους vocet Euangelista sæuos omnes morbos qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quasi tormentis & equuleo impositos. Detentos, συνεχομένους. Vulgata, Comprehensos. id est συνειλημμένους. Erasmus, Constrictos. id est συνεσφιγμένους, vel σφιγγομένους. Certè τὸ ἔχεσθαι hic idem valet quod captum teneri, & veluti haberi à morbo. Dæmoniacos, δαιμονι-

ζομένους. Quidam nuper vertit furiosos, vocabulo certè nimium generali, & periculosa etiam versione. Nec enim desunt quibus dæmonium siue diabolus nihil aliud est quàm μανία, morbus videlicet naturalis, & qui pharmacis sanari possit:

Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

25 Et sequuta est eũ turba multa ex Galilæa & Decapoli & Hierosolymis & Iudæa, & *regionibus* trans Iordanem *sitis*.

25 Et sequutæ sũt eũ turbæ multæ de Galilæa et Decapoli et de Hierosolymis & de Iudæa, & de trans Iordanem.

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτούς, λέγων,

Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

Μακάριοι οἱ πραεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.

Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ.

Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.

1 Quum vidisset autem turbam, ascendit in montem: & quum consedisset, adierunt eum discipuli eius.

2 Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens,

3 Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum.

4 Beati qui lugent: quoniam ipsi consolationem accipient.

5 Beati mites: quoniã ipsi hæreditatis iure terram possidebunt.

6 Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

7 Beati misericordes: quoniam ipsis misericordiã consequentur.

8 Beati mundo corde: quoniã ipsi Deum videbunt.

9 Beati pacifici: quoniam filii Dei vocabuntur.

10 Beati qui persequutionem patiuntur iustitiæ causa: quoniam ipsorum est regnum cælorum.

11 Beati eritis quum conuitiati fuerint vobis, & persequuti fuerint, & dixerint quiduis mali aduersum vos, mentiẽtes, propter me.

12 Gaudete & exultate, quoniam merces vestra multa est in cælis: ita enim persequuti fuerunt Prophetas qui *fuerunt* ante vos.

1 Videns autem Iesus turbas, ascẽdit in montem: & quum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius.

2 Et aperiens os suum, docebat eos, dicens,

3 Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorũ est regnum cælorum. — Luc. 6. c. 20

4 Beati qui lugẽt: quoniã ipsi consolabuntur. — Luc. 6. c. 21; Esa. 61. a. 2.

5 Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram. — Psal. 38. c. 11

6 Beati qui esuriunt et sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur. — Esa. 65. b. 13

7 Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequẽtur.

8 Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum uidebunt. — Psal. 24. a. 4

9 Beati pacifici: quoniã ipsi filij Dei uocabũtur.

10 Beati qui persequutionẽ patiuntur propter iustitiam: quoniã ipsorũ est regnũ cælorum.

11 Beati estis quum maledixerint uobis homines, & persequuti uos fuerint, & dixerint omne malũ aduersum uos, mentientes, propter me. — 1. Pet. 3. c. 14

12 Gaudete & exultate, quoniam merces uestra copiosa est in cælis. sic enim persequuti sunt Prophetas qui fuerunt ante uos. — 1. Pet. 4. d. 14

25 Et Iudæa, καὶ Ἰουδαίας. Vide Mar. 3. a. 7. Et *regionibus* trans Iordanem *sitis*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad verbum, Et de trans Iordanem. quæ loquutio est præcisa. Itaque rectè fecit Erasmus qui suppleuerit aliquot vocabula, ne videretur καὶ accipi pro etiam, quasi dicantur ex his regionibus sequuti Iesũm, etiam trans Iordanẽ.

IN CAPVT V.

1 Turbam, ὄχλους. Turbas in plurali non memini legere alia significatione quàm pro tumultu. Itaque vbique vtemur numero singulari.

2 Aperto, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cuius tamen hanc emphasin nonnulli esse volũt, vt iis demum tribuatur qui serium & eximium aliquid dicturi sunt. Sed hoc perpetuum non est.

3 Pauperes, οἱ πτωχοί. Paupertatis nomine ταπεινοφροσύνης intelliguntur omnes cum ea coniunctæ miseriæ. Sed additur Spiritus nomen, vt significetur, eorum demum beatã paupertatem quorum ferocia eiusmodi castigationibus domita, sese libens Deo subiicit, & meliorem vitam appetit.

5 Hæreditatis iure possidebunt, κληρονομήσουσι. Ad verbum, Hæreditabunt. Eras. Hæreditatem terræ accipient. Vulg. Possidebunt. id est κτήσονται. Sed ius possessionis prætermittendum non fuit. Nam si hæreditatis iure cælum possidemus, & idcirco hæredes sumus quia in Christo gratis adoptati per fidem, vbi merita quæ nõnulli iactant? Simpliciter tamen interdum κληρονομεῖν pro κτᾶσθαι accipitur.

9 Vocabuntur, κληθήσονται. id est erunt. Significat enim Hebræis verbum vocandi קרא sic acceptum, aliquid eiusmodi esse vt idcirco ab omnibus celebretur.

11 Cõuitiati fuerĩt vobis, ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς. Vulg. Maledixerĩt vobis homines. i. κακολογήσωσιν ὑμᾶς. Cæterũ addidit

Vetus interpres rectum, qui deesse videbatur, ad explendam constructionem: sed is in plerisque linguis suppleri solet. Sic enim Cicero 1. Off. Deserendi (inquit) officii plures solent esse causæ. nam aut inimicitias suscipere nolunt: aut suis studiis sic impediuntur, vt quos tutari debeant, desertos esse patiantur. Erasmus vertit, Probra iecerint in vos. Quòd si periphrasis mihi placuisset, dicere maluissem, Probris affecerint vos, nulla addita præpositione. Persequuti fuerint, διώξωσι. Διώκειν (id est persequi) forense verbum est, quo eas potissimum iniurias hic puto significari quibus viri innocentes afficiuntur, quum ex tyrannorum edictis ad iudicum tribunalia pertrahuntur, id est, ad publicam iniuriam, quæ authoritate magistratus armatur. sicut primum illud ὀνειδίσωσιν, ad conuicia priuatorum hominum refero: postremum autem εἴπωσι, ad testium & iudicum iniquitatem. Quarũ omniũ iniuriarũ manifestissima exẽpla nobis hodie suppeditant ii qui veritatẽ Dei in nobis persequũtur. Quiduis mali, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα. Vulgata, Omne malum. neque enim legit ῥῆμα, quod etiam non reperitur apud Chrysostomum lib. 3 περὶ ἱερωσύνης. Eras. Omne malum verbum. Nos verò suprà ostendimus, πᾶν indefinitè accipi, 4. d. 23. ῥῆμα verò respondet דבר Hebræorũ, quod & ipsum pro indefinita particula vsurpatur: vt à nobis sine vlla sensus iniuria potuerit prætermitti. Propter me, ἕνεκεν ἐμοῦ. Secundum exemplar scriptum habebat, ἕνεκεν δικαιοσύνης, iustitiæ causa. Alibi ἕνεκα soleo causa interpretari: sed vitanda fuit absurditas.

Marc. 9. g. 50
Luc. 14. g. 34

13 Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.

13 ‖Vos estis sal terræ. quòd si sal infatuatus fuerit, quo salietur? ad nihil valet amplius nisi vt abiiciatur foras, & conculcetur à quibusuis.

13 *Vos estis sal terræ. quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad nihilũ valet vltrà, nisi vt mittatur foras, et cõculcetur ab hominib⁹.*

14 Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη.

14 Vos estis lux mundi. Nõ potest vrbs occultari supra montem posita:

14 *Vos estis lux mũdi. nõ potest ciuitas abscondi supra montem posita:*

Marc. 4. c. 21
Luc. 8. b. 16. & 11. e. 33

15 Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

15 ‖Neque accendũt lucernã, & ponunt eam subter modiũ: sed in candelabrũ, & splendet omnibus qui sunt in domo.

15 *Neque accendũt lucernã, & ponunt eam sub modio, sed super cãdelabrũ, ut luceat omnibus q in domo sunt.*

1. Pet. 2. c. 12

16 Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

16 ‖Ita splendeat lux vestra coram hominibus, ‖ vt videãt vestra bona opera, glorificẽtq; Patrem vestrũ qui est in cælis.

16 *Sic luceat lux uestra corã hominibus, ut uideãt opera uestra bona, et glorificẽt Patrẽ uestrũ qui in cælis est.*

17 Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

17 Ne existimate me venisse vt dissoluam Legem, aut Prophetas: non veni vt dissoluam, sed vt impleam.

17 *Nolite putare quoniã ueni soluere Legẽ, aut Prophetas: nõ ueni soluere, sed adimplere.*

Luc. 16. d. 17

18 Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.

18 ‖Amen quippe dico vobis, vsquedum præterierit cælum & terra, iota vnũ aut vnus apex nequaquã præterierit ex Lege, vsquedũ omnia facta fuerint.

18 *Amẽ quippe dico uobis, donec transeat cælũ & terra, iota unum aut unus apex nõ præteribit à Lege, donec omnia fiant.*

13 Infatuatus fuerit, μωρανθῇ. Vulg. Euanuerit: vt μωραίνεσθαι, illud sit quod Gallicè dicimus *euenter*. Quo, ἐν τίνι, id est, per quod. Vulg. ad verbum, In quo. In pro Per, Hebræorum idiotismo, de quo alibi dixi. Salietur, ἁλισθήσεται, id est, Quid tandem supererit quo vti possis ad saliendum? Vel, Sal ipse infatuatus, quo tandem salietur? vt est apud Marcum 9. v. 50. Amplius, ἔτι. Vulg. & Eras. Vltrà. id est περαιτέρω. A quibusuis, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Vulg. & Eras. ad verbum, Ab hominibus. sicut vernaculo sermone dicimus, *Des gens, ou D'un chascun.*

14 Vrbs, πόλις. Erasmus, Oppidum. Ego vbique vrbem conuerti, sicut Vallæ placet: quòd ciuitatis nomen latius pateat.

15 Accendunt, καίουσι. Impersonaliter, vt admonuimus suprà, versu 11. Cæterùm Græcis hoc verbũ non tam accendere quàm vrere significat: sed apparet hic habere significationem Hebraicæ coniugationis, quam vocãt Hiphil מדליקים. Nam qui accendit, facit vt aliquid vratur: sicut apud eosdem Græcos καθίζειν interdum neutrũ est, interdum verò μεταβατικόν, vt infrà 21. a. 7. Apertius Lucas, qui pro καίουσι scripsit ἅψας. Sic enim Aristophanes in Nebulis, ἅπτε τὸν λύχνον. Lucernam, λύχνον. Ita vocatur vel instrumentum ipsum, puta lampas, cui oleum aut aliud quidpiam imponitur quod accendatur: vel id ipsum quod ardet, puta fax, aut candela. In candelabrum, ἐπὶ τὴν λυχνίαν. vel, Supra candelabrum. instrumentum videlicet eminenti loco positum, cui imponebatur aut infigebatur lucerna. Homerus Odyss. σ, λαμπτῆρας vocat, ni fallor.

16 Glorificẽtque, καὶ δοξάσωσι. id est, Gloriam Dei prædicent: pro quo Basilius dicit δοξολογεῖν. Glorificandi autem vocabulum vsitatum & familiare sacris scriptoribus, interdum significat gloriosè Dei maiestatem & laudes prædicare: interdum verò, gloriam & splendorem alicui afferre. quæ posterior significatio nõ videtur propriè conuenire hominibus, quibus satis est Dei gloriam profiteri, quam reipsa amplificare non possunt.

17 Vt dissoluam, καταλῦσαι. id est aboleam, eleganti translatione: quoniam videlicet homines legibus quasi vinculis adstringuntur.

18 Amen, ἀμήν. id est, verè & certò. Hebræorum autem vocabulum ab אמן deriuatum, quod veritatem significat, quum non modò Græci omnes noui Testamenti scriptores retinuerint, sed vulgata quoque linguarũ idiomata, ne hic quidem volui expungere: quamuis id licuerit, quoniam in hoc dicendi genere vulgata idiomata non solent id vsurpare. Quintum exemplar habebat bis scriptum ἀμὴν ἀμήν. Vsquedum præterierit, ἕως ἂν παρέλθῃ. Verbum Hebræum חלף, cui Græcum παρέλθῃ ex aduerso respondet, significat sic aliquid præterire vt etiam mutetur: quo modo vsurpatur Psalmo 102. c. 27. Nequaquam, οὐ μή. Duplex est negatio in Græco: sed quæ magis neget quàm simplex, contrà quàm apud Latinos. Nos verò ita vertimus vt à simplici negatione di-

stingueremus: quod idem fecimus in οὐ δύναται. [illegible] Vulgata, à. Præpositiones ἐκ & ἀπὸ sæpe apud Græcos permutantur [illegible]

Iaco. 2. b. 10

19 Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

19 Quisquis igitur soluerit vnum ex mandatis hisce minimis, & ita docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum: quisquis autẽ fecerit & docuerit, iste magnus vocabitur in regno cælorum.

19 *Qui ergo soluerit unũ de mãdatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus uocabitur in regno cælorũ: qui autẽ fecerit & docuerit, hic magnus uocabitur in regno cælorum.*

Luc. 11. f. 39

20 Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

20 Dico enim vobis, nisi abundauerit vestra iustitia ‖ plus quã Scribarum & Pharisæorum, vos nequaquam ingressuros in regnum cælorum.

20 *Dico enim uobis, quia nisi abũdauerit iustitia uestra plusquam Scribarũ & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.*

Exo. 20. c. 13
deut. 5. b. 17

21 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

21 Audistis dictum fuisse antiquis, ‖Non occides: quisquis autem occiderit, tenebitur iudicio.

21 *Audistis quia dictũ est antiquis, Non occides: qui autẽ occiderit, reus erit iudicio.*

22 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῆ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

22 Ego verò dico vobis, quicunque irascitur fratri suo temere, tenebitur iudicio: quicunque verò dixerit fratri suo, raca, tenebitur consessu: quisquis autẽ dixerit, fatue, tenebitur gehenna ignis.

22 *Ego autẽ dico uobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio: qui autẽ dixerit fratri suo, racha, re⁹ erit concilio: qui autẽ dixerit, fatue, reus erit gehẽnæ ignis.*

19 Soluerit, λύσῃ. Id est transgressus fuerit. Nam etsi paria non sunt peccata, tamen nullum est tam leue peccatũ quod nos non expellat è regno Dei, nisi per Christũ cõdonetur. Hic itaque sensus est, Quicunque violauerit vel minimum præceptum Legis, & sic docuerit homines, (id est, suo exẽplo hominibus præierit) is minimus, siue nullus erit in regno cælorum. hoc est, in Ecclesia non cẽsebitur corã Deo: is autem qui præstiterit Legem, & docuerit, excellentissimus habebitur in regno Dei. Mentionem autem facit doctrinæ in vtroque membro: quia discipulos alloquitur, futuros Euangelii doctores. Sic igitur plerique interpretantur. Quidam verò illud, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, conuertit, Licet ita doceat homines: perinde acsi scriptum sit, κἂν, (cuius enallages exemplum habes infrà 15. a. 5, & Lucæ 18. b. 7.) & οὕτω non referatur ad λύσῃ præcedens: sed contrariam sententiã exprimat, propter aduersatiuã particulã præcedentẽ: idémq; valeat atq; κατὰ τὰς ἐντολάς. vt sit huius loci hæc sententia, Qui contra vel minimum horum præceptorum fecerit, licet ita doceat homines, (id est, etiamsi doceat homines ex præscripto horum mandatorum facere quæ ipse contemnit) minimus vocabitur in regno cælorum. Quæ interpretatio cum eo consentit quod Christus ait infrà, cap. 23. a. 3, Quæ dixerint vobis vt seruetis, seruate, & facite: secundum autem opera eorum ne faciatis. Et certè planior erit antithesis, si dicamus opponi inter se duo doctorum genera: vnum, eorum qui docent quidem Verbum in Ecclesia, sed ipsi interim nihil minus præstant quàm quod ab aliis requirunt: alterum, eorum qui quod docent, reipsa præstant. Illos igitur dicit Dominus, etiamsi alioquin fuerint doctissimi, tamen minimos esse in Ecclesia. [illegible] vnum, μίαν. Latini dicerent, Vel vnum, ad exprimendam emphasin: & Græci quoque κἂν μίαν: quo modo loquitur Marcus 6. g. 56. Hisce minimis, τούτων τῶν ἐλαχίστων. Articulus additus designat certum præceptorũ genus, quæ Pharisæi & Scribæ non admodum magni facerent: quod etiam ostendunt eæ quæ sequuntur expositiones in secundã Tabulam. Itaque ad exprimendam vim articuli, libens conuertissem, Quæ minima sunt [illegible] Christum [illegible] sensu loqui. Vocabitur, κληθήσεται. id est erit. Hebraismus hoc vno versiculo bis vsurpatus, de quo diximus suprà, versu 9.

20 Ingressuros, εἰσέλθητε. Vulgata, Intrabitis. Erasmus, Possitis ingredi. Ego malui per futurum interpretari. Nam familiare hoc est Euangelistis, præcedente duplici illa negatione, vsurpare futurum exactum coniunctiui pro futuro indicatiui.

21 Audiuistis, ἠκούσατε. Hoc verbo significat Legis interpretationes, cuiusmodi solebant suis auditoribus tradere Scribæ & Pharisæi. Neque verò Christus hoc loco Legislatorem agit, (vt qui nõ Legis sed Euangelii sit minister) sed peruersas Scribarum interpretationes diluens, patefacit quis sit Legis rigor, vt salutem à se vno petendam esse ostendat. Tenebitur, ἔνοχος ἔσται. Erasmus Obnoxium, Vulgata Reum conuertit: quorũ neutrũ videtur satis conuenire. Obnoxius enim esse potest etiam is qui non est in culpa: sicut obnoxii sunt sancti homines multis iniuriis. & Rei Latinis dicuntur (vt ait Cicero) omnes de quorum re disceptatur. ἐνέχεσθαι verò significat teneri. id est αἱρεῖσθαι καὶ ἁλίσκεσθαι: sicut quum dicimus aliquem furti teneri, aut sacrilegii. Idem valet ergo ἔνοχος ἔστω, quod ἐνεχέσθω. id est, (vt Latini Iurisconsulti loquuntur) damnas esto. à quo tamen abstinui, ne viderer nouitatem affectare. Videtur autem his verbis non tam actio dari aduersus homicidã quàm præcipi vt ad iudicem damnandus potius quàm audiendus trahatur.

22 Iudicio, κρίσει. Iudicium intelligit in quo sedebant Triumuiri, qui de pecuniariis & minimis eiusmodi causis cognoscebant. Consessus verò siue συνέδριον ex XXIII iudicibus constabat, qui de causis maioribus atq; adeo de capitalibus nonnullis statuebãt. Summi verò iudices erant LXXI, ad quos pertinebat cognitio de grauissimis rebus: vt quum de integra aliqua tribu, de pseudopropheta, de summo Sacerdote, de bello vel pace agebatur: sicut ex Thalmudistis multi annotarunt. Christus igitur, de diuinis iudiciis & peccatorum discrimine differens, totam hanc orationem ad consuetam ciuilium iudiciorum formam accommodauit. nam de ipsis politicis legibus certum est eum non agere. Raca, ῥακά. vel Racha, vt habent Latini codices Vulgatæ editionis. Cæterùm hoc vocabulum, cuiuscunque tandem sit significationis, retinui, Matthæum ipsum vel certè Græcum

eius interpretem sequutus, qui peregrinam hanc vocem maluit vsurpare quàm Græcam aliam substituere. Admonuit me verò Emmanuel Tremellius, vir suæ (id est Hebrææ linguæ peritissimus, in Talmud sæpe legi ריקא, pro quo Syri dicunt ריקא, & significare hominem cerebro vacuum, quem etiã vernacula lingua *follem*, ab inanitate vocamus. Est autem hoc conuitium aliquanto leuius quàm si quempiam *μωρὸν* (id est stultum) vocaris. Nam ריק vnde deductum illud est, significat vacuum & inane: quod ante me alii annotarũt. Castellio balatronem est 5 interpretatus: quàm rectè, ipse viderit. Matthæi interpretatio Hebraica legit רעא. id est malũ. quod non probo. Maius enim est conuitium vocari malum quàm stultum: de quo tamen postea agitur tanquam de atrociore iniuria quàm hæc sit. Assentior igitur iis qui Raca volunt inconditam esse voculam hominis indignantis. ita vt tres gradus hic constituantur eorum qui contra hominum opinionem, pro homicidis apud Deum censentur. Vnus, eorum qui intus duntaxat aduersus proximum commouentur: alter, eorum qui eousque efferuescunt vt 10 iracundum aliquid euomant: tertius denique, eorum qui in apertum aliquod conuitium erumpunt. Afferam tamen aliquam præterea coniecturam, de qua iudicent alii. Quid si igitur dicamus Racha (vt habent veteres Latini codices) illud esse quod Hebræi רשע dicunt? Nam pinguis ille sonus literæ schin non aliter potuit quàm per χ (id est ch) exprimi, vt nos Galli hodie pronuntiamus. Significat autem illud nomen Hebræis hominem malum & irrequieto animo quippiam sinistri agitantem, quem in vernaculo sermone *mauuais* aut *malin* vocamus. 15 Itaque *μωρὸς* is erit qui ab Hebræis dicitur נבל quod nomen interdum non illos fatuos & stolidos declarat, sed planè vecordes, adeo vt aduersus Deum ipsum insaniant: sicut Psal. 14 describuntur. Consessu, *συνεδρίῳ*. Vulgata & Erasmus, Concilio. Et certè fateor concilii vocabulum id valere, sed illud propius abest à Græco. Gehennæ, *εἰς τὴν γέενναν*. Vocabulum hoc Hebræum est ex duobus compositum, & vallem Hinnon declarat, quæ etiam תפת, Tophet dicitur, in qua olim Israelitæ superstitionibus vicinarum gentium addicti, filios suos diis 20 adolebant, inaudita quadam immanitate. Inde factum vt acciperetur pro loco cruciandis in æternum reprobis destinato, atque adeo pro ipso supplicio & cruciatu, quo afficiuntur cum Satana & angelis ipsius: sicut Erasmus & alii multi annotarunt. Vide Ierem. 7. g. 31. Ignis, *πυρὸς*. id est ardẽtem: ex Hebræorum idiotismo, qui simili ratione Carnem peccati pro carne peccatrice dicunt: & Hominem auaritiæ, pro homine auaro. Si tamen gehennã pro ipso cruciatu accipias, nulla erit enallage. Sed hoc quoque accommodauit Christus ad ius ciuile Israelitarũ, 25 apud quos (sicut ex libro Sanhedrim Babylonico constat) summum concilium quadruplici suppliciorum genere vtebatur, antequam Herodes & post Herodem Romani totum hunc ordinem perturbassent: nempe strangulatione, gladio, lapidatione, & combustione: inter quas non dubium est quin hæc grauissima fuerit. Inde factum vt æternas illas pœnas, ignis supplicio passim sacri scriptores comparent. Quod autem Christus mentionem facit iudicii, & consessus, & demum gehennæ ignis, ostẽdit peccata quidẽ alia aliis esse grauiora, sed omnia tamẽ 30 eiusmodi vt ~~eorum rationem reddere oporteat, & pœnam~~ luere, quantumuis sibi blandiãtur homines. Quas pœnas communi nomine Paulus Mortem vocauit, quum diceret Mortem esse stipendium peccati.

23 Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,

23 Igitur si munus tuum attuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuũ habere aliquid contra te,

23 *Si ergo offers munus tuũ ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduersum te,*

24 Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.

24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi: primùm reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.

24 *Relinque ibi munus tuũ ante altare, & vade: prius recõciliare fratri tuo, & tũc veniẽs, offeres munus tuum.*

25 Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ᾽ αὐτοῦ· μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.

25 ‖ Esto amicus aduersario tuo citò, dum es in via cum eo: nequando te tradat aduersarius iudici, & iudex te tradat ministro, & in custodiã coniiciaris.

25 *Esto cõsentiẽs aduersario tuo citò, dũ es in uia cum eo: ne fortè tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro, & in carcerem mittaris.*

Luc. 12. g. 58.

23 Attuleris, *προσφέρῃς*. Vulgata, Offers. Erasmus, Obtuleris. Et fateor *προσφέρειν* hoc etiã significare: sed hic videtur minus quiddam valere. vult enim Christus vt priusquam afferatur munus, reconciliatio fiat. Nisi fortè quis malit hoc accipere acsi dictum esset, In ipso etiam oblationis actu (vt loquuntur) prius esse cogitandum de 35 reconciliatione quàm de offerendo munere. Est autem obseruandum, Christum accommodare totũ hunc sermonem ad temporum suorum rationem. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco habenda nunc esse altaria & vsurpandas oblationes colligunt: sed ii longè sunt ineptissimi qui quod dictũ est de mutua reconciliatione, ad Purgatorium suum transferunt.

24 Primùm, *πρῶτον*. Hanc particulam alii coniungunt cum *ὕπαγε*, alii cum *διαλλάγηθι*, quod posterius videtur 40 melius conuenire.

25 Esto amicus, *ἴσθι εὐνοῶν*. Erasmus, Habeto beneuolentiam. Ad verbum, Esto beneuolus. Id est, Redi in gratiam, & fac vt sis amicus. Nec enim monet tantùm vt bene velimus aduersario, sed vt cum eo trãsigamus: quod fiet si præcidamus omnem inimicitiarum causam. Vulgata vertit, Esto consentiens. Et indicat Augustinus (sicut annotat Erasmus) nonnullos vertisse, Esto concors. Ex quibus coniicio, Veterem interpretem legisse *συνοῶν*. fa 45 cilis enim fuit lapsus *ευ* in *συ*: atque adeo hæc lectio fortassis est verior, quum Veteris interpretis authoritate nitatur, & sensum habeat (ni fallor) pleniorem. Vnum tantùm obstat quòd *συνοεῖν* apud idoneos authores (vt semel atque iterum initio Alcibiadis posterioris apud Platonem) reperiatur pro Secum cogitare aliquid. id est *ἐννοεῖν*, potius quàm pro *ὁμονοεῖν*, id est consentire. quanuis hanc quoque significationem facilè admittere videatur particula *σὺν*, ex qua componitur. Aduersario, *τῷ ἀντιδίκῳ*. Ad verbum, Contralitigatori. Neque enim 50 *ἀντίδικος* tam latè patet Græcis quàm Latinis Aduersarius, nisi quum est verbum forense: quia tunc idem valet atque pars aduersa, vt vulgus loquitur. Dum, *ἕως ὅτου*. Alibi verti Quousque: quod huic loco non conuenit. Hic enim idem valet quod Interim dum, vt infrà 14. v. 22. in quo genere dicendi etiam vsurpatur *ἕως* simplex, sine vlla adiectione, vt Marci 6. f. 45. Nequando, *μήποτε*. Vulgata, Ne fortè: quod rectè mutatum est ab Erasmo plurimis locis, vt annotauimus suprà, 4. a. 6. Ministro, *ὑπηρέτῃ*, id est lictori, vel apparitori: *ὑπηρέται* tamen

in genere dicuntur qui subseruiunt: qui etiam *διάκονοι* vocantur, vt infrà 20. d. 26. Itaque vtrunque Græcum vno Latino exprimere solemus, nisi quum de Diaconis Ecclesiasticis fit mentio. hos enim maluimus ex consuetudine Diaconos Græco nomine vocare. Custodiam, *φυλακήν*. Græci honesto vocabulo sic carcerem vocant: quem etiam ob eam causam *οἴκημα* dicebant Athenienses (id est domicilium) authore Plutarcho in Solone. Sed 5 & Latinis custodia vocatur carcer. Cic. ad Quintum fratrem, libro 1, Hominem comprehendere, & in custodiam tradere. Coniiciaris, *βληθήσῃ*. Ad verbum, Iaciaris. Vulgata, Mittaris: quód paulo lenius videtur. In secundo manuscripto exemplari legitur *βληθῇς*, rectius.

26 Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.

26 Amen dico tibi, nequaquam exibis illinc vsquedum reddideris vltimum quadrantem.

26 *Amẽ dico tibi, nõ exies inde donec reddas nouissimũ quadrantem.*

27 Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ μοιχεύσεις.

27 Audistis dictum fuisse ~~antiquis~~, ‖ Non mœchaberis.

27 *Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis.*

Exo. 20. c. 14

28 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

28 Ego verò dico vobis, Quicunque aspicit mulierem vt eam concupiscat, iam adulterauit eam in corde suo.

28 *Ego autẽ dico uobis quia omnis qui uiderit mulierẽ ad cõcupiscẽdum eam, iam mœchatus est eam in corde suo.*

29 Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

29 ‖ Quòd si oculus tuus dexter facit vt tu offendas erue eum, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum coniiciatur in gehennam.

29 *Quòd si oculus tuus dexter scãdalizat te, erue eũ, & proiice abs te. expedit enim tibi ut pereat unũ mẽbrorũ tuorũ, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis.*

Infrà 18. a. 8. mar. 9. g. 47

30 Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

30 Et, si dextera tua manus facit vt tu offendas, excinde eam, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac nõ totum corpus tuum coniiciatur in gehennam.

30 *Et, si dextera manus tua scãdalizat te, abscinde eã, & proiice abs te. expedit enim tibi ut pereat unũ mẽbrorũ tuorũ, quã totũ corpus tuũ eat in gehennam.*

31 Ἐῤῥέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον.

31 Dictum est autem, ‖ Quisquis dimiserit vxorem suam, det ei libellum discessionis.

31 *Dictũ est autẽ, Quicũque dimiserit uxorẽ suã, det ei libellum repudij.*

Infrà 19. a. 7. deut. 24. a. 1. mar. 10. a. 4. luc. 16. d. 18. 1. cor. 7. b. 10

26 Reddideris, *ἀποδῷς*. Erasmus, Persolueris. id est *ἀποτίσῃς*. Nam hoc declarat verbum *ἀποδιδόναι* hoc in loco, vt mox quoque versu 33. Vltimum, *ἔσχατον*. Vulgata, Nouissimum. id est *νεώτατον*. Erasmus, Extremum: 10 quo propriè *τὸ ἄκρον* declaratur. Græci *ἔσχατον* dicunt à *σχεῖν*, id est à continendo & cohibendo, id videlicet in quo necesse est vt consistamus: sicut Latinè illud dicitur vltimum, vltra quod pergere non liceat. Quadrantem, *κοδράντην*. Latina vox Græcè declinata, vt multæ aliæ passim apud Euangelistas: cuiusmodi ista sunt à nobis semel collecta, *ἀσσάριον, δηνάριον, ἰοῦστος, κεντυρίων, κῆνσος, κολωνία, κουστωδία, λεγεὼν, λέντιον, λιβερτῖνος, λίτρα, μίλιον, μάκελλον, μεμβράνα, μόδιος, ξέστης, πραιτώριον, ῥέδη, σημικίνθιον, σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνα, φόρον, τίτλος, φραγέλλιον, φραγελλοῦν*. 15 id est, Assarius, Denarius, Iustus, Centurio, Census, Colonia, Custodia, Legio, Linteum, Libertinus, Litra, Miliare, Macellum, Membrana, Modius, Sextarius, Prætorium, Rheda, Semicinctiũ, Sicarius, Sudariũ, Speculator, Taberna, Forum, Titulus, Flagellum, Flagellare. Sed vt ad rem redeam, Ad vltimum quadrantem soluere, prouerbialiter dicitur is quicum summo iure agitur. Quòd autem Castellio annotauit, id esse quod Latini dicunt, Ad denarium soluere, id ipse quidẽ putauit: (quod venia dignum est: quum & docti viri in loco Ciceronis quem 20 citat ex Oratione pro Quintio decepti fuerint) sed aliũ esse sensum, intelligent sani lectores ex aliis locis. quod etiam noster Hotomanus suis in eum locum annotationibus non omisit.

27 Non mœchaberis, *οὐ μοιχεύσεις*. ~~vel, Ne mœchator~~ sed tamen sub vna specie scortationis, eaque grauissima, *πορνείας* quoque complectitur: sicut contra *μοιχεία* interdum *ἀντὶ πορνείας* accipitur.

28 Quicunque aspicit, *πᾶς ὁ βλέπων*. Vulg. Omnis qui viderit. Atqui *τὸ βλέπειν* plus est quàm *ὁρᾷν*, quanuis 25 interdũ cõfundãtur: sicut apud Latinos plus est aspicere quàm videre. Vide infrà 6. a. 4. Adulterauit, *ἐμοίχευσεν*. Vulgata, Mœchatus est. Erasmus, Adulteriũ cõmisit. Adulterandi verbo non tantùm vtitur Suetonius (quod etiã Erasmus annotauit) sed etiam Cicero, quanuis translatitiè. Cæterùm adulterare hic accipio generaliter pro corrumpere & stuprare. Itaque *γυναῖκα* non conuerti vxorem, cum Erasmo: sed mulierem. Malui enim sequi Veterem interpretem, quia non additur *αὐτοῦ*, vel *ἀδελφοῦ*.

30 29 Facit vt tu offendas, *σκανδαλίζει*. Vulgata, Scandalizat te. Erasmus, Tibi est obstaculo. id est *ἐμποδίζει*. Idem paulo pòst, Obstiterit tibi. Cæterùm ea faciunt vt offendamus quæ impediunt quominus inoffenso cursu pergamus in Lege Domini. Peccata enim sunt veluti saxa ad quæ impingimus. Idcirco autem conuerti per periphrasin, quia non tam oculus ipse est nobis offendiculo quàm id quod per eum cernimus: in quo constituendã putaui differentiam, vt *σκανδαλίζει* hic accipiatur forma Hebrææ coniugationis Hiphil. Ac non, *καὶ μή*. Vul- 35 gata, Quàm. quod rectè mutauit hoc versiculo & item proximo Erasmus.

30 Excinde, *ἔκκοψον*. Vulgata, Abscinde. Erasmus, Amputa. Ego malui proprietatẽ Græci vocabuli seruare, quum etiam & Vetus ipse interpres & Erasmus suprà sic conuerterint, cap. 3. b. 10. Coniiciatur, *βληθῇ*. Secundum exemplar habebat *ἀπέλθῃ*. id est abeat.

31 Quisquis, *ὅτι ὃς*. Abundat *ὅτι*. quod constat ex imperatiuo sequente, *δότω*. Dimiserit, *ἀπολύσῃ*. Era- 40 smus, Repudiauerit. *ἀπολύειν* propriè significat absoluere, sicut Latini Absoluere creditorem dicunt: sed malui vti vocabulo clariore, quanuis dimittere respondeat potius *τῷ ἀφιέναι*: quo verbo vtitur Paulus 1. Cor. 7. c. 11. Vide suprà 1. c. 19. Libellum discessionis, *ἀποστάσιον*: quasi dicas abscessionale. Nam ~~ἀφίστασθαι inter cætera~~ significat ~~seorsum stare, vel ponere, id est discedere, vel separare.~~

32 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται.

32 Ego verò dico vobis, cum qui dimiserit vxorem suam, extra rationem scortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimissā duxerit, mœchari.

32 *Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit uxorē suā, excepta fornicationis causa, facit eā mœchari: et q dimissā duxerit, adulterat.*

33 Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου.

Exo.20.a.7 leuit.19.c.12 deut.5.b.11

33 Rursum audistis dictū fuisse ~~antiquis~~, ‖ Non peierabis, sed reddes Domino quæ tu iuraueris.

33 *Iterū audistis quia dictū est antiquis, Nō periurabis, reddes autē Domino iuramenta tua.*

34 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·

34 Ego verò dico vobis, ne iuretis omnino: neque per cælū, quia thronus Dei est:

34 *Ego autē dico uobis, nō iurare omnino: neque per cælū, quia thronus Dei est:*

35 Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως·

35 Neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Hierosolyma, quia vrbs est magni regis:

35 *Neq; per terrā, quia scabellū est pedū ei⁹: neque p Ierosolymā, quia ciuitas est magni regis:*

36 Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.

36 Neque per caput tuum iures, quia non potes vnum capillum album aut nigrum facere.

36 *Neque per caput tuū iuraueris, quia non potes unū capillum, albū facere aut nigrum.*

37 Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναί, οὒ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.

Iac.5.c.12

37 ‖ Esto autem sermo vester, etiam etiam, non non: quod autem supra hæc redundat, à malo est.

37 *Sit autē sermo uester, est est, nō non: quod autem his abundātius est, à malo est.*

31 Extra rationem, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, Excepta causa. Erasmus, Nisi causa, id est, εἰ μὴ ἕνεκα. Extra hîc est in exceptione positum, sicut apud Terentium in Phormione, Neque cognatus, extra vnam aniculam, quisquam ei aderat. Quo etiam modo Græci suum ἔξω interdum vsurpāt. Verti autem λόγου rationem, non causam, id est αἴτιον. Scortationis, πορνείας. Erasmus, Stupri. Vulgata, fornicationis. Hîc autem poni certum est πορνείαν pro adulterio. quanuis etiam πορνεύεσθαι, id est scortari, dicatur de vxore quæ palam omnibus prostat, vno & altero adultero non cōtenta: quo modo vsurpauit Dion libro quinquagesimooctauo, de Messalinæ & Silii nuptiis loquens.

33 Rursum, πάλιν. In vno exemplari vetusto scriptum offendimus πλὴν. id est præterea, vel cæterùm. Peierabis, ἐπιορκήσεις. id est violabis iusiurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere supra iusiurandum, & illud transgredi. Latinis quoque (vt inquit Cicero Offic. tertio) Peierare, non est falsum iurare: sed, quod ex animi tui sententia iuraris, id non facere, periurium est. Cuius rei lectorem admonere placuit, quia quæ sequuntur, alioqui non videntur cohærere. Reddes, ἀποδώσεις. Erasmus, Persolues, id est ἀποτίσεις. vt suprà, versu 26. Quæ tu iuraueris, τοὺς ὅρκους σου. Cicero de Legibus, Cautè vota reddunto.

34 Ne iuretis, μὴ ὀμόσαι. Vulgata, Non iurare. τὸ ὀμόσαι positum est pro ὀμόσατε, imperandi modo: nisi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, iubeo vos: sicut etiam paulo pòst, versu 39. Cæterùm etsi neque mei est propositi cōmentaria scribere, neque libens quenquam reprehendo, in hoc præsertim scribendi genere, in quo non dubito quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen monendum esse putaui lectorem vt quædam ab Erasmo scripta in hunc locum de iureiurando, & superiorem de litigando, cum summo iudicio legat. Nam etsi malo omnia in meliorem partē accipere, quoad eius fieri potest, & eius laboribus tam faueo quàm qui maximè, tamen dissimulare non possum, pleraque sic ab eo explicari in his capitibus, vt videri possit vel ab opinione Anabaptistarum, vel à fanaticorum illorum distinctione, qui hæc omnia ad solos quosdā perfectos pertinere credunt, non prorsus dissentire. Per cælum, ἐν τῷ οὐρανῷ. Ad verbum, In cælo: quæ phrasis sæpe repetitur infrà, cap. 23. b. 16. Est autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos ב litera sæpe ponitur pro iurantis aduerbio, vt Gen. 22. c. 16, & Iosue 2. b. 12. Cæterùm fuit hæc iurisiurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, vt liquet ex illo Virgilii loco, Per sidera iuro. Thronus. θρόνος. id est solium, siue sedes regia. Græcum vocabulum libens retinui, quod Gallico etiam idiomate vsurpatur.

35 Scabellum, ὑποπόδιον. Erasmus, subsellium: fortassis non satis rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo sedemus, (siue sedes sit, siue subselliū) sed quod sedentis pedibus est subiectum: & à Latinis Scamnum à scandendo, itémque scabellum forma diminutionis dicitur, quo scilicet in sedē altiorem ascenditur. Ouidius, Et caua sub tenerum scamna dedisse pedem. Græci elegantiores βάθρον appellant.

36 Per caput, ἐν τῇ κεφαλῇ. Sic Iulus apud Virgilium, Per caput hoc iuro. Album aut nigrum, λευκὴν ἢ μέλαιναν. Octauum exemplar tollit particulam ἤ: vt sit hic sensus, non posse homines capillū qui sit albus, nigrum reddere: itaque non videri capitis sui dominos.

37 Esto autem, ἔστω δέ. Vel, Sit autem. Erasmus, Erit autem, ἔσται δέ. Etiam etiam, ναὶ ναί. Vulgata & Erasmus, Est est. Idem tamen infrà 21. b. 16, ναί interpretatur quidni: id est, πῶς γὰρ οὔ; & vertit vt ego hîc feci, 2. Cor. 1. d. 17. Quòd autem existimat conduplicationem hanc ad eundem non pertinere, sed priorem particulam esse interrogantis, posteriorem respondentis, nullius (quod sciam) exemplaris authoritate confirmatur. Ita enim scribendum fuisset, ναί; ναί. οὔ; οὔ. quod nusquam legi. Idem rursus aliam affert interpretationem, quasi nimirum iubeat Dominus vt si sermo noster affirmat, verè affirmet: si negat, verè neget. Sed ea quæ statim subiiciuntur, indicant hîc agi de ipsa affirmandi & negandi formula, non autem de ipsius affirmationis & negationis veritate. Quomodo enim hæc cohæreant non video, Verè affirmetis quæ affirmatis, & verè negetis quæ negatis. quod autem supra hæc redundat, à malo proficiscitur. Non desunt igitur qui putent geminatam vtranque particulam emphaseως causa, quasi Dominus, proptereaquòd fere iuramus vt nobis credatur, iubeat vt gemina potius affirmatione & negatione vtamur, quàm Dei nomen temere vsurpemus. Hanc enim consuetudinem in asseueratione fuisse apud Hebræos vsurpatam, apparet ex 2. Reg. 10. v. 15, vbi legimus יש ויש pro eo quod hîc dicitur ναί,

ναί. Sed tamen quia in omnibus codicibus interponitur distinctio, sunt qui existiment in his verbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, Esto autem sermo vester, prolepsin esse, qua diuiditur λόγος in duas species, affirmantem videlicet & negantem: id est, in ναί & οὔ. Sic enim vsurpari has particulas liquet ex 2. Cor. 1. d. 17. vbi sermonem suum testatur Apostolus non fuisse ναί, & οὔ, id est varium & inconstantem, vt rem eandem modò affirmaret, modò negaret: sicut parasitus ille apud Terentium loquitur, Negat quis? nego: ait? aio. Quare hæc Christi verba perinde possunt accipi acsi ita scriptum esset, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος ὁ μὲν ναί, (id est καταφατικός) ναί· ὁ δὲ οὔ, (id est ὁ ἀποφατικός) οὔ. Hoc est, Vester sermo sit: affirmans quidem, etiam: negans verò, non. Nam simplici & nudæ affirmationi aut negationi quod ita adiicitur vt redundet, à malo proficiscitur. Idque prorsus respondet totidem fere Iacobi verbis 5. c. 12. vbi sic scribit, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί· καὶ τὸ οὔ, οὔ. quæ verba simili ratione interpretor de non iurando, non autem de affirmationis aut negationis veritate: quum totum illum locum Iacobus ex hoc Christi sermone sit mutuatus. Sed & Basilius in Psal. 14, ita vt nos, interpretatur hunc locum de nuda vel affirmatione vel negatione.

Quod autem supra hæc redundat, τὸ δὲ περισσὸν τούτων. Vulgata, Quod autē his abundantius est. Erasmus, Quod vltra hæc adiungitur. Ego sic coactus sum interpretari, vt quæ sit hoc loco vis τοῦ περισσοῦ exprimerem: quo nimirum vocabulo non tam hîc significatur abundantia quàm superflua redundantia. Quod videntur illi non considerasse qui ex his Christi verbis censent penitus interdictum esse iusiurandum: quum tamen id vnum iurisiurandi genus reprehendat Christus, quod quum alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat. id est, quod simplici affirmationi vel negationi additur, quum minimè sit necessarium. Nam & ipse Dominus, & Prophetæ, & Apostoli, quoties necesse est iurant: atque adeo in Dei cultu numeratur quoque iusiurandum. A malo, ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ pro ἀπό. id est à conscientia mala, siue à diabolo. Significat enim πονηρός aliquid amplius quàm κακός, nempe eum qui sit in omni scelere exercitatus: quanuis hæc differentia non semper obseruetur.

38 Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.

38 Audistis dictum fuisse, ‖ Oculum pro oculo, & dētem pro dente.

38 *Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.*

Exod.21.c.24 leuit.24.d.20 deut.19.d.21

39 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην·

39 Ego verò dico vobis, ‖ ne resistatis malo: sed quisquis te cædet in dexterā tuam maxillā, obuerte ei & alteram:

39 *Ego autem dico uobis, nō resistere malo: sed si quis te percusserit in dexterā maxillam tuā, præbe illi & alteram:*

Luc.6.d.29 rom.12.d.17 1.cor.6.b.7

40 Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον·

40 Et ei qui vult tecum ~~iudicio~~ cōtendere, ac tunicā tuam capere, dimitte ei etiā palliū:

40 *Et ei qui uult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium:*

41 Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.

41 Et quisquis te angariabit ad miliare vnum, abi cum eo duo.

41 *Et quicūque te angariauerit mille passus, uade cum illo & alia duo.*

38 Oculū, ὀφθαλμόν. sub. erue. Hæc est lex talionis, de qua vide apud A. Gelliū Phauorini disputationē.

39 Malo, τῷ πονηρῷ. Hoc nonnulli exponūt tertio casu. id est, Ne resistite improbis & scelestis hominibus. Alii (vt Chrysostomus) sexto casu. hoc est, Ne iniuriam pensate iniuria, sed vincite improbos patientia: sicut monet Petrus ne malū pro malo reddamus, 1. Epist. 3. b. 9. Articulum autem certum est interdum etiam indefinitè poni, vt frustra de eo laborarit Erasmus. Quisquis, ὅστις. Vulgata, Siquis, id est εἴ τις. quod quidem mollius etiā cohæret cum iis quæ subiiciuntur. Te cædet, σε ῥαπίσει. Vulgata, Te percusserit. id est σε πατάξῃ. Erasmus, Impegerit alapam. Videtur tamen Græcum vocabulum fidelius expressisse Vetus interpres. nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis qui contumeliæ causa, virga aut fuste aut etiam crepida alium cædit: (nam ῥαπὶς & virgam & crepidam significat) sicut Omphale sandalio caput Herculis verberabat. Plut. in Themistocle, τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι προεξανισταμένους ῥαπίζουσι. id est, Eos qui in certaminibus intempestiuè surgunt, cædūt. Et paulo pòst, id explicās, ἐπαράμενον, inquit, τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος. hoc est, Quum baculum extulisset veluti percussurus. Quòd autem dextræ fit potius mentio quàm sinistræ, quum in sinistram potius feratur impetus ferientis, id quoque non puto esse negligendum. Duplex enim est iniuria, quum ad illam accedit contemptus. Quos autem contemnimus, eos fere solemus auerso ictu cædere, nimirum in sinistrum latus, iubētes à nobis facessere, quasi etiam indignos quos verberemus. Sed hoc tamen fortassis nimium est argutum. Obuerte, στρέψον. Ad verbum, Verte. Vulgata, Præbe, id est πάρεχε. In vno codice scriptum erat τρέψον, eodem manente sensu. Alteram, τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non obseruatur tam diligenter quàm inter Alius & Alter apud Latinos: neque Hebræi hæc distinguunt, quum pro vtroque vnicam vocem אחר vsurpent.

40 Ei qui vult tecum ~~iudicio~~ contendere, τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, ~~id est [illegible] vt sola iudicii actio accipiatur. Aristides, [illegible], cum illo contendo iudicio.~~ In hoc tamen genere dicendi κρίνειν potius dicunt Græci, & iungunt cum quarto casu. Itaque considerandum num etiam passiuè verti possit σοι, id est ὑπὸ σοῦ. hoc est, Volenti à te in iudicium vocari, siue occasionem quærenti tecum litigandi in iudicio: vt siquis tibi eripiat quod tuum est. Multi enim has occasiones captant maioris inferendæ iniuriæ. Erasmus, Ei qui te velit in ius trahere. id est, τῷ θέλοντί σε κρίνειν. Capere, λαβεῖν. Vulgata & Erasmus, Tollere. id est ἀφαιρεῖσθαι. Dimitte, ἄφες. Cicero pro Balbo, Sui quenque iuris & retinendi & dimittendi esse dominum. Erasmus, Permitte.

41 Angariabit, ἀγγαρεύσει. Erasmus, Adegerit te. Duabus de causis hoc verbum retinui: primùm quia Latinum nullum habeo quod satis vim illius exprimat: deinde quia Vlpianus etiam iurisconsultus illud non repudiauit libro x 1. Pandectarum De priuilegiis Veteranorum. Angari autem (vt ~~notant Erasmus & Budæus~~) Persis dicebantur quos hodie Postas vocamus. Sed hoc interest, quòd hodie certis spatiis collocati sunt qui principum stipendiis aluntur, vt equos habeant ad cursum paratos: Persarum verò cursoribus (sicut etiā hodie Turcarum) fas erat cuiussis equos, vel naues, aut ipsos etiam homines rapere ad cursum. Vnde factū vt Angariare accipiatur pro cogere ad currendum, vel ad ferendum aliquid: sicut infrà cap. 27. d. 32, refertur de Cyrenæo illo, quem adegerunt Iudæi ad baiulandum crucem. Proponitur ergo à Christo seruitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiam vocabulo declarandum fuit. Ad miliare vnum, μίλιον ἕν. Addidi præpositionem, vt constructionem lenirem alioquin asperiorem. μίλιον autē Latinum est vocabulum corruptum, quum Græci potius stadiis soleant metiri locorum interualla. Duo, δύο. Vulgata, (vt est in quibusdam exemplaribus) Et alia duo. id est, ἕτερα δύο, scilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretē, propterea quòd converterat μίλιον mille passus

addidisse Alia de suo, ne ambigua esset oratio. Ita conficientur milliaria tria, quum hic fiat duorum duntaxat mentio. Sed si sententiam ipsam spectemus, hæc discrepantia nullius est momenti.

Deut.15.b.8 Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς.

42 ‖Petenti abs te dato: & volē tē mutuari abs te, ne auersere.

42 *Qui autem petit à te, da ei: & volenti mutuari à te, ne auertaris.*

Leuit.19.d.18 Ἠκούσατε ὅτι ἐῤῥέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου.

43 Audistis dictum fuisse, ‖Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

43 *Audistis quia dictū est, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.*

Luc.6.d.27 Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς.

Luc.23.c.24 act.7.g.60 1.cor.4.c.13 Luc.6.c.31

44 Ego verò dico vobis, ‖diligite inimicos vestros, ˈbenedicite ˈiis qui deuouent vos, benefacite ˈiis qui oderunt vos, ‖& ˈprecamini pro iis ˈqui vos infestant, & persequuntur vos:

44 *Ego autem dico vobis, diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt vos, & orate pro persequentibus & calumniantibus vos:*

Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.

45 ‖Vt ˈsitis filii Patris vestri qui est in cælis: ˈfacit enim vt sol suus exoriatur super malos ac bonos, ˈ& pluit super iustos & iniustos.

45 *Vt sitis filii Patris vestri qui in cælis est: qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos.*

Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι;

46 Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, quam mercedem ˈhabebitis? nónne & publicani idem faciunt?

46 *Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nónne & publicani hoc faciunt?*

Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν;

47 Et si ˈcōplexi fueritis ˈfratres vestros solùm, quid ˈamplius facitis? nónne ˈ& publicani ita faciunt?

47 *Et si salutaueritis fratres vestros tātùm, quid amplius facitis? nónne & ethnici hoc faciunt?*

Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὥσπερ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι.

48 ˈEstote igitur vos perfecti, vt Pater vester qui est in cælis, perfectus est.

48 *Estote ergo vos perfecti, sicut & Pater vester qui in cælis est, perfectus est.*

42 Volentem, θέλοντα. Erasmus, Cupientem. Velle respondet τῷ βούλεσθαι: sed siqua est inter βούλεσθαι & θέλειν differentia, fateor me non habere vocabulum Latinum quo hæc possim distinguere.

43 Diliges, ἀγαπήσεις. Futurum pro Imperatiuo: sicut paulo pòst μισήσεις, oderis. Nōnulli cōuerterunt, Amato: quoniam amare amplius quiddam significare videtur quàm diligere, ex Ciceronis quodam loco.

44 Benedicite, εὐλογεῖτε. Hebraica phrasis, pro Bene precemini, vel Beneficio afficite. Alioquin εὐλογεῖν idē valet quod ἐπαινεῖν, laudare: quæ significatio huic loco minimè conuenit. neque enim mēdacii præceptor est Spiritus sanctus. Totū autem hoc membrū, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non est in vulgata editione. Vide infrà cap. 25.c.34, & 26.c.26. Iis qui deuouēt, τοὺς καταρωμένους. Vel, Iis qui imprecātur. hoc enim propriè declarat τὸ καταρᾶσθαι. ex quo Chryses ab Homero dicitur ἀρητὴρ, id est precator, seu sacerdos. Iis qui oderūt, τοὺς μισοῦντας. Vel, τοῖς μισοῦσιν. vt in vetustis omnibus exemplaribus scriptū reperimus. Precamini, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpositio significationē augere. nā εὔχεσθαι, optare vel vouere significat: & προσεύχεσθαι, aliquid optare ab aliquo. quod videtur etiā Augustinus confirmare Epistola 59, ad Paulinum. Qui vos infestant, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulgata, Calumniātibus: permutato vocabulorum ordine, quasi prius facta sit mentio τῶν διωκόντων quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. Erasmus, Qui lædūt. id est βλαπτόντων. Nos conati sumus vim huius vocabuli exprimere. Nam ἐπηρεάζειν propriè militare verbū est, ab ἐπὶ & ἄρης ductū: vnde ἐπήρεια, quasi ἐπάρεια, id est martius & hostilis insultus. Cui significationi bene conuenit τὸ διώκειν, quod sequitur. Significat enim, Euangelii hostes cum impetu irruere in gregem Domini: & eo non cōtentos quòd placidæ oues non resistāt, fugientes etiā persequi. Pronomen autem ὑμᾶς, sicut bis ponitur ab Euangelista, ita etiā bis sumus interpretati: quia in eius repetitione videtur esse magna emphasis, quam Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

45 Sitis, γένησθε. Γίγνεσθαι interdum idem valere quod εἶναι, vel illud Homericum epitheton ostendit, quo vocat θεοὺς αἰειγενέτας, id est (vt alibi dicit) αἰὲν ἐόντας, id est, semper existentes. Facit enim, &c. ὅτι ἀνατέλλει, &c. Vulgata vertit, Qui: videtur enim legisse, ὅστις: & fortassis rectius quàm ὅτι. melius enim videtur cohærere. Est autem in verbo ἀνατέλλει forma coniugationis Hebræorum quam vocant Hiphil. quam non satis videtur exprimere Erasmus, quum interpretatur Exoriri sinit. Plus est enim facere quippiā quàm sinere fieri. Et pluit, καὶ βρέχει. Ad verbum, Et rigat, videlicet pluuia. Erasmus, Pluuiam mittit: eadem nimirū forma qua modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν.

46 Habebitis, ἔχετε. Videtur ἔχετε pro ἕξετε hic vsurpari, & alibi quoque, vt infrà 6.a.1: & in vno exemplari legimus ἕξετε. Publicani, οἱ τελῶναι. Sic dicūtur qui vectigalia redimūt. Erant autem isti reliquis Iudæis exosi, tum quòd profanis hominibus (id est Romanis) operam suam quasi ad opprimendam populi Dei libertatem locassent, tum etiam quòd fere hoc hominum genus auaritiæ sit deditum. Postremò quòd Iudæi iniquissimè ferrent Romanorum iugum. Vide infrà, 9.v.10.

47 Cōplexi fueritis, ἀσπάσησθε. Vulgata, Salutaueritis. ἀσπάζεσθαι, salutare quidē significat, sed osculo & cōplexu: qui mos istarū gentiū erat. Hic autē hoc vno officio cætera etiā cōprehendit: alioqui cōtenti fuissemus Vulgata versione, quā frequēter in Epistolis Pauli sequuti sumus. Fratres, τοὺς ἀδελφούς. In omnibus vetustis codicibus legebatur τοὺς φίλους, amicos. Amplius, περισσόν. Idē hic valet περισσὸν quod πλέον: & subauditur, Quā alii. Sic etiā infrà 27.e.13. Et publicani ita faciūt? καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; Vulg. Ethnici. Ita etiā in secundo & quarto exēplari scriptum offendimus, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Et ethnici (id est exteræ & profanæ gentes) idem faciunt?

48 Estote, ἔσεσθε. Erasmus ad verbum, Eritis: qui videlicet existimauit hanc Christi concionem ad solos quosdam

quosdam perfectos pertinere. quæ opinio falsissima est. Nemo autē ignorat apud Hebræos sæpissime futurum indicatiui accipi pro imperandi modo, vt infrà, 6.a.6.

Κεφάλαιον ϛ.

CAP. VI.

CAP. VI.

Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

1 ˈAttēdite ne ˈeleemosynam vestram ˈdetis coram hominibus, ˈvt spectemini ab eis: alioqui ˈmercedem non habebitis apud Patrem vestrū qui est in cælis.

1 *Attendite ne iustitiā vestram faciatis corā hominibus, ut videamini ab eis: alioqui mercedē non habebitis apud Patrem uestrum qui in cælis est.*

Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

2 ‖Itaque quum dabis eleemosynam, ˈne cures buccina cani coram te, sicut ˈhypocritæ faciūt in ˈsynagogis & in ˈplateis, ˈvt gloriam consequantur ab hominibus. amen dico vobis eos ˈreferre mercedem suam.

2 *Quum ergo facis eleemosynā, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in uicis, ut honorificētur ab hominibus. amen dico uobis, receperūt mercedem suam.* Rom.12.b.8

Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου.

3 ˈQuum verò tu das eleemosynam, ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

3 *Te autem faciente eleemosynā, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:*

Ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

4 Vt sit tua eleemosyna in occulto: Pater autem tuus ˈqui te aspicit in occulto, ˈreddet tibi in propatulo.

4 *Vt sit eleemosyna tua in abscondito: & Pater tuus qui uidet in abscondito, reddet tibi.*

IN CAPVT VI.

1 Attendite, προσέχετε. Possemus etiam vertere, Adhibete animū. Nam προσέχειν adhibere significat: & subaudiri videtur τὸν νοῦν, quod etiam sæpe exprimitur, iungitúrque tertio casui apud Græcos: vt ante particulā μὴ, quæ sequitur, videatur subaudiendus articulus τῷ. Eleemosynam, ἐλεημοσύνην. Ita vocāt sacri scriptores quicquid officii præstatur miseris & inopibus, quod Hebræi חסד vocant. In manuscripto verò vno exemplari legebatur δικαιοσύνην (id est iustitiam): quod legit & interpretatus est Vetus interpres. Sed sciendum iustitiæ nomine apud Hebræos beneficentiam quoque intelligi, vt Danielis 4.e.24. Itaque Græci interpretes, Deuteronomii 24.c.13, pro iustitia verterunt ἐλεημοσύνην. Verbum autem ποιεῖν interpretatus sum dare, potius quàm facere, vt Latinè loquerer. Nam eleemosynam dare & beneficiū dare idem declarant, excepto eo quòd Græcum eleemosynæ nomē quiddā significat multo expressius, id nimirū beneficii genus quod miseris & calamitosis præstatur: quod nescio an Latinè pari vocabulo exprimi possit. Nam certè benignitatem exercere, & benignè facere, latius patent. Vt spectemini, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulgata, Vt videamini: quæ loquutio est ambigua, vt ex Augustino annotat Erasmus. Deinde θεᾶσθαι plus est quàm ὁρᾶσθαι, sicut apud Latinos plus est Spectari quàm Videri. Mercedē, μισθόν. Mercedis nomen passim in sacris Scripturis accipitur pro constituto quidem præmio, sed eo tamen gratuito: vt frustra scholastici mutuam meriti & mercedis relationem somnient.

2 Ne cures buccina cani, μὴ σαλπίσῃς. Σαλπίζειν illud est omnino quod Latini buccinare dicūt. hic autem accipitur tanquam in Hebræa coniugatione hiphil. ~~Itaque non satis rectè~~ Vulgata, Noli tuba canere. Erasmus rectius, Ne tubis canatur: mutato actiuo in passiuum. Hypocritæ, ὑποκριταί. id est simulatores: quod vocabulum theologi retinuerunt. Dicitur autem propriè de histrionibus personam aliquam sustinentibus in fabula: conuenitque (vt annotat Erasmus) cum eo quod dixerat paulo antè, Vt spectemini, tāquam in theatro videlicet: quod ipsum tibicinibus perstrepebat, vt tota hæc actio planè histrionica videri posset, in qua serio nihil ageretur. Synagogis, συναγωγαῖς. Vocabulum Græcum retinuimus, vt suprà 4.d.23. quū videlicet agitur de cōuentu, seu loco ipso in quem conuenire solebant Iudæi ad Scripturam tractādam, quo modo hic quoque accipi videtur: sicut per plateas intelligitur forū quod ciuilibus negotiis & commerciis est accommodatum. Celebriores igitur omnes vrbiū locos captabant ii de quibus hic agitur: sicut histriones quæsiuisse solent πανηγύρεις, vel lucri vel ostentationis causa. Plateis, ῥύμαις. Sic malui interpretari quàm Vicis: tum ad vitandam amphiboliam, tum etiam quia non quoslibet vicos, sed plateas & fora verisimile est istos quærere. quæ potissimum significatio videtur conuenire Græco vocabulo ῥύμη, quum deducatur à ῥύω, id est ὁρμῶ, vt eum in vrbe locū significet in quem omnes certatim confluunt. Vt gloriam consequantur, ὅπως δοξασθῶσιν. Vulgata, Vt honorificentur. nam δοξάζεσθαι idem hic valet quod τιμᾶσθαι. Δόξα autem opinionem significat & existimationem & gloriā. Itaque Erasmus interpretatus est Glorificentur: quo modo etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. Referre, ἀπέχουσι. id est ἀπολαμβάνουσι, nempe gloriosam illam prædicationem, quæ ab hominibus proficiscitur. Vulgata, Receperunt. Eras. Habent. ἀπέχειν abstinere significat. hic autē idem valet quod ἀπολαμβάνειν. id est, ex re aliqua percipere. Plutarchus in Solone, de scortatoribus loquens, quorum filios Solon constituit ad alendum patrem non cogi, Ὁ γὰρ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλὸν, ἐπίδηλός ἐστιν οὐ τέκνων ἕνεκα, ἀλλ' ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα, τόν τε μισθὸν ἀπέχει, καὶ παῤῥησίαν αὑτῷ πρὸς τοὺς γενομένους οὐκ ἀπολέλοιπεν, οἷς αὐτὸ τὸ γενέσθαι πεποίηκεν ὄνειδος. id est, Qui enim honestatem illam ac decus nuptiarum despexit, declarat sese non liberorum sed voluptatis gratia mulieris consuetudinem quæsiuisse: itaque mercedem suam refert, neque sibi ius vllum reliquum facit eos cōueniendi qui ex eo concubitu nati sunt: vt qui effecerit vt ne nasci quidem sine infamia & dedecore potuerint. Sic etiam apud Lucam τὸ ἀπέχειν significat ex mutuo lucrum spectare: & Apud Aristotelem libro οἰκονομικῶν β, ἀπέχειν ab alio discedere.

3 Quum verò tu das, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulgata ad verbum, Te autem faciente: quod paulo obscurius videbatur. Erasmus, Cæterum quum præstabis.

4 Qui te aspicit, ὁ βλέπων. Ad verbum, Qui videt, quo modo Vulgata & Erasmus. Atqui βλέπειν dicitur quasi

βλέπειν ἔσω. id est, adiicere oculos, quod plus est quam videre, vt diximus suprà 5.e.28. Abundat autem relatiuũ αὐτὸς Hebraico more: vel additum est (vt annotauit Erasmus) vt personam Patris distinguat ab eo in quem confertur beneficium. Deesse tamen in vetustis exemplaribus, 4.6.8. In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc desunt apud Veterem interpretem, leguntur tamen in vetustis codicibus, & addenda videntur ad explendam antithesin.

Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί. ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

5 Et quũ precaris, ne sis vt hypocritæ. amãt enim in cõuentibus & in angiportis platearũ stando precari, vt appareãt hominibus. amen dico vobis, eos referre mercedem suam.

5 *Et quũ oratis, nõ eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis & in angulis platearũ stantes orare, vt videãtur ab hominibus. amẽ dico vobis, receperũt mercedẽ suam.*

Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

6 Tu verò quum precaris, introito in conclaue tuum, & clauso ostio tuo precare Patrẽ tuum qui est in occulto: & Pater tuus qui *te* aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

6 *Tu autẽ quũ oraueris, intra in cubiculũ tuũ, & clauso ostio ora Patrem tuũ in abscondito: & Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.*

Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

7 Precantes autem ne sitis loquaces vt Ethnici. putãt enim fore vt sua illa loquacitate exaudiantur.

7 *Orãtes autẽ nolite multum loqui, sicut Ethnici. putãt enim quòd in multiloquio suo exaudiãtur.*

Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

8 Ne igitur ipsis assimilemini. nouit enim Pater vester quibus sit vobis opus, antequam vos petatis ab eo.

8 *Nolite ergo assimilari eis. scit enim Pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum.*

Luc.11.a.2

Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑΤΕΡ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου·

9 Vos igitur ita precamini, ‖PATER noster qui *es* in cælis, sanctificetur nomẽ tuum:

9 *Sic ergo vos orabitis, PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.*

Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

10 Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, *ita* etiam in terra.

10 *Adueniat regnum tuũ. fiat voluntas tua, sicut in cælo, & in terra.*

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

11 Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

11 *Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.*

5 Quum precaris, ὅταν προσεύχῃ. Vulg. Quum oratis, ὅταν προσεύχησθε. Eras. Quum oraueris, ὅταν προσεύξῃ. Amant enim, ὅτι φιλοῦσι. Hoc loco videtur Erasmus rectè nouam periodũ inchoasse, vt sensus esset aptior. Vulgatus autẽ interpres habet Qui, vt legisse videatur οἱ pro ὅτι. At φιλοῦσι vertit Eras. Solẽt. id est εἰώθασι. Ego verò etsi hunc sensum esse non nego, & φιλεῖν sæpe accipi pro solere, tamen vulgatam interpretationẽ probo, quia Græcis respondet: & hoc dicendi genus video & ab Horatio & à Plinio & à Cornelio Tacito vsurpatum. Sic etiam vulgò Galli, *Qui aiment à prier.* Angiportis, γωνίαις. id est, vbi desinũt viæ in angulos. ibi enim sunt biuia, aut triuia, in quibus fere habentur hominũ conuentus. Catullus, Nunc in quadriuiis & angiportis. Vulg. & Erasmus, Angulis. quod non placuit, nequis angulum pro loco abdito interpretetur. Vt appareant, ὅπως ἂν φανῶσι. Vulgata, Vt videantur. Erasmus, Quò conspicui sint. id est ὅπως ἐμφανεῖς γένωνται.

6 Conclaue, ταμιεῖον. Vulg. Cubiculum. Latius patet Græcis ταμιεῖον. significat enim generaliter locum secretiorem in quo recondimus aliquid. Hic autẽ conuenire videtur Conclauis vocabulũ. Alioqui penarium vel cellam dixissem, si ageretur de rebus ad familiæ victum pertinẽtibus: sicut Luc. 12.c.24, & infrà 24.e.26. ταμιεῖα vertit Erasmus cũ Vetere interprete, penetralia. In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Iterũ hæc desunt in editione vulgata.

7 Ne sitis loquaces, μὴ βαττολογήσητε. Vulg. Nolite multum loqui. Erasmus, Ne sitis multiloqui. id est πολυλόγοι. quo idem declaratur. Longæ tamen preces hic non damnantur, sed quæ vanæ sunt, inanes & superstitiosæ. Longa enim non est oratio in qua nihil redundat: contrà verò breuis esse non potest quæ non proficiscitur ex animo pio & fideli. Sua illa loquacitate, ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν. Vulgata ad verbum, In multiloquio suo.

8 Assimilemini, ὁμοιωθῆτε. id est, similes fiatis. Videtur enim mihi hoc verbum (quod etiam non reiecit Erasmus infrà cap. 7.e.21) optimè respondere verbo Græco. Cicero quoque Assimilandus dixit. Antequam vos petatis ab eo, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exẽplari manuscripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα. id est, Antequam vos aperueritis os.

9 Sanctificetur, ἁγιασθήτω. id est, sanctè colatur. Est autem hoc vocabulum theologis peculiare, respondens Hebræo קדש, cuius variæ sunt significationes, quas suis locis explicabimus.

10 Ita etiã, καί. Apud Hebræos sæpissime deest particula similitudinis ἀνταποδοτική. Vide Mar. 3.c.26.

11 Panem quotidianum, ἄρτον τὸν ἐπιούσιον. Mihi religio fuit quicquam immutare in hac precationis formula, in Ecclesia Dei tanto iam tẽpore vsurpata: dicã tamen quod sentio, vbi alias interpretationes attulero. Nonnulli Supersubstantialem verterunt: quòd videatur hoc vocabulum formatum ab ἐπὶ & οὐσία: & (vt existimat Erasmus) in precatione tam cælesti Christus de eo pane nõ loquatur quem à suis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed hoc certè falsum est, quum potius Christus hoc orationis compendio comprehenderit quicquid est à Deo flagitandum. Et quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν, id est in singulos dies, declarat de terreno & corruptibili cibo hic agi, cuius quærendi solicitudinem, non curam, Christus conatur tot verbis nobis eximere. Alii interpretantur Crastinum, vt deducatur ab ἐπιοῦσα. quod etiam Hebræi cuiusdam Euangelii authoritate confirmat Hieronymus, à quo Erasmus non dissentit. Sed hoc (ni fallor) manifestè pugnat cum Christi doctrina, qui nos vetat solicitos esse de crastino: nisi quis interpretetur crastinum dici qui vsque in crastinum

diem sufficiat. quod mihi quidem non placet. Puto igitur nouum esse vocabulum, qualia à sacris scriptoribus multa sunt conficta. idque deduco ab ἐπὶ & οὐσία, sicut à περιουσία iidem formarunt περιούσιος, vt eum demum panem, seu victum (Hebræorum more) significari intelligas qui nostris viribus sustentandis sufficiat. id est (vt Græci interpretãtur) ἐπὶ τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν καὶ ζωῇ ἐπαρκοῦντα, minimè videlicet delicatum, sed frugalem: vt victum & vestitum habentes, contenti simus. Panis enim appellatione cætera omnia tolerandæ huic nostræ vitæ necessaria comprehenduntur. Huic interpretationi adstipulatur vetus versio. nam quod vulgatum est & vsitatum, id quotidianum dicimus. Quia tamen quotidianum sic quoque potest accipi quasi cibus in vnum tantùm diem petatur, huic autem interpretationi id obstat, quòd in hoc orationis compẽdio Lucas non contentus σήμερον dixisse, etiam addit τὸ καθ' ἡμέραν: idcirco fortassis præstiterit Panem cibarium interpretari, vocabulo Latinis vsitato in hac quoque significatione: vel per periphrasin, Panem sustentandis nobis idoneum. Verùm tãti apud me non fuit hæc amphibolia vt quicquam innouandum putarem quo offendi possent infirmiores.

Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

12 Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.

12 *Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.*

Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

13 Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à ‖malo. Quia tuum est regnum, & potẽtia, & gloria in secula. Amen.

13 *Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Amen.*

Infrà 13.c.19

Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος·

14 ‖Nam si remiseritis hominibus offensas ipsorũ, remittet etiam vobis Pater ille vester cælestis:

14 *Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis Pater vester cælestis delicta vestra:*

Marc.11.c.25; eccl.28.a.2

Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, nec Pater vester remittet vobis offensas vestras.

15 *Si autem non dimiseritis hominibus, nec Pater vester dimittet vobis peccata vestra.*

Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

16 Quum autem ieiunatis, ne ~~sitis~~ vt hypocritæ ~~tetrici~~. ~~obscurant~~ enim facies suas, vt appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis, ~~referunt~~ mercedem suam.

16 *Quum autem ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes. exterminant enim facies suas, ut pareant hominibus ieiunãtes. amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam.*

Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλήν, καὶ τὸ πρόσωπόν σου νίψαι·

17 Tu verò, quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:

17 *Tu autem quum ieiunas, unge caput tuum, & faciem tuam laua:*

12 Remitte, ἄφες. Vulgata, Dimitte. quo modo ipse quoque Cicero quinta Verrina dixit, Dimittere de summa: sed illud prætuli, non modò quia magis vsitatum, sed etiam quia Vetus ipse interpres aliis plerisque locis ita est interpretatus. Debita, ὀφειλήματα. id est peccata. ~~Vide infrà cap. 23. b. 16.~~

13 Inducas, εἰσενέγκῃς. id est εἰσάγῃς. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur. Inducit autem Dominus in tentationem eos quos Satanæ arbitrio permittit, vt cor eorum impleat: sicut loquitur Petrus Act. 5.a.3. Est enim vis præpositionis εἰς diligenter consideranda. Quia tuum, ὅτι σοῦ. Tota hæc κορωνίς non legitur in Vulgata editione, neque adscripta erat in quodam vetere exemplari. ~~Est autem huius loci hæc sententia,~~ Patrem nostrum cælestem eum demũ esse cui summæ & infinitæ maiestatis, potestatis ac gloriæ laus sit tribuenda. In secula, εἰς αἰῶνας. id est in perpetuum. Sic enim dicere solent Hebræi לעולם: apud quos tamen interdum hoc dicendi genus non perpetuũ, sed longũ tẽporis spatium declarat. Sed quid cui loco cõueniat, diligenter est considerãdum.

14 Hominibus, ἀνθρώποις. id est æqualibus vestris. Iubet enim vt homines esse meminerimus, & planè nostri similes, eos à quibus offendimur: quibuscum deinde Pater ille cælestis confertur. Itaque si simpliciter conuertamus Aliis, erit quidẽ sermo ornatior, sed perierit hæc emphasis. Offensas, τὰ παραπτώματα. Sic conuerti potius quàm errata, (id est ἁμαρτήματα) vt vim Græci vocabuli exprimerẽ. Significat enim παραπίπτειν aliquid amplius quàm πταίειν, vt declarat Apostolus Rom. 11.b.11. id est, ita impingere & offẽdere ad aliquid vt cõcidas: quod (nisi fallor) Latini offensam appellãt: apud quos etiã translatitiè accipitur pro eo quo animũ alicuius offendimus. Vulgatus interpres, quum hic vertat priore loco Peccata, paulo pòst vertit Delicta. id est πλημμελήματα. Erasmus, Errata, & cap. 18.d.35, delicta. Pater vester ille cælestis, ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Post οὐράνιος (id est cælestis) Vetus interpres addit, Delicta vestra: & eadem verba omittit sequẽti versiculo: vt facilè appareat ex sequẽte versu in hũc esse translata. Est autem geminati articuli magna vis, præsertim si Patris appellatio diligenter consideretur. grauius enim peccatur in Patrem quàm in alium quemuis. Deinde quis hic Pater est? is nimirum qui nos creauit, quique in cælis dominatur: & ab hoc petemus veniam quam fratri nostro negabimus?

16 Quum autem ieiunatis, ὅταν δὲ νηστεύητε. Erasmus, Porro quũ ieiunaueritis. id est, ὅταν δὲ νηστεύσητε. Tetrici, σκυθρωποί. Vulgata, Tristes, non satis rectè. hic enim non agitur de animi tristitia, sed de vultu ad tristitiam composito, sicut ipsa Græci vocabuli notatio declarat. Videtur autem hoc cohærere cum γίνεσθε: vt sit hæc sententia, Ne fiatis tetrici, vt hypocritæ solent. Obscurant, ἀφανίζουσι. id est, colorem natiuum faciei vitiant & corrũpunt, vt appareãt macra & pallida facie. Alioqui τὸ ἀφανίζειν idẽ valet quod delere quidpiam, & tollere è medio, ita vt nusquam appareat: quamobrem etiam Vulgata vertit Exterminant. id est ἐξορίζουσι: sed parũ appositè. Appareant ieiunare, φανῶσι νηστεύοντες. Vulgata ad verbum, Appareãt ieiunantes. id est, vt omnes intelligant ipsos ieiunare. nam certè ieiunabant. Quod autem attinet ad verbum Appareant, sic animaduertimus vsurpari à Cicerone 2. de Finibus, Membra nobis ita data sunt (inquit) vt ad quandam rationem viuendi data esse appareant. Minimè igitur necesse fuit quicquam mutare. Erasmus, Quò perspicuum sit hominibus ipsos ieiunare.

17 Vnge, ἄλειψαι. Vetustissimum fuisse vnguentorum vsum ex ipsius Mosis libris apparet. Non tamen commendat luxum Christus, sed quicquid nouum & affectatum est reprehendit.

Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσι.

Luc.12.d.33 1.tim.6.d.19

Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν, οὐδὲ κλέπτουσιν.

Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.

Luc.11.e.34

Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται·

Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον;

Luc.16.c.13

Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ.

Luc.12.c.22 philip.4.a.6 1.tim.6.b.8 1.pet.5.c.7 psal.54.d.23

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε καὶ τί πίητε, μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;

18 Vt ne appareas hominibus ieiunare, sed Patri tuo qui *est* in occulto: & Pater tuus qui aspicit in occulto, reddet tibi "in propatulo.

19 Ne thesauros cōgerite "in terra, vbi tinea & erosio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur.

20 ¶Sed congerite vobis thesauros in cælo, "vbi neque tinea neque erosio corrumpit, & vbi fures non "perfodiunt neque furantur.

21 Nā "vbi est thesaurus vester, illic erit etiam cor vestrum.

22 ¶Lucerna corporis est ocul⁹: itaque si oculus tuus "simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit:

23 Quòd si ocul⁹ tu⁹ "mal⁹ fuerit, totū corpus tuū tenebrosū erit. Ergo si lumē quod est in te, tenebræ sūt, ipsæ tenebræ quātæ?

24 ¶Nemo potest duobus dominis seruire. aut enim "vnum habebit odio, & alterum diliget: "aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo seruire & "mammonæ.

25 ¶Propterea dico vobis, ne estote soliciti "de anima vestra, quid esuri sitis, aut "quid bibituri: neque de corpore vestro, qua re sitis induendi. nónne anima "plus est "quàm alimentum, & corpus quàm vestitus?

18 *Ne uidearis hominibus ieiunās, sed Patri tuo qui est in abscondito: & Pater tuus qui uidet in abscondito, reddet tibi.*

19 *Nolite thesaurizare uobis thesauros in terra, ubi ærugo & tinea demolitur, & ubi fures effodiunt & furantur.*

20 *Thesaurizate autem uobis thesauros in cælo: ubi neque ærugo neque tinea demolitur, & ubi fures non effodiunt nec furantur.*

21 *Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum.*

22 *Lucerna corporis est oculus: si igitur oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit;*

23 *Si autem oculus tuus fuerit nequā, totū corpus tuū tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt?*

24 *Nemo potest duobus dominis seruire. aut enim unum odio habebit, & alterū diliget: aut unum sustinebit, & alterū contemnet. non potestis Deo seruire & mammonæ.*

25 *Ideo dico uobis, ne solliciti sitis animæ uestræ, quid manducetis, neque corpori uestro, qd induamini. Nōnne anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm uestimentum?*

18 In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerāt hoc loco in omnib⁹ vetustis codicibus, neque legūtur in Vulgata.

19 In terra, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem valere ἐπὶ τῆς γῆς quod ἐν τῇ γῇ (id est in terra) ostēdit antithesis ἐν τῷ οὐρανῷ, id est in cælo. Eorū igitur auaritiā notat qui pecuniā solēt non modò recondere, sed etiā defodere. Vbi tinea & erosio corrumpit, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulg. Vbi ærugo & tinea demolitur. Eras. Vbi ærugo & tinea corrumpit. Primùm demiror cur hæc duo vocabula σὴς καὶ βρῶσις fuerint permutata. neque enim dubiū est quin σὴς tineā declaret, etymologia (ni fallor) Hebræa à סס, quæ vox tineam declarat, vt Esaiæ 51.c.8. Ærugo igitur respōdet τῇ βρώσει, quæ tamen posteriore loco hîc ponitur. Deinde pro ærugine vbique lego ἰὸν (vt Iacobi 5.a.3) βρῶσιν nusquā. Quare existimo hoc vocabulum latius patere, quo videlicet intelligantur omnia quæ solent depascere res in terra defossas. Quamobrē idem Iacobus vestimenta vocat σητόβρωτα, quòd à tineis vorentur. Itaque generaliter erosionē vertimus, quū βρῶσις etiā pro cibo accipiatur, quasi deuorationē dicas. Cyprianus (vt Erasmus notat) vertit alicubi Comestura: quod verbū apud Catonē quoque reperitur. Cæterū ἀφανίζει hoc loco sum interpretat⁹ corrūpit, ex Luca, qui in hac eadē re vtitur verbo διαφθείρει: quū paulo antè sim interpretatus ἀφανίζειν, obscurāt, etymologiam verbi sequutus. Perfodiunt, διορύσσουσι. Vulgata, Effodiunt. id est ἐξορύσσουσι, quod emendauit Erasmus.

21 Vbi est, ὅπου ἐστὶν. Erasmus, Fuerit. id est ἐὰν ᾖ. 22 Simplex, ἁπλοῦς. Oculū vocat allegoricè, mentis iudicium: cui cōparando potius quàm accumulādis opib⁹ incūbere nos oportuit: vt sicut oculis corp⁹, ita etiam recta ratione (id est Spiritu Dei) illustrata tota vita nostra regeretur. Simplicē ergo intelligit purū & integrū: cui opponitur malus, id est aliquo vitio inquinatus: quē etiā in vernaculo sermone vocamus un mauuais œil. Lucidū autē corpus vocat quod luce oculorū illustratur: cui opponitur tenebrosum, id est quod in tenebris positum est.

24 Vnum, τὸν ἕνα. Erasmus, Hunc. id est, τὸν μὲν: quia (inquit) alioquin bis videbitur res eadē inculcari. Atqui nō est nouū bis idē dicere, in cōmuni sermone, præsertim apud Hebræos: sed tamen propter cōiunctionem disiunctiuā videri possit inepta repetitio: sicut idē Erasmus in Cōuiuio religioso obseruauit. Perinde enim est acsi quis diceret, Aut Petrus me vincet, & ego cedā: aut ego cedam, & Petrus me vincet: quod omnino esset absurdum. Itaque præstat vtraque partē ad vtrūlibet referri, vt verūcunque delegeris, ei opponatur quod significatur per alterū. veluti si dicas, aut A excludes & admittes B, aut A admittes & excludes B. Quod etiā de B potes dicere hoc pacto, Aut B excludes & admittes A, aut B admittes, & excludes A, ita videlicet vt manēte eadē persona res trāsferatur. Nā ineptū esset dicere, Aut A excludes & B admittes, aut B admittes & A excludes. Aut vni adhærebit, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, Aut vnum sustinebit: vt videatur legisse, ἢ ἕνα ἀνέξει. Mammonæ, μαμμωνᾷ. id est delicijs & auaritiæ. Vox est Syriaca, significans quæcunque ad rem pecuniariam pertinent.

25 De anima vestra, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id est, de vita vestra tolerāda, sicut apparet ex iis quæ cohærent.

Aut quid bibituri, καὶ τί πίητε. Hanc particulam reperi in omnibus exēplaribus Græcis, quæ quidem mihi videre cōtigit: quamuis superuacuam esse censeat Erasmus, quòd nomine cibi etiam potus intelligatur. Quàm alimentum, τῆς τροφῆς. Vulgata, Esca, id est βρώματος. quo verbo non videtur potus comprehēdi, nisi ζωοποιήσεως. Erasmus, Quàm cibus, id est σίτου: rectè quidem, sed ζωοτροφίας.

Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ, σήμερον ὄντα καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;

(Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.) οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος

26 "Intuemini "in volucres "cæli: non serunt enim, neque metunt, neque "cogunt in horrea, & Pater vester cælestis alit eas. nónne vos "multo præstatis eis?

27 Quis autem ex vobis "solicitè cogitando potest "apponere ad "staturam suam cubitum vnum?

28 Ac de vestitu quid soliciti estis? "discite quomodo lilia "agrorum crescant: "non fatigantur, neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem "cum vniuersa gloria sua, sic "amictum fuisse vt vnum ex istis.

30 Quòd si "herbam agri, "quæ hodie extat, & cras in clibanū mittitur, Deus ita circunuestit: "nónne vos multo magis, "ô exigua fide præditi?

31 Ne igitur estote soliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur?

32 (Nā omnia ista gētes "reqrūt) nouit enī Pater vester cælestis

26 *Respicite uolatilia cæli, quæ non serunt, neque metunt, neque cōgregant in horrea, & Pater uester cælestis pascit illa. nónne uos magis pluris estis illis?*

27 *Quis autē uestrum cogitans potest adijcere ad staturam suam cubitum unum?*

28 *Et de uestimento quid soliciti estis? Considerate lilia agri quomodo crescunt: non laborant, neque nent.*

29 *Dico autem uobis quoniam nec Salomon in omni gloria sua coopertus est sicut unum ex istis.*

30 *Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic uestit: quanto magis uos, modicæ fidei?*

31 *Nolite ergo soliciti esse, dicentes, Quid māducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?*

32 *(Hæc enim oīa Gētes inqrūt) scit enī Pater uester*

26 Intuemini, ἐμβλέψατε. Vulgata, Respicite, id est ἀναβλέψατε. Erasmus, Vertite oculos, τρέψατε τοὺς ὀφθαλμούς. In volucres, εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Erasmus, Volatilia. quod nusquam legi non addito appellatiuo.

Cæli, οὐρανοῦ. id est aereas, siue in aere versantes. Nam cælum pro aere vsurpare, omnibus penè linguis vsitatum est. Appellatiuorum autem genitiuis vtuntur Hebræi adiectiuorum loco, vt omnes norunt. Cogunt, συνάγουσι. Vulgata, Congregant, id est συναθροίζουσι. Erasmus, Cōuehunt, id est συγκομίζουσι. Cicero in hac significatione sæpe etiam vtitur verbo Conducendi, quod respondet τῷ συνάγειν. Multo præstatis eis: μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulgata, Magis pluris estis illis: Erasmus, Longè præcellitis illa: Verbum διαφέρειν comparationem declarat. significat enim præstare & excellere. Illud autem μᾶλλον Græci coniungunt etiam comparatiuis, maioris emphasis causa. cuius constructionis exēpla passim occurrūt: sicut apud Plautū aliquoties particula Magis redūdat. Nos igitur, vt aliquo modo exprimeremus hūc pleonasmū, perinde vertim⁹ acsi scriptū esset πολὺ διαφέρετε.

27 Solicitè cogitando, μεριμνῶν. Vulgata, Cogitans. At plus est μεριμνᾶν (id est solicitum esse) quàm cogitare, vt annotat Erasmus. cuius opinionem confirmat Ciceronis illud Tusc. 4, Solicitudo est ægritudo cum cogitatione. Itaque μεριμνᾶν deriuant grammatici παρὰ τὸ μερίζειν τὸν νοῦν, quòd solicitudo animum (vt inquit Virgilius) rapiat in partes varias. Neq; verò hæc addidissem, nisi ex propria huius verbi vi & significatione pēderet tota explicatio huius doctrinæ, qua nōnulli otiosi vētres ad mēdicitatē suā propugnādā abutūtur: quū Christus nō vetet, imò verò iubeat, nos labore victū quærere, & curare rē domesticā: sed solicitudinē prohibeat, & anxietatē animi, cui semper coniūcta est diffidentia. Apponere, προσθεῖναι, id est addere, vt vertit Erasmus: vel adiicere, vt interpretatur Vulgata. Horatius, Et illi, quos tibi dempserit, apponet annos. Staturam, ἡλικίαν. vel (si mauis) quantitatem, id est ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco, non significatur ætas, sed ipsa corporis (vt ita dicam) quantitas ac magnitudo: formato nomine ab ἧλιξ, id est quantus. Sic etiam accipi videtur apud Plutarchum libro περὶ τοῦ ἀκούειν, vbi τοὺς παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id est αὐξάνεσθαι.

28 Discite, καταμάθετε. Eras. Cognoscite. i. γνῶτε. Vulg. Cōsiderate, θεωρήσατε, vel κατανοήσατε, siue σκέψασθε. Agrorū, ἀγροῦ. Hebraismus, pro agrestia, siue, quæ passim in agris occurrunt. Non fatigātur, οὐ κοπιᾷ. Vulgata & Erasmus, Non laborant. id est οὐ πονεῖ, vel ἐργάζεται. Hebraicum quoque verbum יגע hæc omnia declarat.

29 Cum, ἐν. Ad verbum, In gloria, sicut loquūtur Hebræi, & interdum Græci. Vide infrà cap. 11.c.21. Gloriā autem vocat maiestatem & splendorem illum qui reges magis celebres reddit, vnde ab Hebræis הוד vocatur.

Amictum fuisse, περιεβάλετο. Vulgata, Coopertus, ἐκαλύφθη, nimium generaliter: quamuis id sequatur paulo pòst Erasmus. Sed illud Latinum Græco prorsus respondet.

30 Herbā, χόρτον. Vulg. Fœnū. Eras. gramē. Ego verò herbā potius cōuerti, quæ de segetib⁹ etiā dicitur: fœnū verò & gramē (ni fallor) nō itē. de segetib⁹ autē hîc agitur, vt opinor. Quæ hodie extat, σήμερον ὄντα. Eras. Quod hodie quū sit. Sic Demosth. [illegible] i. vinis & superstitib⁹ Atheniēsibus. i. quod vulgò dicimus, Esse in natura. Nónne vos multo magis, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulg. Quāto magis vos? i. πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς; Eras. lōgius à Græco recedēs, Annō multo magis vobis id faciet. O exigua fide præditi, ὀλιγόπιστοι; Vulg. Modicæ fidei: nō satis exprimēs τὸ ὀλίγον. Eras. Parū fidentes, & alibi, Exigua fiducia præditos interpretatur. Ego verò fidē à fiducia, vt causam ab effectu distinguo. Hoc autē obseruādū est, in sacris literis πίστιν dici fidē: à qua denominantur πιστοί, non tam qui fidem datam seruēt quàm qui credant Dei promissis: de quo copiosius alibi dicemus.

32 Requirunt, ἐπιζητεῖ. Erasmus, Exquirunt id est ἐκζητεῖ. Vide infrà 11.c.39.

ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.

Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

Κεφάλαιον ζ.

Luc.6.e.37 rom.2.a.1 1.cor.4.a.3. Marc.4.c.25 luc.6.f.38

ΜΗ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε. Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;

Luc.6.f.41

Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;

Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

vos indigere his omnibus.

33 Sed quærite primò regnum Dei, & iustitiam eius, & ista omnia "adiicientur vobis.

34 Ne sitis igitur soliciti "de crastino: nam crastinus *dies* "solicitus erit de *rebus* suis. sufficit diei "sua vexatio.

CAP. VII.

1 NE iudicate, "vt ne iudicemini.

2 "Quo enim iudicio iudicatis, "iudicabimini: & ‖ qua mensura metimini, "vicissim metientur vobis.

3 Quid autem "aspicis festucã quæ est in oculo fratris tui, trabem verò quæ est in oculo tuo non animaduertis?

4 ‖ Aut "quomodo dices fratri tuo, "Sine "eiiciam festucam ex oculo tuo: & ecce "trabes in oculo tuo?

5 Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum "dispicies vt eiicias festucã ex oculo fratris tui.

quia his omnib⁹ indigetis.

33 Quærite ergo primùm regnum Dei, & iustitiam eius: & hæc omnia adiicientur uobis.

34 Nolite ergo soliciti esse in crastinũ. crastinus enim dies solicitus erit sibiipsi. sufficit diei malitia sua.

CAP. VII.

1 NOlite iudicare, & nõ iudicabimini: nolite condẽnare, & nõ cõdemnabimini.

2 In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mẽsura mensi fueritis, remetietur uobis.

3 Quid autẽ uides festucã in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non uides?

4 Aut quomodo dicis fratri tuo, Frater, sine eijciã festucam de oculo tuo: & ecce, trabs est in oculo tuo?

5 Hypocrita, eijce primũ trabem de oculo tuo, & tunc uidebis eijcere festucam de oculo fratris tui.

33 Adiicientur, προστεθήσεται. Paulo antè vsi sumus Apponendi verbo, quod Græco respõdet, sed hic fuisset obscurius. Adiici enim hoc loco significat pro auctario dari.

34 De crastino, εἰς τὴν αὔριον. id est εἰς τὴν ἐπαύριον, vt etiam legit Clemens in Pædagogo. Vulgata & Eras. ad verbum, In crastinum. Sed hoc dicendi genere significatur vel differri aliquid in diem sequentem, vt Act.4.a.3. vel rei continuatio ad certum vsque tempus. Homerus Odyss. ξ. μῶλα πλειοφόρουσιν εἰς αὔριον. Neutrum autem hic significari puto, ac potius Hebræorum phrasin esse, apud quos reperio ל interdũ significare propter. Cuius exemplũ habes huic nostro prorsus simile, Prouer.27.a.1. Solicitus erit de *rebus* suis, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Vulg. Solicitus erit sibiipsi. id est μεριμνήσει ἑαυτῇ, sicut in Victoriano codice scriptum reperimus. Erasmus, Curam habebit sui ipsius. id est φροντίσει ἑαυτῆς. Sua vexatio, κακία αὐτῆς. Vulg. Malitia sua. Ponitur autem κακία pro κάκωσις, vt annotat ex veteribus Erasmus: sicut etiam (vt opinor) Virgilius laborem improbum vocauit. Alioquin hoc vocabulum vitiositatem declarat, interprete Cicerone.

IN CAPVT VII.

1 Ne iudicate, μὴ κρίνετε. Vulg. Nolite iudicare: quo modo fere solet explicare particulã μὴ, sequente imperandi modo, quem etiam mutat in infinitũ: idque dicendi genus imposuit Augustino, qui ex hac voce Nolite (quæ tamen in Græco non est) arripit ansam philosophãdi de libero arbitrio, libro de Gratia & Libero arbitrio, cap.2. quod vidit & annotauit superiore cap. Erasmus. Vt ne iudicemini, ἵνα μὴ κριθῆτε. Vulg. Et non iudicabimini, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε. Erasmus omisit particulam Vt. Quod autem in Vulgata additur, Nolite condemnare, & non condemnabimini (quod etiam arbitratur Erasmus ex margine in contextũ irrepsisse) in vno exẽplari manuscripto Græcè legimus, μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε.

2 Quo enim, ἐν ᾧ γάρ. Vulg. In quo enim. Erasmus rectè expunxit particulã ἐν, quam Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt. Iudicabimini, κριθήσεσθε. Eras. Iudicabitur de vobis. Illud enim reiicit, quia Latinè existimat iudicatum non dici eum de quo iudicatum est: atqui Liuius participio sic vtitur, quum, inquit, Eximendo de medio ciues vestros, prohibendo iudicatos addictósque duci. Vicissim metientur vobis, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Vulg. ad verbum, Remetietur vobis, impersonaliter. Erasmus, Ea metientur vobis alii. Mihi verò videtur Remetiri plerũque idem valere quod iterum metiri. hic autem addita particula ἀντὶ aliquid amplius declarat, fore videlicet vt mensura mensuram exæquet. Idque etiam optimè respondet Hebræorum prouerbio, quod apud illos circunfertur, מדה כנגד מדה, id est mensura pro mensura: pro quo Latini dicunt par pari referre.

3 Aspicis, βλέπεις. Vulg. & Erasmus, Vides. Sed prӕterquam quòd βλέπειν plus est (vt antè dixi) quàm ὁρᾶν, sensus etiam videtur postulare vt illo verbo vtamur. Nec enim damnatur qui vel fratris vel suos errores videt & intelligit, sed qui in alienos intuetur studio reprehendendi, suos autem dissimulat: quod studiũ verbo Aspiciendi potius quàm Videndi declaratur.

4 Quomodo, πῶς. id est qua fronte: sicut vulgò etiam dicimus, *Comment*. Est enim admirãtis potius quàm simpliciter interrogãtis. Sine, ἄφες. Ad verbum, Dimitte, vel, Omitte. Interdum autem necesse est vt idiomati aliquid demus. Abundat vocabulum Frater in Vulgata, vt annotauit Erasmus. Certè in nullis exẽplaribus reperimus ἀδελφέ, videtur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare. Eiiciam, ἐκβάλω. Erasmus, Eximam. quod melius respondet τῷ ἐκβαλεῖν. Idem sequenti versiculo eiicere interpretatur. Trabs, vel trabes, ἡ δοκός. Vulg. Trabs est. Sed regi puto hãc particulam ab aduerbio ἰδού, ecce. Itaque abundat verbũ substantiuum apud Veterem interpretem, quod tamẽ vult suppleri Erasmus, ex Gaza. Poscit autem ratio antitheseωs vt κάρφος hic significet festucam potius quàm paleam.

5 Dispicies vt eiicias, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν. Vulgata, Videbis eiicere. Ad verbum, Dispicies eiicere. Versionem

quam sum sequutus, probauit etiam Erasmus in annotationibus: quamuis in eius versione legatur Perspicies, quod respondet quoque eidem verbo διαβλέψεις, sed diuerso sensu.

Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;

Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.

Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.

Ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

6 Ne date "*quod* sanctum *est* canibus, nec proiicite margaritas vestras coram porcis: nequando conculcent eas "pedibus suis, & "conuersi lacerent vos.

7 ‖ Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

8 "Quisquis enim petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

9 "Nam quis est "ex vobis homo, "qui, si filius eius petierit ab eo panem, "det ei lapidem?

10 Et, si piscem petierit, num serpentem dabit ei?

11 Si vos igitur, qui estis mali, nostis dona bona dare liberis vestris, quãto magis Pater vester qui est in cælis, dabit bona iis qui ab ipso petunt?

12 Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita & vos facite eis. ista enim est Lex & Prophetæ.

13 ‖ Introite per angustam portam: quoniam lata est porta & spatiosa via quæ abducit in exitium, multique sunt "qui introeunt per eam.

14 "Quia angusta est porta, & stricta via quæ ducit "ad vitam: & pauci sunt qui inueniant eam.

6 Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas uestras ante porcos: ne fortè conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant uos.

7 Petite, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur uobis.

Infra 21.b.22 mar.11.c.24 luc.11.b.9 ioh.14.b.13 16.c.24 iac.1.a.6

8 Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

9 Aut quis est ex uobis homo, quem si petierit filius suus panem, nunquid lapidem porriget ei?

10 Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?

11 Si ergo uos, quũ sitis mali, nostis bona data dare filijs uestris, quanto magis Pater uester qui in cælis est, dabit bona petẽtib⁹ se?

12 Omnia ergo quæcunque uultis ut faciant uobis homines, & uos facite illis. hæc est enim Lex & Prophetæ.

Luc.6.e.31 tob.4.c.16

13 Intrate per angustam portam: quia lata porta, & spatiosa uia est quæ ducit ad perditionẽ, & multi sunt qui intrant per eam.

Luc.13.c.24

14 Quàm angusta porta, & arcta uia est quæ ducit ad uitã, & pauci sũt qui inueniunt eam!

6 Quod sanctum *est*, τὸ ἅγιον. Sic rectè Eras. vertit, vt ostenderet Sanctum esse neutri generis, quod apud Græcos ex articulo cognoscitur. Vulgata, Sanctum. In duobus vetustis exemplaribus legimus τὰ ἅγια, sancta. Pedibus suis, ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν. Ad verbum, In pedibus suis: id est inter pedes suos. nisi ἐν accipias pro Per, Hebræorum more. quod vtrunque notat Erasmus. Conuersi, στραφέντες. Id quia quibusdam videtur ad canes pertinere, ideo addunt pronomen illi. Potest tamen vtrunque ad canes simul & porcos referri. Lacerent, ῥήξωσι. Vulgata, Dirumpant, impropriè: quamuis τὸ ῥηγνύειν etiam rumpere declaret.

9 Nam quis, ἢ τίς. vel, nunquis. Eras. An quisquam. ἢ particula vel interrogandi vim vel ratiocinãdi hoc quidem loco commodè habere potest. Quòd autem Vulgata conuertit, Aut quis, certè non conuenit, quum hîc non sit locus disiunctiuæ. Idem etiam factum infrà, cap.12.c.29. Ex vobis homo, ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. Erasmus, Vestrûm homo, eodem sensu. Quod autem additur appellatiuum Homo, id nõ modò (vt opinor) factum est ex Hebræorum idiotismo, (sicut alibi frequenter, vt infrà 12.a.11) sed fortassis etiam aliquam vim habet, vt apparet ex conclusione. argumentatur enim à comparatis. Qui si filius eius petierit ab eo panem, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulgata, ad verbum, Quem si filius suus petierit panem, Græca constructione seruata. quam imitatus Virgilius dixit, Pacem te poscimus omnes: pro, à te. Erasmus, Qui, si filius eius petierit panẽ: testatus se à Græcis paulum deflexisse. Det ei lapidem, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulg. Nunquid lapidem porriget ei: id est μὴ λίθον παρέξει αὐτῷ; Erasmus, Lapidem daturus sit illi? Repetitio particulæ interrogantis, & eclipsis nominatiui ante verbum ἐπιδώσει, constructionem faciunt paulo duriorem. quod dicendi genus iterum occurrit infrà, 12.a.11, & 2.Cor.12.f.17. Itaque Erasmus, quem sum sequutus, vertit relatiuum nominandi casu, & μὴ interrogationis aduerbium sustulit. Verbum autem ἐπιδώσει hoc quidem loco idem valet quod simplex δώσει, vt rectè interpretatus est Erasmus: qui tamen sequenti versiculo vti maluit verbo porrigendi post Veterem interpretem.

13 Qui introeunt, οἱ εἰσερχόμενοι. Vetusta exemplaria tria habent οἱ ἐρχόμενοι, qui incedunt, vel gradiuntur.

14 Quia angusta est, ὅτι στενή. subauditur ἐστι, est. Vetus interpres, Quàm angusta. Itaque existimat Erasmus eum legisse ὡς στενή. in quo non dubium est quin fallatur. Siquidem in vetustis codicibus legimus τί στενή. idque Theophylactus Romanus ita interpretatur quasi particula τί sit admirantis: & ita scriptum esset, βαβαί, πόσον στενή. id est, Papæ, quàm est angusta. Apparet igitur Veterem quoque interpretem hanc lectionem & interpretationem sequutum esse. Nos tamen, quia in codicibus impressis legimus ὅτι, nihil mutandum putauimus.

Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.

15 Cauete verò vobis à pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis ouium, sed intrinsecus sunt lupi rapaces.

15 *Attendite à falsis prophetis, qui ueniūt ad uos in uestimentis ouium: in trinsecus autem sunt lupi rapaces.*

Luc.6.g.43.44

Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὴν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;

16 A fructibus eorum agnoscetis eos. ‖Num colligunt ex spinis vuam, aut ex tribulis ficus?

16 *A fructibus eorum cognoscetis eos. nunquid colligūt de spinis uuas, aut de tribulis ficus?*

Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ, τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos, ~~putris~~ mala autē arbor fert fructus malos.

17 *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.*

Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.

18 Non potest arbor bona fructus malos ferre, neque arbor ~~putris~~ mala fructus bonos ferre.

18 *Non potest autem arbor bona malos fructus facere: neque arbor mala bonos fructus facere.*

Supra,3.b.10

Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

19 ‖Quæcunque arbor nō fert fructum bonum, exciditur, & in ignem conijcitur.

19 *Omnis arbor quæ nō facit fructum bonum excidetur, & in ignem mittitur.*

Ἄραγε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

20 Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

20 *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

Rom.2.b.13
Iac.1.d.22

Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

21 ‖Non quisquis dicit mihi Domine Domine, introibit in regnum cælorum, sed qui facit quod vult Pater meus qui in cælis est.

21 *Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit uoluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse intrabit in regnum cælorum.*

Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

22 Multi dicent mihi in illo die, Domine Domine nōnne per nomen tuum prophetauimus, & per nomen tuum dæmonia eiecimus, & per nomen tuum multas virtutes edidimus?

22 *Multi dicent mihi in illa die, Domine Domine nōnne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo uirtutes multas fecimus?*

Luc.13.e.25.27
Psal.6.b.9

Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

23 Tunc autem profitebor eis, ‖Nunquam noui vos. ‖discedite à me qui facitis iniquitatem.

23 *Et tunc confitebor illis, Quia nunquā noui uos. discedite à me omnes qui operamini iniquitatem.*

15 Cauete, προσέχετε. Vulg. Attendite, quo modo nos etiam aliquoties: sed hoc loco ~~secuti sumus Erasmi versionem, quæ visa est melius conuenire.~~ Ouium, προβάτων. Trāslatitiè vocat oues, mansuetos & fraudis nescios homines, quales isti se esse toto habitu simulant.

17 ~~Putris~~ Mala, σαπρόν. Vulg. Mala. id est κακόν. Videtur autem putrem potius quàm malam arborem bonæ opponere, quoniam non agit de iis qui aperti hostes erant veræ religionis, sed de iis qui specie tenus videri poterant omnium religiosissimi.

18 Neque arbor, οὐδὲ δένδρον. Quoddam vetus exemplar habebat, οὐδὲ πάλιν δένδρον. id est, neque rursus, vel, neque contrà arbor.

19 Quæcunque arbor, πᾶν δένδρον. Vnum vetus exemplar interpositam habebat particulam οὖν, igitur.

20 Nempe igitur, ἄραγε. Vulg. & Eras. Igitur. Mihi verò videtur hæc particula idem valere quod ἄρα οὖν: & præter illationem etiam habere vim confirmandi.

21 Qui facit, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulgata. Erasmus, Qui fecerit. id est ὁ ποιήσας. Quod vult, τὸ θέλημα. Vulg. & Eras. ad verbum, Voluntatem, quod est ambiguum.

22 Nōnne, οὐ. Particula οὐ, quum propriè sit negans ~~indefinita~~, interdum tamen interrogantis vice fungitur: quod ex sola pronuntiatione intelligitur, idque quum affirmare volumus id de quo quæritur, vt hoc loco. Apud Hebræos autē huiusmodi interrogationes affirmationē augēt. Per nomen tuū, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν Hebraico more in hoc dicēdi genere: quod idcirco Vulgata expressit, quāuis in Græco sit prætermissū. Rectè autem Erasmus addidit præpositionē Per, quæ signum est causæ. nam si vertas ad verbum, nomine tuo, intelliges ὑπὲρ σοῦ. id est vice tua. Significat autem nomen hoc loco celebrem illam Dei virtutem, quam testatur quisquis Deum appellat. Virtutes, δυνάμεις. Ad verbū, potestates. quo nomine, ex Hebræorum idiotismo (qui גבורות hæc dicunt) à consequenti intelliguntur quæcunque facta illam Dei infinitam potentiam testantur, quæ ἐνεργήματα δυνάμεων vocat Paulus 1.Cor.12.b.10. nisi quod ea videtur ad certam speciem restringere, quum à dono sanationum & aliis distinguit. Accipiuntur igitur δυνάμεις pro cælestis δυνάμεως (id est virtutis & potestatis) effectis, sicut etiam loquitur Iustinus Apologetico posteriore, vbi agit de Simone mago, sed addit μαγικάς. Edidimus, ἐποιήσαμεν. Vulg. Fecimus. Erasmus, Præstitimus. Atqui præstare virtutes, non ~~magis Latinè dicitur quàm facere. & ipse interpretatur infrà cap.13.g.58, ἐποίησεν, edidit.~~

23 Profitebor, ὁμολογήσω. id est palàm dicam. Vulgata & Erasmus, Confitebor. Et certè ὁμολογεῖν propriè significat confiteri: sed hoc loco ~~visa est mihi aptior illa significatio~~, quum alioquin cōfitendi vocabulum retinere soleamus. Vide infrà cap.10.d.32. ~~Qui facitis iniquitatem~~, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. id est, omnibus sce-

leribus & flagitiis addicti homines, Hebraico idiotismo, פעלי און: ~~quem libenter sanè retinuimus, quòd videatur quædam eius esse emphasis~~. ἐργάται dicuntur qui aliquid ex re ~~quæstum quotidie~~ faciunt: ~~quo modo etiam~~ Latini ~~vtuntur verbo Facere~~. dicunt enim Medicinam facere, Argentariam facere, & similia. Dicuntur ergo facere iniquitatem, & à Christo reiiciuntur hoc in loco, non qui vno & altero scelere sunt contaminati, sed qui hanc velut artem faciunt, vt sceleste agendo vitam tolerent, & Dei nomine abutantur ad quæstum, quò cupiditatibus suis satisfaciant. de quibus agit Paulus in 1.Tim.6.b.5. Videtúrque hic locus ex Psal.6 desumptus. Quidam maleficos interpretantur, id est κακούργους. cuius vocabuli veritus sum ne nimis angusta videretur significatio. Duo verò ex vetustis exemplaribus habebant additum πάντες, omnes, quod etiam reperitur apud Veterem interpretem.

Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτοὺς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν.

24 ‖Quisquis ~~igitur~~ audit ex me sermones istos, & eos præstat, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

24 *Omnis ergo qui audit uerba mea hæc, & facit ea, assimilabitur uiro sapienti, qui ædificauit domum suam super petram:*

Luc.6.g.47

Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἔπεσε. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

25 Descendit autem ~~pluuia~~ nimbus, & venerunt flumina, & flauerūt venti, & inciderunt domui illi: & non cecidit. fundata enim fuerat super petram.

25 *Et descendit pluuia, & uenerunt flumina, et flauerunt uenti, & irruerunt in domum illā: & non cecidit. fundata enim erat super petrā.*

Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτοὺς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον.

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos non præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domum suam super arenam:

26 *Et omnis qui audit uerba mea hæc, & non facit ea, similis erit uiro stulto, qui ædificauit domū suam super arenam:*

Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

27 Descendit autem ~~pluuia~~ nimbus, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & impacti sunt domui illi: & cecidit, & fuit casus eius magnus.

27 *Et descendit pluuia, & uenerunt flumina, et flauerunt uenti, & irruerunt in domum illā, & cecidit, & fuit ruina illius magna.*

Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

28 ‖Et factum est, quum finisset Iesus sermones istos, percellebatur turba super doctrina ipsius.

28 *Et factum est quum cō summasset Iesus uerba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.*

Mar.1.b.22
Luc.4.c.32

Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

29 Docebat enim eos vt habens authoritatem, & non vt Scribæ.

29 *Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.*

Κεφάλαιον η'.

CAP. VIII.

CAP. VIII.

Καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.

1 Quum autem descendisset è monte, sequuta est eum turba multa.

1 *Qvum autem descendisset de monte, sequutæ sunt eum turbæ multæ.*

24 Assimilabo, ὁμοιώσω. id est comparabo. Vulgata, Assimilabitur. id est ὁμοιωθήσεται: sicut etiam scriptum legimus in quodam vetere exemplari. Prudenti, φρονίμῳ. Vulgata, Sapienti, σοφῷ. Interdum tamen φρονεῖν vertemus Sapere, interdum Cogitare.

25 ~~Pluuia~~, βροχή, à βρέχειν, quod est rigare. Erasmus, Imber, id est ὄμβρος. Inciderunt domui, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, Irruerunt in domum. id est ὥρμησαν εἰς τὴν οἰκίαν. Liuius, Fuga trepidum, ac pauore incidentem portis. Cecidit, ἔπεσε. Erasmus, Est prostrata. Et paulo pòst, Deiecta est. id est κατεβλήθη.

27 Impacti sunt domui illi, προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, Irruerunt, vt suprà: quū hîc diuerso verbo vtatur Euangelista, quamuis eadem manente sententia. Casus, πτῶσις. Horatius, -celsæ grauiore casu Decidunt turres. Vulgata & Erasmus, Ruina.

28 Et factum est, καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי. ideo addere solet Erasmus particulam Vt: sed malui retinere Hebraismum, qui nimium sæpe fuisset mutandus. Finisset, συνετέλεσεν. Vulgata, Consummasset: quo etiam alicubi vti cogimur, vt Iohānis cap.19.e.30. Idem autem hîc valet συντελεῖν quod simplex τελεῖν, cuius alioqui multiplex est significatio. Percellebatur, ἐξεπλήσσοντο, vel obstupescebat. Vulg. Admirabantur: id est ἐθαύμαζον, quod quidem minus aliquid significat quàm ἐκπλήττεσθαι. Ad verbum, Excutiebātur. nam qui obstupescunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.

29 Docebat, ἦν διδάσκων. Vulgata ad verbum, Erat docens. Periphrasis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cuius tamen interdum ea vis est vt moram significet & perseuerantiam in aliqua re facienda: quamobrem etiā alicubi retinuimus. Authoritatem, ἐξουσίαν, siue potestatem, vt conuertit Vetus interpres. id est δύναμιν, nam hæc inter se parum differunt. Interdum autem ἐξουσία declarat ἀξίωσιν, id est dignitatem, vt Ioh.1.v.12. Sed licentiæ nomen, quamuis Græco vocabulo ἐξουσία opponatur, tamen vbique repudiaui, quia plerunque in vitio ponitur, & potestatem significat ab alio acceptam, quæ videlicet non conuenit αὐτοκράτορι, id est illi cui merum est imperium. Talem autem hîc sese præstitit Christus, in doctrina cælesti promulganda se planè Deum ostendens, à quo Lex ipsa esset perlata, quique pro suo iure, de vita & morte dissereret. Itaque pro eo quod Prophetæ dicunt, Hoc dicit Dominus, ipse dicere solet, Amen amen dico vobis.

Ref.	Graece		Latine	Vulgata
Mar.1.d.40 luc.5.c.12	Καὶ ἰδοὺ, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.	2	‖Et ecce, leprosus veniens adorauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.	2 *Et ecce, leprosus veniens adorabat eum, dicens, Domine, si uis, potes me mundare.*
	Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.	3	Extensáque manu tetigit eũ Iesus, dicens, Volo, purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.	3 *Et extendẽs Iesus manum, tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim mundata est lepra eius.*
Leuit.14.a.4	Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ᾽ ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.	4	Tunc dicit ei Iesus, Vide *ne* nulli dicas: sed abi, ostende teipsum sacerdoti, & offer donũ illud quod ‖imperauit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.	4 *Et ait illi Iesus, Vide nemini dixeris: sed uade, ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyses, in testimonium illis.*
Luc.7.a.1	Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναοὺμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, παρακαλῶν αὐτὸν,	5	‖Ingressum autem Iesum in Capernaũ adiit Centurio, precans eum,	5 *Quum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum Centurio, rogans eum,*
	Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμενος.	6	Et dicens, Domine, puer meus proiectus est domi paralyticus, vehementer vexatus.	6 *Et dicens, Domine, puer meus iacet in domo paralyticus, & malè torquetur.*
	Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.	7	Tunc dicit ei Iesus, Ego, quũ venero, sanabo eum.	7 *Et ait illi Iesus, Ego ueniam, & curabo eum.*
	Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγον, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.	8	Et respondens Centurio dixit, Domine non sum dignus vt sub tectum meum ingrediaris: sed solùm loquere, & sanabitur puer meus.	8 *Et respondens Centurio ait, Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum: sed tantùm dic uerbo, & sanabitur puer meus.*
	Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ᾽ ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.	9	Nam & ego sum homo sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, proficiscere, & proficiscitur: & alteri, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.	9 *Nam et ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: et dico huic, uade, & uadit: & alij, ueni, & uenit: & seruo meo, fac hoc, & facit.*

IN CAPVT VIII.

2 Leprosus, λεπρός. Lepra non declarat morbũ quem Græci elephantiasin, nos *ladrerie* vocamus, sed pertinacissimæ scabiei genus. qua de re multa apud Græcos medicos traduntur. Sed præterea videtur Dominus hoc morbo populum suum peculiariter castigasse.

3 Purgator, καθαρίσθητι. Vulgata rectè ad verbum, Mundare, vel Munderis. sed vitanda fuit amphibolia, quæ quidem in Græco nulla est. Eras. Mundus esto: quod potius exprimit neutrum absolutum, quum καθαρίζεσθαι sit passiuum. 5

4 Donum illud, τὸ δῶρον. De certo munere loquitur, Itaque articulum ab aliis omissum expressimus.

5 Ingressum autem Iesum, εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, Quum autem introisset: neque additur nomen Iesu: cuius etiam loco vetusta omnia habebant αὐτῷ. Erasmus, Porro quum ingressus fuisset Iesus. Nos verbum εἰσέρχεσθαι, quum idem valeat quod εἰσιέναι, modò introire, modò ingredi, sumus interpretati: quanquam hoc postremum potius respondet τῷ ἐμβαίνειν. Cæterùm vti voluimus quarto casu potius quàm sexto, vel periphrasi: propterea quòd tertius hic casus minimè ponitur absolutè, sed refertur ad verbum proximum προσῆλθεν: cui additur relatiuum αὐτῷ, redundans ex idiotismo Hebræo: quo tamen Ionicam dialecton vti, alibi admonuimus. 10

Precans, παρακαλῶν. Vulgata, Rogans. id est δεόμενος. Erasmus, Obsecrans. id est λιτανεύων. Alii, Supplicans. id est ἱκετεύων. 15

6 Puer, ὁ παῖς. Vel filius, vel seruus. Nam historia quæ apud Lucam narratur cap. 7. a. 2, etsi multis in rebus est isti simillima, tamen (vt nonnulli iudicant) ex multis circunstantiis diuersa est: vt hîc fortasse non de seruo, sed de filio agatur. Vtcunque sit, pueri etiam à Latinis serui dicuntur, sicut apud Hebræos נער & puerum & ministrum declarat. Proiectus est, βέβληται, in lecto videlicet, quasi cadauer, sicuti sunt paralytici. Sic Virgilius, Sternitur & toto proiectus corpore terræ. Vulg. Iacet. id est κεῖται. Eras. Decumbit. id est κατάκειται. 20

7 Sanabo, θεραπεύσω. Vulgata, Curabo. Erasmus, Medebor: qui tamen hanc versionem meritò reiecit suprà cap. 4. d. 23. Certè hic ponitur pro ἰάσομαι: quo vocabulo postea vtitur.

8 Dignus, ἱκανός. Erasmus, Idoneus. Vide suprà cap. 3. c. 11. Loquere, εἰπὲ λόγον. Eras. ad verbũ, Dic verbũ, sicut vulgò dicimus, *Dites un mot*: sed pro loqui videtur simpliciter etiã accipi infrà 12. v. 32. Vulg. Dic verbo. nam in quibusdam codicibus scriptum inuenimus εἰπὲ λόγῳ, sed eodem sensu. Nam εἰπὲ (id est dic) accipitur Hebraico more, pro iube. λόγῳ verò significat loquutione & verbis. perinde acsi diceret, Tantùm loquere: nam tantùm opus est vt verbo iubeas. Alioqui λόγος non verbum sed sermonem & orationem declarat, vide infrà versu decimosexto. 25

9 Sub potestate *constitutus*, ὑπὸ ἐξουσίαν. Erasmus, Alterius potestati subditus. Ego Vulgatam interpretationem prætuli, non modò quia propius accedit ad Græca, sed etiam quia participium τεταγμένος (id est consti- 30

tutus) suppleuit ex Luca. Sed tamen rectius fortasse legeris ἐν ἐξουσίᾳ, pro quo vulgò dicimus, *en authorite*, vel, *en estat*, cuius coniecturæ duplicem affero rationem. Neque enim simpliciter dixit Centurio, ἐγὼ γὰρ, sed καὶ γὰρ ἐγώ, vt sit hoc argumentum integrum, Non opus est Domine vt tu ipse venias. neque enim dignus sum cuius tectũ subeas. Impera duntaxat, & sanabitur puer meus. Nam ego quoque, qui tamen, si tecum conferar, vix vmbram habeo alicuius imperii, quia tamen sum præditus aliqua potestate, & seruos habeo quibus mandem quod libuerit, possum mãdata mea per alios exequi. Deinde quod adiecit, Et habeo mihi subiectos milites, videtur illi demum conuenire qui sese dixerit aliqua præditum authoritate. Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura. 5

Ref.	Graece		Latine	Vulgata
	Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε, καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.	10	*Hæc* autem quum audisset Iesus, miratus est: & ait sequentibus, Amen dico vobis, ne in Israel quidem tantam fidem inueni.	10 *Audiens autem hæc Iesus miratus est: & sequentibus se dixit, Amen dico uobis, non inueni tantam fidem in Israel.*
	Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν·	11	Dico autem vobis multos ab Oriente & Occidente venturos, & discubituros cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum:	11 *Dico autem uobis quòd multi ab Oriente & Occidente uenient, et recumbẽt cũ Abrahã Isac & Iacob in regno cælorum:*
Infrà 22.b.13	Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.	12	‖Filios verò regni eiectum iri in tenebras exteriores. illic erit fletus & stridor dentium.	12 *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores. ibi erit fletus & stridor dentium.*
	Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῳ, Ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.	13	Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & vt credidisti fiat tibi. Sanatúsque est puer eius eo ipso momento.	13 *Et dixit Iesus Centurioni, Vade, & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora.*
Mar.1.c.29 luc.4.f.38	Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν·	14	‖Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam, & febricitantem.	14 *Et quum uenisset Iesus in domum Petri, uidit socrum eius iacentem & febricitantem.*
	Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός· καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.	15	Tetigitque manum eius, & reliquit eam febris: & surrexit, ac ministrauit eis.	15 *Et tetigit manum eius, & dimisit eam febris: & surrexit, & ministrabat eis.*
Mar.1.e.32 luc.4.g.40	Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.	16	‖Quum autem serum *diei* esset, obtulerũt ei dæmoniacos multos: & eiecit spiritus verbo, omnésque malè affectos sanauit.	16 *Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eijciebat spiritus uerbo: & omnes malè habentes curauit.*
Esa.53.b.4 1.pet.2.d.24	Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.	17	‖Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, Ipse inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.	17 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiã prophetam, dicentem, Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portauit.*

11 Discubituros, ἀνακλιθήσονται. Translatio sumpta est à cõuiuiis, quibus sæpe solet comparari vitæ æternæ felicitas. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hic ponitur. Latini recumbendi quidẽ verbo vtuntur (quod 10 Vetus interpres vsurpauit, simili etiam significatione) sed rarò.

12 Filios regni, οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας. id est indigenas, quos vocant vulgò naturales subiectos. Intelligit autem Dei regnum, ad quod pertinebant in genere quicunque erant Abrahami filii: quum longè alia sit ratio corã Deo censendi filios Abrahæ, nimirum ex fide. Castellio regios interpretatur, duplici errore. Primùm enim, quanuis soleant Hebræi filios generaliter vocare qui sunt alicui rei peculiariter destinati (vt infrà, 9. v. 15, filii thalami di- 15 cuntur qui cum sponso versantur, & Iohan. 16. v. 12, filius perditionis, id est exitio deuotus) tamen peculiaris est hoc loco emphasis huius nominis, adeo vt nullo modo expungendum fuerit, quoniam nullus in hoc regno censetur nisi idem sit filius. Deinde non temere scriptum est FILII REGNI, potius quàm FILII REGIS, quoniam multi sunt in regno quos tamen rex tandem vt infidos reiicit: omnes autem regis filii, sunt vnici illius naturalis filii cohæredes. Exteriores, τὸ ἐξώτερον. id est quæ extra sunt: vt intelligas extra regnum nullam 20 esse lucem.

13 Eo ipso momento, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, Ex illa hora. Erasmus, In illa hora. Vide infrà, cap. 9. c. 22. Post hæc testatur Erasmus (cui adstipulantur veteres codices) se additum reperisse, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα. id est, Et reuersus Centurio domum suam eo ipso momento, inuenit puerum suum valentem.

25 16 Quum autem serum *diei* esset, ὀψίας δὲ γενομένης. Vulgata, Vespere autẽ facto. id est, ἑσπέρας δὲ γενομένης. Erasmus, Quum autem appetisset vespera. Liuius, Castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. Obtulerunt, προσήνεγκαν. Erasmus, Adduxerunt. id est προσήγαγον. Verbo, λόγῳ. id est, loquendo dũtaxat & iubendo, vt ii solet quorũ est summa potestas. Cic. 1. in Catil. Ego vehemẽs ille Consul, qui verbo ciues in exiliũ eiicio. Et paulo pòst, Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eiicerẽ qui hæc loquũtur. Vide suprà, vers. 8.

30 17 Inualetudines, ἀσθενείας. id est ἀρρωστίας. Hebr. חלי quanuis certum sit Esaiam generaliter agere de iis

omnibus quæ Christus propter nostra peccata pertulit, & spiritualia ipsius in nos beneficia propriè respicere, quorum tamen specimen in sanandis ægrotis edidit. Vulgata & Erasmus solent infirmitates interpretari, sed impropriè.

Luc.9.g.57

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτόν, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

Καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν, καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Mar.4.d.31 luc.8.d.22

Καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἰδού, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτόν, λέγοντες, Κύριε σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

18 ‖Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, iussit *suos discipulos* abire in vlteriorem *ripam*.

19 Et quum accessisset quidam Scriba, dixit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes lustra habent, & volucres cæli, nidos: filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Sequere me, & sine vt mortui sepeliant mortuos suos.

23 ‖Et quum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eũ discipuli eius.

24 Et ecce, motus magnus factus est in mari, adeo vt nauis operiretur à fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli excitauerunt eum, dicentes, Domine serua nos, perimus.

18 Videns autem Iesus turbas multas circum se, iussit discipulos ire trans fretum.

19 Et accedens unus Scriba ait illi, Magister, sequar te quocunque ieris.

20 Et dicit ei Iesus, Vulpes foueas habent, & uolucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet ubi caput suum reclinet.

21 Alius autem de discipulis eius ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem ait illi, Sequere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.

23 Et ascendente eo in nauiculam, sequuti sunt eũ discipuli eius.

24 Et ecce, motus magnus factus est in mari, ita ut nauicula operiretur fluctibus: ipse uerò dormiebat.

25 Et accesserunt ad eum discipuli eius, & suscitauerũt eum, dicentes, Domine salua nos, perimus.

18 In vlteriorem *ripam*, εἰς τὸ πέραν. Vulg. Trans fretũ. id est πέραν τῆς θαλάσσης, vel τοῦ πορθμοῦ. Erat enim Capernaum sita ad lacum Tiberiadis. In Vulgata editione additur, Discipulos suos: quæ verba in nullis Græcis codicibus reperiuntur, quamuis videantur necessaria: nam alioqui videri posset hoc mandatum de traiiciendo lacu ad turbam pertinere.

19 Quidam Scriba, εἷς γραμματεύς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Vnus Scriba. quo genere dicendi vtimur etiam in vernaculo nostro sermone.

20 Lustra, φωλεούς. Vulgata & Erasmus, Foueas. id est ὀρύγματα, vel διορυγάς. Ego lustra interpretor, seruata eiusdem etymologiæ ratione, si grammaticis credimus. Nidos, κατασκηνώσεις: propriè vmbracula. nã σκηνὴ à σκιᾷ deriuatur, declarátque propriè tabernaculum ex frondibus & ramis contextum. Virgil. 1. Æneidos, -tum syluis scena coruscis Desuper, &c. quo modo etiam nidi ab auibus construuntur. Filius autem hominis, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quòd nonnulli putant sic vocatum Christum quòd filius esset vnius tantùm hominis (id est Mariæ) cæteri verò, filii potius hominum, eo refellitur quòd sic Ezechielem sæpe vocat Spiritus Dei: vt alios taceam. Rursus quòd nonnulli volunt humanam naturam Christi sic indicari, etsi verum est, tamen mihi quoque videtur plerisque locis non vsqueadeo magnum pondus habere. Assentior igitur illis qui Hebraicam phrasin esse volunt, pro homine, sicut Homerus sæpe υἷας Ἀχαιῶν (filios Achiuorum) vocat Achiuos. Sic enim omnino accipitur capite 49 Ieremiæ, & aliis locis plurimis: quanuis Vetus interpres fere vertat plurali numero, Filii hominum. Sed hoc addo, propterea quòd familiare est Hebræis vt de se loquantur in tertia persona, ideo accipi loco pronominis primæ personæ, in Euangelica historia: in qua non memini quenquam, præter vnum Christũ, filium hominis vocatum, idque tum demum quum ipse de se loquitur.

21 Primùm abire, πρῶτον ἀπελθεῖν. Vetustum quoddam exemplar hoc vocabulum πρῶτον non habebat, & videtur expungi posse.

22 Suos, τοὺς ἑαυτῶν. Leuiculum est quod admonet Erasmus, vertendum fuisse; Suos ipsorum, quia ἑαυτῶν additur. Constat enim loco simplicium pronominum reciproca à Græcis vsurpari in huiusmodi locis: vt paulo antè ὑπ᾽ ἐμαυτόν, pro ὑπ᾽ ἐμέ. Sed hoc potius obseruandum erat, mortuos priore loco dici eos quorum omnes sensus peccatum consopiuit: sicut copiosius describit Paulus Ephes. 2. a. 1.

23 Quum ipse esset ingr. &c. ἐμβάντι αὐτῷ εἰς πλοῖον. Vulgata, Ascendente eo in nauiculam. id est τὸ πλοιάριον. Eras. Quum esset ingressus nauim. id est τὴν ναῦν. Est autem πλοῖον quodcũque nauis genus, ἀπὸ τοῦ πλεῖν, quod nauigare significat in genere. πλοιάριον verò Lentulus dicit nauigiolum, lib. 12 Epistol. Gallis, *une fleute*.

25 Excitauerunt, ἤγειραν. Hoc verbum quum est transitiuum, conuerto Suscitare, vt suprà cap. 3. b. 9. quũ videlicet agitur de ipsa creatione: quæ quidem Deo tribuitur hoc nomine in sacris literis, vt intelligamus non magis esse Deo difficile facere vt sint ea quæ non sunt, quàm nobis dormientem hominem excitare. Quo posteriore vocabulo vtor vbi de somno disseritur, vt hoc loco: quoties autem absolutè vel passiuè accipitur, interpretari soleo Surgere, vel expergefieri, vel excitari: vt suprà, cap. 1. d. 24, & 2. c. 13.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

Καὶ ἰδού ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ᾽ αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.

Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτόν, λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδού, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.

Οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον, καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide præditi? Tunc experrectus obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, Qualis est iste, vt venti quoque & mare auscultent ei?

28 ‖Et quum ipse venisset ad vlteriorem ripam, in regionem Gergesenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis exeuntes, sæui valde: adeo vt non valeret quisquam præterire per viam illam.

29 Et ecce clamarunt, dicentes, Quid nobis tecum, Iesu fili Dei? venisti huc vexatũ nos ante tempus?

30 Erat autẽ longè ab eis grex porcorum multorum pascẽs.

31 Dæmones verò precabantur eum, dicẽtes, Si eiicis nos, permitte nobis abire in gregẽ porcorum illorum.

32 Et ait eis, Abite. Illi verò egressi abierunt in illum gregẽ porcorum: & ecce, ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui sunt in aquis.

33 Pastores autem fugerunt: & quum abiissent in vrbem, renuntiarũt omnia, & quæ dæmoniacis facta fuerant.

16 Et dicit eis Iesus, Quid timidi estis modicæ fidei? Tunc surgens, imperauit uentis & mari: & facta est tranquillitas magna.

27 Porro homines mirati sunt, dicentes, Qualis est hic, quia uenti & mare obediunt ei?

28 Et quum uenisset Iesus trans fretum, in regionem Gerasenorũ, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sæui nimis, ita ut nemo posset transire per uiam illam.

29 Et ecce clamauerunt, dicentes, Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? uenisti huc ante tẽpus torquere nos?

30 Erat autem non longè ab illis grex multorũ porcorum pascens.

31 Dæmones autem rogabant eum, dicentes, Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.

32 Et ait illis, Ite. At illi exeuntes abierũt in porcos: & ecce, magno impetu abiit totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis.

33 Pastores autem fugerunt: & uenientes in ciuitatem, nuntiauerunt hæc omnia, & de iis qui dæmonia habuerant.

Mar.5.a.2 luc.8.d.26

26 Obiurgauit, ἐπετίμησε. Vulgata, Imperauit. id est ἐνετείλατο. Eras. Increpauit: quod potius respondet τῷ ἐπιπλήττειν. Interdum autem accipitur pro Additis minis præcipere, vt infrà, cap. 12. b. 16. sicut apud Latinos accipitur Interminari. Est autem hæc phrasis Hebraica, vt apparet ex Psal. 106. b. 9, & Naum 1. a. 4. Et videtur, vti hoc verbo Spiritus sanctus vbi de inhibenda maris tempestate agitur, quòd vis vi obiici & opponi videatur: qua etiam ratione de Satana dicitur, Increpet te Dominus, Zach. 3. a. 2.

27 Qualis, ποταπός. Annotat Erasmus hanc particulam ita interrogare vt habeat admirationis emphasin: quod non est perpetuum. distingui tamen debet à ποδαπός, cuias. Vt ei, ὅτι αὐτῷ. Vulg. & Eras. ad verbum, Quia ei. quod dicendi genus Latinis est ignotum. Galli verò sic loquuntur, quum dicunt, *Quel homme est ceci, que les vens & la mer luy obeissent?* Sed particulam Quia nusquam memini legere hoc modo vsurpatam. Auscultant, ὑπακούουσιν. Erasmus & Vulgata, Obediunt. id est πείθονται. Certè illa translatio in Latino sermone non est durior quàm in Græco.

28 # Sæui, χαλεποί. id est ὠμοί. Nam (vt rectè annotat Eras.) hoc vocabulum multa declarat.

29 Clamarunt, ἔκραξαν. Eras. Vociferabantur. id est ἐβόων. Quid nobis tecum, τί ἡμῖν καὶ σοί; Eras. Quid rei nobis tecũ? & rectè quidem. nam subauditur πρᾶγμα: quũ sic loquatur Demosthenes περὶ στεφάνου, Διομνύμενος μηδὲν εἶναί σοι καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα. Sed præcisè etiam interdum sic loquuntur Latini. vt Cicero, Quid huic cum Fabio? Idem, Cum Vatinii legionibus quid erat Antonio? Vulg. ad verbum, Quid nobis & tibi?

30 Longè, μακράν. Vulg. Non longè: repugnante quidem fide omnium Græcorum exemplarium, quæ nobis videre contigit: sed tamen rectius (ni fallor) quàm si negantem particulam [illegible]: quum testentur alii Euangelistæ gregem porcorum ibi in montibus fuisse, non procul (vt existimo) dissitis. Porcos autẽ ibi fuisse mirum non est, quum testetur Iosephus lib. 17. cap. 13, Gadara vrbem fuisse Græcanici instituti, ac proinde Syriæ attributam.

31 Eiicis, ἐκβάλλεις. Vulg. addit Hinc. id est ἐντεῦθεν. Permitte nobis abire, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν. Vulgata, Mitte nos. id est πέμψον ἡμᾶς. Porcorum illorum, τῶν χοίρων. Puto articulum hîc poni δεικτικῶς, & gregem illum quasi in conspectu fuisse: quod exprimendum putaui.

32 Ruit, ὥρμησε. Vulg. Impetu abiit: non necessaria periphrasi. Eras. Ferebatur. id est ἐφέρετο. E præcipitio, κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Vulg. & Eras. Per præceps: nec id quidem Latinè, (vt opinor) nec satis appositè. Ponitur enim κατὰ pro ἀπό, vt in illo Homeri Odyss. ξ, κατὰ πέτρης βαλέειν, de saxo deiicere. Mortui sunt, ἀπέθανον. Erasmus, Perierunt. id est ἀπώλοντο.

33 Pastores, οἱ βόσκοντες. Eras. Qui pascebant. Vide infrà, cap. 19. a. 4. Quum abiissent, ἀπελθόντες. Vulg. [illegible]

venientes.id est ἐρχόμενοι.Erasmus,Digressi.id est μεταβάντες. Omnia,πάντα.Vulgata,Omnia hæc.id est πάντα ταῦτα.quod etiam videtur cum iis quæ sequuntur melius conuenire. Quæ dæmoniacis facta fuerant,τὰ τῶν δαιμονιζομένων.vel (vt Erasmus)quæ dæmoniacis accidissent.Sic enim rectè Hellenismus(alioquin obscurus) illustratur.Vulgata,De iis qui dæmonia habuerant.id est περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiam vtitur infrà,cap.21.b.21.

Καὶ ἰδοὺ,πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

34 Et ecce, tota vrbs exiuit in occursum Iesu:& quum vidissent eum , rogarunt vt digrederetur à finibus ipsorum.

34 *Et ecce tota ciuitas exijt obuiam Iesu: & viso eo,rogabat eum ut transiret à finibus eorum.*

Κεφάλαιον θ.

CAP. IX.

CAP. IX.

ΚΑΙ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

1 ET ingressus nauigium,traiecit, & venit in suam vrbem.

1 *ET ascendens Iesus in nauiculam,transfretauit, & venit in ciuitatem suam.*

Mar.2.a.3 luc.5.d.18

Καὶ ἰδοὺ,προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν,εἶπε τῷ παραλυτικῷ,Θάρσει τέκνον,ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

2 ‖Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: quúmque vidisset Iesus fidem eorum,dixit paralytico, Confide fili, remissa sunt tibi peccata tua.

2 *Et ecce , offerebant ei paralyticum iacentē in lecto: & uidens Iesus fidem illorum , dixit paralytico,Confide fili,remittuntur tibi peccata tua.*

Καὶ ἰδοὺ,τινὲς τῶν Γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς,Οὗτος βλασφημεῖ.

3 Et ecce , quidam è Scribis dicebant apud se,Iste blasphemat.

3 *Et ecce,quidā de Scribis dixerunt intra se, Hic blasphemat.*

Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν,εἶπεν, Ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

4 Et quum vidisset Iesus cogitationes eorū, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris?

4 *Et quum uidisset Iesus cogitationes eorum,dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus uestris?*

Τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν,ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν,ἔγειραι καὶ περιπάτει;

5 ‖Vtrū enim est facilius , dicere, remissa sunt tibi peccata : an dicere , surge & ambula ?

5 *Quid est facilius, dicere, dimittuntur tibi peccata tua: an dicere,surge & ambula?*

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας·(τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ,) Ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὴν κλίνην , καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

6 Vt autem sciatis authoritatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata, (tunc dicit paralytico) Surge, tolle tuum lectum , & abi domum tuam.

6 *Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata: (tunc ait paralytico,) Surge , tolle tuū lectū, & uade in domum tuam.*

Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

7 Tunc *ille* surrexit,abíitque domum suam.

7 *Et surrexit, & abijt in domum suam.*

Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν , καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν , τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις.

8 Turba verò quum *hoc* vidisset, mirata est , & glorificauit Deum,qui dedisset talem potestatem hominibus.

8 *Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum,qui dedit potestatem talem hominibus.*

34 Digrederetur,μεταβῇ.Vulgata, Transiret.id est διαβαίνῃ.Eras.Decederet.id est ἀναχωρήσῃ.& infrà,cap.12.a.9,progressus.id est προβάς.

IN CAPVT IX.

1 Ingressus,ἐμβάς.Vulgata, Ascendens.id est ἐπιβαίνων:& addit Iesus,Ἰησοῦς.

2 Obtulerunt,προσέφερον.Eras.Adduxerunt.quæ interpretatio neque Græco vocabulo respondet, neque huic loco conuenit.Neque enim ducebatur sed ferebatur paralyticus,& quidem in lecto decumbens,vt narratur Mar.2.a.1. Quúmque vidisset,καὶ ἰδών.id est,quum ex manifesto signo cognouisset. Sic in hoc eodem cap.versu 4,ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις.& Exodi 20.c.18,Omnis populus videbat voces. Confide,θάρσει. Eras.Bono animo esto.Cic.in hac significatione dicere solet Confidere animo.θαρρεῖν autem idem etiam valere quod apud Latinos Confidere,vel illud Herodiani confirmat lib.4,ἐθάρρει δὲ αὐτῷ [illegible].id est,Confidebat autem ei,vtpote iam pridem sui studioso. Remissa sunt,ἀφέωνται. Vulg.& Eras.Remittuntur,ἀφίενται. Sed est in tempore perfecto emphasis minimè negligenda.

3 Blasphemat,βλασφημεῖ.id est impiè loquitur. Nam hac significatione vsurpatur à sacris scriptoribus, quum apud Græcos disertiores idem valeat quod συκοφαντεῖν.id est calumniari,vel maledicere, siue alterius famam maledictis lædere.

4 Quum vidisset,ἰδών.Chrysostomus legit,εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, quum sciret Iesus. Quid, ἱνατί. Hebr.למה,pro Quamobrem,vel quorsum. 5 Vtrum enim est,τί γάρ ἐστι,pro,πότερον γάρ ἐστι. Vulg.ad verbum,Quid est: quod in Latino præsertim sermone nouum est.deinde etiam omisit coniunctionem. 7 Tunc *ille* surrexit,& ἐγερθείς.Pro & vertimus tunc,quia(vt sæpe nobis dicendum erit)Vau Hebræorum ita etiam accipitur:& visa est mihi hæc significatio huic loco melius conuenire.Eras.autem rectè fecit quòd relatiuum addiderit, vt tolleret amphiboliam. 8 Mirata est,ἐθαύμασαν.Vulg.Timuerunt.id est ἐφοβήθησαν, vt existimat Erasmus. Sed etiamsi ita scriptum esset Græcè,potius dicendum fuerat,Expauerūt. Exemplar quoddam habebat ἐφοβήθησαν: quod potius videtur legisse Vetus interpres.

Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

9 ‖Et quum prætergrederetur Iesus illinc, vidit quendam sedentē ad telonium, qui Matthæus dicebatur,& dixit ei, Sequere me. Atque *is* surgens sequutus est eum.

9 *Et quū transiret inde Iesus,uidit hominem sedentem in telonio,Matthæum nomine,& ait illi,Sequere me.Et surgēs sequutus est eum.*

Mar.2.b.14 luc.5.f.27

Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ,πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

10 Et factum est quū Iesus accumberet domi *illius*, ecce, multi publicani & peccatores qui venerāt,simul accubuerūt cum Iesu & discipulis eius.

10 *Et factum est,discumbēte eo in domo,ecce,multi publicani & peccatores uenientes discumbebant cum Iesu & discipulis eius.*

Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν;

11 Quúmque *id* vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus edit magister vester?

11 *Et uidentes Pharisæi dicebant discipulis eius, Quare cū publicanis & peccatoribus manducat magister uester?*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

12 Iesus autem quum *hoc* audisset,dixit eis,Qui valent, non egent medico , sed malè affecti.

12 *At Iesus audiens ait, Non est opus ualentibus medicus , sed malè habentibus.*

Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω,καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους , ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

13 Profecti verò discite quid sit, ‖Misericordiā volo, & nō sacrificium.non enim veni vt vocarē iustos, ‖sed peccatores ad resipiscentiam.

13 *Euntes autem discite quid est, Misericordiam uolo, & non sacrificium. non enim ueni uocare iustos,sed peccatores.*

Osee 6.c.6 infrà 12.a.7 1.Tim.1.c.15

Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου,λέγοντες,Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;

14 Tunc adeunt eum discipuli Iohannis,dicentes, ‖Quare nos & Pharisæi multū ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunant?

14 *Tunc accesserunt ad eum discipuli Iohānis,dicentes, Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant?*

Mar.2.c.18 luc.5.f.33

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.

15 Et dixit eis Iesus , Num possunt filii thalami lugere quandiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus,& tunc ieiunabunt.

15 *Et ait illis Iesus, Nūquid possunt filij sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus ? Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus , & tunc ieiunabunt.*

9 Quum prætergrederetur,παράγων.Hic ἄγειν ponitur pro βαδίζειν:vt in illo Terentii,Quò te agis:Erasmus, Præteriens,παριών.Sed videtur hic poni παράγειν pro μεταβαίνειν , siue προβαίνειν (sicut paulo pòst versu 27.)id est digredi,vel progredi:quod ostendit particula ἐκεῖθεν.ita tamen vt in ipso itinere id esse factum intelligamus. Alioquin idem valet quod παρέρχεσθαι & παριέναι,vt infrà,cap.20.d.30. Sedentem,καθήμενον.Sic Vetus interpres. Eras.autem maluit vertere desidentem, id est otiosum sedentem.quod nō probo. Nam & iudices καθημένους eadem ratione dicas desidere,non sedere.Deinde vix vnquam est otiosum hoc hominum genus. Ad teloniū, ἐπὶ τὸ τελώνιον.id est ad publicanorum mensam,quò videlicet tributa referebantur.Memini porrò me apud Chrysostomum legere Telonium pro scriuio. Qui Matthæus dicebatur, Ματθαῖον λεγόμενον. Vulgata, Matthæum nomine,id est Ματθαῖον τοὔνομα.

10 Domi,ἐν τῇ οἰκίᾳ,Matthæi videlicet,sicut liquet ex Luca.Quamobrem etiam Erasmus addidit relatiuum Illius. Ecce,καὶ ἰδού.Particula καὶ omnino abundat hoc loco,vt meritò sit prætermissa à Vulgato interprete. Sic etiam infrà,cap.28.b.9.apud Lucam autem sæpissime:cuius pleonasmi simile prorsus exemplum habemus Gen.22.a.1. Et peccatores,καὶ ἁμαρτωλοί.Publicani,siue potius publicanorum socii,qui fere prouinciales erāt, propterea quòd Iudæa in prouinciam redacta,operā suam ad exactionem tributorum, Romanis locabāt, (quibuscum etiam plerunque versabantur)à cæteris Iudæis inter profanos censebantur,ideóque חטאים(id est peccatores & scelerati)vocabantur.Sed nunc miro quodam Dei iudicio factum est vt publicanis illis in Dei regnū ingressis,ipsi Iudæi inter Turcas sint facti publicani.

11 Edit,ἐσθίει.vt vertit Eras.Sumit cibum.Vetustum quoddam exemplar additum habet, καὶ πίνει, & bibit.

13 Profecti verò,πορευθέντες δέ.Erasmus,Quin potius ite.id est,μᾶλλον δὲ πορεύθητε , sicut scribit Euangelista noster infrà,cap.10.a.6. Misericordiam,ἔλεον.Hoc ipsum est quod ἐλεημοσύνην suprà vocauit, cap.6.a.1,vbi diximus quàm latè pateat hoc vocabulum. Sacrificium,θυσίαν.Causa(vt opinor) non fuit cur hac interpretatione offenderetur Valla.nam etsi thus Latinum vocabulum à θύω deriuatur,minimè tamen inde efficitur θύειν & θυσίαν de suffitibus tantùm dici,quum τὸ θύειν mactare & occidere significet. Deinde nihil prohibet quominus θυσία interdum ipsum sacrificium,interdum verò victimam declaret. Ad resipiscētiam,εἰς μετάνοιαν.Vetus interpres hæc non interpretatur,& certè deerant in vetustis duobus exemplaribus.

15 Filii thalami,οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος.Vulgata,Filii sponsi.Erasmus filios thalami interpretatur,vt ego in Marco & Luca.Nam(vt ipse rectè notat)νυμφῶνος appellatione non significatur sponsus,sed thalamus.Vocantur autem filii thalami quos sponsus in suum vsque thalamum admittit,vt maximè familiares : sicut dicunt Hebræi filios plagarum,filios mortis,& alia id genus quæ passim occurrunt:sicut annotauimus suprà,cap.8.a.12. Tolletur, ἀπαρθῇ.Legitur in vetere codice ἀρθῇ,eodem sensu.Vulgata,Auferetur,id est ἀφαιρεθῇ.

16 Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

17 Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή γε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοί, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

18 Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ, ἄρχων ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ᾽ αὐτήν, καὶ ζήσεται.

Mar.5.b.22 Luc.8.f.41.

19 Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

20 (Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ αἱμορροοῦσα δώδεκα ἔτη, προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

16 Nullus autē immittit panniculum impexum in vestimentum vetus: illud enim ipsius supplementum tollit aliquid ex illo vestimento, & fit peior fissura.

17 Neque iniiciunt vinum nouū in vtres veteres, alioqui rūpuntur vtres, & vinū effunditur, & vtres pereūt: sed iniiciūt vinum nouum in vtres recentes, & vtraque conseruantur.

18 Hæc eo loquente ipsis, ecce, quidam princeps *synagogæ* quū venisset, adorauit eum, dicens, Filia mea modò defuncta est: sed veni & impone manum tuam super eam, ac viuet.

19 Tunc surgens Iesus sequutus est eum, & discipuli eius.

20 (Et ecce, mulier sanguinis profluuio laborans à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit fimbriam vestimēti illius.

16 Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentū vetus: tollit enim plenitudinem eius à vestimento, & peior scissura fit.

17 Neque mittunt vinum nouum in utres ueteres, alioquin rumpuntur utres, & uinum effunditur, & utres pereunt: sed uinum nouum in utres nouos mittunt, & ambo conseruantur.

18 Hæc illo loquente ad eos: ecce, princeps unus accessit, & adorabat eū, dicens, Domine filia mea modò defuncta est: sed ueni, impone manum tuam super eam, & uiuet.

19 Et surgēs Iesus sequebatur eū, & discipuli eius.

20 (Et ecce, mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro, & tetigit fimbriā uestimenti eius.

16 Immittit, ἐπιβάλλει. Sic rectè Vulgata & Erasmus. Budæus tamen maluit interpretari assuit, vel addit: cui non possum assentiri. Neque enim ἐπὶ hoc loco nota est adiectionis ad iustam mensuram, sed supplementum potius declarat eius cui deerat aliquid. Deniq; τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem valet quod ἐμβάλλειν. quamobrem malui apud Marcum interpretari ἐπιρράπτει, insuit, quàm assuit. Panniculum, ἐπίβλημα ῥάκους. Vulgata, Commissuram panni. Erasmus, Assumentum panni. Budæus, Additamentum panniculi. Existimat enim significare προσθήκην, id est additamentum & auctarium. quod mihi quidem non placet: nisi auctarium voces quod rei alicui sarciendæ adhibetur. sic enim Euangelista ipse postea exposuit quum πλήρωμα vocauit. Neque verò assumentum melius conuenit, quod etiam Latinum vocabulum esse non arbitror. Commissura autem non ineptè videretur dictionem Græcam exprimere, nisi potius commissionem ipsam & futuram declararet, quàm illud quod insuitur, quódque hoc loco dicitur ἐπίβλημα: nos (vt notat etiam Erasmus) vulgò peciam vocamus. Ergo nullam ex his interpretationibus recipio. Sed videndum est cur duo vocabula Græca vno Latino expresserim. ἐπίβλημα dixi vocari hoc loco illud ipsum quod insuitur: ῥάκος autem, quum vestem detritam & lacerā declaret, hîc tamen est potius materiæ vocabulum, & pannum significat. quod satis intelligi potest ex epitheto illi adiuncto: vt idem omnino valeat ἐπίβλημα ῥάκους atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον. id est pannus qui insuitur. Nos vulgò diceremus *une piece de drap*. quod etiam vnico vocabulo ῥάκους significari potuit. Sed delectantur hac constructione Græci: vt si Latinè dicas vrbem Romæ pro Roma, aut vitam rustici viuere, pro rusticè viuere. Quum autem panniculus Latinis idipsum quod insuitur & eius præterea materiam declaret, vtrunque illud Græcum putaui hoc vno Latino non ineptè exprimi posse. Impexum, ἀγνάφου. Vulgata & Erasmus, Rude. Budæus Impolitum interpretatur, eodem sensu. In vestimentum, ἐπὶ ἱματίῳ. Suprà cap.5.40 ἱμάτιον sumus interpretati pallium: hîc autē & aliis plurimis locis pro omni vestimenti genere accipi videtur. Illud enim ipsius supplementum tollit, αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου. Vulgata, Tollit enim plenitudinem eius à vestimento. Eras. Aufert enim supplementum illius à vestimento. Budæus, Aufert enim illud supplementum eius à veste. Hi omnes videntur existimasse τὸ πλήρωμα positum quarto casu, & coniungi cum verbo αἴρει. Certè ita sensisse Veterem interpretem apparet ex eo quod vertit plenitudinem: & Erasmum quoque, ex ipsius annotationibus. Offensus enim (inquit) dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & deformior fit ruptura. Atqui τὸ πλήρωμα (quo vocabulo idē illud significatur quod paulo antè vocauit ἐπίβλημα, illud videlicet quod ad implendā & farciendam fissuram immittitur) ponitur potius recto casu, dicitúrque detrahere aliquid de veste detrita, quū ipsum sit nouum. quo modo postea Vinum nouum dicitur veteres vtres frangere. Supplementum autem eius vocat à quo videlicet immissum est. Hoc enim melius videtur conuenire quàm si ad pallium referas, quum statim repetatur nomen ἱματίου. Præterea articulum expressi, & addidi casum verbo, vt ambiguitatē illam constructionis vitarem, à qua illos dixi fuisse deceptos. Fissura, σχίσμα. Erasmus, Ruptura. id est ῥῆγμα. Vulgata, Scissura. id est τμῆσις.

17 Iniiciunt, βάλλουσι. Erasmus & Vulgata, Mittunt. Recentes, καινούς. Vulgata & Erasmus, Nouos. Ego diuersum vocabulum quæsiui, propterea quòd (vt annotauit Erasmus) Euangelista vtitur duplici vocabulo, νέος & καινός: quorum illud, eorum est qui ætatem sentiunt, hoc opponitur vetustati: vt νέος potius iuuenem significet quàm nouum, quod tamen discrimen non semper obseruatur.

18 Quidam princeps, ἄρχων. Sic vulgò legunt, vt subaudiatur particula τις. quam tamen particulam reperimus expressam in tribus vetustis exemplaribus. Vulgata, Princeps vnus: vt legisse videatur εἷς. quod etiam scriptum erat in quatuor exemplaribus. de quo dicendi genere diximus suprà, 8.c.19, nequis putet vnum à pluribus distingui. Addidi autem *synagogæ* nomen ex Marco 5.b.22. Modò, ἄρτι: vel, nuper. quanquam illud maiorem emphasin habet. Cicero sexto in Verrem, Quid dico nuper? imò verò modò ac planè paulo antè vidimus.

20 Sanguinis profluuio laborans, αἱμορροοῦσα. Quod vno verbo Græci dicunt, pluribus necessariò explicuimus. Vulgata, Quæ sanguinis fluxum patiebatur. id est αἱμορραγίαν πάσχουσα. Erasmus maluit interpretari, Quæ

sanguinis profluuio laborauerat: impropriè, ni fallor, nondum enim laborare desierat. A duodecim annis, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc.8.f.43, ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα. Ad verbum, Duodecim annos. Sed poscit Latinæ linguæ ratio præpositionem, si cum αἱμορροοῦσα iungas, sequutus Vulgatam lectionem. Nam secundus codex distinctionem habebat post αἱμορροοῦσα, & deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. id est ad verbum, Duodecim annos habens in ea infirmitate. sicut dixit Virgilius, vna cum gente tot annos Bella gero.

21 Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.

22 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.)

23 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,

24 Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.

25 Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.

26 Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.

27 Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες, καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς υἱὲ Δαβίδ.

28 Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

29 Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.

30 Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.

21 Dicebat enim apud se, Si solùm tetigero vestimentum eius, seruabor.

22 Iesus verò conuersus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te seruauit. Et seruata est mulier ab eo momento.)

23 Et quum venisset Iesus domum principis *synagogæ*, vidissétque tibicines & turbam tumultuantem,

24 Dicit eis, Recedite: nō enim mortua est adolescentula, sed dormit. Et deridebant eum.

25 Quum autem fuisset eiecta turba, ingressus prehendit manum eius: & surrexit adolescentula.

26 Et exiit hæc fama in totam illam regionem.

27 Quúmque prætergrederetur illinc Iesus, sequuti sunt eū duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.

28 Quum autem venisset domum, adierunt eum cæci illi, & dicit eis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt ei, Etiam Domine.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.

30 Et aperti sunt oculi eorū: & grauiter interminatus est eis Iesus, dicens, Videte nemo sciat.

21 Dicebat enim intra se, Si tetigero tantùm uestimentum eius, salua ero.

22 At Iesus conuersus & uidens, dixit, Confide filia, fides tua te saluam fecit. Et salua facta est mulier ex illa hora.)

23 Et quum uenisset Iesus in domum principis, & uidisset tibicines & turbam tumultuantem,

24 Dicebat, Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebāt eum.

25 Et quum eiecta esset turba, intrauit, & tenuit manum eius, & dixit, Puella, surge. Et surrexit puella.

26 Et exijt fama hæc in uniuersam terram.

27 Et transeunte inde Iesu, sequuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.

28 Quum autem uenisset domum, accesserunt ad eum cæci, & dicit eis Iesus, Creditis quia hoc possum facere uobis? Dicunt ei, Vtique Domine.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundū fidem uestram fiat uobis.

30 Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Iesus, dicens, Videte nequis sciat.

22 Momento, ὥρας. Vetus interpres ad verbum, Hora. Erasmus, Tempore. id est χρόνου. Mihi verò videtur momentum melius huic loco conuenire, quum hîc significetur ille temporis articulus quo hæc dicta sunt. Respondet autem Chaldaico vocabulo שעתא, quod vsurpatur apud Danielem 4.f.30. & significat ipsum temporis momentum quo aliquid extat, à verbo שעה, id est respexit.

25 Prehendit, ἐκράτησε. Vulgata & Erasmus, Tenuit. id est εἶχεν. Infrà tamen cap.12.a.11, Erasmus vertit, Apprehendit. Rursus cap.13.a.3, κρατεῖν interpretatur Ceperat. Vocabulum autem ipsum propriè significat vi adhibita aliquid capere aut retinere: veluti quum trahimus reluctantem iniecta manu: sicut etiam Erasmus interpretatus est infrà, cap.18.c.28. Hîc autem, & aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, id est prehendere, vel tangere. Marci autem 7.a.3, & 4, pro retinere, & studiosè quidpiam obseruare accipitur. Post hæc verba Prehendit manum eius, Vulgata addit, Et dixit, Puella surge. καὶ εἶπεν, κοράσιον ἔγειρε. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus. Sunt autem petita ex Lucæ 8.g.54.

26 Hæc, αὕτη. id est, huius rei fama, vt Act.2.v.6. In secundo exemplari scriptum erat αὐτῆς, eius, id est de eo. Vide suprà cap.4.d.24. Regionem, γῆν. id est χώραν. Vulgata & Erasmus ad verbum, Terram: quod poeticum est.

27 Quúmque prætergrederetur illinc Iesus, καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, Et transeunte inde Iesu. id est διερχομένου. Erasmus, Et quum discederet illinc Iesus. id est ἀναχωροῦντος. Vide suprà, cap.9.a.9.

28 Domum, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Iesus domum venisse, eam nimirum in qua consueuerat habitare quū in ea vrbe sibi domicilium delegisset. Nam quum ita loquimur, ea demum significatur domus quam is incolit qui venisse dicitur: nisi quidpiam addideris ex quo distinctio intelligatur. Cæci illi, οἱ τυφλοί. Illi videlicet qui paulo antè ipsi occurrerant. itaque articulus non fuit omittendus.

29 Secundū, κατά. Erasmus, Iuxta, quod magis etiam est insolens apud Latinos quàm illud. 30 Aperti sunt, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit παραχρῆμα, id est illico. Hebræis autem dicuntur oculi clausi, qui nihil vident, quibus opponuntur aperti. Et grauiter interminatus est, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi aduerbiū Grauiter,

ad vim vocabuli exprimendam. Nam ἐμβριμᾶσθαι significat, addita increpatione & cum fremitu aliquid edicere: vt plusculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo vtitur infrà, cap. 12. b. 16.

Οἱ δὲ, ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.

Luc. 11. b. 14

Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζόμενον.

Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός. καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.

Infrà 12. b. 24 mar. 3. c. 22 luc. 11. c. 15

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

Mar. 6. a. 6 luc. 13. e. 22

Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

Mar. 6. e. 34

Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.

Luc. 10. a. 2 iohan. 4. e. 36

Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.

Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ι.

Mar. 3. b. 15 luc. 9. a. 1

ΚΑΙ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν

31 At illi egressi sparserunt eius famam in tota illa regione.

32 Ipsis autẽ egredientibus, ecce obtulerũt ei hominem mutum dæmoniacum.

33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens, Nunquam apparuit tale quidpiam in Israel.

34 Pharisæi verò dicebãt, Per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

35 Et circuibat Iesus vrbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quẽuis morbum & quenuis languorem in populo.

36 Quum vidisset autem turbam, misericordia cõmotus est super eis, quòd essẽt dissipati & disiecti quasi oues non habentes pastorem.

37 Tunc dicit discipulis suis, Ipsa quidẽ messis multa, operarii autem pauci.

38 Rogate igitur dominũ messis vt emittat operarios in messem suam.

CAP. X.

1 TVnc aduocatis duodecim discipulis suis, dedit eis po-

31 Illi autẽ exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa.

32 Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.

33 Et eiecto dæmonio, loquutus est mutus: & miratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.

34 Pharisæi autem dicebant, In principe dæmoniorum eijcit dæmones.

35 Et circuibat Iesus omnes ciuitates & castella, docens in synagogis eorum, & prædicans Euãgelium regni, & curans omnem languorem & omnem infirmitatem.

36 Videns autem turbas, misertus est eis: quia erant uexati, & iacentes sicut oues non habentes pastorem.

37 Tunc dicit discipulis suis, Messis quidem multa, operarij autem pauci.

38 Rogate ergo dominum messis ut mittat operarios in messem suam.

CAP. X.

1 ET conuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spiri-

31 Egressi, ἐξελθόντες, scilicet domo. Vulgata, Exeuntes. Eras. Quum abiissent. id est ἀπελθόντες. Sparserunt eius famam, διεφήμισαν αὐτόν. Ad verbum, Diffamarunt eum, sicut etiam vertit Vetus interpres. Sed præterquam quòd hoc verbum rarò à Latinis vsurpatur, etiam in vitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν.

33 Tale quidpiam, οὕτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sic. Ponitur autem οὕτως pro τοιοῦτον, sicut infrà, Mar. 2. b. 12. & omnino hoc est quod Hebræi dicunt כזאת.

34 Principem dæmoniorum, τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Apparet igitur impuros spiritus cuidam etiam capiti subiici, sicut è contrario caput electorum est Christus. Quamobrem etiam diabolus ab angelis suis distinguitur infrà, 25. v. 41. & nomen principatuum & potestatuum tribuitur etiam regno tenebrarum, Coloss. 2. v. 15. Hic est igitur qui & Satan, & Diabolus, & Tentator, & Princeps mundi & Beelzebub vocatur.

35 In populo, ἐν τῷ λαῷ. Hæc non legit Vetus interpres, & in quibusdam Græcis exemplaribus non inuenimus. Sed in quodam additum erat, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ, Et multi sequuti sunt eum.

36 Misericordia commotus est, ἐσπλαγχνίσθη. Vulgata, Misertus est. Erasmus, Affectu misericordiæ tactus est. Indicat hoc verbum (quo Græci interpretes expresserunt Hebræum רחם) summam & vehementem commiserationem ex intimis visceribus profectam, qualis est illius qui apud Virgilium lib. 10, Ingemuit miserans grauiter, dextrámque tetendit. Quod vt exprimerem, circumloqutionem adhibui ex Cicer. Tuscul. 4, Nemo (inquit) parricidæ supplicio misericordia commouetur. Super eis, περὶ αὐτῶν. id est eorum causa, sicuti Mar. 14. c. 13, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est ὑπὲρ πολλῶν. Similem constructionem habemus Psal. 103. c. 17. Vulgata, Eis. Erasmus, Erga illos. Dissipati, ἐκλελυμένοι. Ad verbum, Exoluti. quia quæ soluta sunt & deiuncta, eadem quoque sunt dissipata. Alioquin hoc vocabulum idem valet quod verbum simplex Soluere: veluti quum vires exolutas dicimus, & æs alienum exoluere. Vulgata vertit Vexati. id est ἐσκυλμένοι: quod etiam scriptum erat in sex vetustis codicibus: item apud Chrysostomum, Hieronymum, Hilarium, Theophylactum, sicut Erasmus obseruauit. Sed hoc notandum videtur, σκύλλεσθαι propriè non de quauis molestia dici, sed de fatigatione & lassitudine ex via: quod facilè (vt spero) mihi concedent quicunque vsum huius verbi obseruarunt. Itaque commiseratur hic turbam Iesus, quòd de via plerique essent defessi: deinde, quòd nemo ex illis quos oportebat huic vni rei intentos esse, curam salutis eorum gereret, adeo vt huc & illuc errarent tanquã oues pastore destitutæ. Et disiecti, ἐρριμμένοι, id est palantes, quod dixit Plutarchus in libello De virtutibus mulierum, προβάτων δίκην.

38 Emittat, ἐκβάλῃ. vt infrà, cap. 12. c. 35. Vulg. Mittat. Eras. Extrudat. Ad verbũ, Eiiciat. Intelligimus igitur vel celeriter mittendos in opus Dei, vel etiam inuitos & cunctantes extrudendos. Sumus enim omnes in istis præsertim rebus tardissimi.

IN CAP. X.

1 Tũc aduocatis, καὶ προσκαλεσάμενος. Vulg. Cõuocatis. id est συγκαλέσας. Eras. Accersitis. i. μεταπεμψάμενος.

πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτά, καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ·

Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·

Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.

Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε·

Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια

testatem aduersus spiritus impuros, vt eiicerent eos, & sanarent omnem morbum & omnem languorem.

2 Porro duodecim Apostolorũ nomina sunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Iohannes frater eius:

3 Philippus, & Bartholomæus: Thomas, & Matthæus ille publicanus: Iacobus *filius* Alphæi: & Lebbæus, cognominatus Thaddæus:

4 Simon Cananites, & Iudas Iscariotes, qui etiam prodidit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, & addidit eis mandata, dicẽs, In viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorum ne ingrediamini:

6 Sed proficiscimini potius ad oues perditas domus Israel.

7 Profecti verò prædicate, dicentes, Appropinquauit regnũ cælorum.

8 AEgrotos sanate, leprosos purgate, mortuos excitate, dæ-

tuum immundorũ, ut eijcerent eos, & curarent omnem languorem & omnem infirmitatem.

2 Duodecim autem discipulorũ nomina sunt hæc. Primus, Simõ qui dicitur Petrus: & Andreas frater eius: Philipp' & Bartholomæus:

3 Iacobus Zebedæi, & Iohannes frater eius: Thomas & Matthæus publicanus: & Iacobus Alphæi & Thaddæus.

4 Simon Cananeus, & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, præcipiens eis, dicens, In uiam Gentiũ ne abieritis, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis.

6 Sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israel.

Act. 13. g. 46

7 Euntes autẽ prædicate, dicentes, Quia appropinquauit regnum cælorũ.

Luc. 10. b. 9

8 Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eij-

Aduersus spiritus. vel, In spiritus, κατὰ πνευμάτων. vt in duobus exẽpl. scriptũ inuenimus. Sic etiã Theophylacti codex Romæ impressus: vt omnino idem sit κατὰ πνευμάτων cum eo quod dicit Lucas ἐπὶ δαιμόνια. Alii tamen codices non habent κατά: sed omnino videtur vel addendum, vel supplendum. Similis autem eclipseως exemplum habes infrà, cap. 12. c. 31.

2 Apostolorum, ἀποστόλων. Vulgata (vt quædam exemplaria habent) Discipulorum, id est μαθητῶν. Nos Græcũ vocabulum (vt alia multa Ecclesiæ Christi familiaria) libenter retinuimus. Latinè possis legatos vocare. Ἀπόστολος autem simili etymologia Hebræis שליח vocatur, Abd. a. 1. Primus, πρῶτος. Quid si hoc vocabulum ab aliquo additum est qui Petri primatum vellet stabilire? nihil enim sequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem obseruauimus alibi vsurpatũ simili ratione, vt dicemus Mar. 3. b. 16. Sed & reperimus ita scriptũ in omnibus exemplaribus, & Theophylacto Romano, qui disertè admonet, primos idcirco recenseri Petrum & Andream quòd essent πρωτόκλητοι. In hoc autem ordine nihil mysterii latere, vel illud declarat, quòd Marci 3, & Luc. 6, idem prorsus ordo non obseruatur: & hoc etiã loco in Vetere translatione Philippus & Bartholomæus Iacobo & Iohanni præponuntur. Sed & apud Paulum ipsum Galat. 2. b. 9. Iacobus Petro præponitur: vt planè sint ridiculi qui volunt hoc argumento tyrannidem Antichristi confirmare.

3 Ille publicanus, ὁ τελώνης. Erasmus, Qui fuerat publicanus. Sed articulus suam vim habet, quæ non fuit negligenda. Non putaui tamen supplendum ὁ γενόμενος, cum Erasmo: quum satis intelligatur publicanum esse desiisse, ex quo factus est Christi Apostolus. Cognominatus, ὁ ἐπικληθείς. Vulgata non legit totũ illud, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς, quod tamen omnes Græci codices habent.

4 Cananites, Κανανίτης. Vulgata & Erasmus, Cananæus, id est Καναναῖος, vt etiã scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Existimant nonnulli potius legendum Καννίτης, Cannites, vel Κανναῖος, Cannæus: & rectè eos sentire, vel illud declarat quòd Lucas 6. c. 15, & Act. 1. b. 13, ζηλωτὴν vocat. zelum enim Hebraicè & Syriacè declarat קנא. Itaque (vt rectè obseruat quidam Hebraicæ linguæ peritus) nomẽ Chananæorum, quod crebrò occurrit in sacris libris, hoc quoque loco vel librariis parum doctis, vel expositoribus Hebraicæ linguæ imperitis imposuit. Meritò tamen quæsierit aliquis cur appellatiuum nomen Hebræum Euangelista inflexerit Græca terminatione, & quidem eiusmodi vt gentile siue patrium nomen meritò videri possit, à Cana Galilææ oppido deductum, & huic Simoni additum vt à Simone Petro distingueretur. Sed hic rursus duplex occurrit difficultas. Vna, cur dicatur Cannites seu Cannæus, quum Cana simplici litera n scribatur. Altera, cur gentile nomen Lucas appellatiuo Græco ζηλωτὴς explicarit. Iscariotes, Ἰσκαριώτης. Hebr. איש קריות, vir Kerioth, id est Keriothites. Sic enim solent Hebræi gentilia nomina circumloqui: vt vulgò dicimus *enfant de Paris*, pro *Parisien*. Est autẽ Kerioth, nomẽ vrbis in tribu Iuda, Ios. 15. v. 25. ex qua fuit proditor iste cognominatus inter Apostolos, vt distingueretur ab altero Iuda, fratre Iacobi, qui Lebbæus quoque & Thaddæus dicebatur. Lebbæum autẽ Latinè Corculũ non ineptè dicas, quod fuit Scipionis illius Nasicæ cognomentum. Prodidit, παραδούς. Vulgata, Tradidit: quæ propria etiam est huius vocabuli significatio, sed hoc loco & alibi sæpe accipitur ἀντὶ τοῦ προδοῦναι.

5 Addidit eis mandata, dicens, παραγγείλας, λέγων, id est, additis mandatis, in hæc verba. Vulgata, Præcipiens eis. Erasmus, Quibus præceperat. Nos ferè παραγγέλλειν interpretabimur denunciare: sed hic studuimus perspicuitati. In viam Gentium, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν. id est, iter ad exteras & profanas Gentes, Ierem. 2. d. 18. Nam

alioquin vias Gentium vocant Prophetæ profanos & impios illarum mores: vt Ierem.10.a.3. Vrbem, πόλιν. Vulgata, Ciuitates, nulla sensus iniuria. Ponitur enim πόλιν indefinitè, neque de metropoli videtur posse intelligi, quum articulus non addatur.

ἐκβάλλετε, δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.

Μὴ κτήσησθε χρυσόν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν·

Μὴ πήραν εἰς ὁδόν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.

Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.

Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.

Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.

Καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόῤῥων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν

Mar.6.b.8 luc.9.a.3 & 22.d.35 — 1.Tim.5.c.18 luc.10.b.7 — Luc.10.b.8 — Marc.6.b.11 luc.9.a.5 — Act.13.g.51 — Luc.10.a.3

monia eiicite: dono accepistis, dono date.

9 ‖ Ne comparate aurum, neque argentum, neque æs in zonis vestris:

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neque soleas, neque virgam. ‖nam dignus est operarius alimento suo.

11 ‖In quamcunque verò vrbē aut vicum introieritis, exquirite quis in ea sit dignus: & illic manete vsquedum exeatis.

12 Introeuntes autem domum, salutate eam.

13 Et si quidem fuerit domus digna, veniat pax vestra super eam: sin autem non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertatur.

14 ‖ Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeūtes domo aut vrbe illa, ‖excutite puluerē pedum vestrorum.

15 Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicii, quā vrbis illius.

16 ‖Ecce, ego mitto vos vt oues in medio luporū: estote igitur

cite: gratis accepistis, gratis date.

9 Nolite possidere aurū, neque argentum, neque pecuniā in zonis uestris:

10 Non peram in uia, neq; duas tunicas, neque calceamenta, neque uirgam. dignus enim est operarius cibo suo.

11 In quamcunque autem ciuitatem aut castellū intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis.

12 Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes, Pax huic domui.

13 Et si quidē fuerit domꝰ illa digna, ueniet pax uestra super eā: si autē non fuerit digna, pax uestra reuertetur ad uos.

14 Et quicunque nō receperit uos, neq; audierit sermones uestros, exeuntes foras de domo uel ciuitate illa, excutite puluerem de pedibus uestris.

15 Amē dico uobis, tolerabilius erit terræ Sodomorū & Gomorrhæorū in die iudicii, quām illi ciuitati.

16 Ecce, ego mitto uos sicut oues in medio luporū: e-

8 Dono, δωρεάν. Terent. Eunucho, Hanc tibi dono do. Vulgata, Gratis. Erasmus, Gratuitò.

9 Ne comparate, μὴ κτήσησθε. Vulgata, Nolite possidere: quod certè nimium latè patet. Neque enim hic interdicitur harum rerum possessio, vt nonnulli Apostolorum peruersi imitatores fingunt: sed de hac vna profectione agitur, ad quam vult Dominus Apostolos accingi absque vllis sarcinis, atque adeo absque viatico: non modò vt nullis impedimentis retardētur, sed etiam vt hac prouidentiæ diuinæ quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam præparentur. Ideo quærit ex illis domum reuersis Dominus ecquid illis in via defuerit, Luc.22.d.35. Æs, χαλκόν. Ænei erant asses & quadrantes. Vulgata, Pecuniā: nimium generali vocabulo. In zonis, εἰς τὰς ζώνας. Erasmus, In crumenis, id est ἐν βαλαντίοις.

10 Ad iter, εἰς ὁδόν. id est, cuiusmodi gestare solent qui aliquò proficiscuntur. Vulgata, In via. id est ἐν ὁδῷ. Virgam, ῥάβδον. In decem vetustis codicibus scriptum reperimus plurali numero ῥάβδους, & apud Lucam quoque. Qua ratione fortassis vterque cum Marco potest conciliari; apud quem conceditur Apostolis gestare ῥάβδον: sed additur μόνον, quæ particula etiam pro μίαν accipi potest. Plurium igitur virgarum hic mentio fit, sicut & plurium vestium. Baculos enim moris fuisse gestare quum iter facerent, vel ex ipsa Paschæ ceremonia intelligitur. Alimento, τῆς τροφῆς. Vulgata & Erasmus, Cibo. id est σίτου. Quoddam exemplar scriptum habebat τοῦ μισθοῦ, (id est mercede) quod etiā legitur Lucæ 10.b.7, & 1. Timoth.5.c.18. Cæterùm mirifica hæc est demonstratio, quam vtinam plerique satis intelligerent, Dignus est operarius mercede sua: ergo nobis nō deerit: nititur enim hoc promissum iusticia Dei, quæ fallere non potest. Tanti est vocatione sua defungi. Sed meminerimus, hanc mercedem (quod ad Deum attinet) esse gratuitam, & ab æternæ etiam vitæ dono distinguendam.

11 Dignus, ἄξιος. Erasmus in Annotationibꝰ putat ἄξιον idoneū significare hoc loco. Ego verò existimo propriè accipi, & ad ministerii Ecclesiastici dignitatem hæc pertinere: quæ paucis quidē verbis, sed egregiè describitur Heb.11.g.38. Sed dignꝰ hic demū habetur qui se indignū esse cōfitetur, sicut paulo antè Cēturio, cap.8.a.8.

12 Salutate, ἀσπάσασθε. Suprà c.5.g.47, vertimus complecti, quod hîc fuisset durius: quanquam hoc etiam vtrunque ferat sententia huius loci. Domū enim vocat eos qui in vna domo versantur. Eam, αὐτήν. Quinq; vetusti codices hæc addita habebant, λέγοντες, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ. id est, dicentes, Pax sit in hac domo. quod etiam legit Vetus interpres: addit enim, Dicentes, Pax huic domui. Item sic habet Theophylacti codex Romanus, quē Erasmus non vidit. Cæterùm hæc salutationis formula ad Hebræorum morem pertinet, qui Pacis nomine fausta & prospera omnia intelligunt.

13 Veniat, ἐλθέτω. Aut (vt in vno exemplari scriptum erat) εἰσελθέτω. id est introeat.

14 Et quicunque nō, καὶ ὃς ἐὰν μή. Sextū quoddam exēplar habuit scriptum in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν, Et quicunque nō receperint vos, neque audierint: eodē manēte sensu. Domo, τῆς οἰκίας. Vulgata addit Foras, id est ἔξω, quod etiam in vno vetere exēplari legimus. Vestrorum, ὑμῶν. Quoddam exēplar addit ἐπ' αὐτῇ, id est κατ' αὐτῆς. vt apud Homer. Iliad. [illegible] Et mihi [illegible].

15 Amen, ἀμήν. Duo codices addunt γάρ, enim.

φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.

Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.

Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.

Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.

prudentes vt serpentes, & innocentes vt columbæ.

17 Cauete autem ab hominibus. tradent enim vos in consessus, & in synagogis suis flagellabunt vos.

18 Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *vt hoc sit* eis & Gentibus testimonium.

19 ‖Sed quum tradiderint vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.

20 Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri *is est* qui loquitur in vobis.

21 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filiū: & insurgent liberi in parentes, & morte multandos eos curabunt.

22 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: ‖ verùm qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

23 Quum autem persequētur vos in ea vrbe, fugite in aliam. Amē enim dico vobis, nequaquam obieritis vrbes Israelis quin venerit Filius hominis.

24 ‖ Non est discipulus supra magistrum, neque seruus supra dominum suum.

stote ergo prudētes sicut serpētes, & simplices sicut columbæ.

17 Cauete autem ab hominibus: tradent enim uos in conciliis, & in synagogis suis flagellabunt uos.

18 Et ad præsides & ad reges ducemini propter me, in testimonium illis & Gentibus.

19 Quū autem tradent uos nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. dabitur enim uobis in illa hora quid loquamini.

20 Non enim uos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris uestri qui loquitur in uobis.

21 Tradet autē frater fratrē in mortē, & pater filiū: & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient.

22 Et eritis odio omnibus hominibus propter nomē meum. qui autē perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit.

23 Quū autem persequentur uos in ciuitate ista, fugite in aliā. Amē dico uobis, non consummabitis ciuitates Israel donec ueniat Filius hominis.

24 Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominū suum.

Marc.13.b.11 luc.12.b.11 — Mar.13.b.13 luc.21.d.19 — Luc.6.f.48 ioh.13.b.16 & 15.c.20

16 Innocentes, ἀκέραιοι. Id est, qui ne iniuriam quidem vlciscamini, nedum inferatis: translatione Græci vocabuli fortassis sumpta à placidis animalibus, quæ natura nullis cornibus armauit ad depellendam iniuriam: aut quæ certè, etiamsi armata sint, tamen illis non vtuntur ad inuadendos homines. Vulg. Simplices. id est ἁπλοῖ, qui opponuntur hypocritis. Cicero, Innocens dicitur, non qui leuiter nocet, sed qui nihil nocet.

17 Hominibus, ἀνθρώπων. Erasmus addidit pronomen Illis, vt exprimeret articuli vim: quam ego quidem hic non agnosco: quanuis concedam, astutos innocentibus opponi. Videtur ergo potius additus articulus vt discipuli intelligerent quàm periculosam viam ingrederentur, in qua potius ab ipsis hominibus quàm à feris timendum esset. Nam præcipuè in religionis causa verissimum est illud prouerbium, Homo homini lupus. Synagogis, συναγωγαῖς. Erasmus, Conciliabulis: quòd non putet loqui Christum de solis Iudæorum cōuentibus: quia fortassis ex sequentibus colligebat, hæc monita pertinere ad vniuersalem Apostolorum vocationem. Quod etiam si concessero, tamen respondeo, συνέδρια Gentium, esse συναγωγὰς Iudæorum. Nec verò absurdum est, quanuis longius postea sermonem suum Christus extendat, eum tamē incipere à persequutionibus magis propinquis, & quæ iam instabant.

18 Sed & ad Præsides, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ. Vulgata, Et ad Præsides: non expressa particula δέ. Erasmus, Quin & ad Principes. ἡγεμόνας autem hîc vocat Præsides prouinciarum, sicut accipitur infrà cap.27, & in Actis Apostolorum: quum alioqui hoc vocabulo in genere duces significentur. Eis & Gentibus, αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. id est, aduersus eos & aduersus Gentes, vt liquet ex Luc.9.v.5.

19 Sed quum, ὅταν δέ. Vulgata, Quum autem: quæ interpretatio non satis declarat vim particulæ δέ pro ἀλλά positæ.

20 In vobis, ἐν ὑμῖν. id est per vos, vel intra vos.

21 Morte multandos curabunt, θανατώσουσι. Vulgata & Erasmus, Morte afficient. Est hoc vocabulum plerunque forense: hic autem accipitur veluti in coniugatione hiphil: quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: tamen illo etiam modo accipi posse non nego. Nam iure dici potest interficere qui interficiendum curat.

22 Ad finem vsque, εἰς τέλος. Vide infrà, 24.v.13.

23 In ea vrbe, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. in ea videlicet quam ingressi fueritis. Vulgata & Erasmus, In ciuitate hac, vel ista. Exēplar vnū habebat, διώκωσιν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. id est, vos abegerint ex ea vrbe. In aliam, εἰς τὴν ἄλλην. Exemplar quoddā additū habebat, κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. id est, quòd si ex ea quoque vrbe vos exegerint, fugite in aliam. Alterum verò, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην, si verò in alia vos persequuti fuerint, fugite in aliam. Verbum autem διώκειν modò conuertimus Persequi, modò Abigere & Exigere, propter additam variā constructionem. Obieritis, τελέσητε. Vulgata, Consummabitis. Erasmus, Perambulaueritis. Ad verbum, Finieritis. Exēplar quoddam, πληρώσητε, Impleueritis, quo modo etiam loquitur

Paulus Rom.15.d.19. Sed verbum Latinum quo vsus sum, videtur satis commodè Græcum explicare: quia vtraque significatione accipitur, nempe pro peragere & pro circuire. Quin, ἕως ἄν. Videtur hæc accipi pro πρὶν ἤ: alioqui significant vsquedum: quo modo conuertere solemus.

Greek		Beza		Vulgata	Loca
Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;	25	Sufficit discipulo vt sit sicut magister ipsius, & *ut* seruus *sit* sicut dominus ipsius. ‖ si ipsum patremfamiliâs Beelzebul vocarũt, quanto magis domesticos eius?	25	*Sufficit discipulo ut sit sicut magister eius, & seruo sicut dominus eius. si patrē familiâs Beelzebub uocauerunt, quanto magis domesticos eius?*	Infrà,12.b.24
Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς. οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.	26	Itaque ne eos timete: ‖nihil enim est opertum quod nõ sit retegendum, & nihil occultum quod non sit cognoscendum.	26	*Ne ergo timueritis eos. nihil enim est opertum quod non reueletur, & occultum, quod non sciatur.*	Marc.4.c.20 luc.8.c.17 & 12.a.2
Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων.	27	Quod dico vobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, prædicate supra domos.	27	*Quod dico uobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta.*	
Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.	28	Et ne timete *uobis* ab iis qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed timete potius eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna.	28	*Et nolite timere eos qui occidũt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eũ qui potest & animã & corpus perdere in gehennam.*	
Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;	29	Nónne duo passerculi assario væneunt, & vnus ex eis non cadet humi sine Patre vestro?	29	*Nónne duo passeres asse ueneunt, & unus ex illis non cadet super terram sine Patre uestro?*	
Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί.	30	Vestri verò etiã ‖ capilli capitis omnes numerati sunt.	30	*Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt.*	1.Reg.14.c.12 act.27.f.34

15 Et *ut* seruus *sit*, καὶ ὁ δοῦλος. Dicendum potius fuerat, καὶ τῷ δούλῳ, & seruo, vt ista cum superioribus cohærerent. & ita legit Vetus interpres. Beelzebul, Βεελζεβούλ. Vulgata, Beelzebub. Nam etiam quoddam exemplar legit Βεελζεβούβ: & scribendum esse β, nõ λ, apparet ex 2.Reg.1.a.2. Fuit autem Acaronitarum idolum, quod commodè possis dominum muscarum appellare. cuiusmodi fuit Græcorum Μύαγρος, ab Acaronitis profectus, vt testatur Plinius lib.10.cap.28. vbi tamē pro Acaron perperam legitur Achorem, & apud eundē lib.29.cap.6. Myioden, pro Μυιώδην. Vocarunt, ἐκάλεσαν. Quidam vetustus codex scriptum habebat καλοῦσι, vocant.

16 Quod non sit cognoscendum, ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulgata, Quod non sciatur, non expressa futuri significatione, in quo tamen posita est vis huius sententiæ. Erasmus, Quin futurum sit vt sciatur. id est, ὃ οὐ μέλλει γνωσθῆναι.

17 Supra domos, ἐπὶ τῶν δωμάτων. id est, in ipsis ædium tectis, populo circunstanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ita fabricata ædium summa, vt in illis ambulare & versari possent: sicut liquet ex Deuteronomii 22.b.8, & 2.Sam.11.a.2, & Act.10.b.9. Vulgata, Super tecta. Erasmus, In tectis. Neuter (vt opinor) satis commodé. Nam quantum possum intelligere, δῶμα idem omnino valet quod οἶκος, aut ea certè pars domus intra quam habitatur. Sed ἐπὶ particula indicat de qua parte ædiũ agatur. Erasmus autem ex Hieronymo arbitratus est ἐπὶ significare in, & δῶμα supremam partem ædium, quam Græci vocant τέγος, vel ὑπερῷον: quod quidem debuit idonei alicuius scriptoris authoritate confirmare.

18 Qui trucidant, τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus ἀποκτείνειν trucidare, quod melius vocabulum nõ haberemus: (est enim trucidare maius quidpiam quàm occidere. Virgilius Æn.2, Fit via vi, rumpunt aditus, primósque trucidant) φονεύειν verò occidere, & φόνον cædē, διαχειρίζεσθαι interficere, ἀναιρεῖν interimere: vt cuique Græco suũ Latinum opponamus. Videtur autem Christus vsurpasse vocabulum quo significaretur cædes cum sæuitia & crudelitate coniuncta, vt significetur nullos quantũuis immanes tyrannos esse nobis metuendos. Potius, μᾶλλον. Erasmus, Magis: & fateor quidem hanc esse propriam huius vocabuli declarationem: (sicut etiam suprà conuertimus, 6.d.30, & 7.b.11) sed hoc quidem loco non est dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Christus vt hunc magis quàm illos timeamus, sed vt hunc vnum potius timeamus quàm illos.

19 Assario, ἀσσαρίου. Hoc vocabulum Romanum est, cuius mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem assarius dimidia pars assis, non libralis illius veteris, sed semuncialis: quem testatur percussum lege Papyria Plinius libro 33. cap.3. adeo vt assarius tantùm fuerit quarta vnciæ pars. quod primus (vt existimo) docuit Georgius Agricola libro De externis ponderibus secundo, homo in hoc argumenti genere felicissimè versatus. Vulgata, Asse. Erasmus vertit, Minuto asse: referens ad pretii vilitatem, vt vim exprimeret diminutiui. Humi, ἐπὶ τὴν γῆν. id est χαμαί. Ad verbum, Ad terram. quod vsurpauit etiam Virgilius libro quinto Æneidos, -- grauitérque ad terram pondere vasto Concidit. Et libro duodecimo, -- incidit ictus Ingēs ad terrã duplicato poplite Turnus. Vulg. Super terrã. Eras. In terrã. Aliquãdo verò ἐπὶ τῆς γῆς & ἐν τῷ οὐρανῷ opponũtur, vt suprà, 6.c.19. Tũc igitur non Humi, sed In terra interpretamur. Chrysostomus (vt annotat Erasmus) videtur legisse εἰς παγίδα, in laqueum. Cadere autē humi, Hebræorum more dicitur quod perit & aboletur, vt 2.Reg.10.v.10. Sine, ἄνευ. id est, non interueniente decreto & voluntate. Alioqui videretur significari Patrē cælestem simul cum passerculis cadere, vt quidem solet hæc particula plerunque vsurpari. Illo modo vsurpatur apud Demosthenem περὶ στεφάνου, Καὶ ταῦτα συνετάχθη τῷ ταμίᾳ ἄνευ τοῦ δήμου Ἀθηναίων, Et hæc quidem à classis præfecto

comparata sunt sine populo Atheniensi. Id est, non adhibita authoritate & consensu populi Atheniensis. Vestro, ὑμῶν. Addit quoddam exemplar, τοῦ ἐν οὐρανοῖς. id est, qui est in cælis.

Greek		Beza		Vulgata	Loca
Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.	31	Ne igitur timete: vos multis passerculis præstatis.	31	*Nolite ergo timere: multis passeribus meliores estis uos.*	
Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.	32	‖ Quisquis igitur confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo qui est in cælis:	32	*Omnis ergo qui confitebitur me corã hominibus, confitebor & ego eum corã Patre meo qui in cælis est:*	Marc.8.d.38 luc.9.c.26 & 12.b.8 2.tim.2.b.12
Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.	33	Quisquis autem negauerit me coram hominibus, negabo eum & ego coram Patre meo qui est in cælis.	33	*Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum corã Patre meo qui in cælis est.*	
Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.	34	‖ Ne existimetis me venisse vt mittam pacem in terram: non veni vt mittam pacem, sed gladium.	34	*Nolite arbitrari quia pacem uenerim mittere in terram: non ueni pacem mittere, sed gladiũ.*	Luc.12.f.51
Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.	35	‖Nam veni facturus vt dissideat filius aduersus patrem suum, & filia aduersus matrem suam, & nurus aduersus socrũ suam.	35	*Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiã aduersus matrē suã, & nurum aduersus socrum suam.*	Mich.7.b.6
Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.	36	Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.	36	*Et inimici hominis, domestici eius.*	
Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμὲ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.	37	‖Qui amat patrem aut matrem supra me, non est me dignus: & qui amat filium aut filiam supra me, non est me dignus.	37	*Qui amat patrem aut matrem plus quàm me, non est me dignus: & qui amat filiũ aut filiam super me, nõ est me dignus.*	Luc.14.f.26
Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.	38	‖Et qui non accipit crucem suam, ac sequitur me à tergo, non est me dignus.	38	*Et qui non accipit crucem suã, & sequitur me, non est me dignus.*	Infrà 16.d.24 marc.8.d.34 luc 9.c.23 & 14.f.27
Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.	39	‖Qui inuenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.	39	*Qui inuenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.*	Infra 16.d.25 marc.8.d.35 luc.9.c.24 & 17.f.33 iohan.12.d.25
Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.	40	‖Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.	40	*Qui recipit uos, me recipit: & qui me recipit, recipit eũ qui me misit.*	Luc.10.c.16 iohan.13.c.20

31 Multis passerculis præstatis vos, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Vulgata, Multis passeribus meliores estis vos. Erasmus, Vos pluris estis quàm multi passerculi. Idem tamen suprà, cap.6.c.26, vti maluit verbo præcellẽdi, quum illic Vetus interpres vertisset διαφέρειν, pluris estis. Castellio, Vos passeribus multo estis præstantiores. quod nõ probo. Est enim in Christi verbis ἐλάττωσις. quæ species etiam est amplificationis: acsi diceret Christus, Videtis tam viles esse passerculos vt duo non amplius quàm assario væneant, qui tamen absque Patris vestri decreto non intereunt. Quid ergo metuitis? nam certè hac ratione oportuerit multos passerculos coniungi vt vos pretio superent.

32 Me, ἐν ἐμοί. Ad verbum, In me. Et sic paulo pòst, ἐν αὐτῷ, in eo, pro αὐτόν, id est eum. quæ constructio est Hebraica, cuius exẽplum habes Nehem.9.a.2. Hic enim ἐν respondet præpositioni על, & Cõfiteri accipitur pro palàm & publicè agnoscere & profiteri: quæ oris confessio fidem semper consequitur. Hoc est nimirum quod vernacula lingua dicimus *Aduouer publiquement, & recognoistre*. Vnde factum vt confessiones vocet Ecclesia quas edunt Christiani suæ religionis professiones: sicut etiam sacrificia εὐχαριστικὰ in Lege תודות dicebantur. Coniunctæ sunt enim istæ publicæ professiones cum eius laude quem nos agnoscere profitemur.

34 Vt mittam, βαλεῖν. Hebraism. להביא: vt si dicas, *Pour faire uenir*, aut *Pour faire arriuer*. Gladium, μάχαιραν. Heb. חרב cum sex punctis, pro belli calamitate.

35 Filius, ἄνθρωπον. Heb. איש pro בן, vt Deut.21.v.30. quo modo etiam accipitur אדם Prouerb.15.v.20. Vulgata & Erasmus, Hominem. Nurus, νύμφην. Erasmus, Sponsam. Sed hic opponitur socrui.

37 Qui amat, ὁ φιλῶν. Erasmus, Qui amauerit, ὁ φιλήσας. Supra me, ὑπὲρ ἐμέ. Vulgata, Plus quàm me. id est πλέον ἐμοῦ. Horatius 3. Car. --tres *cyathos* prohibet supra Rixarum metuens tangere Gratia.

38 Me à tergo, ὀπίσω μου. Ad verbum, Retro me. Vel post me, vt suprà cap.3.c.11. Quod certè notandum est, vt qui Deum colunt cultu à se excogitato, intelligant sese non sequi Christum, sed illi præire velle. Itaque ὀπίσω sum interpretatus À tergo: quia quum non satisfecerit Euangelistæ verbum ἀκολουθεῖν, sed addendum aliquid præterea indicarit, hoc quoque putauimus necessariò exprimendum, quod à Vetere interprete & ab Erasmo fuit neglectum. Multi enim se Christum sequi dicunt, quum illi soli sequantur qui à tergo sequuntur: id est, qui illum verbo suo præeuntem possunt ostendere.

39 Qui inuenerit, ὁ εὑρών. Vulgata, Qui inuenit. Animam inuenire (id est, vitam suam seruare) dicitur qui præsenti vitæ cõsulit. Videtur enim periisse qui in certo vitæ discrimine versatur, & è contrario veluti seipsum

recuperare, qui ex eo saluus euadit. Dicuntur tamen hæc ex vulgari opinione hominum, qui periisse putant eos qui moriuntur, & euasisse qui ex morte elabuntur, quoniam de futura vita non cogitant.

Luc.10.c.16 / Iohan.13.c.20

41 Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.

Mar.9.f.41

42 Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

41 ‖Qui recipit Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustũ in nomine iusti, mercedem iusti accipiet.

42 ‖Et quicunque potum dederit vni ex his paruis poculum frigidæ solũ, in nomine discipuli, amẽ dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

41 Qui recipit Prophetã in nomine Prophetæ, mercedẽ Prophetæ accipiet, & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedẽ iusti accipiet.

42 Et quicũque potum dederit uni ex minimis istis calicem aquæ frigidæ tantùm in nomine discipuli, amen dico uobis, non perdet mercedem suam.

Κεφάλαιον ια΄

1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

Luc.7.c.18

2 Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

3 Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε·

5 Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

CAP. XI.

1 ET factum est quum finem fecisset Iesus præcipiendi duodecim discipulis suis, digressus est illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus eorum.

2 ‖Iohãnes autem quum audisset in vinculis opera Christi, missis duobus ex discipulis suis,

3 Dixit ei, Túne is es qui venturus erat, an alterum expectabimus?

4 Et respondens Iesus dixit eis, Profecti renuntiate Iohanni quæ auditis & videtis:

5 Cæci visum recipiunt, & claudi ambulant, leprosi mundãtur, & surdi audiunt, mortui excitantur, & pauperibus euangelizatur.

CAP. XI.

1 ET factum est quum consummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis, trãsiit inde ut doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum.

2 Iohannes autem quum audisset in uinculis opera Christi, mittens duos de discipulis,

3 Ait illi, Tu es qui uenturus es, an alium expectamus?

4 Et respondens Iesus ait illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & uidistis:

5 Cæci uidẽt, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.

41 In nomine, εἰς ὄνομα. Ad verbum, In nomen, εἰς pro ἐν posito. id est, vt Prophetam, & eo quòd est Propheta, sicut explicatur Marci 9.f.41. Debemus enim Christum colere in ipsius seruis: alioqui nihil præstamus quod profanæ quoque gentes cumulatè non præstent.

42 Paruis, μικρῶν. Vulgata, Minimis, (sicut etiam legit Hilarius, vt annotauit Erasmus) id est ἐλαχίστων, quod etiam scriptum inuenimus in vno exemplari. Paruos autem vocat per cõcessionem, homines coram mundo viles & abiectos, quos Hebræi צעירים vocant. Solum, μόνον. Vulgata & Erasmus, Tantùm. Ego verò malui vt nomen interpretari. Deerat in quinto exemplari. In nomine discipuli, εἰς ὄνομα μαθητοῦ. Vide Mar.9.v.41.

IN CAPVT XI.

1 Quum finem fecisset, ὅτε ἐτέλεσεν. Vulgata, Quum consummasset: quod respondet τῷ συντελεῖν, & transitiuum est. Præcipiendi, διατάσσων. Vulgata ad verbum, Præcipiens. Erasmus, Mandandi, ἐντελλόμενος. Porro διατάσσειν edicere declarat, vnde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principum edicta, vt Hebr.11.e.23. Sed hoc loco nihil aliud declarat quàm præceptis aliquem formare & instituere. Nam tota illa concione Christus quales illos esse oporteret ostẽdit. Eorum, αὐτῶν. Nempe discipulorum. id est in Galilæa, vnde plerique erant oriundi, vt apparet ex Act.1.v.7.

2 In vinculis, ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Erasmus, In carcere. Vocabulum Græcum (vt etiam notat Erasmus) à vinculis dictum est. Quum igitur Latinis vinculorum appellatione tam compedes quàm carcer ipse significetur, à Vetere interprete nolui discedere. Opera, τὰ ἔργα. Erasmus, Facta. id est, τὰ πραχθέντα. qui etiam hoc nomine Veterem interpretem reprehendit. Atqui si potius putauit Facta dicendũ, cur toties in Epistolis Pauli operum nomen retinuit, & de operibus hodie potius quàm de factis disputatur?

3 Is qui venturus erat, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, Qui venturus es: neglecto articulo. Erasmus per præsens, Ille qui vẽturus est. Græcum participium est anceps ad vtrunque tempus: sicut apud Latinos Venturus potest cum omnibus temporibus verbi substãtiui coniungi. Visum est autem mihi imperfectum optimè omnium conuenire. Expectabimus, προσδοκῶμεν. Ad verbum, Expectamus: quo modo Vulgata & Erasmus. Mihi videtur præsens pro futuro positum, sicut ἔχετε pro ἕξετε suprà cap.5.g.46.

4 Videtis, βλέπετε. id est ὁρᾶτε. Vulgata, Quæ audistis & vidistis. Sed de re præsenti loqui videtur, & in eo conueniunt omnia exemplaria.

5 Visum recipiunt, ἀναβλέπουσι. Vulgata, Vident, non expressa præpositione ἀνά. Euangelizatur, εὐαγγελίζονται. id est, pauperibus annuntiatur Euangelium. Cæterùm Euangelium, euangelizare & euangelizari, vocabula Græca, tanquam in Latina Ecclesia iampridem vsurpata, libenter retinuimus. Hæc autem pertinent ad illum Esaiæ locum 61.a.1, Ad euãgelizandum pauperibus misit me: cuius fit mẽtio Luc.4.c.18. vbi tamẽ legimus ענוים id est mansuetis, & iis qui hominibus superbis & elatis opponuntur, non עניים, quos solent Græci interpretes πένητας & πτωχοὺς interpretari. Sed tenue est hoc discrimen, si rem ipsam spectemus. Vulgata & Erasmus, Pauperes euangelizantur, eodem sensu manente, sed constructione paulo duriore.

Καὶ μακά-

6 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

7 Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

8 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδού, οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

9 Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

10 Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

11 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν.

6 Et beatus est qui non fuerit offensus in me.

7 Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere turbæ de Iohãne, Quid exiistis in desertũ vt spectaretis? arundinem quæ agitetur à vento?

8 Sed quid exiistis vt videretis? hominem mollibus vestibus amictum? ecce, qui gerũt molles vestes, in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis vt videretis? Prophetam? certè dico vobis, etiam amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptũ est, ‖Ecce, ego mitto nuntium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.

11 Amẽ dico vobis, non surrexit inter eos qui gignũtur è mulierib*, quisquã maior Iohãne Baptista: sed qui est minimus in regno cælorũ, maior eo est.

6 Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.

7 Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere ad turbas de Iohanne, Quid exiistis in desertum uidere? arundinem uento agitatam?

8 Sed quid exiistis uidere? hominem mollibus uestitum? ecce, qui mollibus uestiuntur, in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis uidere? Prophetam? etiam dico uobis, & plus quàm Prophetam.

10 Hic est enim de quo scriptũ est, Ecce, ego mitto angelum meũ ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam ante te.

Malach.3.a.1

11 Amen dico uobis, non surrexit inter natos mulierum maior Iohãne Baptista: qui autẽ minor est in regno cælorum, maior est illo.

6 Qui non fuerit offensus in me, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. id est, qui ex me non ceperit offendiculi occasionem. Vulgata, Qui non fuerit scandalizatus in me. Erasmus, Qui non fuerit offensus per me. Quod sic accipi posset, quasi dicat Christus eos fore beatos quos ipse non læserit. qui sensus non conuenit. Sic autem vt verti, loquitur etiã Cicero sæpe, vt libro 2. de Inuentione, Si quo in vitio eius offenderemur. Infrà, cap.13.g.57, Eras. vertit, Offendebãtur super eo, ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Et cap.26.d.31, Offendiculũ patiemini mea causa, σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί. qui tamen variam istam & multiplicẽ interpretandi rationẽ sæpe, idque meritò, reprehendit.

7 Illis autem abeuntibus, τούτων δὲ πορευομένων. Erasmus, Euntibus autem illis. at ego πορευομένων existimo hic poni pro ἀναχωρούντων. Quæ agitetur, σαλευόμενον. Significat vocabulum Græcum vndarum more huc & illuc impelli: quod poeta dicit vndantem & fluctuantem, vim Græci vocabuli exprimens: Galli verò, qui flotte. Heliodorus Æth. hist. lib.3, τὰς ψυχὰς ἀμφοτέροις ἐφ' ὑγροῦ τοῦ πάθους σαλευόντες. id est, Animo vtriusque ex humido affectu fluctuante. Latini quoque dicunt segetes fluctuare, quum vento agitantur. Vulgata, Agitatam.

8 Sed, ἀλλά. Sic vernaculo sermone dicimus, Mais qu'estes vous allez voir. Interrogat enim ἀλλά hoc loco. Erasmus, Agè: & paulo pòst, At. Vestibus, ἱματίοις. Accipitur ἱμάτιον generali significatione hoc loco, vt suprà cap.9.b.16. Vulgata prætermisit. Qui gerũt, οἱ φοροῦντες. Vulg. Qui mollibus vestiũtur, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι.

9 Amplius, περισσότερον. Erasmus, Excellentiorem. Ego malui sic conuertere, siue vt nomen, siue vt aduerbium accipias. Ad verbum τὸ περισσὸν dicitur quod superat & abundat, interdum in laude, vt hic: interdum in vitio, vt suprà, cap.5.f.37.

10 Nuntium meum, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, Angelum meum: quod rectè mutauit Erasmus, quum de homine loquatur. Præparabit, κατασκευάσει. Hæc nimirum petita sunt à regum & principum consuetudine, quorum aduentus multo antè tempore solet nuntiari, vt ipsis maiore cum pompa occurratur.

11 Surrexit, ἐγήγερται. Hebraicè קם. id est (vt Erasmus interpretatur) exortus est. Inter eos qui gignuntur è mulieribus, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad verbum, Inter natos mulierum. Erasmus, Inter eos qui nascuntur è mulieribus. Ego verò puto hic poni τοὺς γεννητοὺς in propria significatione, nempe vt hoc ad virum referatur qui prolem gignit ex vxore: quo modo non potest dici Christus γεννητὸς γυναικός, quum conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen verbum ילד tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrem Iob cap.15.b.14, & 25.b.4, natus vel generatus ex muliere, hominem declarat. Infrà quoque Lucæ 1.b.13. de Elisabetha dicit Angelus Zachariæ, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet τὸ γεννᾶν etiam de matre dici. Sed quomodocunque accipias, constat intelligi hæc Christi verba de iis qui consueto naturæ ordine gignũtur, ex semine viri videlicet: quod in Christũ non cadit, quanuis natum ex muliere. Quòd autem Erasmus annotat sibi videri γεννητοῖς neutrum esse, mihi ne probabile quidem videtur. nam quid tandem secundum naturam parere potest mulier præter hominẽ? Sed, δέ. Vulgata, Autem, non satis commodè expressa particula δέ. Eras. Attamen. id est ὅμως. Minimus, μικρότερος. Vulg. & Eras. ad verbũ, Minor. Sed interdũ solent Græci ὑπερθετικὰ vsurpare ἀντὶ τῶν συγκριτικῶν, & contrà quoque hæc pro illis vsurpare: quam enallagen etiam in nostro sermone vernaculo vsurpamus. Sic enim hoc exprimas, Le plus petit, aut, le moindre: quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem subiicitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactum coniungitur cum μείζων ἐστίν, quasi hæc de seipso Christus dicat: qui quũ reipsa sit maximus, atque adeo princeps regni Dei, tamen opinione hominũ sit minimus. Sed in aliis omnibus codicibus adscripta erat distinctio post οὐρανῶν, vt plenissima illa lux quæ à Christi prædicatione mundo affulsit, cum ea veluti scintilla cõferatur quæ ad Iohannẽ vsque emicuerat. Idque videntur ea quæ consequuntur, optimè declarare. Neque enim hic comparantur inter se personæ, sed doctrinæ genera, præconium videlicet Iohannis cum Lege & Prophetarum concionibus, & cum illo rursus, clarissima illa Euangelii prædicatio. Et regnum cælorum declarat nouum Ecclesiæ statum, in quo vera Dei gloria elucet.

Luc.16.d.16

Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.

Mal.4.b.5.

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,

Luc.7.e.31

Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.

Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.

Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.

12 ‖Porrò à diebus Iohannis Baptistæ vsque núc regno cælorum vis affertur, & violenti rapiunt illud.

13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem prophetarunt.

14 Et, si vultis recipere, ‖ipse est Elias ille qui venturus erat.

15 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

16 ‖Sed cui assimilabo generationem hanc? Similis est puerulis qui sedent in foris, & acclamant sodalibus suis,

17 Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non planxistis.

18 Venit enim Iohannes nec edens nec bibens, & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis edens ac bibés, & dicunt, Ecce homo edax & vini potor, publicanorum amicus & peccatorũ. Sed iustificata est Sapientia à filiis suis.

12 A diebus autem Iohannis Baptistæ usque nunc regnum cælorũ uim patitur, & uiolenti rapiunt illud.

13 Omnes enim Prophetæ & Lex usque ad Iohãnem prophetauerunt.

14 Et, si uultis recipere, ipse est Elias qui uenturus est.

15 Qui habet aures audiendi, audiat.

16 Cui autem similem æstimabo generationẽ istã? Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamantes coæqualibus,

17 Dicunt, Cecinimus uobis, & nõ saltastis: lamẽtauimus, & nõ plãxistis.

18 Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens: & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicunt, Ecce homo uorax & potator uini, publicanorum & peccatorũ amicus. Et iustificata est sapientia à filijs suis.

12 A diebus, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraismus. id est, à tẽpore quo Iohãnes Baptista prædicare cœpit. Vsque nunc, ἕως ἄρτι. id est, Ad hunc vsque diem. quo modo vertit Erasmus. At ego non video cur minus liceat dicere Vsque nunc, quàm Vsque sub, Vsque adhuc, Vsque antè: quorum exempla frequenter occurrũt. Sic ἄρτι suprà, cap.3.d.15, pro νῦν positũ esse diximus, vt idem valeat ἕως ἄρτι atque ἕως νῦν. id est (vt loquuntur Hebræi) עד עתה.
5 Vis affertur, βιάζεται. id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. Est enim veluti omnibus expositus hic Patris cælestis thesaurus, quem videri poterat antea occultasse, sicut explicatur Rom.16.d.25.26. Vulg. & Eras. Vim patitur: quod mihi visum est obscurius. Rapiunt, ἁρπάζουσι. id est arripiunt, vel diripiunt, vt testatur Erasmus se legisse in aureo codice. metaphora sumpta à castris, aut ab arce quapiam quæ irrumpentibus hostibus diripitur. Sic autẽ feruens illa vis Spiritus significatur, qua correpti fideles, summo studio ad vitam æternã
10 feruntur. 13 Prophetarũt, προεφήτευσαν. Futura tantùm vaticinati sunt, quæ nunc præsentia clarè & perspicuè cernũtur. Cæterùm hoc quoque vocabulũ, tanquã Christianorũ auribus familiarissimũ, nõ inuiti vsurpa uimus. 14 Qui venturus erat, ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. id est (vt suprà dixerat vno verbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem participia (vt rectè obseruat Erasmus) ad imperfectũ etiã pertinẽt. Itaq; nõ rectè vertit Vulgata, Qui vẽturus est.
16 Generationẽ hãc, γενεὰν ταύτην. id est, hoc hominũ genus, tam præfractũ & cõtumax. Nationis itaq;
15 nomẽ plerũq; latius patet: quãuis quũ familiarẽ huic genti peruicaciã exprobret, nationẽ hoc quoque loco nõ ineptè possis interpretari. Sed vocabulũ Hebræũ דור, quod (vt ego quidẽ existimo) huic opponitur, ætatẽ propriè declarat: & deducitur non à generando, sed potius ab incolendo & habitando. Itaque significat hominum vniuersitatẽ, quæ eodẽ tẽpore in orbe terrarũ degit. Quamobrẽ etiam Ætatem cõuertimus infrà, cap.24.c.34.
Similis est, ὁμοία ἐστί. Genus hoc dicendi petitũ est è medio, ac proinde spectanda est dicti sententia, non autẽ
20 dictũ ipsum. Neque enim Iudæi cõparantur puerulis, sed iis quos cõpellant pueruli, in hac similitudine. Solitos autẽ fuisse in plateis puerulos istiusmodi cantiunculis se oblectare probabile est, & Christũ de industria sic voluisse Scribarũ & Pharisæorum fastum deiicere. Sodalibus, τοῖς ἑταίροις. Vulgata, Coæqualibus, id est ὁμήλιξι.
17 Lamentati sumus, ἐθρηνήσαμεν, id est, Lugubres cantiones cecinimus. Vulg. Lamẽtauimus. Eras. Lugubria cecinimus: quod Græcis significat θρηνῳδεῖν. Cuius verbi vis optimè exprimitur Historiæ Æthiopicæ Helio
25 dori lib.5. his verbis, ἤδη τὸ γυναικὸς λαθραῖόν τι καὶ γοερὸν, οἷον ἐκ θλίψεως ἀνδρὸς ὠδῆς ἐν νυκτὶ μυρομένης. 18 Iohannes, Ἰωάννης. Quoddam exemplar addit πρὸς ὑμᾶς, Ad vos. 19 Edax, φάγος. Vulgata, Vorax, id est βορός. Erasmus, Comedonem. Sed hoc Comedonis vocabulum præterquã quòd est obsoletũ, etiã plusculũ aliquid declarat, eũ videlicet qui bona & facultates suas abliguriat. Itaque Erasmus ipse infrà, Lucæ 7.e.34, Edacẽ interpre tatur, nõ Comedonẽ. Peccatorum, ἁμαρτωλῶν. Vide suprà, 9.b.10. Iustificata est, ἐδικαιώθη. Hoc vocabu
30 lũ Theologis admodũ familiare, quãuis nõ eadẽ semper significatione accipiatur, tamẽ libẽs amplector. Cæterùm quod paulo ante hæc eadẽ verba reperimus scriptũ Lucæ cap.7.e.29, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεόν, id est, Et omnis populus qui audierat, & publicani iustificarunt Deũ: id (ni fallor) optimè hũc locum explicat. Ait enim Lucas publicanos & turbã iustificasse Deũ. id est, agnouisse Dei sapientiã & bonitatẽ in Christo & Iohãne elucentẽ: vt meritò postea Christus Pharisæis exprobrans peruicaciã, dixerit iustificatã esse Sapiẽ
35 tiã à filiis suis. id est, eos demũ qui verè filii sapiẽtiæ essent, id est sapiẽtes (ex Hebræo idiotismo, de quo sæpe iã diximus) Dei sapientiã agnoscere in eo quẽ Pharisæi cõtẽnerẽt. Iustificatur igitur Sapiẽtia à filiis suis, quũ Euangeliũ Christi recipitur. eaq; interpretatio optimè cohæret cũ præcedẽtibus, præsertim si Lucas cũ Matthæo cõiungatur. Quod etiã planius fiet si καὶ verteris Sed, vt nos fecimus. Nã illud ו Hebræorũ (cui respõdet καὶ Græcorũ) hãc etiã significationẽ admittit, vt manifestè apparet Act.10.d.28, & infrà, 12.v.39. Castellio cõuertit, Estq; suis aliena sapientia: cui nõ assentior. Nam vt δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id est liberari,

Rom.6.b.7: tamen nemo non videt aliud esse liberari quàm alienum fieri, & huic sensum parum cõuenire. Neque verò (vt ipse putat) cogimur in hanc sententiam descendere, quia scriptum est ἀπὸ non ὑπό. solent enim hæ particulæ permutari, vt apparet infrà, cap.16.c.21. item Marci 8.d.31, Lucæ 9.c.22, & 17.e.25. Sed & in veteribus synodis Græcè scriptis passim repetitur hæc formula, ἀπὸ πάντων ζωῆς δὸν ἐλέγχθη. Suis, αὐτῆς. nempe τῆς σοφίας. Valla,
5 Eius. refert enim ad γυναῖκα: sed perperam, ni fallor.

Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν,

Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδάν· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.

Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.

Καὶ σὺ Καπερναοὺμ ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.

Πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.

20 ‖Tunc cœpit *ita* exprobrare vrbibus in quibus editæ fuerant plurimæ virtutes ipsius, quòd non resipuissent,

21 Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaidã: nã si in Tyro & Sidone editæ fuissẽt virtutes quæ editæ sunt apud vos, olĩ cũ sacco & cinere *sedentes* resipuissent.

22 Quinetiam dico vobis, Tyri & Sidonis tolerabilior erit cõditio in die iudicii quàm vestra.

23 Et tu Capernaum, quæ es vsque ad cælũ sublata, vsque ad inferos deprimêris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud te, mãsissent vsque ad hodiernũ diẽ.

24 Quinetiam dico vobis, terræ Sodomorũ tolerabilior erit conditio in die iudicii quã tua.

25 ‖In illo tẽpore respõdẽs Iesus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abscõderis hæc à sapiẽtibus & intelligẽtibus, & ea detexeris infãtibus.

Luc.10.c.13

20 Tũc cœpit exprobrare ciuitatibus in quib9 factæ sunt plurimæ uirtutes eius, quia nõ egissent pœnitentiam,

21 Væ tibi Chorozain, uæ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent uirtutes quæ factæ sũt ĩ uobis, olĩ in cilicio et cinere pœnitẽtiã egissẽt.

22 Verũtamẽ dico uobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicii q̃ uobis.

23 Et tu Capharnaũ, nunquid usque in cælũ exaltaberis? usque in infernũ descẽdes: quia si in Sodomis factæ fuissent uirtutes quæ factæ sũt in te, fortè mãsissẽt usq; ĩ hãc diẽ.

24 Verũtamẽ dico uobis quia terræ Sodomorũ remissi9 erit ĩ die iudicii quã tibi.

25 In illo tẽpore respõdens Iesus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quia abscondisti hæc à sapiẽtib9 & prudẽtib9, & reuelasti ea paruulis.

Luc.10.d.21

20 Cœpit, ἤρξατο. Quoddam exemplar addit ὁ Ἰησοῦς, Iesus. Exprobrare, ὀνειδίζειν. Alibi idem verbum interpretati sumus Conuitiari: quæ interpretatio huic loco non conuenit.
21 Chorazin, Χοραζίν. In vno exemplari legimus Χοροζαΐν, sicut Vetus interpres cõuertit. Bethsaidan, Βηθσαϊδάν. In tribus exemplaribus scriptum erat Βηθσαϊδά. quod Vetus interpres sequutus est. Cum sacco & ci-
10 nere *sedentes*, ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ. Particulam ἐν exprimo per σύν, id est Cum: & suppleo ex Lucæ 10.c.13, participium καθήμεναι, sedentes: quod etiam hoc loco adscriptum erat in vno exemplari. Illa autem enallage In pro Cum, etsi nata videtur ex Hebræorum idiotismo, cuius exemplum habes prorsus simile Nehem.10.a.1: tamen (vt alibi ostendimus) occurrit etiam interdum apud Græcos disertiores. Cæterùm fuisse veterum quoque hanc consuetudinem, inter profanas gentes, vt in graui luctu sese iacentes puluere & cinere aspergerẽt, vel ex Homeri ver-
15 siculis liquet Iliad.σ, quibus Achillem lugentem non tam describit quàm depingit eruditissimus poeta. Itémque ex istis Plutarchi περὶ δεισιδαιμονίας verbis, quibus superstitiosum quendam ita describit, ἔξω κάθηται, φησί, σακκίον ἔχων, ἢ περιεζωσμένος ῥάκεσι ῥυπαροῖς, πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος. quæ cõsuetudo postea fuit ad pœnitentes, quos vocant, (vtinam maiore cum iudicio & feliciore exitu) traducta.
22 Quinetiam, πλήν. Hebraicè אך. Vulgata, Veruntamen. Erasmus, Attamẽ. Fateor enim hanc particulam
20 absolutè positam plerunque idem valere quod ὅμως: (sicut accipitur Lucæ 10.b.11.d.20, & 22.c.22, & alibi aliquoties) sed interdum quoque poni videtur pro Sed (id est אבל) vt Lucæ 6.d.24, & 12.d.31, & 23.d.28. Hic autem vsurpatur in ea specie correctionis qua vtimur quum superiora quidem minimè reprehendimus vt falsa, sed tamen amplificamus. Sic etiam omnino accipitur אך Psal.23.b.6, pro ἀλλὰ καί, & hic quoque paulo pòst, versu 24, & infrà, 26.f.64. Nonnullis tamen placet illatiuam esse, pro eo quod Galli dicunt *Mais pourtant*, Itali autem *pero*. quo
25 modo commodissimè exponi posse videtur Lucæ 6.e.35. Tolerabilior erit conditio, ἔσται ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι inter cætera tolerare significat, idque (ni fallor) propria significatione. Vulg. Remissius. Erasmus, Tolerabilius. Ego perspicuitatis causa malui tolerabiliorem conditionem interpretari.
23 Capernaum, Καπερναούμ. In vno exemplari scriptum erat Καφαρναούμ, vt infrà quoque cap.17.d.24.
Quæ es vsque, ἡ ἕως. In quodam exemplari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ, ἕως ᾅδου καταβήσῃ. id est, Num vs-
30 que in cælum extolléris? vsque in infernum descẽdes. sicut legit & interpretatus est Vetus interpres. Deprimêris, καταβιβασθήσῃ. Vulgata, Descendes: legit enim καταβήσῃ. Porro verbum καταβιβάζω, est Ex alto deiicio: vt ἀναβιβάζω, quod ei opponitur, significat In altum attollo. Propriè, Descendere facio, & Ascendere facio. Itaque malui vertere Deprimêris: quod & fecit Erasmus infrà, Lucæ 10.c.15. quo tamẽ loco Vetus interpres legisse videtur καταδυθήσῃ. vt qui interpretetur, Demergeris. Videtur autem esse allusio ad verba Esaiæ, 14.v.14, & 15. vt
35 appareat prouerbialia fuisse hæc dicẽdi genera. Mansissent, ἔμειναν ἄν. Vulgata, Fortè mansissent. Sed ἄν particula non semper est δυνητική, vt rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione.
24 Tua, σοί. In vno exemplari legimus ὑμῖν, id est vobis.
25 Respondens, ἀποκριθείς. Atqui nemo eum interrogarat. Sciendum est igitur verbum ענה dici de omni continuatione orationis, etiamsi vnus & idem sit perpetuò loquutus. Sed tamen cognoscenda videtur historia
40 ex Lucæ 10.c.17. Cõtigerũt enim hæc post septuaginta discipulos reuersos, quos verisimile est cum Iesu varios sermones habuisse. Inter loquendum igitur, quum Iesus ex discipulorum sermone intellexisset plebem auidè excepisse verbum Dei (quod à principibus & Pharisæis partim contemnebatur, partim etiam oppugnabatur)

tandem in hæc verba erupit. Confiteor tibi, ἐξομολογοῦμαί σοι. id est, Agnosco coram te. Vel, Gratias ago, vt rectè explicat Erasmus. Nam apud Hebræos sic etiam accipitur verbum ידה in coniugatione hiphil. Est autem apostrophe ad Patrem, quũ antea Christus septuaginta illos discipulos alloqueretur. Itaque nõ tacet Lucas hæc dixisse Christum spiritu exultantem, & animi impetu correptum, quòd gloriam Patris videret mundo patefieri. quod non annotassem, nisi hoc quoque pertineret ad explicationem participii ἀποκριθεὶς, quod præcessit.

Intelligentibus, συνετῶν. à συνιέναι, vt rectè obseruauit Valla. Vulgata, Prudentibus. id est φρονίμοις. Dicuntur autem ista per concessionem. Tales enim oportuerat esse Scribas & Pharisæos, qui tamen erant omnium maximè rudes. Infantibus, νηπίοις. νήπιος Græcis dicitur à νὴ & ἔπειν, sicut Latinis Infãs ab in & fari, quod ad animũ transfertur. Itaque paruuli dicuntur qui alibi vocantur idiotæ & illiterati. Vulg. & Eras. Paruulis. Videtur autem Christus translatitiè alludere ad illud Dauidis, Psal. 8.a.3, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudẽ tuam.

26 Ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

26 Etiam Pater, quia ita placuit tibi.

26 *Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te.*

27 Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ· οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

27 ‖Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrem quisquam nouit nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

27 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filiũ nisi Pater: neque Patrẽ quis nouit nisi Filius, & cui uoluerit Filius reuelare.*

Ioh. 3.d.35 & 6.e.46

28 Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

28 Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam vt requiescatis.

28 *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam uos.*

29 Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι, καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

29 Tollite iugum meum super vos, & discite à me quòd mitis sim & humilis corde: ‖& inuenietis requiem animabus vestris.

29 *Tollite iugum meũ super uos, & discite à me, quia mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiẽ animabus uestris.*

Ierem. 6.d.16

30 Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

30 ‖Iugum enim meum facile est, & onus meum leue est.

30 *Iugum enim meũ suaue est, & onus meum leue.*

1. Iohan. 5.a.3

Κεφάλαιον ιβ'.

CAP. XII.

CAP. XII.

1 Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.

1 In illo tempore ibat Iesus sabbatho per sata: discipuli verò ipsius esuriebant, cœperúntque vellere spicas, & edere.

1 *In illo tempore abijt Iesus per sata sabbatho: discipuli autem eius esurientes cœperunt uellere spicas, & manducare.*

Mar. 2.d.23 luc. 6.a.1

26 Etiam, ναί. Particula est qua testatur Christus se in Patris consilio prorsus acquiescere. Pater, ὁ πατήρ. Pater vocandi casu, vt ὁ Θεός μου, Marci 15.c.34. quo modo etiam à Paulo vsurpatur ad Rom. 8.c.15, & Gal. 4.a.6. sic infrà, 27.d.29. & 40. Fortassis autem hîc est Hebræorum idiotismus, qui suo illo ה vtuntur partim pro nominatiuo articulo, partim pro vocãdi aduerbio. Sed & Atticos ita loqui obseruauim⁹. sic enim Aristoph. in Ranis, ὁ παῖς ἀκολούθει δεῦρο. Quia ita placuit tibi, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulam ὅτι, quam expunxit Erasmus, non puto abundare. Addit enim Christus causam cur Patris factũ probet, eam videlicet quæ apud Christianos omnes plurimum valere debet: id est Patris cælestis voluntatem. Cæterùm εὐδοκία id declarat quod Gallicè vocamus *bon plaisir*: & ἐγένετο εὐδοκία, periphrasis est verbi εὐδόκησε: de quo diximus suprà, 3.d.17. Deinde alius est Hebraismus in ἔμπροσθέν σου, coram te. pro quo etiam dicunt In oculis tuis, pro Apud te, vel simplicis pronominis loco, sicut sumus interpretati.

27 Nouit, ἐπιγινώσκει. Alibi vsi sumus agnoscendi vocabulo pro ἐπιγινώσκειν: sed hîc videtur poni compositum pro simplici.

28 Qui fatigati estis, οἱ κοπιῶντες. Vulg. & Eras. Qui laboratis. Vide suprà, cap. 6. d. 28. Certè plus est κοπιᾷν quàm πονεῖν, si propriam vtriusque significationem spectemus: sicut etiam apud Latinos plusculum declarat fatigatum esse quàm laborare: quanuis interdum ista permutentur.

29 Humilis corde, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. id est ταπεινόφρων, vt interdum Græci vno vocabulo declarant. cui opponitur ὑπερήφανος, homo videlicet superbus & ferox. 30 Facile, χρηστός. id est quod facilè ferri & quo facilè vti possimus, παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis disserit Erasmus in hunc locum, nimirum qua ratione dicatur iugum Christi leue, planè explicatur 1. Ioh. 5.a.2, & 3. Mandata eius (inquit) grauia non sunt: quia omne quod genitum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra. Quisquis verò existimat ideo leue esse Christi iugum quòd Dei duntaxat amorem & proximi requirat, ille profectò seipsum ignorat, neque etiam nouit quod sit Legis & Euangelii discrimen.

IN CAPVT XII.

1 In illo tempore, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. siue Per id tempus. Hæc autem verba significant hanc historiam non narrari ex temporis serie, sicut etiam constat ex Luca & Marco. Ibat, ἐπορεύθη. id est ἐβάδιζε. Sic enim hoc loco accipitur hoc verbum, & aoristus pro imperfecto positus videtur. Vulgata, Abiit, ἀπῆλθε. Nonnulli vertunt per plusquãperfectum, Iuerat: sed non satis cõmodè, ni fallor. Sabbatho, τοῖς σάββασι. Erasmus interpretatur Sabbathis, & Veterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro singulari positum esse, satis indicant sequentia. Neque est quòd de hebdomade intelligas. Nam de septimo demum die hîc agi, & eo quidem solenni, Lucas ostendit: neque hoc murmur Iudæorum alio die exoriri potuisset: siquidem non violassent Legem discipuli. Nam quòd Erasmus ait singulos dies hebdomadis fuisse sabbatha appellatos (quod etiam asserit Theophylactus infrà, cap. 28.) etiamsi verum esset, præsenti loco quadrare non posset. Sata, σπορίμων. Erasmus, Segetes. Illud propius abest à Græco.

2 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες, εἶπον αὐτῷ, Ἰδοὺ, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

2 Pharisæi autem, quum *eos* vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt ‖quod nõ licet facere in sabbatho.

2 *Pharisæi autem uidentes dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbathis.*

Deut. 23.d.25

3 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

3 Ipse verò dixit eis, Non legistis quid fecerit ‖ Dauid, quum esuriret ipse, & ii qui erant cum eo?

3 *At ille dixit eis, Non legistis quid fecerit Dauid quando esurijt, & qui cum eo erant?*

1. Reg. 21.b.6

4 Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

4 Quomodo introierit domũ Dei, & panes propositionis ederit, quibus vesci non erat ipsi licitum, neque iis qui cum eo erãt, sed ‖Sacerdotib⁹ solis?

4 *Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propositionis comedit: quos nõ licebat ei edere, neque iis qui cum eo erant, nisi solis Sacerdotibus?*

Exo. 29.e.33

5 Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

5 Aut nõ legistis ‖in Lege, sabbathis Sacerdotes in templo sabbathum profanare, & sine crimine esse?

5 *Aut non legistis in Lege, quia sabbathis Sacerdotes in templo sabbathũ uiolant, & sine crimine sunt?*

Leuit. 8.f.31 & 14.b.9 nume. 28.b.9

6 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε.

6 Dico autem vobis, *quendam* templo maiorem hîc esse.

6 *Dico autem uobis quia templo maior est hîc.*

7 Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.

7 Quòd si nossetis quid sit, ‖Misericordiam volo, & non sacrificium, non condemnassetis insontes.

7 *Si autẽ sciretis quid est, Misericordiam uolo, & non sacrificiũ, nũquam condẽnassetis innocentes.*

Osee 6.c.7

8 Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

8 Nam Dominus est etiam sabbathi, Filius hominis.

8 *Dominus enim est Filius hominis etiam sabbathi.*

9 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.

9 ‖Et digressus illinc venit in synagogam eorum.

9 *Et quũ inde transisset, uenit in synagogã eorũ.*

Mar. 3.a.1 luc. 6.a.6

10 Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

10 Et ecce, quidam *illic* erat manum habens aridam: & interrogarũt eum, dicentes, Licétne sabbathis *quempiam* sanare? vt accusarent eum.

10 *Et ecce, homo manum habens aridã: & interrogabant eum, dicentes, Si licet sabbathis curare? ut accusarent eum.*

11 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἓν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;

11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnã, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

11 *Ipse autem dixit illis, Quis erit ex uobis homo qui habeat ouem unam, &, si ceciderit hæc sabbathis in foueam, nõnne tenebit & leuabit eam?*

2 Quum *eos* vidissent, ἰδόντες. Duo exemplaria addunt αὐτοὺς. id est eos. Licet, ἔξεστι. Vetus interpres addit αὐτοῖς eis: quod tamen videtur expungendum. Est enim generale sabbathi mandatum. In sabbatho, ἐν σαββάτῳ. In quodam exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamen sensu: quod tamen satis indicat superiore loco esse numeri enallagen. quanuis hoc posteriore loco liceat interpretari sabbathis, plurali numero. Loquuntur enim Pharisæi in genere de quouis sabbatho.

4 Propositionis, προθέσεως. Hebræi panes facierum vocant, quòd coram Domino appositi, tota hebdomade manerent in aurea mensa huic cultui consecrata: sicut edixit Dominus Leuit. 24.a.6. Græci interpretes interdum etiam ἐνωπίους, interdum προκειμένους sunt interpretati. Quidam Latinè appositios non ineptè vocauit: maluimus tamen appellationem vulgò vsurpatam retinere. Sed, εἰ μή. Hebr. אם־לא pro Sed, vt Genes. 24.v.38. Vide Gal. 2.c.16. Vulg. & Eras. Nisi, sententia & hoc loco & alibi sæpe deprauata.

5 Sabbathis, σάββασι. Nulla hîc est numeri enallage, quia de singulis sabbathis hoc intelligitur. Profanare, βεβηλοῦσι. Vulgata, Violant, quod latius patet, neque etiam conuenit. Sine crimine esse, ἀναίτιοί εἰσι. id est, extra culpam esse, vt qui in Legem non peccent. Est autem eiusmodi argumentum, Sacerdotes quũ Dei opus faciunt sabbatho, tamen Legem non violant. Itaque sabbathi Lege omnia opera non prohibẽtur sine exceptione. Quòd si Sacerdotes quominus sabbatho quiescerent excusabat templi cultus, multo magis ipse templi & sabbathi Dominus, Dei opus faciẽs, sabbathi Lege non tenebatur. Apparet ergo Christũ propositam hypothesin ad thesin reuocare: & meritò quidem. Nam superstitiosè reprehensi fuerant discipuli à Pharisæis, ac proinde nulla excusatione egebant.

6 Maiorem, μείζων. Pleraque vetera exẽplaria & Theophylactus quoque legũt μεῖζον. id est maius quidpiam. Subauditur enim τι.

7 Non, οὐκ ἄν. Vulgata, Nũquam. id est οὐδέποτε. Erasmus, Nequaquam. Particula ἂν facit vt finitus modus pro optatiuo accipiatur: neque quicquam addit significationi vel negantis particulæ, vel sequentis verbi.

8 Etiam sabbathi, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in veteribus exemplaribus: neque exprimitur à veteri interprete. Videtur tamen emphasin habere minimè negligendam. Vide Mar. 2.v.28.

10 Erat, ἦν. Quatuor codices additum habebant ἐκεῖ, illic. Vetus interpres videtur neutrum legisse. Interrogarunt, ἐπηρώτησαν. Vulg. & Eras. Interrogabant, id est ἐπηρώτων. Licétne, εἰ ἔξεστι. Vulg. ad verbum, Si licet. Sed εἰ apud Græcos sæpe pro ἆρα ponitur: quod imitantur etiam aliquãdo Latini, sed in subiectione tantùm. Terentius, Visam si domi est. Sanare, θεραπεύειν. Vulgata & Erasmus, Curare. Vide suprà, 4.d.23.

12 Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.

13 Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

14 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.

15 Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.

16 Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν·

17 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

18 Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

19 Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

20 Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν·

12 "Quantum autem homo præstat oui? Itaque licet sabbathis "benefacere.

13 Tunc dicit "homini illi, Extende manum tuam. Et is extendit: éstque restituta sana vt altera.

14 Pharisæi verò egressi "ceperunt consilium aduersus eum, "vt eum perderent.

15 Iesus autem quum hoc nosset, secessit illinc, sequutáque est eum turba multa, sanauítque eos omnes.

16 Et "interminatus est eis ne ipsum palàm facerent.

17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam Prophetam, dicentem,

18 ‖Ecce "seruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo acquiescit anima mea: ponam Spiritum meum super eum, & "iudiciū Gentibus annūtiabit.

19 Nō litigabit, neque clamabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius.

20 Arundinem "quassatam non confringet, & linum fumigans nō extinguet: vsquedum "proferat ad victoriam iudicium:

12 Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbathis benefacere.

13 Tunc ait homini: Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est sanitati sicut altera.

14 Exeuntes autem Pharisæi cōsiliū faciebant aduersus eū, quomodo perderent eum.

15 Iesus autem sciens recessit inde, & sequuti sunt eū multi, & curauit eos omnes.

16 Et præcepit eis ne manifestum eum facerent.

17 Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem,

18 Ecce puer meus quem elegi: dilectus meus, in quo bene complacuit animæ meæ. ponā Spiritum meū super eū, & iudiciū Gentibus nuntiabit.

19 Non contendet, neque clamabit, neq; audiet aliquis in plateis vocē eius.

20 Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet: donec eijciat ad victoriā iudicium:

12 Quantum autem, πόσῳ οὖν. Particulam οὖν non memini alibi legere in assumptione argumenti positam pro ἀλλὰ, vel δέ. Apparet tamen omnino ita esse accipiendam hoc loco, quum statim subiiciatur argumenti conclusio. Benefacere, καλῶς ποιεῖν. Erasmus, Beneficio afficere. id est ἀγαθοεργεῖν, vel ἀγαθοποιεῖν.

13 Homini illi, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exemplaria ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, arefactam manum habenti. quod tamen satis intelligitur præposito articulo quem expressimus.

14 Ceperunt, ἔλαβον. Vulgata, Fecerunt. Legimus etiam in vno exemplari ἐποίησαν. id est, consilium indixerunt: sicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci 3.a.6, συμβούλιον ἐποίουν. Vt, ὅπως. Vel quomodo. id est πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demosthenes, σκοπεῖτε ὅπως τοὺς λόγους ἐρῶσι.

16 Interminatus est, ἐπετίμησε. id est, additis minis vetuit. Vulgata, Præcepit. ad verbum, Increpauit. Vide suprà 8.c.26. Terentius, Interminatus sum ne faceres.

18 Seruus meus, ὁ παῖς μου. Nonnulli filiū conuertunt: alii puerū, ambigua voce. nam apud Græcos ὁ παῖς vocabulum est ambiguum. Alii & puerum & filium interpretantur. Sic enim citat Cyprianus libello aduersus Iudæos, vt Erasmus obseruauit. Sed Cyprianum constat hunc locum ita citasse vt de verbis ipsis Prophetæ non fuerit solicitus: quod etiam Euangelistæ plerunque faciunt, sicut vel ex hoc loco apparet. Certè apud Hebræos עבד semper pro seruo, nunquam (quod sciam) pro filio ponitur: quanuis aliud sentiat Erasmus, qui etiam existimat filii vocabulum melius Christo conuenire. Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui serui vocabulum vererentur tribuere Filio Dei, quorū est Chrysostomus. Atqui ita loquitur ipse Paulus Philip. 2.a.7, quum dicit Filium Dei se exinaniuisse, forma serui accepta. Neque verò à serui nomine abhorruit Latinus interpres, quoties in aliis eiusdem Prophetæ locis Christus παῖς vocatur. Et hoc quoque videtur ad immensam ipsius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio (quantum intelligo) vt filium vertamus.
Iudicium Gētibus annuntiabit, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Iudicii appellatione compositum statum intelligit: quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gentes promulganda, eiectis superstitionibus. quod vbicunque fit, ibi regnare dicitur Dominus & iudicare, id est rebus præesse & moderari.

20 Quassatam, συντετριμμένον. Virgil. primo Æneidos, Quassatam ventis liceat subducere classem. Quassatum autem Latinis est quod vernaculo sermone dicimus *froissé* aut *escaché*. Erasmus, Comminutam: id est contritam, quæ propria est verbi συντετριμμένον significatio. Sed hîc accipi pro quassatam indicat verbum sequens. Nam qui fieri potest vt quod iam comminutum est & cōtritum, confringas? Itaque grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differentiam esse ostendunt inter רצץ & שבר, quòd illud non declaret penitus cōterere & comminuere. Proferat, ἐκβάλῃ (vt infrà versiculo 35, pro ἐκφέρειν καὶ προφέρειν) id est, pronuntiet & ferat, sed cum vi quadam, (frustra videlicet obsistente Satana & mundo) iudicium ac sententiam, qua se victorem declaret omnium inimicorum suorum. Tunc enim rebellium colla confringet, non iam clemens & humilis, sed seuerus iudex, & maiestate plenus. Vulgata & Erasmus ad verbum, Eiiciat. In Hebræo pro εἰς νῖκος legitur לאמת. id est εἰς ἀλήθειαν. Sed (vt antè dixi) Euangelista sententiam spectat, singula verba non numerat. Iustinus quoque in dialogo cum Tryphone, duas affert huius loci Græcas interpretationes, quarum neutra cum hac consentit in verbis.

21 Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.

22 Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτόν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

23 Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;

24 Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

25 Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.

26 Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;

27 Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.

28 Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

29 Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν

21 "Et in eius nomine Gentes sperabunt.

22 ‖Tunc "oblatus est ei dæmoniacus cæcus & mutus: & sanauit eum, adeo vt "qui cæcus ac mutus *fuerat*, & loqueretur & videret.

23 Et "obstupuit tota turba, dicebátque, "Nónne iste est "filius ille Dauid?

24 Pharisæi verò, quum hæc audissent, dicebant, ‖Iste nō eiicit dæmonia nisi per "Beelzebul principem dæmoniorum.

25 Iesus autem, "quū sciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnū "dissidens aduersus sese, "vastatur: & omnis vrbs aut domus dissidens aduersus seipsam, non stabit.

26 "Sed si Satanas Satanam eiicit, aduersus seipsum dissidet: quomodo ergo stabit regnum eius?

27 Et, si ego per Beelzebul eiicio dæmonia, "filii vestri per quem "eiiciunt? propterea "ipsi erunt vestri iudices.

28 "Sin autem per spiritū Dei ego eiicio dæmonia, "nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 "Nam quomodo potest ali-

21 Et in nomine eius Gentes sperabunt.

22 Tunc oblatus est ei dæmonium habens, cæcus & mutus: & curauit eum, ita vt loqueretur & videret. Suprà 9.d.32 luc.11.b.14

23 Et stupebant omnes turbæ, & dicebant, Nunquid hic est filius Dauid?

24 Pharisæi autem audientes dixerunt, Hic non eiicit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum. Suprà 9.d.34 mar.3.c.22 luc.11.c.17

25 Iesus autem, sciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum diuisum contra se, desolabitur: & omnis ciuitas uel domus diuisa contra se, non stabit.

26 Et si Satanas Satanam eijcit, aduersus se diuisus est: quomodo ergo stabit regnum eius?

27 Et, si ego in Beelzebub eijcio dæmones, filij uestri in quo eiiciunt? ideo ipsi, iudices uestri erunt.

28 Si autem ego in Spiritu Dei eiicio dæmones, igitur peruenit in uos regnum Dei.

29 Aut quomodo potest

21 Et in eius nomine, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Omissa est hoc loco pars altera huius versiculi, ita vt legitur in Hebræis: siue quòd Euangelistæ non soleant singulis verbis insistere, siue librarii culpa, qui, propterea quòd nomen κρίσιν & superiorem versiculum & istius priorem partem terminat, idcirco facilè potuit inter scribendum integram lineam prætermittere. quod quàm sæpe librariis vsuuenerit, norunt optimè qui veteres codices manuscriptos cum excusis comparant. Deinde pro, Et in eius nomine Gentes sperabunt, legitur in Hebræo, Et legem eius insulæ expectabunt: sed eâdem manente sententia.

22 Oblatus est, προσηνέχθη. Erasmus, Adductus est. id est προσήχθη. Vide Mar.7.d.32. Qui cæcus ac mutus *fuerat*, τὸν τυφλὸν καὶ κωφόν. Vetus interpres hæc non legit.

23 Obstupuit, ἐξίσταντο. id est ἐξεπλήσσοντο. Latinum vocabulum nullum habeo quo vno possit Græcum illud ἐξίστασθαι satis exprimi. Significat autem præ admiratione apud se non esse, & de statu mentis deiici. Vide Marci 2.b.12. Nónne, μήτι. Vulg. Nunquid. Erasmus, Num: quæ particulæ ita quærunt vt subintelligatur negatio. Itaque non vidētur huic loco satis conuenire. Filius ille, ὁ υἱός. In Complutensi editione legitur ὁ Χριστὸς ὁ υἱός. id est, Christus ille filius.

24 Per Beelzebul, ἐν τῷ Βεελζεβούλ. Vulgata ad verbum, In Beelzebub. Erasmus, Præsidio Beelzebub. Vide suprà, 9.d.34.

25 Quum sciret, εἰδώς. In [illegible] exemplari scriptum erat ἰδών, quum vidisset. Dissidens, μερισθεῖσα. Vulgata & Erasmus, Diuisum. id est διαιρεθεῖσα. quod non satis conuenit, si Latinæ linguæ vsum spectes. Nam diuisum esse aut partitum, idem hîc valet ac dissidere, siue in varias partes ac factiones scissum esse: sicut è contrario dicuntur vnum esse quibus optimè inter se conuenit. Itaque τὸ μερίζειν hac significatione respondet Hebræo verbo פרד. Vastatur, ἐρημοῦται. Erasmus, Desolatur: quod est translatitium, & μονοῦσθαι significat: vnde μεμονωμένη dicitur vidua, quæ sola relicta est, 1.Tim.5.a.5.

26 Sed si, καὶ εἰ. Vulg. & Eras. ad verbum, Et si. Ego verò omnino puto καὶ pro ἀλλὰ positum, cuius particulæ vsus est in assumptione argumentorum.

27 Filii vestri, οἱ υἱοὶ ὑμῶν. Heb. id est vestri, siue vestrates: siue de discipulis Christi hoc intelligamus, siue de exorcistis illis, quorum exemplum refertur Act.19.v.13. Eiiciunt, ἐκβάλλουσι. In duobus exēplaribus scriptum erat ἐκβαλλόντων, eiicientes. Ipsi erunt vestri iudices, αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. Erasmus, Ipsi iudicabunt de vobis. id est, αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς. Familiaris autem est hæc loquendi formula sacris scriptoribus, qua dicitur aliquis eum iudicare cuius vitia suæ virtutis exemplo etiam tacens coarguit: quo modo accipiendum est quod paulo pòst de regina Austri commemoratur.

28 Sin autem, εἰ δέ. Ita loquuntur Latini quum alterum si præcessit. & hoc dicendi genus melius respondet Græcis quàm illud Quòd si, quo vtitur Erasmus. Nempe, ἄρα. Vulgata, Igitur. Eras. Ergo. id est οὖν.

29 Nam, ἤ. Vulgata, Aut: quod non conuenit huic loco. Erasmus, Alioqui. Particulam autem ἢ interdum

poni αἰτιολογικῶς, Budæus prolatis exemplis ostendit. Sed hoc ego adiicio, in eo duntaxat argumenti genere vsurpari quod ab absurdo ducitur, quantum quidem ego potui obseruare.

οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;

quis ingredi domum validi alicuius, & vasa eius diripere, nisi primò vinxerit validum illũ, & tũc domũ illius diripiet?

quisquam intrare in domum fortis, & uasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet?

Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

30 Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.

30 Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecũ, spargit.

Mar.3.d.28 luc.12.b.10 1.ioh.5.d.13

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.

31 ‖Propterea dico vobis, quoduis peccatũ & blasphemia remittetur hominibus: blasphemia verò in Spiritum non remittetur hominibus.

31 Ideo dico uobis, Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemia non remittetur.

Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

32 Et quisquis loquutus fuerit aduersus Filium hominis, remittetur ei: quisquis autem fuerit loquutus aduersus Spiritũ sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.

32 Et quicunque dixerit uerbum contra Filiũ hominis, remittetur ei: qui autẽ dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.

Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν. ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.

33 Aut facite arborem bonã, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructũ eius putrem. nam è fructu arbor cognoscitur.

33 Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum. siquidem ex fructu arbor agnoscitur.

Luc.6.g.45

Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.

34 Progenies viperarum, quomodo possitis bona loqui, quũ sitis mali? ‖nam ex abundantia cordis os loquitur.

34 Progenies uiperarum, quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.

Validi *alicuius*, τοῦ ἰσχυροῦ. Vulgata, Fortis: de quo diximus suprà, 3.c.11. Validum quoque omnes τὸν ἰσχυρὸν infrà interpretãtur, 14.d.30. Erasmus, Potentis. id est δυνατοῦ, quod ad copias & facultates potius refertur. Cæterùm articulus significationem habet quã grammatici vocant ἀόριστον, id est infinitam. Itaque adieci particulam *alicuius*. 5

Vasa, σκεύη. id est res & supellectilem omnem, siue instrumentum: quo modo etiam vasorum vocabulum à Latinis accipi videtur, quum dicunt Colligere vasa, id est res suas. Fluxit autem hoc dicendi genus ab Hebræis, apud quos כלי quoduis instrumentum atque adeo supellectilem declarat, vt Ezech.12.a.4.

31 Blasphemia, βλασφημία. Erasmus, Conuitium. Quidam Maledictum. Vocabulum Græcum quid valeat, & cur seruare illud maluerimus, antè diximus 9.a.3. In Spiritum, τοῦ Πνεύματος. Spiritus, nimium obscurè. Malui igitur subaudire præpositionem κατὰ, vt suprà, 10.a.1. Quod sit autem peccatum in Spiritum sanctum, exposui 1.Ioh.5.v.16. 10

32 Loquutus fuerit, εἴπῃ λόγον. Vide suprà, 8.a.8. In hoc, ἐν τούτῳ. In decem vetustis exemplaribus scribitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. id est in præsenti seculo. Neque in futuro, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. id est, neque in vita, neque post mortem. Notum enim est cuiuis Christiano, duplicis vitæ siue duplicis seculi mentionem fieri in sacris literis: quorum vnum ab eo die incipit quo nascimur, & huius vitæ spatio terminatur: alterũ verò propriè ab eo die quo morimur initium capit, éstque infinitum. Cæterùm quia peccatorum remissio, quam quispiam in ipso mortis articulo consequitur, propriè respicit futurũ seculum, ideo (opinor) dicit Christus fore vt blasphemia in Spiritum sanctum neque in hac vita constitutis, neque etiam morientibus (id est nunquam) remittatur: quum alioquin multa peccata in hac vita remittãtur, (vt 2.Samuelis 12.d.13) & rursus multorum absolutio in extremum vitæ momentum differatur. Præterea quamuis nulla peccata post mortem propriè remittãtur, sed vel in vita, vel in ipsa morte: tamen quia huius remissionis plenum fructum non percipient fideles nisi ab extremo illo die iudicii futuri, videtur quodammodo ipsa peccatorũ remissio in illum diem differri, ac vicissim declaratio eorum quæ non fuerint remissa. Neque nouum est hoc loquendi genus, quum fere semper soleat Spiritus sanctus, quoties agitur vel de salute nostra, vel de exitio diaboli & reproborum, nos in extremum illum diem perinde reiicere acsi interim neque Dei gloria fruerentur electorum animæ, neque cruciatum vllum sentirent reprobi. Quod vtrunque quum falsum sit, apparet & remissionem & condemnationem in futurum seculum reiici, proptereà quòd eo die Dominus planè sua iudicia reuelabit & exequetur. Sic ergo loquitur Paulus Rom.2.a.5, & 1.Cor.1.a.8, & 5.a.5, & 2.Cor.5.b.10, & 2.Tim.4.b.8, & alibi. Sic etiam Petrus 1.Epist.1.a.5. Itaque futurum seculum, siue à die mortis singulorum, siue à die iudicii supremi, siue ab vtroque, diuersa tamen ratione inchoatur: & nimium sunt inepti qui volunt ex hoc loco purgatorium illum ignem extruere. 15 20 25 30

33 Facite, ποιήσατε. id est, ponite vel statuite, in vestris videlicet de me sermonibus. Argumẽtatur enim Iesus (vt mihi quidem videtur) ab effectu ad causam. Calumniabantur ipsius miracula Pharisæi: respondet Iesus fuisse in primis de homine (id est de se) iudicandum, vt sicut ex arbore fructum, sic ex homine ipso facta æstimarent. At illi contrà, quum nihil haberent quod in Christi moribus possent arguere (erat enim eius vita penitus inculpata) tamen mirifica illa ipsius facta carpebant tanquam diabolica. Simul autem Christus eorum hypocrisin coarguit. 35

34 Possitis, δύνασθε. Vulgata & Erasmus ad verbum, Potestis. Sed res ipsa apertè ostendit indicatiuum

pro optatiuo positum esse. Sic Aristoteles, ... pro, ... Gregorius de Baptismate, ... pro, ... quæ exẽpla obseruauit Budæus ille Græcæ linguæ doctissimus. Cordis, τῆς καρδίας. Hoc quidem deerat in plerisque vetustis exemplaribus, sed omnino tamen videtur addendum. Significatur enim, ex corde, tanquam penu, depromi quæcunque homines dicunt aut faciunt. Thesaurum enim mox vocat quod intus reconditum est. 5

Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.

35 Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.

35 Bonus homo de bono thesauro cordis profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

36 Sed dico vobis, quodcũque verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicii.

36 Dico autem uobis quoniam omne uerbum otiosum quod loquuti fuerint homines, reddent rationẽ de eo in die iudicij.

Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.

37 Ex sermonibus enim tuis iustificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.

37 Ex uerbis enim tuis iustificaberis, & ex uerbis tuis condemnaberis.

Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν.

38 Tunc responderũt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Magister, ‖velimus ex te signum videre.

38 Tunc responderunt ei quidã de Scribis & Pharisæis, dicentes, Magister, uolumus à te signũ uidere.

Infrà 16.a.1 luc.11.c.29 1.Cor.1.c.22

Ὁ δὲ, ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

39 Ipse verò respondens dixit eis, Natio mala & adulterina signũ requirit: sed signũ nõ dabitur ei nisi signum illud Ionæ Prophetæ.

39 Qui respondens ait illis, Generatio mala & adultera signũ quærit, & signũ non dabitur ei, nisi signũ Ionæ Prophetæ.

Ione 2.a.1

Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.

40 ‖Sicut enim fuit Ionas in vẽtre ceti tres dies & tres noctes, ita erit Filius hominis in corde terræ tres dies & tres noctes.

40 Sicut enim fuit Ionas in uentre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.

Ἄνδρες Νινευῗται ἀναστήσονται ἐν τῇ

41 Nineuitæ resurgent in iudi-

41 Viri Niniuitæ surgent

36 Otiosum, ἀργόν. In quodam exemplari pro ἀργὸν scriptum erat πονηρόν, id est malum. Rursus in alio neutrum scriptum erat. sed receptam lectionem maximè probo. Argumentatur enim Christus à comparatis, cõparans peccatorum maxima cum minimis: quæ tamen tam parua esse non possint quin reddenda sit eorum ratio, nisi Christi satisfactionem amplectamur. Otiosos autem sermones vocat, vanas & inutiles nugas, cuiusmodi sunt pleraque in quibus plurimi totam vitam consumunt. De eo, περὶ αὐτοῦ. Erasmus particulam περὶ iunxit cum præcedentibus, eodem tamen sensu seruato. 10

37 Iustificaberis, δικαιωθήσῃ. id est absoluẽris. Opponitur enim τῷ καταδικασθήσῃ. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco & similibus conantur operum iustitiam (id est qualitatẽ, qua in nobis coram Deo iusti simus) stabilire: quum iustificari hoc loco non significet iustum fieri, sed iustum declarari. Diuersum autem est illud ex quo iusti simus, ab ipsius iustitiæ testimonio: & tota Scriptura testatur nos, quum in nobis iusti non simus, in Christo tamen (qui est iustitia nostra) per fidem apprehenso, iustificari. id est, pro iustis censeri, ac proinde absolui. Sed hæc fides ex ipsius fructibus (id est ex operibus) censetur, nempe vt vera distinguatur à falsa & adulterina. Et ex, καὶ ἐκ. In vno exemplari scriptum erat ἢ ἐκ, vel ex: fortassis rectius. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdũ accipitur. Aristoteles, ἡ ἀρετὴ περὶ λύπας καὶ ἡδονάς. Sic etiam accipi videtur Rom.4.c.13. 15

38 Responderunt, ἀπεκρίθησαν. Erasmus, Interrogarunt. id est ἐπηρώτησαν. Velimus, θέλομεν. Vulg. & Eras. Volumus. quod nimium imperiosè dictum videtur. 20

39 Natio, γενεά. Vulgata & Erasmus, Generatio. Ego illud malui vsurpare quod planum est, & vocabulum Græcum optimè exprimit, hoc quidem loco. nam γενεὰ etiam alia interdum declarat, nempe & progeniẽ & ætatem, vt alibi obseruauimus. Quinetiam Erasmus ipse nationẽ interpretatus est infrà, Lucæ 11.d.29. Mala, πονηρά. Erasmus, Praua. Ego verò malui semper eodem modo: quãuis fortassis rectius verterimus sceleratã. 25

Adulterina, μοιχαλίς. vel adultera. Vsitatum enim est Scripturæ, adulteros vocare omnes eos qui à vero Dei cultu deficiũt: inter quos præcipuè numerãdi sunt hypocritæ. Mihi videtur tamẽ hîc potius Iudæi vocari spurii & degeneres, quos Hebræi vocãt בני נכר, & Græci generali nomine ἀλλογενεῖς. Sed adulterii nomen optimè conuenit, quoniam ratio habenda est promissionis Abrahamo factæ, & semini eius, videlicet legitimo, non adulterino. Requirit, ἐπιζητεῖ. Vulgata & Erasmus, Quærit. Sed aliqua est emphasis præpositionis ἐπὶ, adeo vt etiã pro desiderare, & summo studio aliquid efflagitare, ἐπιζητεῖν à Græcis, & requirere à Latinis vsurpetur. Sed signum, καὶ σημεῖον. Iterum καὶ pro ἀλλὰ. vt suprà, 11.v.19, & Act.10.v.28. 30

40 Tres dies, τρεῖς ἡμέρας. Vulg. & Eras. Tribus diebus. Sed miror cur constructionẽ mutarint, quũ præsertim grammatici omnes velint tempus continuum (cuius hîc est magna emphasis) quarto casu declarari.

In corde, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraicè בלב, id est intra. Nam apud Hebræos cor pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, vt Exodi 15.a.8. quod in vernaculo sermone imitamur, vt quum dicimus, *Le cœur du bois, Le cœur de la pomme*. Sed & medium pro intimo vsurpatur omnibus linguis. Cor autem terræ vocat sepulchrũ, quoniam qui sepulti sunt, velut in terræ visceribus sunt absorpti. Docet itaque Christus resurrectionẽ suã fore istis perfidis & impiis omniũ signorũ vice, idque in eorum perniciem. Quod autem ad trinoctii supputationẽ attinet, coniungenda est nox cum die, vt ipsius appendix: sicut suo loco ostendemus. 35 40

41 Nineuitæ, ἄνδρες Νινευῗται. Illud ἄνδρες addere fere solent Græci, Latini prætermittunt. Hebræi quo-

que addunt, sed primitiuis, non deriuatiuis. dicunt enim Viri Nineuæ, sicut Viri Ierusalem. Hoc autem annotaui, quia nonnullos video parum apposite, arrepta occasione ex hac particula, quibusdam locis de humanæ vitæ conditione disserere. Resurgent, ἀναστήσονται. Vel Surgent, vt pro simplici accipiatur, atque referatur ad iudiciorum consuetudinẽ. Solent enim assurgere qui in publicis cœtibus aliquid sunt dicturi. quò respexit Christus. Nisi malimus ad ipsam resurrectionem hoc referre. nam certum est hic agi de extremo iudicio.

κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτήν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

Ione 3.b.5

Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτήν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

3.Reg.10.a.1
2.paral.9.a.1

Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.

Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.

Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ· καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

Heb. 6.a.4. & 10.e.16
2.pet.2.d.20

Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ, ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.

Mar.3.d.31
luc.8.c.20

Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;

cio cũ natione hac, & condemnabunt eam: quòd ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas *est* in hoc loco.

42 Regina Austri surget in iudicio cum natione hac, & condemnabit eam: quòd venerit à terminis terræ vt audiret sapientiam Solomonis, & ecce, plus q̃ Solomõ *est* in hoc loco.

43 Cæterùm quũ impurus spiritus exierit ab homine, ambulat per arida loca, quærens requiem, & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domũ meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantẽ, versam & ornatam.

45 Tunc proficiscitur & accipit secum septẽ alios spiritus peiores quàm ipse *sit*: & ingressi habitãt illic, fitque vltima cõditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit nationi huic malæ.

46 Quum autẽ adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius stabant foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stant, quærentes tuum colloquium.

48 Ipse verò respondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ est mater mea, & q̃ sunt fratres mei?

in iudicio cũ generatione ista, & condemnabũt eã: quia pœnitentiã egerunt in prædicatione Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hîc.

41 Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam: quia uenit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quã Salomõ hîc.

43 Quum autem immundus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærẽs requiem, & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar in domum meam unde exiui. Et ueniens, inuenit eam uacantem, scopis mundatam & ornatam.

45 Tunc uadit, & assumit septem alios spiritus secũ nequiores se: & intrantes habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus. sic erit & generationi huic pessimæ.

46 Adhuc eo loquente ad turbas, ecce, mater eius et fratres stabãt foris, quærentes loqui ei.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stãt, quærentes te alloqui.

48 At ipse respondens dicẽti sibi, ait, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?

Et condemnabunt, καὶ κατακρινοῦσι. Vide Rom. 2.v.27.

42 Austri, νότου. id est meridiei. Ea verò 3.Reg.10, Regina Sabæ vocatur, quam nonnulli volunt fuisse Meroes insulæ metropolin, ex Iosephi authoritate, qui hanc reginam ipsi quoque Ægypto præfuisse tradit. At ego Iosepho non possum in eo assentiri, quum nihil impediat quominus hæc potius accipiamus de Sabæorum regione, apud omnes authores celebri: cuius etiam situm (si diligenter metiamur) comperiemus esse aut eiusdẽ, aut certè nõ multum diuersæ à Iudæa longitudinis: hoc est, sub eodem fere meridiano ac Iudæam: (æquales enim locorum longitudines definiunt geographi, quum loca ipsa sub vno & eodem meridiano sita sunt) adeo vt Sabæorum regionis situs, habita ratione Iudææ, sit prorsus meridionalis. Terminis, περάτων. id est extremis. Cicero, Quum nullum tot calamitatibus & ærumnis terminum inueniremus. Vulg. & Eras. Finibus. id est ὅρων. Indicant autem etiã ista hanc reginã è Sabæa potius quàm Meroe aduenisse. Sita enim est Sabæa & Saba eius metropolis in extremo Arabiæ felicis littore, non procul ab ipsis sinus Arabici faucibus.

44 Versam, σεσαρωμένον. à Verrendo, non à Vertendo: quo participio idonei authores vtuntur. Vulgata, Scopis mundatam. Erasmus, Scopis purgatam.

45 Peiores, πονηρότερα. Ita vertimus, ne à nobis dissidere videamur. Alioqui enim suprà admonuimus, πονηρὸν amplius aliquid significare quàm κακὸν: vt mihi minimè displiceat Erasmi versio, qui interpretatur Sceleratiores. Vulgata, Nequiores: quod propriè libidinosiores declarat. Ingressi, εἰσελθόντα. Erasmus, Ingressus, εἰσελθὼν, quod testatur se legisse in quodam exemplari. Vltima conditio, τὰ ἔσχατα. Vulgata, Nouissima hominis illius. Erasmus, Postrema illius hominis. Mihi verò visum est hoc dicendi genus perobscurum.

47 Tuum colloquium, σοι λαλῆσαι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Tibi loqui. In vno exemplari legimus σε ἰδεῖν, videre te.

48 Et qui, καὶ τίνες. Erasmus, Aut qui. id est ἢ τίνες.

Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφός, καὶ ἀδελφή, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον ιγ.

Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.

Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει.

Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν.

Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινά, καὶ κατέφαγεν αὐτά.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλήν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς.

Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλήν, καὶ ἐδίδου καρπόν, ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

49 Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quisquis enim fecerit quod vult Pater meus qui est in cælis, is est meus frater, & soror, & mater.

CAP. XIII.

1 ILLo verò die egressus Iesus domo, sedit iuxta mare.

2 Et coacta est ad eum turba multa, adeo vt nauigium ingressus sederet. tota autem turba supra littus stabat.

3 Et loquutus est eis multa per parabolas, dicens, Ecce, *quidam* ~~qui seminabat~~ exiit ad ~~seminandum~~:

4 Et in ~~seminando~~, alia quidem ceciderunt iuxta viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderunt in petrosa, vbi non habebant terrã multam: & statim exorta sunt, propterea quòd non habebãt profundam terram:

6 Sole autem exorto torrefacta sunt, & propterea quòd nõ habebant radicem, exaruerũt.

7 Alia verò ceciderunt in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderunt in terram bonam: & ediderunt fructum, aliud quidem centena, aliud verò sexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiendum, audiat.

49 Et extendens manum in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.

50 Quicunque enim fecerit uoluntatem patris mei qui in cælis est, ipse meus frater & soror & mater est.

CAP. XIII.

1 IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare.

Mar.4.a.1
luc.8.a.5

2 Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita ut in nauiculam ascendens sederet, & omnis turba stabat in littore.

3 Et loquutus est eis multa in parabolis, dicens, Ecce, exiit qui seminat seminare:

4 Et dum seminat, quædam ceciderunt secus uiam: & uenerunt uolucres cæli, & comederunt ea.

5 Alia autem ceciderunt in petrosa, ubi non habebant terram multam, & continuò exorta sũt, quia non habebant altitudinẽ terræ.

6 Sole autem orto æstuauerunt, & quia non habebat radicem, aruerũt.

7 Alia autem ceciderũt in spinas, & creuerunt spinæ, & suffocauerunt ea.

8 Alia autem ceciderunt in terram bonam, & dabant fructũ, aliud centesimum, aliud sexagesimum, aliud triæsimum.

9 Qui habet aures audiendi, audiat.

IN CAPVT XIII.

2 Supra littus, ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. Vulgata & Erasmus, In littore. id est ἐν τῷ αἰγιαλῷ.

3 Per parabolas, ἐν παραβολαῖς. id est per comparationes & similitudines. Vocabulum autem Græcum seruaui, ipsi etiam vulgo satis iam familiare. *Quidam* ~~qui seminabat~~, ὁ σπείρων. Vulgata, Qui seminat. Ad verbum, Seminans. Sciendum est autem articulum hoc loco, (cui respondet apud Hebræos litera ה præfixa verbis & participiis) esse ἀόριστον, id est indefinitum: quasi dixisset σπείρων τις. id est, quidam qui sementem faciebat.

4 In seminando, ἐν τῷ σπείρειν. Terentius, In agendo partem ostendent. Vulgata, Dum seminat. Erasmus, Quum seminaret.

5 In petrosa, ἐπὶ τὰ πετρώδη. Erasmus, In loca saxosa. Illud propius abest à Græco, & frequenter etiam apud Plinium occurrit.

6 ~~Torrefacta~~ sunt, ἐκαυματίσθη. Erasmus, Exusta sunt, Veterem etiam interpretem (cui potius subscribo) reprehendens. Atqui si exusta erant, cur adderet exaruisse? Adde quòd τὸ καῦμα ardorem & æstum declarat, à quo deducitur καυματίζεσθαι, id est ardore exhauriri, æstuare, & æstu nimio torreri. Vertimus autem ~~Torrefacta~~ sunt, potius quàm Æstuarunt: quòd æstus propriè de calore humido, eóque suffocante aut præfocante potius dicatur. hoc est, de eo qui vdo cælo sudorem nimium exprimendo, nostra corpora penitus resoluit. Vernacula lingua dicimus, *Vne chaleur sourde et estouffee.* ~~Quanquam etiam æstus de ardore solis dicitur, sed vocabuli propriam significationem obseruandam putaui.~~ Et propterea quòd non, καὶ διὰ τὸ μή. Sic etiam Erasmus superiore versiculo.

7 Alia verò, ἄλλα δέ. Eras. Alia rursus. id est ἄλλα πάλιν. Assurrexerunt, ἀνέβησαν. id est excreuerunt. Plinius (quem sequor) hac significatione vti solet Assurgendi vocabulo.

8 Centena, ἑκατόν. Vulgata, Centesimum. id est ἑκατοστόν. Erasmus, Centuplum. id est ἑκατονταπλασίονα, vt loquitur Theophrastus. Ad verbum, Centum, vt subaudias grana. Sed præstat primarios numeros pro deriuatis interpretari, ex Hebræorum more.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

Infrà 25.c.29 — Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσι.

Esa.6.c.9, mar.4.b.12, luc.8.b.10, iohan.12.f.40, act.28.f.26, rom.11.a.8 — Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

10 Tunc accedentes discipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 Ipse verò respondens dixit eis, Quia vobis datũ est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.

12 ‖Quisquis enim habet, dabitur ei, & reddetur abundantior: quisquis autem non habet, etiã quod habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, nec intelligunt.

14 ‖Itaque completur in ipsis prophetia Esaiæ, quæ dicit, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & nõ cernetis.

15 Pinguefactum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis conniuerunt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.

16 Vestri verò beati sunt oculi, quòd cernant: & aures vestræ, quòd audiant.

10 Et accedentes discipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?

11 Qui respondens ait illis, Quia uobis datum est nosse mysteria regni cælorum, illis autem non est datum.

12 Qui enim habet, dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.

13 Ideo in parabolis loquor eis, quia uidentes non uident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.

14 Et adimpletur in eis prophetia Esaiæ, dicens, Auditu audietis, & non intelligetis: & uidẽtes uidebitis, & nõ uidebitis.

15 Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierũt, & oculos suos clauserũt: nequãdo uideant oculis, & auribus audiãt, & corde intelligãt, & cõuertantur, & sanẽ eos.

16 Vestri autẽ beati oculi, quia uident: & aures uestræ, quia audiunt.

11 Quia, ὅτι. Erasmus omisit hanc particulam tanquam redundantem, vt sæpe aliàs πλεονάζει. Mihi autem videtur causæ vim habere hoc loco, & cum superiore interrogatione cohærere. Itaque puto rectè expressam esse à Vetere interprete. Mysteria, μυστήρια. id est arcana. Hic quoque vocabulum Græcum seruaui, sed quo frequenter Cicero etiam ipse vtitur. Illis autẽ non est datum, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, Illis verò per parabolas. quod est in Luca. 5

12 Reddetur abundantior, περισσευθήσεται. Sic rectè Erasmus, vt ostenderet non significari simplicem abundantiam, sed incrementum. Neque enim statim abundat cuius facultates auctæ sunt. Quod habet, ὃ ἔχει. id est, quod se putat habere, Luc.8.vers.18. Euanida sunt enim Dei dona in reprobis, de quibus nihilominus superbiunt.

13 Quia, ὅτι. In sexto exemplari scriptũ erat, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μηδὲ συνιῶσι. Καὶ τότε πληρωθήσεται αὐτοῖς. id est, Vt videntes (nam hîc accipitur βλέπειν pro ὁρᾶν) non videant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur eis. 10

14 Auditu, ἀκοῇ. Sic rectius conuertit Vetus interpres quàm Erasmus, qui Auribus interpretatur, quasi scriptum sit ἀκοαῖς: & apud Esaiam non באזנים, sed שמוע. Est autem hæc Hebraica phrasis, audiendo audire, & videndo videre, omnibus (vt existimo) satis nota. Audietis, ἀκούσετε. In duobus exemplaribus scriptum erat, 15 ἀκούσητε καὶ βλέψητε. id est, audiatis & videatis: quod melius quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicatiui possumus per imperandi modum vertere: hoc modo, Auditu audite, & ne intelligite: & videntes videte, & ne cernite. Est enim familiarissima Hebræis hæc enallage. Quod autem attinet ad οὐ μή, quanuis plerunque sint hæ particulæ negantes (sicut annotat Erasmus, & Budæus quoque in Commentariis linguæ Græcæ) tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μὴ ἐρεῖς, nequaquam dixeris. Aristoph. νεφέλαις, 20 Οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἅπερ οἱ τρυγοδαίμονες οὗτοι. id est, Nequaquam irriseris, neque feceris quæ fæculẽti isti dii solent. Sic etiam commodius accipi posse videtur Gal.5.c.16. Non cernetis, οὐ μὴ ἴδητε. vel, Non perspicietis. Vulgata, Nõ videbitis. Erasmus rectè mihi videtur distinxisse τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco, τὸ βλέπειν videtur simpliciter accipi pro eo quòd Latini dicunt Videre, quod longè minus est quàm ἰδεῖν, id est perspicere & cernere. Hoc enim est potius animi quàm oculorum: sicut plus est intelligere quàm audire. Sed tam commo- 25 do & apto vocabulo non potest notari hæc differentia in aurium sensu. Nam συνιέναι semper est mentis, quum vtrunque illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamen hanc differentiam perpetuam nõ esse. Siquidem etiam duobus versiculis sequentibus ἀκούειν dici videtur non de simplici auditione, sed de eo quod quum audieris, intelligas: contrà τὸ βλέπειν, versiculo 16, pro Cernere: versiculo autem 17, ἰδεῖν & βλέπειν de externa visione dicuntur, sine vllo discrimine. Hæc autem annotaui, partim nequis temere putet quicquam mutatum: partim quòd 30 ista verborum notione videtur hic locus nonnihil illustrari.

15 Pinguefactũ est, ἐπαχύνθη. Vulg. & Eras. Incrassatũ est: quod nõ memini legere apud idoneos authores. Testantur autem physiognomi cor magnum & obesum declarare ingenium hebes & stolidum. Oculis suis conniuerunt, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν. Occludendi vocabulum (quo vtuntur Vetus interpres & Erasmus) nimium latè patet: quum καμμύειν pro καταμύειν Græcis propriè de oculis dicatur, sicut apud Latinos Conniuere. 35 Conuertãtur, ἐπιστρέψωσι. Iam antè admonuimus שוב (id est cõuerti) idem valere quod μετανοεῖν. i. resipiscere.

Quoties

Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος.

Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρός, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·

Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων· καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

17 ‖Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iusti desiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

18 Vos igitur audite parabolã ~~eius qui seminat~~.

19 ‖Quoties quispiam audit sermonẽ de regno illo, & nõ intelligit, venit ille Malus, & rapit quod satũ est in corde ipsius: is est qui iuxta viam semen excepit.

20 Qui verò in petrosa semen excepit, is est qui sermonem audit, & eum statim cum gaudio accipit:

21 Non habet autem radicem in sese, sed temporarius est: ortáque oppressione vel persequutione propter sermonem, statim offenditur.

22 Qui verò in spinas semẽ excepit, is est qui sermonem audit: sed solicitudo seculi huius, & fallacia diuitiarũ suffocat sermonem, & fit infructuosus.

17 Amen quippe dico uobis quia multi Prophetæ & iusti cupierunt uidere quæ uidetis, & non uiderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. — Luc.10.d.24

18 Vos ergo audite parabolam seminantis.

19 Omnis qui audit uerbum regni & non intelligit, uenit Malus, & rapit quod seminatum est in corde eius. hic est qui secus uiam seminatus est. — Mar.4.b.15, luc.8.b.11

20 Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui uerbum audit, & cõtinuò cum gaudio accipit illud:

21 Non habet autem in se radicem, sed est temporalis: facta autem tribulatione & persequutione propter uerbum, continuò scandalizatur.

22 Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui uerbum Dei audit: & solicitudo seculi istius, & fallacia diuitiarũ suffocat uerbum, & sine fructu efficitur.

19 Quoties quispiam audit, παντὸς ἀκούοντος. Vulgata, Omnis qui audit. id est, πᾶς ὁ ἀκούων. Erasmus, Quũ quiuis audit. Ad verbum, Omni audiente. Sed constat huiusmodi casus absolutos in particulam Quum resolui solere. Hoc autem loco particula vniuersalis addita participio, exprimenda fuit. Itaque pro Quum dixi Quoties: & verbo præposui particularem Quispiam: quoniam τὸ καθόλου existimo referri ad tempus, orationem 5 autem ipsam, quod ad subiectum attinet, potius indefinitam esse quàm vniuersalem. Neque enim παντὸς ἀκούοντος declarat Omnibus audientibus, sed Quoties aliquis audit. Sermonẽ de regno illo, τὸν λόγον τῆς βασιλείας. Vulgata, Verba regni. Erasmus ad verbum, Sermonem regni: quod mihi visum est obscurum. Dicimus enim Latinè Sermonem de re aliqua fieri, non alicuius rei: & rursus, Sermo eius dicitur à quo, non de quo habetur. Itaque haud satis scio quò respexerit ille qui nuper Sermonem regium conuertit. Nam etsi hæc est consuetu- 10 do Hebræi sermonis vt genitiuos appellatiuorum pro adiectiuis vsurpẽt, hoc tamen perpetuum non est, quum sæpe appellatiua vim suam conseruent. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo ostenditur de certo regno hîc agi, nempe cælesti & æterno: quam tamen emphasin non putauimus vbique obseruandam. Ille Malus, ὁ πονηρός. Erasmus rectè articulum expressit: & haud scio an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquam mutare, nequis offenderetur. Rapit, ἁρπάζει. In quodam exemplari 15 legitur αἴρει, tollit. Quod satum est, τὸ ἐσπαρμένον. Satio ista ad auditionẽ duntaxat refertur, absque intelligentia, quanuis fiat cordis mentio. Nam siue semen excipiatur animo, siue minus, qui seminat, semper animo seminat. Semen excepit, σπαρείς. Ad verbũ, Satus. Nam homo satus hîc dicitur eadem ratione qua satũ agrum vocamus qui semen excepit: vt rectè obseruat Erasmus.

21 Temporarius, πρόσκαιρος. Vulg. Temporalis: quod etiam vocabulum pro eo quod nonnisi ad tem- 20 pus perseuerat, à Quintiliano vsurpatur lib.6.cap.10. Illud autem apud vtrunque Plinium frequenter occurrit. Deinde quum vulgò in scholis opponantur temporalia spiritualibus, studui amphiboliam vitare. Oppressione, θλίψεως. Vulg. Tribulatione, id est τρίψεως, potius quàm θλίψεως. Eras. Afflictione. Sed afflictus magis propriè dicitur ὁ καταβεβλημένος. Affligere enim significat prosternere, & ad terram dare ita vt elidas: quod Græci dicunt προσουδίζειν καὶ προσαράττειν. At θλίβειν significat πιέζειν, & tam arctè aliquid stringere vt opprimas. 25 Itaque afflictionis nomen exprimit quidẽ rem ipsam, sed non ita videtur Græco vocabulo respondere. Vel, ἤ. In quinto exemplari scriptum erat καί, &c.

22 Sed, καί. Vulgata & Erasmus, Et. Respondet autem particula καὶ Hebræorum literæ ו, quæ interdum etiam ponitur pro אבל, id est Sed: vt Genes.41.b.10. Et vsus etiam erat Euangelista in superiore membro particula δέ: & ita Vetus ipse interpres conuertit 1.Iohan.2.c.20. Sed de hac enallage sæpe iam dictum est à nobis. 30 Fallacia, ἀπάτη. Ἀπατᾶν significat extra viam ducere, & facere vt aliquis à via aberret, vt annotauit Erasmus: sed Latinum verbum non addidit: id autem est Seducere, eadem prorsus translationis ratione. Sed seductionem pro fallacia vix Latinè dicas. Sermonem, τὸν λόγον. Quoddam exemplar addit τοῦτον, hunc. Infructuosus, ἄκαρπος. Vulgata, Sine fructu, impropriè. potest enim aliquid sine fructu esse quod tamen non sit infructuosum. Exemplo nobis est salix, quam Homerus appellat ὠλεσίκαρπον, quasi frugiperdam di- 35 cas, quæ tamen propterea infructuosa non est. Erasmus, Infrugifer: quod vocabulum non memini legere apud idoneos authores: quanquam frugifer dicatur Lucano libro primo, Quantis frugifero quercus sublimis in agro.

23 Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιὼν, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

23 Qui verò in terram bonam excepit semen, is est qui sermonem audit & intelligit, qui videlicet fructum fert: editque alius quidem centena, alius sexagena, alius verò tricena.

23 *Qui verò in terram bonam seminatus est, hic est qui audit uerbum, & intelligit, & fructum affert: & facit aliud quidē centesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò tricesimum.*

24 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.

24 Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnū cælorum homini seminanti bonum semen in agro suo.

24 *Aliam parabolam proposuit illis, dicens, Simile factum est regnum cælorū homini qui seminauit bonum semen in agro suo.*

25 Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἔσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου καὶ ἀπῆλθεν.

25 Quum autem dormirent homines venit eius inimicus, & seminauit zizania inter triticum: abiitque.

25 *Quum autem dormirent homines, uenit inimicus eius, & superseminauit zizania in medio tritici: & abiit.*

26 Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.

26 Quū verò germinasset herba, & fructum edidisset, tunc apparuerunt etiam zizania.

26 *Quū autē creuisset herba, & fructum fecisset, tūc apparuerūt & zizania.*

27 Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;

27 Accedentes autem serui patrisfamiliâs, dixerunt ei, Domine, nonne bonum semē seminasti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

27 *Accedentes autem serui patrisfamiliâs, dixerūt ei, Domine nonne bonum semen seminasti in agro tuo? unde ergo habet zizania?*

28 Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quispiam hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

28 *Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei. Vis igitur imus, & colligimus ea?*

29 Ὁ δὲ ἔφη, Οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.

29 At ille dixit, Non: ne colligēdo zizania, eradicetis simul cū eis triticum.

29 *Et ait, Non: ne fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis & triticum.*

30 Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

30 Sinite simul crescere vtraque vsque ad messem: & tempore messis dicā messoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

30 *Sinite utraque crescere usque ad messem: & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primum zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendū: triticum autem congregate in horreum meum.*

Mar. 4.d.30 Luc. 13.d.18

31 Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ·

31 ‖Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnū cælorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seminauit in agro suo:

31 *Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo.*

32 Ὃ μικρότερον μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστὶ, καὶ γίνεται δένδρον, ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

32 Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autem excreuerit, maximum est olerū: & fit arbor: adeo vt veniant volucres cæli & nidulentur in ramis ipsius.

32 *Quod minimum quidem est omnibus seminibus: quum autem creuerit, maius est omnibus oleribus: & fit arbor: ita ut uolucres cæli ueniāt & habitent in ramis eius.*

23 Qui videlicet, ὅς δή. Miror placuisse Erasmo vt relatiuū referretur ad λόγον, quum appareat Christum non de vno aliquo homine, sed de vno hominum genere loqui, cuius postea varias species enumerat. Nam (vt ait Paulus 1. Corinth. 12.a.4) varia sunt dona. Fructum fert, καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci vno verbo, pro quo barbari dicunt Fructificare. Tricena, τριάκοντα. In duobus exemplaribus repetitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω: id est, qui habet aures ad audiendum, audiat. 5

24 Seminanti, σπείροντι. Vulgata, Qui seminauit, id est σπείραντι. quod etiam scriptum inuenimus in duobus exemplaribus, & videtur melius cohærere cum iis quæ proximè consequuntur.

25 Inter, ἀνὰ μέσον. Vulgata, In medio. Ad verbum, Per medium. Sic Gallicè dicimus *parmi*. Hebræi בתוך.

27 Seminasti, ἔσπειρας. Eras. Seminaueras. id est ἐσπάρκεις. Sed frequentissimè aoristi pro plusquamperfectis accipiuntur, vt infrà 6.a.5. 10

30 Ad exurendum, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Erasmus, Ad comburendum. Vide suprà 3.c.12.

32 Olerum, τῶν λαχάνων. Erasmus, Inter olera. In tribus vetustis exemplaribus additur πάντων omnium, sicut etiam legit Vetus interpres. Veniant, ἐλθεῖν. In Complutensi editione legitur κατελθεῖν. i. descendant.

Et nidulentur, καὶ κατασκηνοῦν. Sic Erasmus rectè conuertit. Nidos enim suprà vocauit κατασκηνώσεις, 8.c.20. quasi tabernacula vel vmbracula dicas: qua etiam ratione à Græcis disertioribus σκηναί dicuntur, quòd sint ex bacillis & festucis compacti. Vulg. Et habitent.

Luc. 13.c.20.

33 Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

33 ‖Aliam parabolam loquutus est eis, *dicens*, Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier condidit in farinæ satis tribus, vsquequo fermentaretur tota.

33 *Aliam parabolam loquutus est eis, Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatum est totum.*

34 Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

34 Hæc omnia loquutus est Iesus per parabolas ad turbam: ‖& absque parabola nihil loquutus est eis.

34 *Hæc omnia loquutus est Iesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis.*

Mar. 4.d.34

35 Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicentem, ‖Aperiā per parabolas os meum: eructabo occultata à iactis fundamētis mūdi.

35 *Vt impleretur quod dictum erat per Prophetā, dicentem, Aperiam in parabolis os meum: eructabo abscondita à constitutione mundi.*

Psal. 78.a.2

36 Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

36 Tunc dimissa turba venit domum Iesus, & adierunt eum discipuli eius, dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri illius.

36 *Tunc dimissis turbis uenit in domum, & accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri.*

37 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου·

37 Ipse verò respondens dixit eis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis:

37 *Qui respondens ait illis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis:*

38 Ὁ δὲ ἀγρός, ἐστιν ὁ κόσμος. τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια, εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.

38 Ager autem, est mundus. bonum verò semen, sunt filii regni: zizania verò, sunt filii illius Mali.

38 *Ager autem, est mundus. bonum uerò semen, hi sunt filii regni: zizania autem filii sunt Nequam.*

39 Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτά, ἐστιν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμὸς, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν. οἱ δὲ θερισταὶ, ἄγγελοί εἰσιν.

39 Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: ‖messis verò, consummatio seculi est. messores autem, Angeli sunt.

39 *Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: messis uerò, consummatio seculi est: messores autem Angeli sunt.*

Apoc. 14.c.15 Ioel 3.c.13

40 Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.

40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in consummatione seculi huius.

40 *Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in cōsummatione seculi.*

41 Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασι-

41 Mittet Filius hominis Angelos suos, qui colligent ex ipsius

41 *Mittet Filius hominis Angelos suos, & colligent de regno eius*

33 Loquutus est eis, ἐλάλησεν αὐτοῖς. Quoddam exemplar addit λέγων, dicens, cuius authoritatem sumus 5 sequuti. Condidit, ἐνέκρυψε. Vetusta omnia exēplaria scriptū habebant ἔκρυψε, eodem sensu. Vulg. Abscondit. Erasmus, Abscondidit. Ego verò quum τὸ κρύπτειν interpretari soleam Occultare, hic malui condendi vocabulo vti. Id enim occultare vel abscondere dicimur quod eo consilio seponimus vt vbi sit, ab aliis non intelligatur. Satis tribus, σάτα τρία. id est, epha vnū, siue modios quatuor & semis. Nam סאה apud Iudæos mensura fuit rerum aridarum, sesquimodium capiens, quam ter continebat epha. Sed existimo nonnullos intempestiuè in 10 hac mensura philosophari. Tota, ὅλον. Vulgata & Erasmus, Totum. At ego repetendum puto ἄλευρον.

35 Aperiam per parabolas, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebræū dicendi genus, pro Loquar parabolas. A iactis fundamentis, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata & Erasmus, A cōstitutione. καταβάλλειν significat in inferiorem locum iacere: sicut fieri solet in ædificiorum fundamentis. Vnde καταβολή, fundamentum. Verùm quia hoc loco non res ipsa, sed tempus rei gestæ significatur, malui vti verborum ambitu: quem etiam probat Erasmus in anno- 15 tationibus.

36 Edissere, φράσον. Id est, declara & explica: quo posteriore vocabulo vtitur hîc Erasmus, quum infrà 15. b.15. cū Vetere interprete maluerit simplex Disserendi verbum vsurpare. Est igitur φράζειν hoc loco diuersum à λέγειν, vel λαλεῖν: vnde φράσις Græcis dicitur qui Latinis stylus. Permutantur hæc tamen interdum, vt φράζειν & λαλεῖν, idem valeant. Itaque Cicero Theophrasti nomen in Oratore interpretans, cum dicit à diuinitate lo- 20 quendi nomen inuenisse. Agri illius, τοῦ ἀγροῦ. id est, quæ in illo agro sata fuisse dixisti. Est enim articuli vis hoc loco ἀναφορική. suprà verò 8.c.28, & 30, aliter accipitur ἀγροῦ, non addito articulo, nempe adiectiui loco.

38 Regni, τῆς βασιλείας. Vide suprà 8.b.12. Filios autem regni non vocat vt suprà 8.b.12, omnes in genere regni Dei incolas, sed eos demū qui sic sunt in Ecclesia vt sint etiam ex Ecclesia. Illius Mali, τοῦ πονηροῦ. Vulgata, Nequam. Erasmus rectè expressit articulum, non modò quia de diabolo agitur, (qui κατ' ἐξοχὴν di- 25 citur ὁ πονηρός) sed etiam vt distinguatur casus.

λείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·

Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Sapien.3.b.7. dan.12.b.3.

Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.

Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·

Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.

Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·

Ἥν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ

regno omnia offendicula, & eos qui faciunt iniquitatem:

41 Proiiciéntque eos in fornacem ignis: illic erit fletus, stridórque dentium.

43 ‖ Tunc iusti fulgebunt vt sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 Rursus simile est regnum cælorum thesauro occultato in agro: quem inuentum homo occultauit, & præ gaudio quod accipit ex eo, subducit sese, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.

45 Rursus simile est regnum cælorum cuipiam negotiatori, quærẽti pulchras margaritas:

46 Qui inuenta quapiam magni pretii margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.

47 Rursum simile est regnum cælorum sagenæ iactæ in mare, & quæ ex omni *rerum* genere coegit:

48 Quam impletam *piscatores* subduxerunt in littus: & sedentes collegerunt quæ bona sunt, in vasa, putria verò

omnia scandala, & eos qui faciũt iniquitatẽ:

42 *Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.*

43 *Tunc iusti fulgebunt sicut sol, in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.*

44 *Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro: quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius uadit & uendit uniuersa quæ habet, & emit agrũ illum.*

45 *Iterum simile est regnum cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas:*

46 *Inuenta autẽ una pretiosa margarita, abiit & uendidit omnia quæ habuit, & emit eam.*

47 *Iterum simile est regnum cælorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti:*

48 *Quam, quum impleta esset, educentes, & secus littus sedentes, elegerunt bonos in uasa, malos autem*

41 Qui faciunt iniquitatem, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere vide suprà 7.d.23. Cæterùm qui hac parabola abutuntur vt hæreticorum impunitati patrocinentur, multis modis errãt. Nec enim hîc agitur de peculiari sed de vniuersali repurgatione, eáque non Ecclesiæ solùm sed totius mundi: vt ex Angelorum quæstione, & patrisfamiliâs responso, & ipsa parabolæ explicatione liquet. Deinde, neque de ciuilis magistratus officio, nec de ministerio Verbi disserit Christus hoc in loco, sed de extremo Dei ipsius iudicio, quod 5 per Angelos suos exequetur. Tertiò, quum Christus ipse zizania interpretetur omnia offendicula, siue omnes eos qui sunt iniquitati dediti, nemo non videt solos hæreticos nõ posse intelligi in hac similitudine, ac proinde tolli omnia ciuilia iudicia ab iis qui hanc parabolã sic exponunt acsi nollet Christus in hæreticos animaduerti.

42 In fornacem ignis, εἰς κάμινον πυρός. i. in fornacem ardentem, ex Hebræorum idiomate, vt Psal.21.c.10.

43 Patris sui, τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In quodam exemplari, pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, scriptum erat τῶν οὐρανῶν, cælorum. 10

44 Præ, ἀπό. In hoc dicendi genere libentius Græci vtuntur præpositione ὑπό: quanquam ita etiam interdũ loquitur Thucydides ille ἀττικώτατος. Gaudio quod accipit ex eo, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ. id est, de eo thesauro reperto. nisi malimus ad ipsum inuentorem referre, & vti reciproco. Vulgata ad verbum, Gaudio illius. quod quia perobscurum est, circuitione vsi sumus. Erasmus, Quod habet super eo. Subducit *sese*, ὑπάγει. id est, clã discedit. Nam ὑπάγειν id videtur declarare hoc loco, & amplius aliquid significare quàm ἀπέρχεσθαι, id est abi- 15 re: quo modo sæpe sumus interpretati.

46 Qui inuenta, ὃς εὑρών. Vulg. Inuenta autem. id est, εὑρὼν δέ. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Magni pretii, πολύτιμον. Hoc Græci vno verbo exprimũt. Vulg. & Eras. Pretiosa. id est τίμιον. Odius, Exerces pretiosa odia & constantia magno. Habebat, εἶχε. Erasmus, Possidebat. id est ἐκτῆτο.

47 Sagenæ, σαγήνῃ. Hoc vocabulo vtitur Manilius lib.5. Est autẽ sagena, retis genus, à quo vernaculũ vo- 20 cabulũ *seinne* deductũ videri possit. Eras. verriculo: quo nomine Valla (neque id rectè admodum, meo iudicio) interpretatur ἀμφίβληστρον. vt suprà 4.c.19 monuimus, ex Ruffi medici descriptione lib.1. quo loco de partibus oculorum agit. Nam tunica oculi quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδὴς, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου, appellatur, omnino refert illud retis genus quod nostri dicunt *un espreuier*: Latini verò (ni fallor) fundam. Virg.lib.1. Georg. Atque alius funda latum iam verberat amnem, Alta petens, pelagóque alius trahit humida lina. Quo loco Ser- 25 uius fundam interpretatur βόλον: Romani quoque iaculum. Atque adeo nostri piscatores, quod superius diximus appellari *l'espreuier*, (id est ἀμφίβληστρον) vocitant *un iet*, vtraque lingua vim & etymon Græci vocabuli retinente. Fundam verò dictam volunt eo loco Grammatici quòd desuper in amnem fundatur, & mox cum præda in sublime referatur: quo modo etiã Gallico sermone dicimus, *l'espreuier fond d'en haut*: nimirum de aue loquentes, quum toto impetu è sublimi deorsum fertur, & corruere in prædam videtur: vnde appellationem quoque 30 lingua nostra vernacula habuit genus illud retis quod ἀμφίβληστρον Græci dicunt. Cæterùm in superioribus Virgilii versiculis, Humida lina, omnes interpretantur Verriculũ i. (vt nonnulli volunt) σαγήνην. Quæ quidẽ etsi πάρεργως, tamẽ libẽter hoc loco annotauimus, quod plerosque, huiusmodi vocabulorũ proprietates magnopere obseruãdas, parũ intellexisse videam. Et quæ ex omni *rerum* genere coegit, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. i. quæ collegit res varias. Neque enim hoc de piscibus tantùm intelligo, etsi aliter sentire videtur Erasmus: quũ vocabu- 35 lũ σαπρὰ viuis piscibus parũ cõueniat: neque, si ita esset, videatur Euangelista vsurpaturus fuisse neutrũ genus.

48 Putria verò, τὰ δὲ σαπρά. i. qualia multa è maris fundo vnà cum piscibus eruuntur, vt sunt, muscus, alga, & cætera eiusmodi. Vulg. Malos autem, referens ad pisces. Eras. Quæ verò mala.

ἔξω ἔβαλον.

Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων·

Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦτα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.

Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν· ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;

Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριάμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας;

Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;

Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

foras abiecerunt.

49 Ita erit in consummatione seculi: exibunt Angeli, & separabunt malos è medio iustorum:

50 Proiiciéntque eos in caminũ ignis: illic erit fletus & stridor dentium.

51 Dicit eis Iesus, Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

52 Ipse verò dixit eis, Propterea omnis Scriba edoctus in regno cælorum, similis est cuipiã patrifamiliâs, qui profert è thesauro suo noua & vetera.

53 Et factum est quum finisset Iesus parabolas istas, soluit illinc.

54 ‖ Et quum venisset in patriã suam, docuit eos in synagoga eorum: *adeo* vt percellerentur, ac dicerent, Vnde huic sapientia ista & virtutes?

55 Nõne iste est ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, ‖ & fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas?

56 Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde igitur isti hæc omnia?

57 Et offendebantur in eo. Iesus autem dixit eis, ‖ Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua & domo sua.

58 Neque edidit illic virtutes multas, propter incredulitatem eorum.

foras miserunt.

49 *Sic erit in cõsummatione seculi: exibũt Angeli, & separabunt malos de medio iustorum:*

50 *Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.*

51 *Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.*

52 *Ait illis, Ideo omnis Scriba doctus in regno cælorum, similis est homini patrifamiliâs, qui profert de thesauro suo noua & uetera.*

53 *Et factũ est quum consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde.*

54 *Et ueniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum: ita ut mirarentur, & dicerent, Vnde huic sapientia hæc, & uirtutes?*

Mar.6.a.1 luc.4.c.16

55 *Nónne hic est fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacob⁹ & Ioseph & Simon & Iudas?*

Ioh.6.c.42.

56 *Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? unde ergo huic omnia ista?*

57 *Et scandalizabantur in eo. Iesus autẽ dixit eis, Non est Propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua.*

Mar.6.a.4 luc.4.d.24 ioh.4.f.44

58 *Et non fecit ibi uirtutes multas, propter incredulitatem eorum.*

Κεφάλαιον ιδʹ

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ·

CAP. XIIII.

1 In illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famã *de* Iesu:

CAP. XIIII.

1 *In illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu:*

Mar.6.b.14 luc.9.a.7

49 Exibunt, ἐξελεύσονται, videlicet missi à Domino. Eras. venient, id est ἐλεύσονται, neque id malè. Nam Hebræorum more sæpe intelligitur consequens ex antecedente, vt suprà 4.v.5. Et ita accipitur πορευθεὶς pro ἐλθών, Luc.14.v.10, & 1.Pet.3.v.19, & infrà 18.v.15. Separabunt, ἀφοριοῦσι. Eras. Segregabunt. quo verbo etiam Vetus interpres vtitur. Ego verò illud potius sum amplexus, quia Græcum vocabulum eam demũ segregationem de- 5 clarat quæ certo scopo destinata est: vt hoc loco dicantur impii ἀφορίζεσθαι, morti videlicet secũdæ. Hoc autem videtur Latino vocabulo Separari vtcunque exprimi: cuius ea vis esse videtur vt significet sepositum aliquid ad certum finem comparare. 51 Dicit eis Iesus, λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Vulgata hoc non legit.

52 Edoctus, μαθητευθείς. Participium, non nomen, à verbo μαθητεύειν, id est διδάσκειν: quo vtitur infrà 28.d. 19. quod tamen etiam neutra significatione accipitur pro discipulum esse, vt infrà 27.g.57. Quid sit autem Scri- 10 ba diximus suprà, 2.v.4. Sed videtur hîc in genere pro doctore accipi. In regno, εἰς βασιλείαν. Eras. Ad regnũ. Ego malo εἰς pro ἐν positum esse, quæ permutatio etiam apud idoneos authores locum habet. Sic enim Sophocles in Aiace, ἐμοὶ μὲν ἀρκεῖ ταῦτα εἰς δόμους μένειν. pro ἐν δόμοις. Regnum autem cælorum vocat, vel Ecclesiam in quã regnat Deus, vel doctrinam ipsam quæ in Ecclesia regnat, per metonymiam.

53 Parabolas, παραβολάς. Erasmus, Sermones, id est λόγους. Soluit, μετῆρεν. Vulgata, Trãsiit. Ad verbum, 15 Transtulit, subaudito reciproco. sed pro simplici αἴρειν accipitur: dicitúrque propriè non de itinere terrestri, sed de nauigatione. Apparet autem ex Lucæ 8.c.22, Iesum post hunc habitum sermonẽ cõscendisse nauim, neque statim in patriam venisse. Itaque perinde cõuertimus acsi scriptum esset ἔλυσεν.

54 *Adeo* vt percellerentur, ὥστε ἐκπλήττεσθαι. Vide suprà 7.d.28. Sapientia, ἡ σοφία. Quoddam exemplar legit πᾶσα ἡ σοφία, omnis sapientia. 57 In eo, ἐν αὐτῷ. Vide suprà 11.a.6. Inhonoratus, ἄτιμος. Nonnulli, 20 Inglorius, id est ἄδοξος. Vulgata, Sine honore. Erasmus, Expers honoris. 58 Edidit, ἐποίησεν. id est ἀπέδειξεν. Vide suprà 7.c.22. Incredulitatem, ἀπιστίαν. Quidam interpretari malunt Diffidẽtiam. quod non probo. Fiducia enim à fide & diffidentia ab incredulitate sic differunt, vt effecta distinguuntur à causis.

Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ, διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου, ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέσῳ καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρώδῃ.

Ὅθεν μεθ᾽ ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.

Ἡ δὲ, προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, Δός μοι, φησὶν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, ἐκέλευσε δοθῆναι.

Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ· καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόντες ἀ-

Mar.6.c.17 luc.3.d.19

Infra 21.c.26

2 Et dixit pueris suis, Iste est Iohannes ille Baptista: ipse surrexit à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.

3 ‖Nam Herodes prehenderat Iohānem, & vinxerat eum, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorē Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et quum vellet eum occidere, timebat turbā, ‖quòd eū haberent vt Prophetam.

6 Quum autem agerētur natalitia Herodis, saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.

7 Vnde cum iureiurando spopondit *se* daturum ei quicquid petiisset.

8 Illa verò, producta à matre sua, Da mihi (inquit) hîc in patina caput Iohannis Baptistæ.

9 Et contristatus est rex: sed propter iusiurādum, & eos qui simul accumbebāt, iussit dari.

10 Et misso *carnifice* decollauit Iohannem in carcere.

11 Et allatum est caput eius in patina, datúmque est puellæ: & *ipsa* obtulit matri suæ.

12 Tunc accesserūt discipuli eius, & sustulerunt corpus, idque sepelierunt: & venientes renun-

2 *Et ait pueris suis, Hic est Iohānes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.*

3 *Herodes enim tenuit Iohānnem, & alligauit eū, & posuit in carcerē, propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui.*

4 *Dicebat enim illi Iohannes, Non licet tibi habere eam.*

5 *Et volēs illum occidere, timuit populū: quia sicut Prophetam eum habebāt.*

6 *Die autem natalis Herodis saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.*

7 *Vnde cū iuramento pollicitus est ei dare quodcūque postulasset ab eo.*

8 *At illa præmonita à matre sua, Da mihi, inquit, hîc in disco caput Iohannis Baptistæ.*

9 *Et contristatus est rex: propter iuramentū autē, & eos qui pariter recumbebant, iussit dari.*

10 *Misitque & decollauit Iohannem in carcere.*

11 *Et allatū est caput eius in disco, & datū est puellæ: & illa attulit matri suæ.*

12 *Et accedentes discipuli eius, tulerūt corpus, & sepelierūt illud: & uenientes*

IN CAPVT XIIII.

2 Pueris, παισίν. id est seruis, vel famulis, vt Eras. conuertit. Nam de huius Herodis Antipæ filiis nihil traditur. Iste, οὗτος. In secundo codice scriptum erat, μήτι οὗτος. id est, nunquid iste. Baptista, ὁ Βαπτιστής. Veteres duo codices additū habebant, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id est, quē egó decollaui. Agunt, ἐνεργοῦσιν. Vide Marci 6.b.14.

3 Philippi, Φιλίππου. Deerat hoc nomē in vno vetere exēplari: neque etiā adscribitur in plurimis vetustis codicibus, Luc.3.d.19. sed scriptū reperimus summo omniū exēplarium cōsensu Mar.6.c.17. Iosephus verò nō Philippi vxorē fuisse tradit, sed Herodis secundi, qui Pater fuit ὁμοπάτριος huius Herodis cognomento Antipæ.

5 Timebat, ἐφοβεῖτο. In duobus vetustis codicib⁹ scriptū erat ἐφοβεῖτο. quod sum sequutus. Turbā, ὄχλον. Eā turbam intelligit quæ Iohannem assectabatur. Erasmus, Multitudinem. id est τὸ πλῆθος. Vulgata, Populum. id est τὸν δῆμον, vel λαόν.

6 Quum autem agerentur natalitia, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè conuertit. Vulg. Die autem natalis. Eras. Quum autem celebraretur natalis. In medio, ἐν τῷ μέσῳ. id est, palàm & spectantibus omnibus: sicut etiam Latini Ponere in medio & Proferre in medium dicunt.

7 Spopondit, ὡμολόγησε. Propriè vsurpatur in mutua stipulatione hoc verbum, significátque factam stipulationem responso suo ratam habere: vt quum vnus quærit, Spondes? alter respondet, Spōdeo, posterior iste dicitur ὁμολογεῖν, id est assentiri, & confessione sua sese ad id præstādum obligare. Vnde factū vt pro ἐπαγγέλλεσθαι generaliter accipiatur, sicut etiā apud Latinos spondere vsurpari cœpit. Sed quorsum hoc? nēpe vt intelligatur qua ratione ὁμολογεῖν toties verterimus confiteri, hîc verò spondere. Petiisset, αἰτήσηται. Vulg. addit, ab eo.

8 Producta, προβιβασθεῖσα. id est, inducta prius & persuasa. Plinius lib.9.cap.5, Nulla spōsione ad hoc productus. Id autem verbum omnino Græco responder: neque me deterret ipsius homonymia, quum Græci vocabuli προβιβάζεσθαι non minus sit varia significatio. Vulgata, Præmonita. Erasmus, Prius instructa.

9 Contristatus est, ἐλυπήθη. Eras. Indoluit. Sed Contristandi verbum, quo vsus sum cum Vetere interprete, licet asperum sit, apud idoneos tamen authores inuenitur. Sed, δέ. Vulgata, Autem. Sed particula δὲ est hoc loco discretiua. Erasmus, Attamen. id est μέντοι.

10 Et misso *carnifice*, καὶ πέμψας. Vide suprà 2.c.16. Addidit Marcus accusatiuum quem suppleuimus. Erasmus, Missis carnificibus.

12 Corpus, σῶμα. Quoddam exemplar legit πτῶμα, id est cadauer, sicut etiā loquitur Marcus 6.d.29. Præterea in quibusdam codicibus additur relatiuum αὐτοῦ.

πήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.

Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ᾽ ἰδίαν· καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.

Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄχλον· καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ᾽ αὐτοῖς, καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.

Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.

Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.

Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.

Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.

Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις.

Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

tiauerunt Iesu.

13 ‖Quum autē hoc audisset Iesus, secessit illinc in nauigio in desertū locū priuatim: & quū hoc audisset turba, pedib⁹ sequuta est eum ab vrbibus.

14 Et egressus Iesus vidit multam turbam: & misericordia commotus est erga eos, sanauítque eorum ægrotos.

15 ‖Quum autem serum diei esset, adierunt eum discipuli eius, dicētes, Desertus est locus, & tēpus iam præterit: dimitte turbam vt abeat in vicos, & emant sibi escas.

16 Iesus autem dixit eis, Non habent necesse abire: date eis vos quo vescantur.

17 Ipsi verò dicunt ei, Non habemus hîc nisi quinque panes & duos pisces.

18 Ipse autē dixit, Adferte mihi eos huc.

19 Et iussa turba per herbas discumbere, & acceptis quinque illis panibus ac duobus piscibus, suspiciēs in cælum benedixit: & quum fregisset, dedit discipulis panes, discipuli verò turbæ.

20 Et comederunt omnes, & saturati sūt. sustulerúntque quod superfuerat fragmētorū, duodecim cophinos plenos.

21 Qui autem ederāt, fuere viri quasi quinquies mille, absque mulieribus ac puerulis.

tes nuntiauerunt Iesu.

13 *Quod quum audisset Iesus, secessit inde in nauicula in locum desertum seorsum: & quum audissent turbæ, sequutæ sunt eū pedestres de ciuitatib⁹.*

14 *Et exiens uidit turbam multam: & misertus est eis, & curauit languidos eorum.*

15 *Vespere autē facto accesserūt ad eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & hora iā præteriit: dimitte turbas, ut euntes in castella emant sibi escas.*

16 *Iesus autem dixit eis, Non habent necesse ire: date illis uos manducare.*

17 *Responderunt ei, Non habemus hîc nisi quinq; panes & duos pisces.*

18 *Qui ait eis, Adferte mihi illos huc.*

19 *Et quum iussisset turbā discumbere super fœnū, acceptis quinque panib⁹ & duobus piscibus, aspiciēs in cælum, benedixit: & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis.*

20 *Et mãducauerūt omnes & saturati sunt. Et tulerūt reliquias, duodecim cophinos fragmentorum plenos.*

21 *Manducantium autem fuit numerus quinque millia uirorum, exceptis mulieribus ac paruulis.*

Mar.6.d.32 luc.9.b.10

Mar.6.c.35 luc.9.b.12 iohan.6.a.5

13 Priuatim, κατ᾽ ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, Seorsum. id est χωρίς.

14 Eorū ægrotos, τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν. Vulg. Languidos eorū. id est ἀσθενεῖς. Eras. Ex illis qui malè valebant.

16 Non habent necesse, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi conuertimus χρείαν ἔχειν, opus esse, & indigere. Sed necesse fuit interdum variæ constructionis habere rationem.

17 Ipsi verò dicunt ei, οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ. Vulgata, Responderunt ei, ἀπεκρίθησαν αὐτῷ.

19 Herbas, χόρτους. vel gramina. Vulgata, Fœnum, quod (vt ego quidem existimo) nōnisi de herbis resectis dicitur. In quā etiam significatione accipi videtur 1.Cor.3.c.12. Et acceptis, καὶ λαβών. Particula καὶ non erat in vetustis codicib⁹, neque reperitur in Vulgata versione. Suspiciēs, ἀναβλέψας. Aoristus pro præsenti ἀναβλέπων. Significatur enim precantis gestus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν alibi interpretati sumus visum recipere. Sed hoc loco ἀνὰ idem valet quod ἄνω sursum. Vulgata, Aspiciens, id est βλέπων. Erasmus, Sublatis oculis. id est, ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς, vt infrà loquitur Matthæus 17.b.8. Benedixit, εὐλόγησεν. id est εὐχαρίστησε, bene precat⁹ est, & gratias egit Deo Patri. sicut etiam loquitur noster Euangelista infrà 15.v.36. quod annotaui, nequis rudior benedictionis appellatione intelligat crucis signum in aerem sparsum, aut consecrationem magicam.

20 Quod superfuerat, τὸ περισσεῦον. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus *Le pardessus*. Vulgata, Reliquias. id est λείψανα. Fragmentorum, τῶν κλασμάτων. Vetus interpres post περισσεῦον distinguit, & hæc connectit cum πλήρεις, molliore certè iunctura. Vertit enim, Duodecim cophinos fragmentorum plenos. Erasmus post τῶν κλασμάτων distinguit, sicut & plerique codices, & interpretatur De fragmētis, id est, ἀπὸ κλασμάτων: quū nusquam legatur addita præpositio. Quinetiam sequenti cap.15.d.37, quod hoc loco vsurpauit, ipse repudiat.

Cophinos, κοφίνους. In hac historia etiam apud cæteros Euangelistas fit mentio κοφίνων, quod non obseruauit Erasmus, qui tradit Lucam non cophinos, sed σπυρίδας (id est sportulas) vocare: quum σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco duntaxat, idque in altero miraculo quod proximo capite commemoratur, & Marci 8.b.19. Est autem cophinus, mensuræ genus vtrasque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Iulio Polluce teste. Et quod ad liquidas attinet, idem tradit, tres choas, id est (vt Latini loquuntur) congios tres cepisse. Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere.

21 Quasi, ὡσεί. id est fere. Sic enim vsurpatur etiam à Cicerone & Terētio. Vetus interpres non legit, aut certè prætermisit. Erasmus, Ferme. id est σχεδόν. Vide Mar.5.b.13. Ac puerulis, καὶ παιδίων. Erasmus in annotationibus legit παίδων, & pueros interpretatur.

Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.

Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ᾽ ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

Mar.6.f.46 iohan.6.b.16

Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι· καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκραξε, λέγων, Κύριε σῶσόν με.

Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

Mar.6.g.54

Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν

22 Et statim coegit Iesus discipulos suos inscendere in nauigium, & præire sibi in ripam vlteriorem, dum dimitteret turbam.

23 Dimissa igitur turba ascendit in montem priuatim, ad orandum. ‖Quum autem serum diei esset, solus erat illic.

24 Nauigium verò iam in medio maris erat, vexatum à fluctibus: nam ventus erat contrarius.

25 Quarta autem noctis vigilia abiit ad eos Iesus, ambulās super mare.

26 Et eo viso super mare ambulante, discipuli turbati sunt, dicentes, Spectrum est: & præ metu clamarunt.

27 Sed statim loquutus est eis Iesus, dicens, Confidite: ego sum, ne timete.

28 Respondens autem ei Petrus dixit, Domine, si tu es, iube me ad te venire super aquas.

29 Ipse verò dixit, Veni. Et quū descendisset è nauigio Petrus, ambulauit super aquas vt veniret ad Iesum.

30 Videns autem ventum validum, timuit: & quum cœpisset demergi, clamauit, dicens, Domine serua me.

31 Statim verò Iesus, extenta manu, apprehendit eum, dicitque ei, O exigua fide prædite, quid dubitasti?

32 Et quum essent ingressi nauigium, quieuit ventus.

33 Qui autem erāt in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei filius es.

34 ‖Et quū traiecissent, venerūt

22 Et statim compulit Iesus discipulos ascendere in nauiculam, & præcedere eū trans fretum, donec dimitteret turbas.

23 Et dimissa turba ascendit in mōtem solus, orare. Vespere autem facto solus erat ibi.

24 Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius uentus.

25 Quarta autem uigilia noctis uenit ad eos, ambulans super mare.

26 Et uidentes eum super mare ambulātem, turbati sunt, dicentes, Quia phantasma est: & præ timore clamauerunt.

27 Statimque Iesus loquutus est eis, dicens, Habete fiduciam: ego sum, nolite timere.

28 Respondens autem Petrus dixit, Domine, si tu es, iube me ad te uenire super aquam.

29 At ipse ait, Veni. Et descendens Petrus de nauicula, ambulabat super aquam ut ueniret ad Iesum.

30 Videns uerò uentū ualidum, timuit: & quum cœpisset mergi, clamauit dicens, Domine, saluum me fac.

31 Et cōtinuò Iesus extendēs manum, apprehēdit eum, & ait illi, Modicæ fidei, quare dubitasti?

32 Et quum ascendisset in nauiculā, cessauit uētus.

33 Qui autem in nauicula erāt, uenerunt, & adorauerūt eū, dicentes, Verè filius Dei es.

34 Et quū trāsfretassēt, ue-

22 Coegit, ἠνάγκασε. Vulg. & Eras. Compulit. Nam probabile est Euangelistam hoc vocabulū vsurpasse vt ostēderet discipulos inuitos à Domini latere discessisse. Præire sibi, προάγειν αὐτόν. Vulg. & Eras. præcedendi verbo vtuntur. Vide suprà 2.b.9. In quibusdam codicibus deest αὐτόν. Rursus in aliis legitur προάγειν, sed mendosé. Dum, ἕως οὗ. Vulg. & Eras. Donec: non minus impropriè quàm si ego (ita vt soleo) hîc quoque conuertissem Vsquequo. Neque enim hîc declaratur finis temporis alicuius, sed medium potius interuallum, quēadmodum apud Hebræos עד pro עוד vsurpatur. Sicut suprà 5. d.25, positum est ἕως ὅτου, & ab vtroque interprete rectè conuersum. Item Ioh.12.c.35: vbi iterum perperam verterunt Donec.

25 Vigilia, φυλακῇ. Propriè custodia. Nemo autem (opinor) ignorat veteres in quatuor vigilias diuisisse noctes, quibus videlicet excubiæ agebantur, quas eadem ratione Græci φυλακὰς vocant.

30 Videns, βλέπων. id est, Animaduertens: translatione à corpore ad animum.

31 Quid, εἰς τί. vel, quorsum. Ad verbum, Ad quid: quod vernaculo sermone dicimus A quoy faire. Vulgata, Quare, id est διὰ τί. Erasmus, Cur. Cic. Attico, Ad quid laboramus res Romanas? Quem locum suspicor corruptum. Dubitasti, ἐδίστασας; Sicut Latinè dubius dicitur qui ex duabus viis non satis nouit vtram sequatur, sic à Græcis dicuntur διστάζειν quorum animus nunc huc, nunc illuc rapitur. Itaque mihi non displicuit hoc loco Vetus interpres: quum alioqui Dubitandi vocabulum etiam respondeat τῷ ἀμφιβάλλειν.

γῆν Γεννησαρέτ.

Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.

Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ ὅσοι ἥψαντο, διεσώθησαν.

Κεφάλαιον ιε.

Τότε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι λέγοντες,

Διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Διατί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;

Ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· καὶ, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ·

in terram Gennesaret.

35 Et quum agnouissent eum viri loci illius, miserunt in totam circumiacentē regionem illam: & obtulerunt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum vt solùm tangerent fimbriam pallii ipsius. & quotquot tetigerūt, seruati sūnt.

CAP. XV.

1 T‖Vnc accedunt ad Iesum Hierosolymitani quidam Scribæ & Pharisæi, dicentes,

2 Quare discipuli tui transgrediuntur traditionē Seniorum? non enim lauant manus suas, quum edunt panem.

3 At ille respondens dixit eis, Quare & vos transgredimini mandatum Dei per traditionē vestram?

4 Nam Deus mandauit, dicens, ‖Honora patrem tuum & matrē. &, ‖Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur.

5 Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, Donum quodcunque à me *erit*, tibi proderit, etiāsi nequaquam honorauerit patrē suum aut matrem suam, *insons erit*.

nerūt in terrā Genesar.

35 Et quum cognouissent eum uiri loci illius, misserunt in uniuersam regionem illam, & obtulerunt ei omnes malè habentes.

36 Et rogabant eū ut uel fimbriam uestimenti eius tangerent. & quicūque tetigerūt salui facti sunt.

CAP. XV

1 Tunc accesserunt ad eum ab Ierosolymis Scribæ & Pharisæi, dicentes,

Mar.7.a.1

2 Quare discipuli tui trāsgrediuntur traditionem Seniorum? non enim lauant manus suas quum panem manducant.

3 Ipse autem respondens ait illis, Quare & uos transgredimini mandatum Dei, propter traditionem uestram?

4 Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem. &, Qui maledixerit patri uel matri, morte moriatur.

Exo.20.b.12 & 21.c.17 deut.5.b.16 ephes.6.a.2 Exo.21.c.17 leuit.20.b.9 prouer.20.c.20

5 Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri uel matri, Munus quodcunque est ex me, tibi proderit. Et non honorificabit patrem suum aut matrē suam:

34 Gennesaret, Γεννησαρέτ. In duobus exemplaribus legimus Γεννησαρά, Gennesara. In alio quodam, Γεννησαρέθ, Genesareth. Vulgata legit Γενησάρ, Genesar: & Iosue 11.a.2. pro eo quod Hebræi habent כנרות, Chaldæus paraphrastes habet גנוסר.

35 Miserūt, ἀπέστειλαν. Eras. Miserāt nuntios, vt plena esset cōstructio. Sed illā eclipsin idonei anthores imitātur: vt Terent. Eunucho, Misit porro orare vt ad se veniā. Et Cicero ad Atticū, Itaque obuiā illi misimus Athenas. Affectos, ἔχοντας. Eras. sequutus Vulgatam, Habentes: quod tamē rectè idem mutauit suprà, 4.d.24.

36 Vt solùm, ἵνα μόνον. Vulgata, Vt vel, ἵνα κἄν. quod non legitur hoc loco, sed Mar. 6.g.56. Pallii, ἱματίου. id est summæ vestis: id quod ad emphasin facit, vt rectè notat Erasmus. Vulgata, Vestimenti. Seruati sunt, διεσώθησαν, pro ἐσώθησαν. Vulgata & Erasmus, Salui facti sunt, id est à morbo liberati.

IN CAPVT XV.

1 Hierosolymitani quidam Scribæ, οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς. Erasmus, Qui ab Hierosolymis *venerant* Scribæ. Sed articulus οἱ (vt ego quidem existimo) potius pertinet ad γραμματεῖς quàm ad participium aliquod subauditum. Eum autem expressi per syncategorema particulare, perinde acsi scriptum sit τινὲς, sicut legitur apud Marcum cap.7.a.1. Nam (vt ait Magentinus in Aristotelem De interpretatione) articulus singularis idem pollet quod vniuersalis determinatio, quam vocant: pluralis nōn item.

2 Seniorum, πρεσβυτέρων; id est maiorum, vt Erasmus rectè interpretatus est Mar. 7.a.3. Sed mihi videntur hîc designari penes quos erat gubernatio, qui iampridem istiusmodi ritus approbarant. Vide infrà, 16.v.21.

Edunt panem, ἄρτον ἐσθίωσιν. id est, cibum capiunt, ex Hebræorum idiotismo qui passim occurrit.

3 Per traditionem, διὰ τὴν παράδοσιν. id est traditione. Erasmus, Propter. Et certè hac significatione plerūque hæc præpositio secundo casui iungitur: hic tamen potius significari videtur causa per quam aliquid fit. Traditionis autem vocabulum doctrinam declarat quæ ore tradebatur. Institutum Latinè dicas, aut constitutionē, vt censet Erasmus, qui etiam ita interpretatur Marci 7.a.4. Eiusdem autē capitis versiculo quinto, ritum traditum exponit: nono verò & decimo, constitutionem. Ego verò retinui vocabulum quod Græco respondet, & à Gellio etiam vsurpatur lib.3.cap.21.

4 Honora, τίμα. Honoris appellatione intelligitur omne genus officii aut potius pietatis filiorum erga parentes, sicut rectè & piè annotauit Erasmus. Morte moriatur, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Mar.cap.7.b.10.

5 Donum quodcunque à me *erit*, tibi proderit, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς. Erasmus, Quicquid doni à me *profecturum erat*, id in tuum vertitur commodum. Idem autem apud Marcum, Donum quodcunque ex me, in tuum cedet commodum. Vetus autem interpres cum nostra interpretatione omnino consentit. Nam δῶρον quarto casu ponitur, constructione Atticis familiari, pro δώρῳ. Sensus autem hic est, Quicquid templo donauero, cedet in rem tuam. perinde enim est acsi tibi dedero: quia (vt nostri Pharisæi loquuntur) tibi meritorium erit. Nam hac specie religionis illi ad se transferebant omnia: quasi qui templo donasset, filii officium impleuisset. Erasmi autem interpretationem non sequor, multas ob causas. Primùm, quia nimium

procul recedit à Græcis: deinde quia nouum verbum adsciscit, idque per præteritum imperfectum explicat, nulla coactus necessitate. Quinetiam coniunctiuum interpretatur per præsens indicatiui, quum potius per futurum vertendum sit: nisi propriam significationem seruare malis. Postremò videtur illud δῶρον post articulum collocare: perinde ac si scriptum esset, ὃ ἐὰν δῶρον ᾖ ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς αὐτοῦ. Quòd autem in annotationibus dicit sibi videri potius legendum esse ὠφεληθῇ, vt sit Iuuaris, (sunt enim hæc ipsius verba) planè non intelligo. Ergo Veteris interpretis potius sententiam sequor. supplet enim duntaxat verbum substantiuum, eclipsi omnibus linguis familiari. Quid si autem ita vertas? Donum *est* quo à me iuuari possis. vt sit hic sensus, Donum, id est, id quod templo Domini largior, (quod Corban vocat Marcus 7.b.11) illud demum est quo à me iuuari potes. Vel, Donum est & templo consecratum id omne quo à me potueras iuuari. id est, Illud omne quo poteras à me iuuari, consecraui templo. Quam postremam interpretationem affert Theophylactus. Vtramuis autem sequaris, coniungenda erit particula ἐὰν potentialis cum verbo ὠφεληθῇς, neque vllius vocabuli significationem detorseris. Etiamsi nequaquam honorauerit, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ. Vulg. Et non honorificabit. Erasmus, Et non honorabit. Ego verò existimo καὶ pro κἂν positum: cuius enallages aliud exemplum habes suprà 5.c.19. Quòd autem idem admonet, si per tertiam personam interpreteris (ita vt fecit) legendum esse τιμήσει, id mihi quidem non facilè persuaserit. solet enim præcedente οὐ μὴ, subiunctiuus pro futuro indicatiui etiam apud idoneos authores vsurpari. τιμήσῃ verò (nam ita legitur in omnibus vetustis codicibus, & plerisque etiam impressis) non est secunda persona futuri à verbo τιμῶμαι, (sicut ille videtur existimasse) quum sit eius verbi prorsus diuersa significatio, sed tertia potius aoristi prioris coniunctiui à verbo τιμῶ, quam diximus pro futuro indicatiui solere vsurpari. Sed (vt mihi quidem videtur) planior erit sententia si coniunctiui significatione seruata, hoc membrum tanquam altera pars traditionis, cum superiore coniungatur, & hîc demum expleatur constructio, sicut fecimus. Suppleuimus autem quod visum est accommodatissimum, nempe *insons erit*: id est ἀθῷος ἔσται. Sic enim scriptum est suprà 12.a.5. & respondet Hebræorum formulæ נקי, cuius exempla passim occurrunt, vt Gen. 24.a.8, & Exodi 21.d.19. cui opponitur ὀφείλει, & ἔνοχός ἐστι. Potest tamē ita explicari hic locus vt & particula pleonasmo Hebræis vsitatissimo redundet, nec quicquā sit supplendū. nempe si ita interpretemur totum hunc locum, Vos autem dicitis, Quicunque dixerit, &c. non honorabit patrem, &c. id est, non tenebitur ex illo præcepto aliquid aliud patri præstare.

Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.	6 Et irritum fecistis mandatū Dei per traditionem vestram.	6 *Et irritum fecistis mandatum Dei propter traditionem uestram.*
Ὑποκριταὶ, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας, λέγων,	7 Hypocritæ, bene de vobis prophetauit Esaias, dicens,	7 *Hypocritæ bene prophetauit de uobis Esaias, dicēs,*
Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.	8 ‖ Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abest à me.	8 *Populus hic labiis me honorat: cor autem eorū longè est à me.*
Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.	9 Sed frustra me colunt, docentes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.	9 *Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.*
Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.	10 ‖ Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite.	10 *Et conuocatis ad se turbis, dixit eis, Audite & intelligite.*
Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	11 Non quod ingreditur in os, polluit hominem, sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.	11 *Non quod intrat in os, coinquinat hominem: sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.*
Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;	12 Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Nosti Pharisæos audito sermone isto offensos fuisse?	12 *Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Scis quia Pharisæi, audito uerbo hoc, scandalizati sunt?*

Esa. 29.d.13. — Mar. 7.c.17

6 Irritum fecistis, ἠκυρώσατε. Deriuatur hoc verbum à κῦρος, quo plena authoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυροῦν propriè significat omni imperio & authoritate spoliare. Apparet igitur eos qui Dei verbo quicquam detrahunt aut adiungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minus esse nocentes quàm si Deum ipsum conarentur è suo solio detrahere. quod vt melius intelligeretur, placuit indicare huius verbi etymon. Est autem hoc referendum ad hominum conatus. Nam, quod ad rem ipsam attinet, inuito Satana & ipsius organis frustra laborantibus, stant Dei præcepta in Ecclesia ipsius.

7 Bene, καλῶς. Erasmus, Rectè. id est ὀρθῶς. Prophetauit, προεφήτευσε. Eras. Prædixit. Alii, Vaticinatus est, sicut etiam Eras. vertit Mar. 7.a.6. Ego neque volui, neque (vt opinor) debui vocabulum tam familiare Christianorum auribus immutare. Quòd si mihi nouitas placeret (vt quibusdam, qui vtinam verbis tenus Scripturam profanarent) mallem vti prædicendi verbo, quod Græco vocabulo prorsus respondet. Nam vaticinari opponitur potius τῷ μαντεύεσθαι.

8 Appropinquat, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legisse, ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, Populus iste labiis me honorat. Erasmus autem existimat studiosum aliquem suppleuisse cætera ex editione Græcorum. Sed tamen magno consensu omnia vetusta exemplaria cum nostris Græcis consentiebant.

9 Frustra, μάτην. Vulg. malè, Sine causa. *Quæ sunt* mādata, ἐντάλματα. Hæc dicūtur per appositionē, vt rectè obseruat Eras. Simile exēplū habes Rom. 8.g.23: quia tamē id obscurius erat, addidi, *quæ sunt*, ad locū illustrandū.

11 Polluit, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotismo dicitur quod Latini vocant profanum: quasi commune dicas, id est, cuius est vsus vulgaris & omnium communis: vel quod promiscuo omnium vsu veluti inquinatū est ac contaminatum, sicut exponitur Act. 10.b.14. A quo deriuatur verbum κοινοῦν, pro quo nonnulli communicandi verbo vtuntur, vt Vetus interpres Mar. 7.b.15. sed quos nolim imitari. Vulgata vertit Coinquinare. Erasmus in annotationibus, Impurum reddere. Itaque quod in ipsius versione legitur Impurat, typographorum incuriam arguit. Idem apud Marcum vertit Inquinare.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος, ἐκριζωθήσεται.	13 Ipse verò respondens dixit, ‖ Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cælestis, eradicabitur.	13 *At ille respondens ait, Omnis plantatio quam non plantauit Pater meus cælestis, eradicabitur.*
Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.	14 Sinite eos: ‖ duces sunt cæci cæcorum. porrò si cæcus cæco præierit, ambo in foueā cadēt.	14 *Sinite illos: cæci sunt duces cæcorum. cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt.*
Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.	15 ‖ Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.	15 *Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;	16 Iesus autem dixit, Adhuc & vos sine intelligentia estis?	16 *At ille dixit, Adhuc & uos sine intellectu estis?*
Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;	17 Nondum intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam eiici?	17 *Non intelligitis quia omne quod in os intrat, in uentrem uadit, & in secessum emittitur?*
Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	18 Quæ autem proficiscuntur ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.	18 *Quæ autem procedūt de ore, de corde exeunt, & ea coinquināt hominē.*
Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροὶ, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαὶ, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.	19 ‖ Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, scortationes, furta, falsa testimonia, obtrectationes.	19 *De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemiæ.*
Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.	20 Hæc sunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus vesci, non polluit hominem.	20 *Hæc sunt quæ coinquinant hominem: non lotis autem manibus manducare, non coinquinat hominem.*
Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.	21 ‖ Et egressus illinc Iesus recessit in partes Tyri & Sidonis.	21 *Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.*
Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα, Ἐλέησόν με Κύριε, υἱὲ Δαβίδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.	22 Et ecce, mulier Chananæa à finibus illis egressa, clamauit, dicens ei, Miserere mei Domine, fili Dauid, filia mea malè à dæmonio vexatur.	22 *Et ecce, mulier Chananæa à finibus illis egressa, clamauit, dicens ei, Miserere mei Domine fili Dauid, filia mea malè à dæmonio uexatur.*

Ioh. 15.a.2 — Luc. 6.f.39 — Mar. 7.b.17 — Gen. 6.a.5. & 8.d.21 — Mar. 7.c.24

14 Cæco præierit, τυφλὸν ὁδηγῇ. Significat ὁδηγεῖν ducem esse itineris. Itaque præeundi vocabulo sum vsus vt proximè accederem ad vocabulum Græcum. quo modo etiam antè expressi τὸ προάγειν synonymū. Vulgata, Ducatum præstet. Erasmus, Dux fuerit. Foueam, βόθυνον. In vno exemplari legimus βόθρον eodem sensu. Notandum est autem vtrunque addici exitio, tum eum qui præit, tum eum qui sequitur, sicut etiam dicit Dominus Ezech. 14.v.10.

16 Sine intelligentia estis? ἀσύνετοί ἐστε; Vulgata, Sine intellectu estis? Et apud Marcum, Imprudentes estis? Eras. Intelligentia caretis?

17 Intelligitis, νοεῖτε. Idem est hoc loco τὸ νοεῖν quod συνιέναι. Alioquin Cogitare significat & animo versare. Cedere, χωρεῖ. Vulgata, Vadit, βαδίζει. Eras. Abit, ἄπεισι. Latrinam, ἀφεδρῶνα: à seorsum sedendo, sicut Latinis vocatur Latrina à lauando, seu latendo. Vulg. & Eras. Secessum: quod non memini legere hac significatione apud idoneos authores. Græci tamen ἄφοδον, quasi diuerticulum, fere vocant.

19 Cogitationes, διαλογισμοί. Hoc modo etiam interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις, quòd melius vocabulum nō habeamus. Potest tamen διαλογισμὸς quibusdam locis conuerti Ratiocinatio, item Disceptatio: quod tamen postremum respondet τῷ διαλέγεσθαι. Cædes, φόνοι. Vulgata Homicidia: id est ἀνδροφονίαι. Indicat Eras. scriptum esse in nonnullis codicibus φθόνοι, inuidiæ. Scortationes, πορνεῖαι. Vulgata, suo more, Fornicationes. Eras. Stupra: quo vocabulo magis videtur significari vis mulieri illata. Obtrectationes, βλασφημίαι: id est, sermones quibus aliena fama læditur. Nam hæc vocabuli Græci vis est, παρὰ τὸ τὴν φήμην βλάπτειν. id est, à lædenda fama & existimatione. Itaque Demosthenes & alii passim vsurpant pro Calumnia, vt suprà annotauimus, cap. 9.a.3. Nos in rebus sacris & ad Deum pertinentibus vocabulum Græcum retinuimus. Hîc autem Christus videtur ea duntaxat recensere quæ ad mutua hominum inter se dissidia spectant: itaque Obtrectationes sumus interpretati. Vulgata, Blasphemiæ. Eras. Conuicia: id est λοιδορίαι, vel ὀνείδη. Nos vernacula lingua vocamus *blasmes*, Græco vocabulo per syncopen contracto. Sed sanè execranda est Castellionis audacia qui propterea quòd obtrectationem alicubi Cicero zelotypiam interpretatur, Dominum ausus est obtrectatorem vocare: quum obtrectator nunquam nisi in vitio, & eo quidem maximo, ponatur.

21 Partes, τὰ μέρη. id est, regiones vicinas Tyro & Sidoni. Partes autem pro regione ipse etiam Cic. vsurpauit ad Atticum lib. 3, Sine te (inquit) non esse nobis illas partes tenendas, propter Antonium.

22 Mulier, γυνή. In Complutensi editione additur τις, quædam. Chananæa, Χαναναία. Legitur Hebraicè כנעני, non autem קנה, à Cana maiore, oppido tribus Aser: quod tamen in hoc tractu situm est, vt apparet ex Iosue 19.c.28. Vt autem ita sentiam vel hæc ratio me impellit, quòd Χαναναίος vbique per χ scribi inuenio: quæ scribendi ratio non videtur locum habere posse in altero vocabulo quod incipit à ק. Clamauit, di-

cens ei, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα. Eras. Clamauit ad eum, dicens. Ego verò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè coniunctum cum participio λέγουσα. In quodam exemplari scriptum erat, ἔκραζεν ὀπίσω αὐτοῦ: id est, clamauit post eum. quod indicat Iesum sese ab illa auertisse, aut ipsam præ pudore non ausam in ipsius conspectū venire. Malè, κακῶς. Eras. Miserè: id est ἀθλίως. A dæmonio vexatur, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci vno verbo. Eras. A dæmonio agitatur. Castellio, Furiata: quam versionem non probo, nequis morbum naturalem faciat ex malo quod præter naturā est. Itaque malui crassius & apertius loqui: sicut diximus suprà, 4.v.24.

23 Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτήν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.

23 Ille verò non respondit ei quicquam. Tunc accedentes discipuli eius rogarunt eum, dicentes, Dimitte eam: nam clamat post nos.

23 *Qui non respondit ei verbum. Et accedentes discipuli eius rogabant eum, dicentes, Dimitte eam: quia clamat post nos.*

Suprà 10.a.6

24 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

24 Ipse verò respondens dixit, ‖Nō sum missus nisi ad oues perditas domus Israel.

24 *Ipse autem respondēs ait, Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel.*

25 Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε βοήθει μοι.

25 Illa autē venit & adorauit eū, dicēs, Domine succurre mihi.

25 *At illa venit & adorauit eum, dicens, Domine, adiuua me.*

26 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

26 Ipse verò respondens dixit, Non est bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

26 *Qui respōdens ait, Nō est bonum sumere panē filiorum, & mittere canibus.*

27 Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.

27 Ipsa autem dixit, Etiam Domine: etenim catelli vescuntur micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.

27 *At illa dixit, Etiam Domine: nam & catelli edūt de micis quæ cadunt de mensa dominorū suorū.*

28 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

28 Tunc respondens Iesus dixit ei, O mulier, magna *est* fides tua: fiat tibi vt vis. Et sanata fuit filia eius ab eo momento.

28 *Tunc respondens Iesus ait illi, O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora.*

Mar.7.d.31.

29 Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ.

29 ‖Et digressus illinc Iesus venit iuxta mare Galilææ: & quū ascendisset in montem, sedit illic.

29 *Et quum transisset inde Iesus, venit secus mare Galilææ: & ascendens in mōtē, sedebat ibi.*

Esa.35.b.5

30 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ᾽ ἑαυτῶν χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλούς· καὶ ἔρριψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς·

30 ‖Tunc adiit eum turba multa, habens secum claudos, cæcos, mutos, mancos, & alios multos: & abiecerunt eos ad pedes Iesu: & sanauit eos:

30 *Et accesserunt ad eū turbæ multæ, habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos: & proiecerunt eos ad pedes eius: & curauit eos:*

23 Quicquam, λόγον. Ad verbum, Sermonē. Sed videtur hic ex Hebræorū idiotismo (de quo alibi diximus sæpe) λόγος poni pro indefinita particula, vt infrà 22.d.46. Rogarūt, ἠρώτων, i. ἐδέοντο. Nā sicut apud Latinos Rogandi verbū ambiguum est, ita etiā τὸ ἐρωτᾶν apud Græcos: vt Luc.7.a.3, & 2.Thess.2.a.1; & infrà 16.a.1, τὸ ἐπερωτᾶν eadem significatione accipitur. Dimitte, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Eras. Amitte: quod Latinū quidem est, sed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulo pòst, versu scilicet 32, vertit ἀπολῦσαι, Dimittere.

24 Ad, εἰς, ἀντὶ τῆς πρός. Domus Israel, οἴκου Ἰσραήλ, i. gentis Israeliticæ. Habebant enim omnes tribus cōmunē patrem Israelem. quod nō puto de vlla alia gente dici posse. Nā impropriè Virg.1. Æneid. Romanos Assaraci domū vocauit, si Seruii interpretationem sequamur, in hoc versu, Quum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas, Seruitio premet. 25 Succurre, βοήθει. Græcū verbum (vt obseruat Eras.) significat ad vocē alicuius accurrere auxilii ferendi causa. Itaque Latino illo vocabulo propriè exprimitur. Vulg. Adiuua, i. ἐπικούρησον. 26 Bonum, καλόν. Eras. Honestum: quod plerunque pertinet ad decorū, quod Græci τὸ πρέπον vocant. Nam honestū pro virtute apud Græcos dicitur τὸ καλόν, adiuncto articulo: fateor tamen honestos etiā dici qui boni sunt, & virtute præditi. Sed quum hic agatur de eo quod iustū & fas est, & opponatur potius τῷ ἀδίκῳ quàm τῷ ἀπρεπεῖ, malui Veterem interpretem sequi. In quodam exemplari scriptum erat, οὐκ ἔξεστι, non licet.

27 Etenim, καὶ γάρ. Vulgata, Nam &, i. (vt in quodā exemplari scriptum erat) καὶ γὰρ καί. Vide Mar.7.c.28.

30 Habens, ἔχοντες. Eras. Ducentes. Nam id etiam (inquit) significat ἔχω. Atqui nusquā reperi ab alio annotatā hanc significationem. Obseruant quidē grammatici vsurpari ἀντὶ τοῦ φέρω, vt in illo Hom. Iliad. α, σκῆπτρον ἔχων ἐν χειρί. Item pro ἐλαύνω, i. ago. Sed hæ omnes significationes ad verbum HABEO referri cōmodè possunt, atque etiam debent. Alioqui licebit hoc modo infinitas verborum significationes fingere: quod video libenter facere eos omnes qui Græca lexica scripserunt, non sine temporis iactura, & maximo studiosorum incōmodo: quum hoc modo Græca lingua non doceatur, sed fœdissimè corrumpatur. Mancos, κυλλούς. Vulg. Debiles, ἀσθενεῖς. Eras. Mutilos. At ego existimo mancos hic vocari non quibus manus esset truncata (sicut propriè dicūtur infrà 18.a.8) sed quorum membra debilitata essent, vt paralysi, & aliis id genus morbis: aut etiam naturæ vitio. Id autē partim coniicio ex eo quòd postea illis opponit τοὺς ὑγιεῖς, i. sanos: partim quòd nusquam legitur Christus aut pedes, aut manus, aut alia mēbra cuiquam largitus: quanuis id illi difficile non fuit. Etsi autem mancus propriè is dicitur qui manu caret, tamē ad cætera etiam membra id interdū transfertur, vt πηρὸς significet. Præterea pro eo quoq; vsurpatur q mēbra habet debilitata: perinde enim est ac si illis careret. Sic Cic. pro Rabirio perduell. reo, Mācus, inquit, & mēbris omnibus captus, & debilis. qua significatione accipitur hoc loco.

ὥστε τοὺς

31 Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν Ἰσραήλ.

31 Adeo vt turba mirata sit, quū videret mutos loquentes, mancos sanos, claudos ambulātes, cæcos videntes: & glorificarunt Deum Israel.

31 *Ita ut turbæ mirarētur, videntes mutos loquētes, claudos ambulantes, cæcos videntes: & magnificabant Deum Israel.*

Mar.8.a.1

32 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.

32 ‖Iesus autem aduocatis discipulis suis dixit, Commoueor misericordia erga turbā: quia iam triduum permanent apud me, & non habent quo vescantur: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.

32 *Iesus autē conuocatis discipulis suis dixit, Misereor turbæ: quia triduo iā perseuerant mecū, et non habent quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.*

33 Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, Vnde nobis in deserto tot panes vt saturemus turbam tantam?

33 *Et dicūt ei discipuli, Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, ut saturemus turbam tantam?*

34 Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτὰ, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerūt, Septem, & paucos pisciculos.

34 *Et ait illis Iesus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.*

35 Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τὴν γῆν.

35 Tunc iussit turbam discumbere humi:

35 *Et præcepit turbæ ut discumberent super terram.*

36 Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.

36 Et acceptis septem illis panibus ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ.

36 *Et accipiens septem panes & pisces, gratias agens fregit: & dedit discipulis suis: & discipuli dederunt populo.*

37 Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.

37 Comederúntque omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superfuerat fragmentorum, septem sportas plenas.

37 *Et comederunt omnes, & saturati sunt: & quod superfuit de fragmentis tulerunt, septem sportas plenas.*

38 Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

38 Erant autem qui comederāt, quater mille viri, absque mulieribus & puerulis.

38 *Erant autē qui manducauerunt, quatuor millia hominum, extra paruulos & mulieres.*

39 Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

39 Tunc dimissa turba inscendit in nauigium: venítque in fines Magdala.

39 *Et dimissa turba, ascendit in nauiculam: & venit in fines Magedan.*

31 Vt turba, ὥστε τοὺς ὄχλους. In quodam exemplari additur πάντας. id est, tota. Mancos sanos, κυλλοὺς ὑγιεῖς. Hieronymus hæc verba non legit, & Eras. suppositicia esse arbitratur: reperiuntur tamen in omnibus vetustis exemplaribus. Sed in vno vetere codice pro κωφοὺς λαλοῦντας, legimus κωφοὺς ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας. id est, surdos audientes, mutos loquentes. Glorificarunt, ἐδόξασαν. id est, magnificè extulerunt & collaudarunt. Vulgata, Magnificarunt. id est ἐμεγάλυναν: cuius significatio aut eadem est, aut non multū diuersa. Vide suprà, 5.b.16.

32 Permanent apud me, προσμένουσί μοι. id est, à meo latere non discedūt. quod alio vocabulo dicunt Græci παραμένειν, vnde Parmenones dicti sunt serui qui dominos affectabātur. Nā hæc etiā vis est præpositionis πρός. Vulgata & Erasmus, Perseuerant, id est διαμένουσι, vel διακαρτεροῦσι. Apud Marcum autem 8.a.2, Vetus interpres vertit, Sustinent, id est ὑπομένουσι. Erasmus, Manent. Ne, μήποτε. Aliâs vertimus Nequando, sed particula ποτὲ hoc loco περιττή. Deficiant, ἐκλυθῶσιν. id est λειποψυχῶσι, vel ὀλιγωρήσωσιν: ad verbum, Exoluātur. Vide Mar.8.a.3.

33 Vnde nobis, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, Vnde ergo nobis. id est πόθεν οὖν ἡμῖν, sicut scriptum legimus in vno exēplari. Tot, τοσοῦτοι. Hoc vocabulo propriè significatur discreta quantitas. Vulgata, Tantos, id est τηλικοῦτοι quod declarat quantitatem continuam. Interdum tamen Tantus etiam de discreta dicitur pro Tam multus. Itaque eodem versiculo turbam tantam interpretati sumus. Saturemus, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. Nam χόρτον Græci vocant gramen aut pabulum: sic Gallico idiotismo *repaistre & repas* honestè etiam tribuitur hominibus.

35 Discumbere, ἀναπεσεῖν. Græcis (inquit Erasmus) ἀναπεσεῖν, significat humi considere, non in lectis: sed hoc quidē fateor me nusquā legisse. Docet Athenæus lib.1. ἀναπίπτειν, quum de animo dicitur, idē valere quod ἀθυμεῖν, id est animo concidere: (vt Budæus ex Cicerone interpretatur) quum verò de corporis habitu, dici de remigibus, qui quum impellunt remos, dicuntur à Græcis προπίπτειν, quòd corpore propendeant in caput: quum remos adducunt, ἀναπίπτειν, quòd corpus resupinent. Inde suspicor factum vt accipiatur pro ἀνακλίνεσθαι, & κατακεῖσθαι, id est, accumbere vel recumbere, vel in lectis vel humi, ad cibum capiendum. quod satis declaratur eò quod Lucas de vltimo illo Paschæ conuiuio loquens, ἀνέπεσε inquit: Matthæus autem, ἀνέκειτο, eadem prorsus significatione.

36 Ac piscibus, καὶ τοὺς ἰχθύας. Hoc deerat in vno codice. Turbæ, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, Dederunt populo. id est ἔδωκαν τῷ λαῷ.

37 Quod superfuerat fragmentorum, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide suprà, cap.14.c.20.

38 Absq;, χωρίς. Vulg. Extra, ἔξω. Eras. Præter. id. id est πλήν. de quo etiā suprà diximus cap.14.c.21.

39 Fines, ὅρια. Eras. alicubi dicit se scriptū reperisse ὄρη. id est montes. Magdala, Μαγδαλά. Vulgata, Magedan. Secundum autem exemplar Μαγεδάν, Magadan. Vnde suspicor hunc tractum esse qui Maceda sæpe in libro Iosue vocatur.

Κεφάλαιον ιϛ.

ΚΑΙ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γενομένης λέγετε, Εὐδία· πυῤῥάζει γὰρ ὁ οὐρανός.

Καὶ πρωΐ, Σήμερον χειμών· πυῤῥάζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταὶ, τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;

Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.

Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;

Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;

CAP. XVI.

1 ET quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, tentantes rogarunt eum vt signum è cælo ipsis ostenderet.

2 Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est diei, dicitis, Serenitas erit: rubet enim cælum.

3 Et manè, Hodie erit tempestas: rubet enim cælum triste. Hypocritæ, faciem quidem cæli nostis discernere, signa verò temporum non potestis?

4 ‖Natio mala & adultera signum requirit: sed signum nō dabitur ei nisi signum illud Ionæ Prophetæ. Et relictis ipsis abiit.

5 ‖Et quum venissent discipuli eius in vlteriorē ripam, obliti fuerant sumere panes.

6 Iesus autem dixit eis, Videte & cauete à fermēto Pharisæorum & Sadducæorum.

7 Ipsi verò disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumpsimus.

8 Id autem quū nosset Iesus dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non sumpsistis?

9 ‖Nondum intelligitis, neque meministis quinque illos panes *hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

CAP. XVI.

1 ET accesserunt ad eū Pharisæi & Sadducæi, tentantes: & rogauerunt eum ut signū de cælo ostenderet eis.

2 At ille respondens ait illis, Facto uespere dicitis, Serenum erit: rubicundum est enim cælum.

3 Et mane, Hodie tempestas: rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli diiudicare nostis, signa autem tēporū nō potestis?

4 Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ Prophetæ. Et relictis illis abijt.

5 Et quum uenissent discipuli eius trans fretū, obliti sunt panes accipere.

6 Qui dixit illis, Intuemini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.

7 At illi cogitabant inter se, dicentes, Quia panes non accepimus.

8 Sciens autem Iesus dixit, Quid cogitatis inter uos, modicæ fidei, quia panes non habetis?

9 Nondū intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis?

Mar. 8.b.11
Luc. 12.g.54
Suprà 12.e.39
Suprà 12.c.34
Iona 2.a.1
Mar. 8.b.14
Luc. 12.a.1
Suprà 14.b.17
Iohan. 6.a.9

IN CAPVT XVI.

1 Et quū accessissent, καὶ προσελθόντες. Eras. Et aggressi, καὶ ἐπελθόντες. Vetus autē interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his coniungit, addita καὶ coniunctione. Sic enim vertit, Et accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi tentantes: & rogauerunt, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι πειράζοντες καὶ ἐπηρώτησαν. quo modo etiā videtur mollior verborū constructio. Tentantes, πειράζοντες. id est, vt experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebāt: sed malo animo ad id petendū ipsos instigante, nempe quòd sperarent se reperturos aliquid in eo vnde iustæ reprehensionis occasionē arriperēt: vel impellēte ipsos diffidētia, aut curiositate importuna. quibus omnibus modis dicitur Deus tentari, id est ad iracundiā prouocari, quasi cum eo velint homines certare. Alioquin dicitur etiam Dominus suos tentare, id est explorare: & diabolus tentare, id est ad malum solicitare. 3 Faciem quidem, τὸ μὲν πρόσωπον, Hebraicè פנים. Quòd si verterimus Vultū, non erit fortasse dictū illepidius quàm illud Maronis 5. Æneidos, Mē ne salis placidi vultum fluctúsque quietos Ignorare iubes? Nam ratio carminis ferre potest Faciē, quū tamen poeta disertissimus maluerit Vultū dicere. Quē etiam transferre ad bruta animantia idem nō dubitat, Induerat Circe in vultus ac terga ferarū. Adeo quidem vt vanissimū esse somnium appareat quòd nuper quidam voluerit vultū dē faciei tantùm parte dici quæ oculos, frontem & supercilia complectitur, neque de cæteris quoque rebus dici posse. Vulg. Faciē ergo, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Eras. prætermisit μὲν. Cæterùm Facies (Hebræorū more) dicitur externa species, & quasi vultus rerū omnium: quo modo etiam Latinè loqui licere Gellius ostendit lib. 13. cap. 28. Sed tamē (ni fallor) τὸ πρόσωπον nōnisi de homine dictū inuenias apud Græcos disertiores: quo modo etiam Plinius faciē, tantùm hominis esse dicit, pro vultu: cætera enim os aut rostrū habere dicuntur. Discernere, διακρίνειν. vel (vt alii vertunt) diiudicare: sed illud videtur Græco vocabulo prorsus respondere. Non potestis? οὐ δύνασθε; In vno exēplari scriptum erat οὐ δοκιμάζετε; Non probatis? In quatuor aliis, οὐ συνίετε; Non intelligitis? 4 Signum illud, τὸ σημεῖον. De certo illo & celebri facto loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum exprimendum putaui. Abiit, ἀπῆλθε. Traiecisse lacum cum discipulis declarat apertè Marcus cap. 8. b. 13. quod notandum fuit, vt intelligatur quomodo sequens versiculus cum isto cohæreat. 7 Disceptabant inter se, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν pro inter, nō pro intra, seu apud. Nā verisimile est de ea re inter se esse colloquutos. 8 Id autē quū nosset, γνοὺς δὲ. Indicāt hæc verba Iesum hāc illorū disceptationē nō cognouisse ex aliis: sed (quæ vis diuinitatis ipsius erat) per se cognouisse qua de re illi inter se cōtenderēt. Non dubiū est enim quin alii in alios culpā reiicerēt. Sumpsistis, ἐλάβετε. In vno exemplari scriptum erat ἔχετε. id est habetis: sicut etiam vertit Vetus interpres. 9 Meministis, μνημονεύετε. Vulg. Recordamini. id est ἀναμιμνήσκεσθε. Eras. Memoria tenetis. id est διαμνήμονες

ἔχετε. Hominum quinquies mille, τῶν πεντακισχιλίων. i. quibus paui quinque hominū millia: quod genus dicēdi à vulgi consuetudine petitum est, sicut pleraque alia. Vulgata, quia id obscurius videbatur, vertit, In quinque millia hominum. Erasmus longiore circuitu, Quum homines essent quinquies mille: quasi τῶν πεντακισχιλίων ponatur absolutè.

Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;

Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων;

Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;

Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν, ἄλλοι δὲ Ἡλίαν, ἕτεροι δὲ Ἱερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.

Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;

Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

10 ‖Neque septē illos panes quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?

11 Quomodo non intelligitis me nō dixisse vobis de pane, vt caueretis à fermēto Pharisæorum & Sadducæorum?

12 Tunc intellexerunt eum nō dixisse vt cauerent à fermento panis, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

13 ‖Quum venisset autem Iesus in partes Cæsareæ *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos suos, dicens, Quem me dicūt homines esse, Filium hominis?

14 Illi verò dixerunt, Alii quidē Iohānem Baptistam, alii verò Eliam, alii verò Ieremiā, aut vnum ex prophetis.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

16 ‖Respondēs verò Simon Petrus dixit, Tu es Christus ille Filius Dei viuentis.

10 Neque septem panum, & quatuor millium hominum, & quot sportas sumpsistis?

11 Quare non intelligitis quia non de pane dixi uobis, cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?

12 Tūc intellexerūt quia non dixerit cauendum à fermento panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

13 Venit autem Iesus in partes Cæsareæ Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens, Quem me dicunt homines esse, Filium hominis?

14 At illi dixerunt, Alij Iohannem Baptistam, alij autem Eliam, alij uerò Ieremiam, aut unum ex Prophetis.

15 Dicit illis Iesus, Vos autem quē me esse dicitis?

16 Respondens Simon Petrus dixit, Tu es Christus filius Dei uiui.

Suprà 15.d.34
Mar. 8.c.27
Luc. 9.c.18
Iohan. 6.g.69

11 Quomodo non intelligitis, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco non declarat simplicem interrogationē, sed cum admiratione coniunctam. Vulg. Quare non intelligitis? id est διὰ τί; Eras. elegantius, Qui fit vt non intelligatis? Ego crassius malui, quum præsertim particula Quomodo, apud ipsum etiam Ciceronem, admirationem declaret. Sic enim scribit lib. de Amicitia, Quomodo (vt alia omittam) mortē filii tulit? De pane, περὶ ἄρτου. In duobus vetustis codicibus, 4, & 8 videlicet, legimus περὶ ἄρτων, de panibus. Dixisse vobis, εἶπον ὑμῖν. Eras. addidit pronomē Illud, vt melius cohærerēt sequētia. Sic enim interpretatur, Me nō de pane dixisse vobis illud: quod satis per se intelligi puto. Est autem Hebræorū more permutata negans particula in Græcis. Vt caueretis à fermento, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Duo ex vetustis codicibus scriptum habent, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν. προσέχετε δὲ. id est, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis. cauete verò: vel, sed cauete: ita vt reperias εἶπον, & sit hic sensus, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis, sed potius dixi vobis, cauete à fermento.

12 Dixisse vt cauerent, εἶπε προσέχειν. Vulg. Dixerit cauendum. id est, προσεκτέον, vel potius φυλακτέον. Erasmus. Iussisset cauere. id est, ἐκέλευσε προσέχειν. Nam alibi admonuimus, Dicere pro Iubere sæpe vsurpari in Hebræo sermone.

13 Cæsareæ *quæ dicitur* Philippi, Καισαρείας τῆς Φιλίππου. Supplendum fuit aliquid ad articulum illum exprimendum, quo videlicet distinguitur hæc Cæsarea ad radicem Libani ædificata à tetrarcha Philippo, vt Tiberio gratificaretur, ab ea quam Herodes Magnus condidit Octauii Augusti memoriæ ad mare mediterraneum. Me, με. In plerisque exemplaribus Veteris versionis, & vno ex nostris Græcis, nō reperimus hoc pronomen: & certè si sustuleris, mollius cum istis connectentur verba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, Filium hominis. Et Hieronymum constat ex ipsius commentariis in hunc locum hoc pronomē non legisse: adeo vt vel με pronomen, vel hoc totū τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, videri possit redundare, quū Christus de se loquatur vt de tertio quopiam, sicut solet, quoties Filium hominis se vocat: adeo quidem vt excepto hoc vno loco nusquam (ni fallor) reperias additum pronomen. Sed contrà testatur Eras. se in nōnullis Græcis codicibus duntaxat reperisse scriptum, Quem me dicunt esse? Itaque meritò suspicari possit quispiam hoc pronomen ab aliquo annotatum in albo libri, ne illa verba τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου perinde acciperentur acsi Christus non de se sed de tertio quopiam discipulos interrogaret, postea ab aliquibus fuisse contextui insertum, ab aliis verò perinde acceptum acsi aliqua esset diuersa lectio annotata: qui propterea τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου expunxerint. Neque verò id fuit factu difficile, quū hæc formula loquendi de seipso quasi de tertio aliquo, sit à consuetudine Latini & Græci sermonis aliena: plerique autē ex veteribus etiā eruditissimis sacrarū literarū interpretibus, Hebræorū idioma nō modò nō tenuerint, sed etiā cōtēpserint: quæ res fecit vt plerisque in locis miserabiliter sanè cæcutierint. Quia tamen apud Epiphaniū in Achorato & in veteribus manuscriptis & impressis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; absit vt quicquā detrahamus. Imò verò per appositionem hoc erit explicandum, acsi diceret Dominus, Videtis me nunc vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo versari: quid igitur de me sentiunt homines? Deinde etiam omnia cohærebunt si post εἶναι non simplicem distinctionem scribas, sed accentum interrogantem: & sic interpreteris, Quē me dicunt homines esse? An Filiū illum hominis? id est, promissum illum Messiam? Erit enim subaudienda particula AN, quam eclipsin inuenio infrà, 18. c. 21, in duplici etiam interrogatione, sicut hoc loco. Et τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου seruata vi articuli pro Messia positum reperio Luc. 17. c. 16. Sed tamen absit vt apicem ex nuda coniectura immutem.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Iohan.1.f.42

Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

Iohan.20.e.22

Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.

Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν

17 Tunc respondens Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis hæc nõ retexit tibi, sed Pater meus qui est in cælis.

18 Sed & ego tibi dico, tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meã Ecclesiam: & portæ inferorum non superabũt eam.

19 Et tibi dabo claues regni cælorum: & quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cælis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cælis.

20 Tunc interdixit discipulis suis vt nemini dicerent, ipsum esse Iesum illum Christum.

21 Ex eo tẽpore cœpit Iesus indicare discipulis suis oportere se abire Hierosolymam, &

17 Respondens autem Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi, sed Pater meus qui in cælis est.

18 Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam: & portæ inferi nõ præualebunt aduersus eam.

19 Et tibi dabo claues regni cælorum: & quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum in cælis: & quodcũque solueris super terram, erit solutum in cælis.

20 Tunc præcepit discipulis suis ut nemini dicerẽt quia ipse esset Iesus Christus.

21 Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum ire Hierosolymam, & mul-

17 Bar-Iona, βὰρ Ἰωνᾶ. Quum Græcè scribens Euangelista, vocabula peregrina vsurparit, nos quoque retinuimus. Annotat Hieronymus corruptum locum videri, & legendũ βὰρ Ἰωαννᾶ: sicut etiã legitur apud Veterem interpretem in quibusdam codicibus, & vetustis aliquibus exemplaribus Græcis, Iohan.1.f.42.& 21.c.17.

Caro & sanguis, σὰρξ καὶ αἷμα. Carnis appellatione Hebræis sæpe homines dicuntur, vt humana imbecillitas significetur, sicut Psal.78.d.39. quod & ipsum de equis dicitur Esa.31.b.3. Sed in Nouo Testamento aliquoties caro & sanguis totam humanam naturam συνεκδοχικῶς significant, eámque interdum ita vt est corrupta & infirma, sicut hoc loco & 1.Cor.15.f.50: vel simpliciter qualis est in sese, vt à spirituali videlicet & excellẽtiori natura distinguatur, vt Gal.1.c.16, & Ephes.6.b.12, & Hebr.2.b.14.& alibi sæpe, quum de altera Christi natura disseritur.

18 Sed & ego, κἀγὼ δέ. Vulgata, Et ego, omissa particula δέ, quæ etiam in vno vetere codice deerat. Erasmus, At ego vicissim. id est κἀγὼ ἐν μέρει. Tu es Petrus, & super hanc petram, σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquẽs, nulla vsus est agnominatione, sed vtrobique dixit Cepha: quemadmodũ & vernaculum nomen *Pierre* tam de proprio quàm de appellatiuo dicitur. In Græco quoque sermone πέτρος & πέτρα non re, sed terminatione tantùm differunt. Sed videtur Matthæus (aut siquis fuit eius interpres) hoc terminationis discrimine voluisse Petrum (qui pars est ædificii) ab ipsa petra cui innititur ædificiũ (id est à Christo ipso) distinguere: ipsúmque adeo Petrum à fidei professione, quæ toti Ecclesiæ est communis. quod veteres etiam apertè testantur: vt planè sit ridiculus Antichristus, quum ex hoc loco tyrannidem suam conatur stabilire. Ecclesiam, ἐκκλησίαν. Vocabulo ἐκκλησίας significari ciuium conuentum, nemo est qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act.19.f.32, & 39. Hebræi עדה, & קהל vocant. Sed postea communis loquendi consuetudo fecit vt pro eorum cœtu accipiatur qui Christum profitentur: sicut Synagoga de Iudæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum verò pro Senatu ecclesiastico vsurpatur, vt infrà, 18.e.18, quia nimirum cogitur nomine totius Ecclesiæ cui præest. Alibi vocatur à Paulo πρεσβυτέριον, 1.Tim.4.d.14. Nos igitur receptum vocabulum mutare noluimus, quamuis nostra ætate nonnulli sint qui ciuitatis & reipublicæ nominibus vti malint: sed quos ego ne in eo quidem imitari velim. Portæ inferorum, πύλαι ᾅδου. De aduersariis Dei & Ecclesiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum σκότος, interdum ᾅδην pari ratione vocat. cuius regni princeps est Diabolus. Itaque portarum appellatione vrbes & consilio & propugnaculis munitas intelligimus. id est, quicquid vel consilio vel viribus potest Satan tenebrarum princeps. id denique quod Hebræi vocant מצודה, & Paulus ὀχυρώματα, 2.Cor.10.a.4. Superabunt eam, κατισχύσουσιν αὐτῆς. Vulgata, Præualebũt aduersus eam. Erasmus, Valebunt aduersus illam. id est ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum est valere aliquid Satanam aduersus Ecclesiam, à quo sæpe grauissimè premitur, sed hactenus tamen vt nunquã opprimatur. Quare quum neque (vt existimo) Vulgata versio satis sit Latina, neque Erasmica satis expressa, quærendum fuit aliud vocabulum. Iam verò quum nullum in promptu haberem quod Græco & Hebræo יכל posset opponi, vsus sum synonymo, quo res eadem significatur.

19 Claues, τὰς κλεῖς. Hac metaphorica loquutione significatur œconomi potestas (sicut apparet Esaiæ 22.f.22) qua funguntur omnes ministri in Ecclesia Dei, vt apparet infrà, 18.c.18. Ministerium enim Euangelicũ rectè dici potest clauis regni cælorum, quum Euangelium sit virtus Dei ad salutem cuiuis credenti: & vicissim odor mortis in mortem cuiuis non credenti. Ostendat igitur Antichristus hanc clauem, & nos illi credemus. Cæterùm quum posceret metaphoræ analogia vt Matthæus vteretur aperiendi & claudendi vocabulis, (sicut fecit Esaias, & post Esaiam Iohannes Apoc.3.b.7) maluit Spiritus sanctus ligandi & soluendi verba vsurpare: nempe vt intelligamus quàm misera sit conditio eorum quibus cælum clauditur. id est, quorum retinẽtur peccata: (sicut Iohannes interpretatur infrà, 20.e.21.) qui videlicet quum nolint oblatum Christum fide amplecti, manent obstricti peccatorum vinculis. contrà verò, quàm beati sint illi quibus apertum est cælum, vt qui à filio Dei liberati, sint ipsius cohæredes, quia Euangelio crediderunt. Quorsum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichristi tyrannidem?

20 Vt nemini, ἵνα μηδενί. Eras. Necui, id est μήτινι. Iesum illum Christum, Ἰησοῦς ὁ Χριστός. In tribus exemplaribus non legebatur Ἰησοῦς: & sanè videtur abundare, vt annotat Erasmus.

ἀπὸ τῶν Πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ λέγων, Ἵλεώς σοι Κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.

Ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

multa pati à Senioribus & principibus Sacerdotum, & Scribis, & occidi, & tertio die suscitari.

22 Et prehensum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, Propitius tibi sis Domine: nequaquam erit tibi hoc.

23 At ille conuersus dixit Petro, Abscede à me satana, scandalo es mihi: nam non sapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.

24 Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, ac sequatur me.

25 Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

26 Quid enim prodest cuipiã si totũ mundum lucratus fuerit, anima verò sua mulctetur? aut quam dabit quispiam cõpensationem animæ suæ?

ta pati à Senioribus et Scribis & principibus Sacerdotum, & occidi, & tertia die resurgere.

22 Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illum, dicens, Absit à te Domine, non erit tibi hoc.

23 Qui conuersus dixit Petro, Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.

24 Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucem suã, & sequatur me.

25 Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.

26 Quid enim prodest homini si mundum uniuersum lucretur, animæ uerò suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?

Suprà 10.d.38 mar.8.d.34 luc.9.c.23, & 14.f.27

Suprà 10.d.39 mar.8.d.35 luc.9.c.24.& 17.g.33 iohan.12.d.25

mar.8.d.36 luc.9.c.25

21 Ἀπό, ἀπὸ pro ὑπὸ iterum hic positum est. de qua enallage suprà diximus, 11.c.19. Senioribus, πρεσβυτέρων. Hebraicè זקנים, vt Deut.21.a.2. Est autem nomen non tam ætatis quàm dignitatis: & eos designat penes quos erant iudicia, quæ Hebræi Græco vocabulo vocant Sanhedrin, id est συνέδρια. vt ii planè sint πρεσβύτεροι quos Latini eadem ratione Senatores vocant. Sic apud Homerum aliquoties dicuntur γέροντες iidem qui βασιλῆες, vt Iliad. β. Suscitari, ἐγερθῆναι. Vulg. Resurgere, ἀναστῆναι. Eras. Resuscitari. id est iterum suscitari.

22 Prehensum, προσλαβόμενος. i. manu prehẽsum seduxisset, vt solẽt familiarius aliquid dicturi. Eras. Abduxisset. i. ἀπαγαγών. qui tamẽ in annotationib' in Mar.8.d.33, adfert eã interpretationẽ quã sum sequut'. Vulg. Assumẽs. i. προσλαβόμενος. Propitius tibi sis, ἵλεώς σοι. Sic rectè Eras. Latinè dicas, Respice te. Vul. Absit. i. μὴ γένοιτο.

23 Abscede à me, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulg. Vade post me. Eras. Abi post me. Vide Mar.8.d.33. Satana, σατανᾶ. Per antonomasiã propriè vocatur Satan: (id est aduersarius) ab Hebræis, à verbo שטן, qui à Græcis dicitur διάβολος, id est calumniator: & ὁ πειράζων, id est tentator, Apoc.12.b.9, & 10. Sed hoc nomen iis etiam accommodatur qui Dei voluntati aduersantur, vel obstinata malitia, vt Iudas, Iohan.6.g.70: vel leuitate quadam aut arrogantia, vt hoc loco Petrus: cui in hoc quidem cognomine successisse Antichristum libens concessero, vtcũque clamitet se errare non posse, & à nemine iudicandum. Sapis, φρονεῖς. Hoc verbo significatur Petrum arrogantia & falsa quadam de se persuasione peccasse.

25 Animam suam seruare, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι. id est vitam. nisi malimus animæ appellatione totum hominem comprehẽdi, synecdoche Hebræis familiari. Et certè hæc est (ni fallor) huius loci germana interpretatio, quam etiam videtur apertè Lucas confirmare cap.9.c.25, quum hæc Matthæi & Marci verba, τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ, id est, sua ipsius anima mulctetur, interpretatur ἑαυτὸν ζημιωθείς. id est si seipso mulctetur. Bellissimè ergo cohærebunt omnia hoc modo, Siquis seipsum voluerit seruare (loquitur enim Euangelista ex communi hominum opinione, quibus nihil hac vita est charius) is seipsum perdet. hæc enim præpostera cupiditas in æternum exitium ipsum præcipitabit. Contrà verò, qui Christi & Euangelii causa seipsum perdiderit, (ita enim rursus loquitur Euangelista ex eorum sensu qui omnium hominum stultissimos & miserrimos eos esse opinantur qui vitam malint profundere quàm Christum abnegare) is quũ videatur periisse, seipsum tandem aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo seipsum seruauerit, alioquin periturum. Inueniet eam, εὑρήσει αὐτήν. id est recipiet eam, aut potius seipsum lucrifecerit: vt qui sibi alioquin morituro, æternam vitam parauerit: sicut Lucas ipse exponit cap.17.g.33. Nam εὑρίσκειν apud Græcos etiam declarat labore suo aliquid consequi: vt exponit Vlpianus in orationem Demosthenis κατὰ Τιμοκράτους. & Inuenire à Latinis vsurpatur pro parare sibi & acquirere, teste Donato in Terentii Eunuchum. Erit igitur vehemẽtior antithesis, si dixerimus illos, qui vt sibi consulant, Christum abnegant, nõ modò lucrum non facere quod captant, sed etiam eius rei quã seruatam esse volunt, (id est sui ipsius) iacturam facere, quod damnum est omnium maximum: istos verò contrà, qui pro Christo mori nõn dubitant, non modò nullum detrimentum pati, sed seipsos potius lucrifacere, quo lucro nullum maius possit homini contingere.

26 Anima verò sua mulctetur, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; id est seipsum perdat, vt Lucas interpretatur. Vulgata ζημιωθῆ vertit Detrimentum pati, Eras. Iacturam facere. Ego verò non video cur periphrasis quærenda fuerit, quum de iudicio Dei hic agatur: quemadmodum proximus versiculus declarat: & ζημιοῦν apud Græcos sit vocabulum forense, sicut mulctare apud Latinos. Compensationem animæ suæ, ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, quo seipsum redimat: quod vernaculo sermone dicas, *Qu'est-ce que l'homme baillera en eschange de sa personne*. Vulgata ad verbum, Commutationem pro anima sua: quæ interpretatio mihi visa est obscurior. Eras. Cu-

ius permutatione redimat animam suam: perspicua periphrasi, sed non prorsus necessaria. Itaque in annotationibus Marci Veterem interpretationem amplectitur.

27 Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

Psal. 61. c. 12. rom. 2. a. 6

27 Futurum est enim vt Filius hominis veniat cũ gloria Patris sui cum Angelis suis: ‖ & tunc reddet vnicuique secundum facta eius.

27 Filius enim hominis uenturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis: & tũc reddet unicuique secundum opera eius.

28 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

Mar. 9. a. 1. luc. 9. c. 17

28 ‖ Amẽ dico vobis, sunt quidam ex his qui hîc adstant, qui nequaquam gustabunt mortem, vsquedũ viderint Filiũ hominis venientẽ in regnũ suũ.

28 Amen dico uobis, sunt quidam de hîc stantibus, qui non gustabunt mortem donec uideant Filiũ hominis uenientem in regno suo.

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

1 ΚΑΙ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

Mar. 9. a. 2. luc. 9. d. 17

1 SExto verò pòst die accepit Iesus Petrum ac Iacobũ & Iohannem fratrẽ eius, & subducit eos priuatim in montẽ sublimem.

1 ET post dies sex assumit Iesus Petrum et Iacobum & Iohãnem fratrem eius, & subducit illos in montem excelsum seorsum.

2 Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

2 Transformatúsque est coram eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimenta autem eius facta sunt alba vt lux.

2 Et transfiguratus est ante eos: & resplenduit facies eius sicut sol: uestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix.

3 Καὶ ἰδού, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

3 Et ecce, conspecti sunt eis Moses & Elias, cum eo colloquentes.

3 Et ecce, apparuerunt illis Moyses & Elias, cum eo loquentes.

4 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

4 Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hîc esse: si vis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

4 Respondens autem Petrus dixit ad Iesum, Domine, bonum est nos hîc esse: si uis, faciamus hîc tria tabernacula, tibi unum, & Moysi unum, & Eliæ unum.

5 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς· καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.

Suprà, 3. d. 17. 2. pet. 1. d. 17

5 Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicens, ‖ Hic est Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco: ipsum audite.

5 Adhuc eo loquente ecce nubes lucida obumbrauit eos: & ecce uox de nube, dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite.

27 Cum gloria, ἐν δόξῃ. ἐν pro σὺν, vt alibi sæpe. Vide suprà, 6. d. 29. Angelis, ἀγγέλων. In secundo exẽplari additur ἁγίων. id est sanctis. Secundum facta, κατὰ τὴν πρᾶξιν. Erasmus, Iuxta facta. Vulgata, Secundum opera. id est κατὰ τὰ ἔργα, sicut etiam legimus in vno exemplari.

28 Amen, ἀμὴν. In quodam codice additum erat γὰρ, enim. Ex his qui hîc stant, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulgata, De hîc stantibus. Erasmus, Hîc stantes. id est ὧδε ἑστῶτες. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. Gustabunt mortem, γεύσωνται θανάτου. id est morientur. sicut Heb. 2. c. 9. In regnum suum, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. ἐν existimo pro εἰς positum esse. Cæteri ad verbum interpretantur, In regno suo. In vno veteri codice legitur, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. id est In gloriam suam. quibus verbis ista optimè explicantur de Christi ascensione, & iis quæ postea consequuta sunt: de quibus magnificè scribit Paulus Ephes. 4. b. 10, & 1. Cor. 15. c. 23. & Dominus ipse meminit infrà, 28. d. 18.

IN CAPVT XVII.

1 Sexto pòst die, μεθ' ἡμέρας ἓξ. Vulgata & Erasmus, Post sex dies. Vide Mar. 9. a. 2. Subducit, ἀναφέρει. id est ἀνάγει: quod etiam legimus in quodam exemplari. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur: vt infrà hoc eodem capite, versu 17, & suprà, 4. a. 1.

2 Alba, λευκά. Candidum, quod vsurpat Erasmus, potius significat splendidum & fulgens, id est τὸ λαμπρόν: (quod quidẽ propriè de igne dici solet, vt author est Aristoteles sectione octaua Problematũ) quanuis id postea de albo colore dici quoque cœpit, omnium videlicet splendidissimo. Lux, τὸ φῶς. In quodam exemplari legitur ἡ χιών, nix: quod sequutus est Vetus interpres. Aristoteles porro libro primo De coloribus, φῶς colorem ignis esse scribit his verbis, τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρός ἐστι χρῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ μηδὲν μὲν ἄλλο τοῦτο ἔχον διαφαίνεσθαι χρῶμα, &c. id est, Quòd autem lumen, aut lux, sit color ignis, perspicuum ex eo est, quoniam nullum alium præter hũc, habere colorem reperitur, &c. φῶς autem lucem vertimus, quanquam non dubitem apud philosophos differentiam lucis & luminis obseruari: quæ tamen apud reliquos scriptores fere negligi solet.

3 Conspecti sunt, ὤφθησαν. Vulg. Apparuerunt. id est ἐφάνησαν. Colloquentes, συλλαλοῦντες. Erasmus admonet in annotationibus potius verti debuisse Confabulantes: à quo tamen verbo quidam meritò refugiũt, quum neque respondeat Græco verbo συλλαλεῖν, neque Scripturæ maiestati conueniat, neque etiam tritum sit apud Latinos scriptores: quanuis fabulari à fando deriuetur.

4 Respondens, ἀποκριθείς. Hebraismus, de quo alibi diximus. nam propriè respondent qui sunt rogati. Lucida, φωτεινή. In quarto codice scriptũ erat φωτός, lucis, Hebraico idiotismo. Filius ille meus, ὁ υἱός μου. Articulum expressi, cuius videtur hîc esse emphasis maxima, non tam vt distinguatur à filiis aliis (quum sit vni-

genitus) quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim non natura, sed adoptione sumus filii: quâ ratione etiam Christus ipse dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licet vnicus sit proprio iure, princeps tamen est inter multos, quatenus adoptionis fons est ac caput.

6 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

6 Et quum *hæc* audissent discipuli, ceciderunt in faciem suam, & timuerunt vehementer.

6 Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suã, & timuerũt ualde.

7 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

7 Tunc accedẽns Iesus tetigit eos, dixitq; Surgite, & ne timete.

7 Et accessit Iesus, & tetigit eos, dixitque eis, Surgite, & nolite timere.

8 Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

8 Sublatis autem oculis suis neminem viderũt, nisi Iesum solum.

8 Leuantes autem oculos suos neminem uiderunt, nisi solum Iesum.

9 Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

9 Et quũ descenderent de mõte, mandauit eis Iesus, dicens, Nemini dixeritis hanc visionem, vsquequò Filius hominis à mortuis resurgat.

9 Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Iesus, dicens, Nemini dixeritis uisionem, donec Filius hominis à mortuis resurgat.

10 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ Γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

10 Tunc interrogauerũt eum discipuli sui, dicentes, Quid igitur Scribæ dicunt, ‖ oportere vt Elias primùm veniat?

10 Et interrogauerunt eum discipuli, dicentes, Quid ergo Scribæ dicũt quòd Eliam oporteat primùm uenire?

Mal. 4. b. 5. suprà 11. b. 14. mar. 9. b. 11

11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα·

11 Iesus autem respondens dixit eis, Elias quidem veniet primùm, & restituet omnia:

11 At ille respõdẽs ait eis, Elias quidem uenturus est primùm, & restituet omnia:

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν· οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν.

12 Sed dico vobis, Eliam iam venisse, quẽ non agnouerũt, sed fecerunt ei quæcunque voluerũt: ita futurum est vt & Filius hominis patiatur ab eis.

12 Dico autem uobis quia Elias iam uenit, & non cognouerunt eum: sed fecerunt in eo quæcunque uoluerunt. sic & Filius hominis passurus est ab eis.

13 Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

13 Tunc intellexerunt discipuli *eum* de Iohanne Baptista *hæc* sibi dixisse.

13 Tunc intellexerunt discipuli quia de Iohanne Baptista dixisset eis.

14 Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

14 Et quum venissent ad turbã, adiit eum quidam, accidẽs ei ad genua,

14 Et quũ uenisset ad turbam, accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum,

15 Καὶ λέγων, Κύριε ἐλέησόν μου τὸν υἱόν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

15 Et dicens, Domine miserere filii mei, quoniam lunaticus est, & malè afficitur: nam sæpe cadit in ignem, & sæpe in aquam.

15 Dicens, Domine miserere filio meo, quia lunaticus est, & malè patitur: nam sæpe cadit in ignẽ, & crebrò in aquam.

6 Ceciderunt in faciem suam, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phrasis Hebræa, נפלו על־פניהם. id est proni adorarunt. Timuerunt, ἐφοβήθησαν. Erasmus suo more, Territi sunt, per passiuum: quum tamen actiuæ sit significationis φοβεῖσθαι.

8 Sublatis autem, ἐπάραντες δέ. Vulgata, Leuantes. Erasmus per periphrasin minimè necessariam, Vbi verò sustulissent. Hoc interdum vnico verbo ἀναβλέπειν declaratur: vt suprà, 14. b. 19.

9 Nemini, μηδενί. Eras. Necui, μή τινι, vt suprà, 16. c. 20.

12 Quẽ non agnouerunt, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν. In nono exemplari scriptum erat, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, & non crediderunt ei. Ei, ἐν αὐτῷ. ad verbum, In eo. In vetustis duobus codicibus deerat præpositio ἐν.

14 Quidam, ἄνθρωπος. In duobus exẽplaribus additur τις. id est homo quidam: quod expressit Erasmus. Accidens ei ad genua, γονυπετῶν αὐτῷ. Vulg. Prouolutus ante eum. id est κυλινδούμενος ἐναντίον αὐτοῦ. Erasmus, Flectens genua illi. Atqui γονυπετεῖν (vt ipse Erasmus obseruauit in annotationibus) amplius aliquid significat, eum nimirum supplicantium gestum quem depingit elegantissimè Homerus Iliad. α, in extremo, vbi Thetidem describit Ioui supplicantem.

15 Lunaticus est, σεληνιάζεται. Lunatici vocantur qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, lycanthropia, cynanthropia, & qui ea melancholia morbo laborant quæ Græcis medicis θηριώδης (id est fera & immanis) dicitur, aut alio furoris genere agitantur: de quibus poeta in hunc modum, Quàm multos etiam furiis hinc sæpe videmus Vexari, sortémque animo indignamur acerbam. Quorum etiam meminit Iurisconsultus Paulus in l. Bouem. Tit. de Ædilitio edicto. Cæterùm hoc ita accipiendum est hoc quidem loco vt ad morbum naturalem sciamus diabolicum quoque furorem accessisse, sicut indicant ea quæ paulo pòst commemorantur. Sunt autem hæc distinguenda, ne in eorum errorem incidamus qui profanè ridere solent quæcunque de dæmoniacis sacræ literæ testantur, quasi hæc omnia videlicet ad naturales morbos pertineãt: quũ suprà, 4. d. 24, apertè lunatici à dæmoniacis distinguantur, & profana illa opinio infinitis Scripturæ locis possit conuinci. Malè afficitur, κακῶς πάσχει. In vno codice legimus, κακῶς ἔχει. Vulg. ad verbum, Malè patitur. Eras. Miserè affligitur, δεινῶς θλίβεται.

Mar. 9. c. 14 luc. 9. e. 37

Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

Luc. 17. b. 6

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.

Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

Infrà 20. b. 17 mar. 9. e. 31 luc. 9. f. 44

Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.

Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναούμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες τῷ Πέτρῳ, καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑ-

16 ‖ Et obtuli eum discipulis tuis, nec potuerunt eum sanare.

17 Respondens autem Iesus dixit, O natio incredula & peruersa: quousque tandē ero vobiscum? quousque tandem tolerabo vos? adducite mihi eū huc.

18 Et obiurgauit dæmonium Iesus, exiitque illud ab eo: & sanatus est puer ex illo momēto.

19 Tunc adeuntes discipuli Iesum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eiicere?

20 Iesus autē dixit eis, Propter incredulitatē vestram. ‖ amen quippe dico vobis, si habeatis fidem quantulum *est* granum sinapis, dicetis monti huic, Demigra hinc illuc: & demigrabit: & nihil impossibile erit vobis.

21 Hoc verò genus *dæmoniorum* non egreditur nisi per precationem & ieiunium.

22 ‖ Versantibus autem ipsis in Galilæa, dixit eis Iesus, Futurū est vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

23 Et trucidabunt eum, sed tertio die suscitabitur. Et contristati sunt vehementer.

24 Quum autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt, dixeruntque, Magister vester

16 Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.

17 Respondens autem Iesus ait, O generatio incredula & peruersa, quousque ero vobiscum? usquequo patiar vos? afferte huc illum ad me.

18 Et increpauit illum Iesus, & exiit ab eo dæmonium: & curatus est puer ex illa hora.

19 Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus eiicere illum?

20 Dixit illis Iesus, Propter incredulitatem vestrā. amen quippe dico vobis, si habueritis fidē sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc: & transibit: & nihil impossibile erit vobis.

21 Hoc autem genus non eiicitur nisi per orationē & ieiunium.

22 Conuersantibus autem illis in Galilæa, dixit illis Iesus, Filius hominis tradēdus est in manus hominum.

23 Et occident eum, & tertia die resurget. Et contristati sunt vehementer.

24 Et quum venissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum, & dixerunt ei, Magister ve-

16 Obtuli, προσήνεγκα. In duobus veteribus codicibus legitur προσήνεγκαν, id est obtulerunt, pro oblatus est. de quo dicendi genere alibi diximus.

17 Peruersa, διεστραμμένη. Sic Cicero, Roscii oculos peruersissimos fuisse dicit, id est διεστραμμένην ὄψιν. Eras. Distorta. Quousque tandem, ἕως πότε. Sic rectè Erasmus, quum Vetus interpres neglexerit particulam πότε: quæ interdum quidem abundat, sed hîc habet suam emphasin. Quum autem bis repetatur, Erasmum miror posteriore loco prætermisisse: quum præsertim ista repetitio pondus addat sententiæ. Tolerabo, ἀνέξομαι: vel ad verbum, Sustinebo. Vulgata & Erasmus, Patiar. Sed aliquid amplius videtur significare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inuiti & repugnantes multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur translatitiè qui volentes onus subeunt, & sub eo perdurant.

18 Obiurgauit dæmonium, ἐπετίμησεν αὐτῷ. Hoc exprimit disertè Lucas infrà 6. e. 42. vt neque ambigere debuerit Hieronymus, neque rectè Theophylactus ad puerum retulerit. Est autem ex Hebræorum idiotismo relatiuum præpositum antecedenti, vt infrà, 26. v. 23.

20 Quantulum *est* granum sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Erasmus ad verbum, Sicut granum sinapis: quod quum mihi videretur obscurum & ambiguum in Latino sermone, coacti sumus à verbis Græcis aliquantulum deflectere, vt planius loqueremur. Demigra, μετάβηθι, vel Abi. nam Digrediendi vocabulū, quo solemus vti in transferendo hoc verbo, nullum hîc locum habet.

21 Egreditur, ἐκπορεύεται. Vulgata, Eiicitur. id est ἐκβάλλεται.

22 Versantibus, ἀναστρεφομένων, vel fortassis Reuertentibus: quæ significatio huius vocabuli etiā vsitata est, & nō malè conuenit huic loco. Nam inde digressus rediit Capernaū per Galilæam, vt constat ex Marci 9. e. 30. Hanc autem posteriorem interpretationem si sequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν positum erit, & ita scriptum inuenimus in vno vetere codice. Hominum, ἀνθρώπων. In vno exemplari additur ἁμαρτωλῶν. id est peccatorum: quo vocabulo Gentes intelliguntur à fœdere Dei alienæ. Auget enim hæc quoque circunstantia sceleris atrocitatem.

23 Contristati sunt, ἐλυπήθησαν. Erasmus, Mœrore affecti sunt: qui tamen verterat ἐλυπήθη, indoluit, suprà, 14. a. 9.

μῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;

Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη ἢ κῆνσον; ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.

Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτούς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον, καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθὺν ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

Κεφάλαιον ιη.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;

Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,

Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Ὅστις οὖν ταπεινώσῃ ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτον ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

non soluit didrachma?

25 Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset domum, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt tributa aut censum? à filiis suis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Iesus, Nēpe igitur liberi sunt filii.

27 Sed ne offendamus eos, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piscem qui ascenderit primus, tolle: & aperto ore eius, inuenies statêrem: acceptum illum da eis pro me & pro te.

CAP. XVIII.

1 EO ipso tempore adierunt Iesum discipuli, dicentes, Quisnam maximus est in regno cælorum?

2 Et quum aduocasset puerulum Iesus, statuit eum in medio eorum,

3 ‖ Et dixit, Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cælorum.

4 Quisquis igitur demiserit seipsum sicut *est* puerulus iste, is est maximus ille in regno cælorum.

5 Et quisquis exceperit aliquē puerulum talem in nomine meo, me excipit.

ster non soluit didrachma?

25 Ait, Etiam. Et quū intrasset in domum, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur Simō? Reges terræ à quibus accipiunt tributum vel censum? à filijs suis, an ab alienis?

26 Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illi Iesus, Ergo liberi sunt filij.

27 Vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum, & eum piscem qui primus ascenderit tolle: & aperto ore eius, inuenies statêrem: illum sumens, da eis pro me & te.

CAP. XVIII.

1 IN illa hora accesserūt discipuli ad Iesum, dicentes, Quis putas maior est in regno cælorum?

Mar. 9. e. 33 luc. 9. f. 46

2 Et aduocans Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum,

3 Et dixit, Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.

Infrà 19. b. 14 1. cor. 14. d. 20

4 Quicunque ergo humiliauerit se sicut paruulus iste, hic est maior in regno cælorum.

5 Et qui susceperit unum paruulum talem in nomine meo, me suscipit.

24 Non, οὐ. Hæc particula nihil hîc negat, sed interrogat, vt alibi sæpe. Erasmus, Num. quo aduerbio fere vtimur quum negatum esse volumus id de quo quærimus. Itaque Non videtur huic loco optimè conuenire. Soluit, τελεῖ. id est soluere solet. Didrachma, τὰ δίδραχμα. Hoc est sicli Sanctuarii dimidium, quod Israelitæ pendebant olim ex Lege scripta Exodi 30. b. 13. Romani verò postea exegerunt, Iudæa subacta. qua de re sic scribit Iosephus, de Vespasiano loquens, Stipendiū vbicunque degerent, Iudæis indixit, quos binas drachmas singulis annis inferre in Capitolium iussit, ita vt antea Hierosolymorum templo solebant.

25 A filiis suis, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν. Hic mihi dubium non est quin Filiorum nomen propriè accipiatur. Nam si Hebræorum more filios intelligi dicas pro veris & naturalibus, quos vocant, subiectis, quibus opponantur populi vi armorum subacti, falsa fuerit Petri responsio, quum ne ipsi quidem Romani ciues à tributo essent immunes: vt docet Dionysius libro Antiquitatum quarto.

26 Nempe igitur, ἄραγε. Vulg. & Eras. Ergo. Vide suprà 7. c. 20.

27 Ascenderit, ἀναβάντα, ad hamum videlicet. Eras. Prodierit. quod respondet τῷ προσῆλθε, vel ἐξιέναι. Statêrem, στατῆρα. Is igitur numus erat tetradrachmus: sicut etiam veteres testantur: ita tamen vt à statêre aureo distinguatur, quorum alii vnciales, id est octo drachmarum, alii didrachmi fuerunt. Pro, ἀντί, id est, ὑπέρ. Nam propriè ἀντί τινος significat Loco aut vice alicuius. Vide Mar. 10. f. 45.

IN CAPVT XVIII.

1 Quisnam, τίς ἄρα. Vulg. Quis putas. Eras. Quis: omissa particula expletiua, quam tamen Latini videntur exprimere, ipso etiam approbante infrà, 24. d. 45.

2 Puerulum, παιδίον. Vulg. Paruulum: quod non tam est ætatis quàm staturæ. itaque meritò reprehenditur. Eras. Puellum.

3 Conuersi fueritis, στραφῆτε. Phrasi Hebræa dictum est pro resipueritis, vt alibi docuimus.

4 Demiserit, ταπεινώσῃ. Vulgata ad verbum, Humiliauerit. Nam ταπεινὸν grammatici dictum volunt quasi ἐδάφειον: sicut humilis Latinis ab humo dicitur. Sed humiliandi verbum apud idoneos authores nō legi. Demissum autē eundem esse cum humili, vel illud Cic. indicat ex 5. Tusc. Non est ausus, inquit, elatè & amplè loqui, quum humiliter demisséque sentiret.

Mar.9.f.42 / luc.17.a.2

6 Ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

6 ‖Quisquis autem offenderit aliquẽ ex paruis istis qui in me credunt, præstiterit ei vt suspẽdatur mola asinaria in collo eius, ac demergatur in profundo maris.

6 Qui autem scandalizauerit unum de pusillis istis qui in me credũt, expedit ei ut suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.

7 Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων· ἀνάγκη γάρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

7 Væ mundo ab offendiculis: necesse est enim vt eueniãt offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

7 Væ mundo à scandalis. necesse est enim ut ueniant scandala: ueruntamen uæ homini illi per quem scandalum uenit.

Suprà 5.c.30 / mar.9.f.43

8 Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτά, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλόν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

8 ‖Si verò manus tua vel pes tuus facit vt tu offendas, excinde ea, & abiice abs te. bonum est tibi ad vitam ingredi claudum aut mãcum *potius* quàm duas manus vel duos pedes habentem conijci in ignem æternum.

8 Si autem manus tua uel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & proijce abs te. bonum tibi est ad uitam ingredi debilem uel claudum, quàm duas manus uel duos pedes habentem mitti in ignem æternum.

9 Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτόν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· καλόν σοι ἐστὶ μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

9 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te: bonum est tibi luscum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem conijci in gehennam ignis.

9 Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, & proijce abs te: bonum tibi est unum oculum habentem in uitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.

Psal.34.b.8

10 Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων· λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

10 Videte ne contemnatis aliquem ex paruis istis: ‖dico enim vobis, angelos eorum in cælis per omne *tempus* videre faciem Patris mei qui in cælis est.

10 Videte ne contemnatis unum ex his pusillis: dico enim uobis quia angeli eorum in cælis semper uident faciem Patris mei qui in cælis est.

Luc.19.b.10

11 Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

11 ‖Venit enim Filius hominis vt seruet quod perierat.

11 Venit enim Filius hominis saluare quod perierat.

Luc.15.a.4

12 Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐννενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

12 ‖Quid vobis videtur? si fuerint alicui hominí centum oues, & errauerit vna ex eis, nónne relictis ipsis nonagintanouẽ, profectus in montes, quærit eam quæ aberrauerat?

12 Quid uobis uidetur? si fuerint alicui centum oues, & errauerit una ex eis, nonne relinquit nonagintanouem in montibus, & uadit quærere eam quæ errauit?

6 Paruis, τῶν μικρῶν. Vulg. & Eras. Pusillis. Præstiterit ei, συμφέρει αὐτῷ. Ad verbum, Confert ei. Sed hoc videtur comparatè accipiendum, sicut fecimus, mutato etiam tempore. Sic etiam paulo pòst videtur καλὸν vsurpari pro ἄμεινον. Vulg. & Eras. Expedit. Asinaria, ὀνικὸς. id est grandis: vt opponatur trusatili, sicut annotat Hilarius. Nonnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος vocatur, & crassior esse solet, quum superiori substernatur. In vno manuscripto exemplari scriptum inuenimus λίθος μυλικὸς, lapis molaris. In, ἐπὶ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant εἰς: in vno tamen legimus περὶ, circa. Latini in hoc dicendi genere fere vtuntur præpositione de, vel ex.

Profundo, πελάγει. id est τῷ βάθει. Dicitur enim πέλαγος quod Latini altum vocant. postea verò pelagus pro ipso mari cœptum est vsurpari: & ita interpretatus essem nisi adderetur τῆς θαλάσσης.

8 Facit vt tu offendas, σκανδαλίζει σε. Vide suprà, 5.e.29, & 30. Ea, αὐτά. Vulgata, Eum. id est αὐτόν. *Potius* quàm, ἤ. Aut καλὸν positum est pro ἄμεινον, aut subauditur μᾶλλον, sicut apud Homerum in illo versiculo, βούλομ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι, lib. Iliad. α. Et in illo impio senario, θέλω τύχης σταλαγμὸν ἢ φρενῶν πίθον. Sic quoque apud Hebræos fere subauditur particula יותר ante מן, vt Psal. 118.b.8, & 9. item Prouerb. 3.b.13.

In, εἰς. Vulgata & Erasmus, Ad. id est πρὸς. Nam etiam permutantur sæpe istæ præpositiones, sicut apud Hebræos ב pro אל.

9 Luscum, μονόφθαλμον. Vulgata, Vnum oculum habentem. Ego autem cum Erasmo Luscum interpretari malui. Nam luscus Latinis dicitur qui altero captus est oculo, non is quem Galli vulgò vocant *un lousche*, Latini strabonem, Græco etiam vocabulo.

10 Per omne *tempus*, διὰ παντός. Subauditur χρόνου, quod ego expressi. Neque video cur minus Latinè dicatur Per omne tempus, quàm Ad omne tempus. Vulgata tamen & Erasmus interpretari solent, Semper. id est ἀεί.

11 Venit enim, ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur.

12 Homini, ἀνθρώπῳ. Vetus interpres vel hoc nõ legit, vel prætermisit, sed nulla sensus iniuria: quãuis, nisi exprimas, subaudiri necesse sit, vt vis comparationis intelligatur. Profectus in montes, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Erasmus Veterem interpretem sequutus vertit, In montibus, & vadit. Coniungit enim ἐπὶ τὰ ὄρη cum

præcedentibus: quo modo etiam legit Theophylactus, per montes cælum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ita est vsitatum, & in plerisque antiquis exemplaribus hæc ita distincta sunt vt ἐπὶ τὰ ὄρη coniungatur cũ participio πορευθείς: quod melius conuenit.

13 Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτό, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐννενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.

13 Quod si acciderit vt inueniat eam, amẽ dico vobis, gaudet super ea magis quàm super illis nonagintanouẽ quæ non aberrarunt.

13 Et si contigerit ut inueniat eam, amen dico uobis quia gaudet super eam magis quàm super nonagintanouẽ quæ nõ errauerunt.

14 Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

14 Ita nõ vult Pater vester qui in cælis est, vt pereat vnus ex paruis istis.

14 Sic non est uoluntas ante Patrem uestrũ qui in cælis est, ut pereat unus de pusillis istis.

Leuit.19.d.17 / eccles.19.b.13 / luc.17.a.3 / iac.5.d.18

15 Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου· ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου.

15 ‖Si verò peccauerit in te frater tuus, veni, & argue eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus es fratrem tuum:

15 Si autem peccauerit in te frater tuus, uade & corripe eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus eris fratrẽ tuum:

Deut.19.b.5 / iohan.18.b.17 / 2.cor.13.a.1 / heb.10.e.28

16 Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.

16 Sin verò te non audierit, accipe tecum adhuc vnum aut duos: ‖vt in ore duorum aut trium testium stabile sit omne verbum.

16 Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc unum uel duos: ut in ore duorum uel trium testium stet omne uerbum.

1.Cor.5.c.9 / 2.thess.3.d.14

17 Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

17 Quòd si neglexerit eos audire, dic Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut quispiam Ethnicus & quispiam publicanus.

17 Quòd si non audierit eos, dic Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.

14 Non vult Pater vester, οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Vulg. & Eras. ad verbum, Non est voluntas coram Patre vestro. qui Hebraismus mihi visus est obscurior. Vnus, εἷς. Ita scriptum reperimus in veteribus codicibus. Erasmus autem mauult legere ἕν, vt subaudiatur παιδίον.

15 In te, εἰς σὲ. Id est, te tantùm conscio. Falluntur enim qui de priuatis iniuriis hoc accipiunt, quum Christus nihil aliud voluerit his verbis quàm occulta peccata à manifestis distinguere. Itaque peccare in aliquem dicitur non modò qui priuatim eum lædit, sed etiam qui eo tantùm conscio vel in Deum vel in alium quemuis peccat. Veni, ὕπαγε. Vulg. Vade. Ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vide suprà, 14.v.49.

16 In ore, ἐπὶ στόματος. Hebraicè, עַל־פִּי. id est sermone ac testimonio. Sic enim accipitur interdum Oris vocabulum pro sermone & loquutione: vt Num. 3.c.16. atque adeo pro tacito etiam testimonio, id est quum res ipsa per se loquitur, vt infrà, 21.v.16. Stabile sit, σταθῇ. id est, ratum firmúmque habeatur: quod Hebræis explicatur verbo יָקוּם. Verbum, ῥῆμα. Hebraicè דבר, id est negotium de quo agitur.

17 Neglexerit audire, παρακούσῃ. id est, non sit audire dignatus, aut se audire dissimularit. Nam hoc significat παρακούειν: sicut παρορᾶν dicuntur qui non dignantur aspicere, vel fingunt se non videre. Vulgata & Erasmus, Non audierit. id est μὴ ἀκούσῃ. Ecclesiæ, ἐκκλησίᾳ. Quidam nuper conuertit Reipublicæ, huc fortasse respiciens quòd in Iudicum consortium etiam Leuitæ & Sacerdotes olim in Repub. Israelitica legebantur, aut quia existimauit de negotiis forensibus hîc agi: quod etiamsi illi concederem, minimè tamen ipsius interpretationem approbarem, quum Reipub. vocabulum pro ipso Senatus aut populi conuentu vsurpari non soleat: vt quid illud sit, dicere Reipub. vix à quoquam intelligi posse videatur. Sed de animi offensionibus hîc agi & Senatu ecclesiastico, (cuius iurisdictio à politici magistratus functione, in Ecclesia præsertim Christiana, apertissimè distinguitur) vel ex eo constat quod de ligando & soluendo postea commemoratur. Neque enim Christus politicas leges præscribit. Hæc autẽ potestas ac iurisdictio penes eos erat qui ἀρχισυνάγωγοι propterea vocantur Mar. 5.v.22. & huius consuetudinis exemplum extat apud Iohã. 9.d.22, item 12.f.42, itẽ 16.a.2. vt apud Iudæos idem fuisse videatur pœnæ genus, ἀποσυνάγωγον γίγνεσθαι, atque apud Christianos excommunicari. Porro de Ecclesiæ vocabulo diximus suprà, 16.c.18. Sed notandum est turpiter errare qui ex hoc loco confici volunt, de singulis rebus referendum esse ad totius multitudinis cœtum. Aiunt enim Ecclesiæ nomen nusquam aliter accipi: quod vel ex hoc ipso loco falsum esse conuincitur. Nam certè tanquam de Iudæis hæc dici apparet saltem ex eo quod addit, Sit tibi sicut Ethnicus & publicanus. Sed iudicia de his rebus penes Seniores fuisse apud Iudæos, nec semper cogi consueuisse totum populi cœtum, omnes illarum rerũ scriptores testantur. & certè nisi Christus ad suorum temporum consuetudinem totum hunc sermonem accommodasset, quis eum loquentem intellexisset? Quòd si quis excipiat, tyrannicam fuisse illam consuetudinem, ne id quidem verè dixerit, quum Christus sic loqui non potuerit quin eum morem vt legitimum approbaret. Neque verò quum hæc dico Oligarchiam volo in Ecclesiam Dei inuehere, sed doceo Aristocratiam Christianam non esse nouum aliquod institutum, Dei verbo & democratiæ Ecclesiasticæ repugnans: sicut nonnulli ex vnica vocula temere arrepta sunt arbitrati. Postremò obseruandum etiam est Ecclesiæ nomẽ hoc vno loco totius Noui testamẽti de Iudæis dici: quorũ generales cœtus solẽt Synagogæ peculiari nomine vocari. Itaque Euangelista pro Seniorum collegio ἐκκλησίαν dixit. Lucas autem πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, 22.v.66. Vide infrà, Marci 5.v.22. Quispiã Ethnicus, ὁ ἐθνικός. id est profanus & alienus à religione. Nam solent sacri scriptores ἔθνη & ἐθνικοὺς Græcè vocare eos qui Hebraicè גוים dicuntur. id est, qui erãt alieni à Repub. Israelis, & fœdere promissionis non comprehendebantur: vt ait Paulus Ephes. 2.c.12. Latini theologi postea (quorum authoritatem libens sequor) Ethnicos Græco nomine appellarunt. Articulum autẽ conati etiam sumus exprimere, qui hoc quidem loco est ἀόριστος. itaque interpretati sumus particula indefinita Quispiam.

Ioh.20.c.23

Αμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Luc.17.a.4

Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις;

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.

Luc.17.a.4

Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.

Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.

Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

18 Amen dico vobis, ‖quæcunque ligaueritis in terra, erunt ligata in cælo: & quæcunque solueritis in terra, erunt soluta in cælo.

19 Rursum dico vobis, si duo ex vobis consenserint in terra, quodcunque petierint, fiet eis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sum in medio eorum.

21 Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? an ‖vsque septies?

22 Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.

23 Propterea simile est regnum cælorum regi, qui voluit conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor decies mille talentorum.

25 Quum autem is non posset hæc reddere, iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & liberos, & omnia quæ habebat, & reddi *debitum*.

26 Procidens ergo seruus ille adorabat eum, dicens, Domine, differ iram erga me, & omnia tibi reddam.

18 Amen dico uobis, quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcunque solueritis super terram, erunt soluta & in cælo.

19 Iterum dico uobis, quia si duo ex uobis consenserint super terram, de omni re quacunque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo uel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.

21 Tunc accedens Petrus ad eum dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? usque septies?

22 Dixit illi Iesus, Non dico tibi usque septies, sed usque septuagies septies.

23 Ideo assimilatum est regnum cælorum homini regi, qui uoluit rationem ponere cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset rationem ponere, oblatus est ei unus qui debebat ei decem millia talenta.

25 Quum autem non haberet unde redderet, iussit eum dominus eius uenundari, & uxorem eius, et filios, et omnia quæ habebat, & reddi.

26 Procidens autem seruus ille orabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.

18 In cælo, ἐν τῷ οὐρανῷ. Quæ hoc loco philosophatur Origenes in hoc genere dicendi, quum paulo ante Christus Petrum alloquens, 16.c.19, dixerit plurali numero, ἐν τοῖς οὐρανοῖς, (si quidem hæc sunt Origenis) non modò inepta sunt, sed etiam Hebræorum linguæ summam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebræi cælos plurali numero שמים, & in vno vetere exemplari disertè scriptum inuenimus ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Res ipsa denique ostendit istas speculationes prorsus vanas esse & inanes.

19 Rursum, πάλιν. In antiquis omnibus codicibus additum erat ἀμὴν, amen. Consenserint, συμφωνήσωσι. Translatio est à corpore ad animum, nam de voce & cantu propriè id dicitur. Quodcunque, περὶ παντός. Vulg. ad verbum, de omni re, quod etiam videtur coniungi posse cum verbo συμφωνήσωσι, conuenerint.

21 An vsque, ἕως. vel, vt Erasmus, Num vsque. Vide suprà, 16.b.13.

22 Septuagies septies, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. Ad verbum, Septuagies septem, videlicet peccata. Sed tamen potius videtur ἑπτὰ pro ἑπτάκις positum ex Hebræorum more, apud quos שבע vtrunque declarat.

25 Non posset reddere, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι. ἔχειν pro δύνασθαι (id est habere pro posse) frequenter ponitur. Itaque hæc interpretatio simplicissima est. Vulg. Non haberet vnde redderet. Erasmus, etiam longius à Græcis recedens, Non esset soluendo. quod Græcis significat οὐκ εἶχέ τι τοῦ ἀποδοῦναι. Reddi *debitum*, ἀποδοθῆναι. Subaudi τὸ ὀφειλόμενον, vt loquitur infrà, d.30. Erasmus, Fieri solutionem, sensu rectè expresso.

26 Ergo, οὖν. Vulgata & Erasmus, Autem, id est δέ. Seruus ille, ὁ δοῦλος. In tribus vetustis codicibus, additur ἐκεῖνος, ille. quo modo etiam legit Vetus interpres: quanuis appositus articulus satis declaret ἀναφοράν. Adorabat, προσεκύνει. Admonet Erasmus se in nonnullis exemplaribus legisse παρεκάλει, id est precabatur, pro quo Vetus interpres, Orabat: nisi corrupta sint exemplaria. Sed suspicor corruptum fuisse locum à sciolo quopiam, qui ciuilem adorationem in Oriente passim vsurpatam, non potuit à Dei cultu distinguere. Differ iram erga me, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. Hoc loco θυμὸς iram significat, & quidem præcipitem, quam Galenus propriè ὀξυθυμίαν appellat: iræ acerbitatem & præcipitationem dicere possumus: quod Cicero excandescentiam commodissimè interpretari videtur: animum autem Horatius in illo versiculo, Ira furor breuis est, animum rege. Vnde & animosi Græcis dicuntur θυμώδεις, vel θυμοειδεῖς, atque adeò θυμικοί. Est autem Galeno non parua differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις: quo modo etiam apud Latinos non tantùm inter iræ præcipitis, sed etiam inter acerbæ vehementisque iracundiæ homines & animosos differentia maxima est. Iram igitur qui differre & cohibere possunt, dicuntur μακρόθυμοι: quos nonnulli longanimes vocant, vocabulo parum La-

Latino. & μακροθυμία idem penè est quod πραότης, lenitas & clementia: quæ tamen à lentitudine aut animi despensione & demissione (quam Græci quoque ἀθυμίαν vocant) distinguitur. Necessariò autem periphrasin quæsiui, sed quæ vocabuli etymon ostenderet. Vulg. Patientiam habe. Eras. Esto patiens. non satis propriè, ni fallor.

Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι ὅ, τι ὀφείλεις.

Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτὸν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν ἀλλ' ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα· καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρὲ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

Οὐκ ἔδει καί σε ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς καὶ ἐγώ σε ἠλέησα;

Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.

Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιθʹ

ΚΑΙ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

27 Commotus autem misericordia dominus serui illius, dimisit eum, & mutuum remisit ei.

28 Egressus verò seruus ille inuenit vnum ex conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehensum eum suffocabat, dicens, Redde quod debes.

29 Procidens ergo conseruus eius ad eius pedes, precabatur eum, dicens, Differ iram erga me, & omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: sed abiens coniecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

31 Quum autem vidissent conserui eius quæ facta fuerant, contristati sunt vehementer: & quum venissent, declararunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipsius dixit ei, Serue male, totum debitum illud remisi tibi, quia precatus es me:

33 Nónne oportuit & te misereri conserui tui, vt & ego tui misertus sum?

34 Tunc iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, vsquequo redderet id omne quod sibi debebatur.

35 Ita & Pater meus cælestis faciet vobis, nisi remiseritis suo quisque fratri ex cordibus vestris, offensas eorum.

CAP. XIX.

1 ET factum est, quum finisset Iesus sermones istos, soluit à Galilæa, & venit in fines Iudææ, traiecto Iordane.

27 Misertus autem dominus serui illius dimisit eum, & debitum dimisit ei.

28 Egressus autem seruus ille inuenit unum de conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens, Redde quod debes.

29 Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.

30 Ille autem noluit: sed abiit, & misit eum in carcerem, donec redderet debitum.

31 Videntes autem conserui eius quæ fiebant, contristati sunt ualde: & uenerunt, & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc uocauit illum dominus suus, & ait illi, Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me:

33 Nónne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?

34 Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet uniuersum debitum.

35 Sic & Pater meus cælestis faciet uobis, si non remiseritis unusquisque fratri suo de cordibus uestris.

CAP. XIX.

Mar.10.a.1

1 ET factum est, quum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & uenit in fines Iudææ trans Iordanem.

27 Dimisit, ἀπέλυσεν. Eras. Absoluit. Atqui (ni fallor) absoluere dicitur debitor qui soluit quod debet: non creditor, qui debitum condonat. Mutuum, δάνειον. Vul. Debitum, i. ὀφείλημα. Eras. Æs alienum.

28 Suffocabat, ἔπνιγεν. Erasm. longo vsus circuitu, Obtorto collo trahebat: sensu tamen fideliter expresso. Quod, ὅ, τι. In omnibus vetustis legitur εἴ τι, si quid: sed perperam, ni fallor.

29 Ad pedes eius, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hæc omissa sunt à Vetere interprete & ab Erasm. quæ tamen in omnibus nostris vetustis codicibus Græcis reperimus. Omnia, πάντα. Hoc deerat in sex veteribus codicibus, nec tamen videtur redundare. 30 Abiens, ἀπελθών. Vel abundat hoc participium, ex vulgata loquendi consuetudine, sicut pleraque alia: vel simplicem motum declarat. Neque enim existimandus est creditor ab illius latere discedere, sed potius illum per vim rapere in carcerem. Itaque rectius fortassis verterimus Pergens quàm Abiens.

31 Quæ facta fuerant, τὰ γενόμενα. In quibusdam codicibus legitur γινόμενα, quæ fiebant: quo modo vertit Eras. & Vetus interpres. Declararunt, διεσάφησαν. Vulg. Narrarunt: id est, διηγήσαντο.

33 Nónne oportuit, οὐκ ἔδει. In quodam exemplari additur οὖν, ergo. 35 Offensas eorum, τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Hæc non legit Vetus interpres, neque Hieronymus: sed, nisi addas, absolutè ponetur verbum ἀφιέναι quod vix alibi reperias. Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc scripta inuenimus.

IN CAPVT XIX.

1 Finiisset, ἐτέλεσεν. Vulgata & Erasmus, Consummasset: quod melius respondet composito συντελεῖν. Interdum tamen etiam consummandi vocabulo vtimur, præsertim in passiuo, vt amphiboliam vitemus. Soluit, μετῆρεν. Vulgata, Migrauit. Erasmus, Demigrauit, id est μετῴκησεν: vterque impropriè, quum hic agatur

de navigatione, & proprio vocabulo sit vsus Euangelista. Traiecto Iordane, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Erasmus ad verbum, Trans Iordanem. Sed illo modo malui conuertere, ne existimaret lector Iordanẽ medium fuisse inter Iudæam & Galilæam. Describitur enim hoc loco non situs Iudææ, sed iter quo Dominus contendit in Iudæam, nimirum per eam regionem quæ Peræa dicitur, vt apertius explicat Marcus, qui addit, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, quum posset Christus per Samariam non traiecto lacu, in Iudæam peruenire.

Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.	2 Et sequuta est eum turba multa, sanauitque eos illic.	2 *Et sequutæ sunt eum turbæ multæ: & curauit eos ibi.*
Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτόν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;	3 Tunc adierunt eum Pharisæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini ˇ dimittere vxorem suam quauis ex causa?	3 *Et accesserunt ad eũ Pharisæi tentantes eum, & dicentes, Si licet homini dimittere uxorem suã quacunque ex causa?*
Gen.1.d.14 — Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;	4 Ille verò respondens dixit eis, ˇ Non legistis ‖ opificem ab initio fecisse masculum & fœminam?	4 *Qui respondens ait eis, Non legistis quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos?*
Gen.2.d.24, 1.corint.6.d.16, ephes.5.g.31 — Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.	5 Et dixisse, Propterea ˇ relinquet homo patrem & matrẽ, & agglutinabitur vxori suæ: & ˇ qui duo *fuerant*, erunt vna caro.	5 *Et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit uxori suæ, & erunt duo in carne una.*
Ὥστε οὐκ ἔτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.	6 Itaque non amplius sunt duo, sed vna caro. quod ergo Deus ˇ coniunxit, homo ne ˇ seiungat.	6 *Itaque iam non sunt duo, sed una caro. quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.*
Deut.24.a.1 — Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;	7 Dicunt ei, Cur ergo ‖ Moses mandauit dare libellum discessionis, & eam dimittere?	7 *Dicunt illi, Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudii, & dimittere?*
Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.	8 Dicit eis, Moses ˇ pro duritia cordis vestri ˇ permisit vobis dimittere vxores vestras: cæterùm à principio non fuit ita.	8 *Ait illis, Quoniã Moyses ad duritiam cordis uestri permisit uobis dimittere uxores uestras: ab initio autem non fuit sic.*
Suprà 5.e.32, mar.10.b.11, luc.16.d.18, 1.cor.7.b.11 — Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ	9 Dico autẽ vobis, ‖ quicunque dimiserit vxorem suã, nisi	9 *Dico autem uobis, quia quicũque dimiserit uxo-*

3 Dimittere, ἀπολῦσαι. De hoc verbo diximus suprà cap. 1.c.19. Erasmus, Diuortium facere: periphrasi minimè (vt opinor) necessaria. Quauis ex causa, κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; Vel, In quouis crimine? Nam αἰτία & causam & crimen declarat. In vno exemplari legimus ἁμαρτίαν, peccato.

4 Non, οὐκ. Id est, annon: de quo diximus suprà, capite decimosexto, b.13. Opifex, ὁ ποιήσας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Qui fecit: quod perobscurum est, nisi addideris ἄνθρωπον: id est hominem. Placuit igitur potius ex Hebræo idiotismo accipere pro participio absoluto, id est הבורא vel העושה, vt loquuntur Hebræi. Græci disertiores dicerent ὁ δημιουργός. Latinè autem verbali nomine hoc explicandum est. Sic etiam suprà 8.d.33, appellatione τῶν βοσκόντων intelliguntur pastores. Fecisse, ὅτι ἐποίησεν. Sustulimus pronomen αὐτούς, eos: quia sic redundat ex Hebr. idiotismo, vt sensum huius loci possit etiam perturbare in Latino sermone.

5 Relinquet, καταλείψει. Vulgata, Dimittet: quod respondet τῷ ἀφήσει. Erasmus, Deseret. quod durius est, & melius videtur respondere τῷ ἐγκαταλείπειν. Agglutinabitur, προσκολληθήσεται. Vulgata, Adhærebit, αἰθέξεται. Erasmus, quem hic sequor, optimè expressit Græcum vocabulum, quo significatur arctissima coniunctio viri & vxoris, quasi glutine coniunctorum. Qui duo *fuerant*, erũt vna caro, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vulg. & Erasm. ad verbum, Erunt duo in carne vna. vel in carnem vnam. Ego putaui primùm explicandam esse vim articuli οἱ, quo significatur conditio coniugum ante matrimonium: quod commodissimè exprimeremus totidem verbis vernacula nostra lingua, *Les deux seront une personne:* Latinè verò non item. Deinde illustrandus est omnino hic Hebraismus, quo vix quicquam dici potest obscurius in Latino sermone. Itaque sciendum est verbum ἔσονται, erunt, accipi pro γενήσονται, id est fient: vt in illis dicendi formulis, Esto mihi in protectorem, Eris nobis in caput. Præterea præpositio à Latinis exprimi non solet in hoc dicendi genere, nisi quum dicimus, Esse pro amico, id est amici loco: quod Hebræi dicerent Esse in amicum, qui sensus huic loco non conuenit. Denique vna caro nihil aliud declarat quàm vnum corpus: vt explicatur 1. Cor. 6.b.16. quem Hebraismum retinuimus, quia non est tã obscurus quin facilè intelligi possit: quũ frequentissimè soleat in Sacris scriptoribus occurrere. Hic ergo sensus est, Qui ante duo erãt homines, incipiũt quasi vnus homo esse. quod ipse postea explicat.

6 Coniunxit, συνέζευξεν. Inde coniuges dicti, & coniugium: quod vocabulum Græco penitus respondet, seruata etiam translatione à iugo. Erasmus, Copulauit. Seiungat, χωριζέτω. Vulgata & Erasmus, Separet. quod vocabulum melius exprimit τὸ ἀφορίζειν, vt alibi diximus. Neque tamen ignoro, seiungere opponi τῷ συζευγνύειν, quo verbo vtitur Euripides de hac eadẽ re (id est de matrimonii dissolutione) loquens. Sed quũ necessariò quærendum esset synonymum, illud præ cæteris delegi quod cum superiore συζευγνύειν pugnat ex diametro.

8 Pro duritia cordis vestri, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. Hoc loco πρὸς accipitur vel pro κατὰ, vt apud Plutarchum, πρὸς ἀρετήν, id est, habita virtutis ratione, & pro meritis: vel pro διὰ, vt apud Aristophan. πρὸς ταῦτα, pro διὰ ταῦτα, id est idcirco: quæ vtraque significatio conuenit Latinæ præpositioni Pro. Dicunt

enim Latini, Pro amore mutuo, id est, Amoris mutui causa: & Pro loco vel tempore, id est quod ineptè dicitur pro loci & temporis qualitate. Vulgata & Erasmus ad verbum, Ad duritiã cordis vestri. Permisit, ἐπέτρεψεν. Lex moralis quam vocant, simpliciter præcipit bona, & prohibet mala, quoniam conscientiam spectat: leges autem ciuiles, si bene sunt constitutæ, nihil quidem præcipiunt quod Deus prohibuerit, & nihil prohibẽt quod Deus præceperit, sed improbitate hominũ cogũtur multa duntaxat moderari, quæ penitus tollere non possũt: & hæc sunt quæ permitti legibus dicuntur. Exempli causa, Fœnerari prohibet Christiana charitas: fœnus tamẽ, propter hominum commercia magistratus vident se simpliciter prohibere non posse. Itaque, quod vnum reliquum est, fœnoris modum certum constituunt. An verò propterea fœnerari bona conscientia licet? Minimè profectò. Neque enim à ciuilibus legibus sed ex Dei verbo petẽda est conscientiæ regula. Imò ne ciuiles quidem leges probant sed damnant potius quod duntaxat tolerant, cogente hominum improbitate. Sic etiam Dominus per Mosen ciuiles leges condens, non præcepit diuortia: (ita enim fuisset sibi contrarius) sed iis à quibus impetrari non poterat vt vxores retinerent, præcepit vt vxoribus darent diuortii libellum, nempe vt iis aduersus maritorum sæuitiam consuleretur. Nec tamen propterea desinebant adulteri esse coram Deo qui vxores repudiabant.

ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.	ˇ ob scortationem, & aliã duxerit, eum mœchari: & qui dimissam duxerit, mœchari.	*rem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissã duxerit, mœchatur.*
Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικός, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.	10 Dicunt ei discipuli eius, Si ˇ tale est negotiũ hominis cum vxore, non expedit ˇ contrahere matrimonium.	10 *Dicunt ei discipuli eius, Si ita est causa hominis cum uxore, non expedit nubere.*
Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.	11 Ipse verò dixit eis, Non omnes ˇ capiunt hunc sermonẽ, sed quibus datum est.	11 *Qui dixit illis, Non omnes capiunt uerbum istud, sed quibus datum est.*
Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.	12 Sunt enim eunuchi qui ˇ ex matris vtero nati sunt ita: & sũt eunuchi qui ˇ castrati sunt ab hominibus: & sũt eunuchi qui ˇ seipsos castrarunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat.	12 *Sunt enim eunuchi qui de matris utero sic nati sunt: & sũt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnũ cælorũ. Qui potest capere, capiat.*
Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας ἐπιθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.	13 ‖ Tunc oblati sunt ei pueruli vt manus eis imponeret, & precaretur: discipuli autem obiurgarunt eos.	13 *Tunc oblati sunt ei paruuli, ut manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem increpabãt eos.* — Suprà 18.a.4, mar.10.b.13, luc.18.c.15
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.	14 Iesus autem ait, Sinite puerulos, & ne prohibete eos ad me venire. taliũ est enim regnum cælorum.	14 *Iesus uerò ait eis, Sinite paruulos, & nolite eos prohibere ad me uenire. talium est enim regnum cælorum.*
Καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.	15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.	15 *Et quum imposuisset eis manus, abiit inde.*

9 Ob scortationem, ἐπὶ πορνείᾳ. Hoc nunquam additurus erat Christus, nisi neglectæ fuissent leges in adulteros latæ. Neque enim repudio opus erat vbi capitali supplicio dirimebatur matrimoniũ. Vide 1. Corinth. 7.v.15.

10 Tale est, οὕτως ἐστί. Vulgata ad verbum, Ita est. Terentius Phormione, Ita ingenium eius fuit. Erasm. Ad istum modum habet. Αἰτίαν verò non cõuertimus causam, sed negotiũ, vt perspicuitati studeremus. Contrahere matrimonium, γαμῆσαι. Græcis γαμεῖν propriè de marito dicitur, sicut γαμεῖσθαι de vxore: quo modo etiã Latinis vir vxorem ducere dicitur, mulier verò nubere. Sed hoc loco agi videtur de matrimonio in genere. Vide infrà, cap. 22.c.30.

11 Capiunt, χωροῦσι. Id est, recipiunt & admittunt: sicut translatitiè quoque angustum locum dicimus non posse res multas capere. vnde χωρίον locus dicitur. Alioqui quũ neutrum est τὸ χωρεῖν, aliud declarat, vt suprà 15. b.17. Significat ergo Christus hanc doctrinam in iis locum non habere quibus hoc non datum est: quia videlicet non omnium communis, aut in cuiusuis arbitrio posita virtus est continẽtiæ, sed rarum est donum Spiritus sancti: ex quo consequitur, non temere modò, sed etiam contra Dei voluntatem facere qui perpetuum cælibatum vouent, quod ipsa etiam experientia ostendit. Erasmus per periphrasin, Sunt capaces.

12 Ex vtero, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad verbum, E ventre. Certè nemini dubium esse potest quin de vtero loquatur, vt catachresis ista in omnibus linguis locum habet: sed quia paulo durior erat Latinis, vt fere sit poetica, sequutus sum Veterem interpretem & Erasmum. κοιλία porro & γαστὴρ non modò apud medicos, verumetiam apud reliquos omnes ferè scriptores, nunc pro ventriculo, nunc pro ventre propriè dicto, nunc pro vtero accipiũtur. Castrati sunt, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Erasmus, Eunuchi facti sunt: qui tamen paulo pòst interpretantur εὐνουχίζειν castrare. εὐνοῦχος autem Græcis medicis (quod etiam institutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus testantur) generis nomen est, quod in spadones, thlibias & castratos diuiditur. Seipsos castrarunt, εὐνούχισαν ἑαυτούς. Id est, à coniugio abstinent, & continentiam seruant, ex Dei dono videlicet, vt Deo seruiant liberius. Sed hoc ad illam perpetui cælibatus legem non spectat.

Mar.10.b.17
luc.18.d.18

16 Καὶ ἰδού, εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;

17 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωήν, τήρησον τὰς ἐντολάς.

18 Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Τὸ, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.

Exod.20.c.13

19 Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καί, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

20 Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;

21 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

22 Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

16 ‖Et ecce, quidam accedés dixit ei, Magister bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

17 Ipse verò dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitã ingredi, serua mandata.

18 Dicit ei, Quæ? Iesus autem dixit, ‖Nõ occides, Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falsum testimonium.

19 Honora patrem & matrem. Et, Diliges proximũ tuum vt teipsum.

20 Dicit ei adolescens, Omnia hæc obseruauià iuuẽtute mea: quo adhuc deficior?

21 Ait ei Iesus, Si vis perfectus esse, abi, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.

22 Quum audisset autem adolescẽs eum sermonem, abiit contristatus. habebat enim bona multa.

16 Et ecce, unus accedens ait illi, Magister bone, quid boni faciam ut habeam uitam æternam?

17 Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? unus est bonus, Deus. Si autem uis ad uitam ingredi, serua mandata.

18 Dicit illi, Quæ? Iesus autem dixit, Non homicidium facies. Non adulterabis, Non facies furtum, Non falsum testimonium dices.

19 Honora patrem tuum & matrem tuam. Diliges proximum tuum sicut teipsum.

20 Dicit illi adolescens, Omnia hæc custodiui à iuuentute mea: quid adhuc mihi deest?

21 Ait illi Iesus, Si uis perfectus esse, uade, uende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & ueni, sequere me.

22 Quum audisset autem adolescens uerbum, abiit tristis: erat enim habens multas possessiones.

17 Dicis, λέγεις. In duobus exemplaribus ita leguntur sequentia, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. εἰ δὲ θέλεις. id est, Quid me interrogas de bono? vnus est bonus. Si vis autem, &c. quam lectionem sequutus est Vetus interpres, interposito tãtùm Dei nomine. sic enim vertit, Vnus est bonus, Deus. Pro quo mallem dicere, Vnus Deus, bonus est: vel addere particulam Nempe, sicut fecit Erasmus, ad illustrandam sententiam.

18 Quæ, ποίας, id est τίνας; Nam τὸ ποῖον propriè de qualitate quærit. Sic in vernaculo sermone vtimur interrogantibus particulis, *quels & desquels*, etiam quum de substantia quærimus. Non occides, τό, Οὐ φονεύσεις: id est, Ne occidito. quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Erasmus verterunt per periphrasin, Non facies homicidium. Quod autem attinet ad voculam τὸ, solet à Græcis præponi iis quæ μιμητικῶς accipiuntur. Non mœchaberis, Οὐ μοιχεύσεις. De hoc alibi diximus.

19 Matrem, μητέρα. In quodam vetere exemplari erat additum pronomen σου, id est tuam. Et, καί. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes autem totum hoc supposititium esse arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν: primùm, quòd apud Marcum & Lucam nihil addatur eiusmodi: deinde, quòd res eadem iteretur. Postremò, quia quum (vt testatur Apostolus Rom.13.c.9) his verbis tota Lex contineatur, non conuenit vt dicatur adhuc aliquid ei deesse qui hæc omnia præstiterit. Respondeo, Si hoc præscriptum sequamur, vt quæ in eadem historia explicanda apud omnes Euangelistas non reperiuntur, ea vt adulterina repudiemus, fore vt bonam Euangeliorum partem deleamus. Deinde hæc iterationis species facilè excusari potest, nõ modò si καὶ dixerimus poni in epexegesi: (vt in illo Virgilii, Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ) sed etiam si rem ipsam spectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον qui diligere iubet quàm qui vetat dãno afficere. Præterea quanuis in loquendo & scribendo frequentius soleat præponi totum quidpiam, quod deinde in suas partes secetur, interdum tamen contrarius ordo instituitur, quum nulla ratio prohibeat quominus id rectè fiat. vt 1. Cor.10.g.32. Quod autem ad postremam rationem attinet, ea satis indicat Origenem non vidisse quid hîc ageretur. Neque enim iuuenis iste verè respondit sese præcepta illa omnia impleuisse: neque sua responsione hoc illi concedit Dominus: sed quum longissimè abesset ab eo quod sese existimabat consequutum, hunc morbũ in ipsius animo latentem detexit Dominus, proposito illi veræ charitatis exemplo, ex quo is demum intelligeret quàm temere respondisset. Sed hîc quoque hallucinatum esse Origenem nemo mirabitur, qui ipsius in Epistolam ad Romanos commenta legerit, quibus præcipuum religionis nostræ caput vir ille fœdissimè profanauit. Nec minus hallucinantur qui hanc Legis interpretationem accipiũt pro consilio Euangelico, vt vocant, quod certos quosdam perfectos obliget. Quasi verò Christus venerit vt Legem aliquam nouam cõderet, ac nõ potius vt à Legis maledictione nos liberaret.

20 Obseruaui, ἐφυλαξάμην. Vulg. Custodiui, sicut & nos solemus τὸ φυλάττειν interpretari, sed diuersa significatione. Nam custos legum dicitur qui impedit quominus ab aliis violentur. Quo adhuc deficior? τί ἔτι ὑστερῶ; Ὑστερεῖν significat restare, & tardius venire. Inde factum vt etiam pro defici accipiatur, neutri absoluti significatione. Vulgata & Erasmus, Quid adhuc mihi deest?

21 Quæ habes, σου τὰ ὑπάρχοντα. id est, bona tua & facultates. Pauperibus, πτωχοῖς. Πτωχοὶ propriè dicũtur mendici: πένητες autem, pauperes, id est, qui honestam inopiam tolerant. Itaque nonnulli suprà 5.a.3, & Lucæ 4.c.18, & 6.c.20, πτωχοὺς malunt conuertere mendicos quàm pauperes. Sed hæc differentia non est perpetua. Videtur autem pauperes hîc vocare qui à Solomone dicuntur דלים Prouerb.22.b.9. id est, quos inopia totos exedit, qui alia ratione אביונים dicuntur.

22 Habebat enim, ἦν γὰρ ἔχων. Vulg. & Eras. ad verbum, Erat enim habens: quem Hebraismũ minimè necesse

fuit hoc loco retinere. Bona, κτήματα. Vulgata & Erasm. ad verbũ, Possessiones: sed (ni fallor) apud Latinos nõ tam latè patet hoc vocabulum quàm quæ Græci κτήματα vocant. Illis enim possessio tantùm fundos declarat, quum κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo possidetur.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

24 Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;

26 Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι· παρὰ δὲ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι.

27 Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδού, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν;

28 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνοις, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

29 Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφούς, ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγρούς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει.

30 Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι.

23 Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, diues difficilè introibit in regnũ cælorum.

24 Rursum verò dico vobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitem in regnum Dei introire.

25 His autem auditis discipuli eius perculsi sunt valde, dicentes, Quis ergo potest seruari?

26 Intuitus autem *eos* Iesus dixit eis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autẽ omnia possibilia sunt.

27 ‖Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis?

28 Iesus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui sequuti estis me, in regeneratione quũ sederit Filius hominis in throno gloriæ suæ, sedebitis etiam vos *inquam* super thronos duodecim, ‖ iudicãtes duodecim tribus Israel.

29 Et quisquis reliquerit domos, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorẽ, aut liberos, aut agros, causa nominis mei, cẽtuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure possidebit.

30 ‖Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

23 Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico uobis quia diues difficilè intrabit in regnum cælorum.

24 Et iterum dico uobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitẽ intrare in regnũ cælorum.

25 Auditis autem his discipuli mirabãtur ualde, dicentes, Quis ergo poterit saluus esse?

26 Aspiciens autem Iesus dixit illis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt.

27 Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis?

Mar.10.d.28
luc.18.e.28

28 Iesus autem dixit illis, Amen dico uobis, quòd uos qui sequuti estis me, in regeneratione quum sederit Filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & uos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel.

Luc.22.c.30

29 Et omnis qui reliquerit domum, uel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorẽ, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & uitam æternam possidebit.

30 Multi autẽ erũt primi, nouissimi: et nouissimi, primi.

Mar.10.f.31
luc.13.f.30

24 Facilius, εὐκοπώτερον, id est ῥᾷον. Nam Græcorum copiam assequi non possumus. Itaque sæpius quàm velimus vti cogimur synonymis. Ad verbum, Leuioris est laboris. Camelum κάμηλον. Prouerbialis loquutio, quam apud Thalmudistas obseruauit Caninius. Quidam hoc vocabulo anchorariũ funem intelligunt, & κάμιλον hac significatione scribunt. Ego verò illis assentior qui camelum pro animali accipiunt, tantisper dum illi opinionem suam, idonei scriptoris alicuius authoritate confirmarint. Introire, εἰσελθεῖν. Erasmus, Ingredi, quo modo etiam nos plerunque. Sed hîc studuimus seruare paronomasiam τοῦ διελθεῖν & εἰσελθεῖν. Vtroque tamẽ loco legimus εἰσελθεῖν, in quinque vetustis codicibus.

25 Perculsi sunt, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9. Æneidos, Obstupuit magno laudũ perculsus amore Euryalus. Vulgata, Mirabantur, id est ἐθαύμαζον. Erasmus, Expauerunt, id est ἐθαμβοῦντο. Vide suprà, 7.d.28. Ergo, ἄρα. Hoc loco ἄρα non tãtùm est particula interrogans, sed etiam illatiua, vt grammatici loquũtur. itaque rectè conuersa est quasi scriptum esset οὖν: quanuis Erasmus in annotationibus malit interpretari τίς ἄρα, Quisnam.

27 Ecce, ἰδού. In quodam exemplari legimus, ἰδού, Κύριε, id est, Ecce, Domine.

28 In regeneratione, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ. Hæc ita distincta sunt in quinque veteribus codicibus vt ad sententiam sequentem pertineant, quo modo etiam fere legi solẽt: in aliis autem sic vt cum præcedentibus cohæreãt. Si prior illa lectio magis arridet, παλιγγενεσία pro eo die sumitur quo incipiẽt electi nouam illam vitam viuere, quum videlicet corpore & animo fruentur hæreditate illa cælesti. Sed si cum præcedentibus, id est cum participio ἀκολουθήσαντες coniũgamus, regenerationis nomine intelligemus Euangelii prædicationẽ, quod ipse Christus in terras attulit, quia tum veluti de integro conditus est mundus: nec aliter solent Prophetæ de Messiæ aduentu loqui. Throno, θρόνου. Vulgata & Erasmus, Sede, id est καθέδρας. Thronus autem augustius aliquid significare videtur. Gloriæ, δόξης. Hebraismus, id est glorioso & maiestatis pleno.

29 Domos, οἰκίας. In duobus codicibus legimus οἰκίαν, id est domum. Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα. Vulgata & Erasmus, Centuplum. Vide Marci 10.b.30. Hæreditatis iure possidebit, κληρονομήσει. Vide suprà, 5.a.5.

Κεφάλαιον κ.

Ὁμοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

Συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.

Καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς·

Κἀκείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν.

Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐννάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

Περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε.

Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων.

Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

CAP. XX.

1 Simile enim est regnũ cælorũ patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducẽdos operarios *quos mitteret* in in vineam suam.

2 Pactus autem cũ operariis denario in diem, misit eos in vineam suam.

3 Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stãtes in foro otiosos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcũque iustum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rursum egressus circa sextam & nonã horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem vndecimam egressus, inuenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hîc statis totum diem otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos cõduxit. Dicit eis, Abite & vos in vineam: & quicquid fuerit iustum accipietis.

8 Quum autem serum diei esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde eis mercedẽ, incipiẽs ab vltimis vsque ad primos.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam horam *conducti fuerant*, acceperunt singuli denarium.

CAP. XX.

1 Simile est regnum cælorum homini patrifamiliâs, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam suam.

2 Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam.

3 Et egressus circa horam tertiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

4 Et dixit illis, Ite & vos in vineam, & quod iustũ fuerit, dabo vobis.

5 Illi autẽ abierunt. Iterũ autem exiit circa sextam & nonam horam: & fecit similiter.

6 Circa vndecimam verò exiit, & inuenit alios stãtes, & dicit illis, Quid hîc statis tota die otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineam.

8 Quũ serò autẽ factum esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à nouissimis vsque ad primos.

9 Quum venissẽt ergo qui circa vndecimã horam venerant, acceperunt singulos denarios.

IN CAPVT XX.

1 Patrifamiliâs, ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ. Abundat ἀνθρώπῳ, vel pro τινὶ ponitur, ex Hebræi sermonis consuetudine. Sic etiã Herodotus in Thalia dixit ἀνὴρ μάγος, Homerus βωλοφόροι ἄνδρες. Et Sallustius, Mulier ancilla pro Ancilla quædam. Cũ prima luce, ἅμα πρωῒ. Sic loqui solet Cicero. Nã hoc est quod ait Demosthenes ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad verbum, Cum mane. Vulgata, Primo mane. Erasmus, Dilûculo. id est ὄρθρῳ. *Quos mitteret* in vineã suam, εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. Illud suppleuimus, quoniam deest ex Hebræorum idiotismo, cuius manifestum exemplum inuenio Gen. 45. v. 4.

2 Pactus, συμφωνήσας. Vulgata & Erasmus, Conuentione facta. συμφωνεῖν (vt diximus 18. c. 19) vocabulum est musicorum proprium, quum ex diuersis vocibus vnum efficiunt concentum. Inde factum vt pro consentire accipiatur, & in contractibus faciendis communi consensu aliquid pacisci: quo modo etiam Erasmus infrà interpretatur, versu 13. Denario, ἐκ δηναρίου. Vulgata ad verbum, Ex denario. Sed (vt annotat Erasmus) Latini non exprimunt præpositionem. In diem, τὴν ἡμέραν. Subauditur κατὰ distributiua particula: sed cuius non videtur propria significatio hic vsurpari, quum de vno tantùm die agatur, cui tota vita hominis confertur. Sic Ouidius, Inque diem alipedum ius & moderamen equorũ. Itaque non malè conuertit Vetus interpres Diurno, si sensum spectes. Erasmus autem non item, qui interpretatur, In singulos dies.

3 Egressus, ἐξελθών. Quum ter repetatur hoc verbum in hac similitudine, eodem semper modo conuertere malui, quàm modò per participium Egressus, modò per verbum Exiit: sicut video fecisse Veterem interpretem, quem sequitur Erasmus.

7 Vineam, ἀμπελῶνα. In duobus exemplaribus additum erat μου. id est, meam. Quæ autem sequuntur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε, id est, Et quicquid fuerit iustum, accipietis: neque apud Veterem interpretem reperitur, neque legitur apud Hieronymum, vt obseruat Erasmus. scriptum tamen inuenimus in omnibus nostris vetustis codicibus.

9 Horam, ὥραν. Subauditur ἐλθόντες, Venerant in vineam: vel ἐμισθώθησαν, id est, conducti fuerant: quod etiã malo, ne videantur fuisse in mora. Acceperunt singuli denarium, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. Hoc loco ἀνὰ significat æqualem distributionem, quomodo etiam vsurpatur hodie à medicis in medicamentorum compositionibus. Vulgata, Singulos denarios.

Ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου,

Λέγοντες, ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;

Ἆρον τὸ σὸν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί.

Ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; εἰ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;

Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς,

Ἰδοὺ, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι, καὶ Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·

Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι καὶ μαστιγῶσαι καὶ σταυρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐτῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί

10 Venientes autem & primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperũt ipsi quoque singuli denarium.

11 Et quum accepissent, murmurabãt aduersus patrẽfamiliâs,

12 Dicentes, Isti vltimi vnam horam *opus* fecerunt, & eos æquales nobis fecisti, qui portauimus põdus diei, & æstum.

13 Ipse verò respondens dixit vni eorum, Amice, non facio tibi iniuriã: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum est, & abi. volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 ‖Annon licet mihi quod volo facere in meis? an oculus tuus malus est quia ego bonus sum?

16 Sic vltimi erunt primi: & primi, vltimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17 Et ascendens Iesus Hierosolyma, assumpsit duodecim discipulos suos priuatim in via, & dixit eis,

18 ‖Ecce, ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotũ ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 ‖Tradéntque eum Gẽtibus, vt illudant, & flagellent, & crucifigant: sed tertia die resurget.

20 ‖Tunc venit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filiis suis, adorans & petens aliquid ab eo.

21 Ipse verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt sedeãt isti duo filii

10 Venientes autem & primi, arbitrati sunt quòd plus essẽt accepturi: acceperunt autem & ipsi singulos denarios.

11 Et accipientes murmurabant aduersus patremfamiliâs,

12 Dicentes, Hi nouissimi vnã horam fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei & æstus.

13 At ille respondens vni eorum dixit, Amice, non facio tibi iniuriam: nõne ex denario conuenisti mecum?

14 Tolle quod tuum est, & vade. volo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi.

15 Aut non licet mihi quod volo facere? an oculus tuus nequam est quia ego bonus sum?

16 Sic erunt nouissimi, primi: & primi, nouissimi. multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

17 Et ascendens Iesus Ierosolymam, assumpsit duodecim discipulos secretò, & ait illis,

18 Ecce, ascendimus Ierosolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 Et tradent eum Gentibus ad illudẽdum, & flagellendum, & crucifigendum: & tertia die resurget.

20 Tunc accessit ad eum mater filiorum Zebedæi, cũ filijs suis adorans, & petens aliquid ab eo.

21 Qui dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic vt sedeãt hi

Suprà 19. d. 13 mar. 10. c. 31 luc. 13. f. 40 infrà 22. b. 14

Mar. 10. c. 32 luc. 18. c. 31

Ioan. 18. f. 32

Mar. 10. c. 35

12 *Opus* fecerunt, ἐποίησαν. Hebraicè עשו. Subauditur autem ἔργον, vt sit periphrasis, pro εἰργάσαντο. Sic vulgò dicimus, *Qui ont faict une heure*. Vulgata ad verbum, Fecerũt. Erasmus, Fuerunt in opere. Est autem illa eclipsis ab Hebræis orta, qui in verbo includunt verbale nomen, vt Psal. 13. b. 4, Ne dormiã mortis. videlicet dormitionẽ. Æstum, καύσωνα. In duobus exemplaribus scriptum est hoc vocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potius, καύσωνα; æstum? Solet autem particula καὶ vel εἶτα in eiusmodi dicendi genere, peculiari quadam significatione vsurpari. Sic Virgilius - & quisquam numen Iunonis adoret Præterea?

13 Amice, ἑταῖρε. Propriè hoc vocabulo sodalis intelligitur. Neque verò quisquis sodalis est, amicus est: nos tamen alios sequuti, amicum interpretati sumus: quòd hoc fere vocabulo soleamus ignotos etiam compellare. Sic in vernaculo sermone quempiam ignotum compellantes, vocamus interdum *compagnon*, Græcam phrasin imitati. Pactus es mecum? συνεφώνησάς μοι; In vno codice legimus, συνεφώνησά σοι; pactus sum tecum?

15 In meis? ἐν τοῖς ἐμοῖς; Si vitare velis amphiboliam, adde appellatiuum cum Erasmo, In *rebus* meis. id est, de meo: sicut Augustinus interpretatur Sermone 59, de Verbis Domini, vt obseruat Erasmus. Vetus autem interpres hæc nõ legit. Malus, πονηρός. Id est, An inuides istis benignitatem meã? Nam Hebræis עין רעה, id est, oculus malus, inuidẽtiam declarat, quoniam videlicet elucent huiusmodi affectus potissimùm in oculis. Sed suprà 6. c. 23, oculus malus pro vitioso in genere accipi videtur, cui opponitur simplex, id est purus & sincerus. quamobrem etiam discessi à Vetere interprete, qui oculum nequam conuertit.

17 Priuatim in via, &c. κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν. In vno exemplari legimus κατ' ἰδίαν, καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν, id est, priuatim: & in via dixit: quam lectionem maximè probo. Vetus autem interpres illud ἐν ὁδῷ non legit.

19 Sed tertia die, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide suprà 13. c. 12.

μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ᾽ οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

Mar. 10. g. 41 luc. 22. c. 25

Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ᾽ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος·

Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος.

Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ

mei, vnus ad dextram tuam, & alter ad sinistram, in regno tuo.

21 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum, & baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem ad dextram meam & sinistram meã, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

24 ‖Et quũ *hæc* audissent *alii* decem, indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait, Scitis principes Gentiũ in eas dominari, & qui magni sunt, licentia vti in eas.

26 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, sit vester minister:

27 Et quicunque voluerit inter vos primus esse, sit vester seruus.

28 Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt

duo filii mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad sinistram, in regno tuo.

21 Respondens autem Iesus dixit, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibiturus sum? Dicunt ei, Possumus.

23 Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: sedere autem ad dexteram meam, & sinistram, non est meum dare vobis, sed quibus paratum est à Patre meo.

24 Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.

25 Iesus autem vocauit eos ad se: & ait, Scitis quia principes Gentium dominantur eorum: & qui maiores sunt, potestatem exercent in eis.

26 Non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister:

27 Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus.

28 Sicut Filius hominis nõ venit ministrari, sed mi-

22 Quod ego bibiturus sum, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In tribus exemplaribus legimus, ὃ ἐγὼ πίνω ἢ τὸ βάπτισμα, &c. quod ego bibo: aut baptismate. in aliis autem duobus, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι, & baptismate quo ego baptizor, baptizari: neque in hoc versiculo, neque in proximo habentur: & suspicantur nonnulli addita ex Marco, quum apud veterem interpretem non legantur. Sunt autem quasi prouerbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè poculum pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde poculi appellatione intelligitur apud Hebræos modus vel pœna quæ peccatis nostris infligitur, (vt Psal. 11. b. 6, & infrà cap. 26. f. 39. vbi Dominus personam nostrã sustinet) vel afflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, vt hoc loco: vel lætitiæ, qua cumulantur fideles, vt Psal. 23. a. 5. Significat denique cuiusque sortem & conditionem, vt Psal. 16. a. 5. Porrò Erasmus Veterem interpretẽ meritò in eo reprehendit quòd ποτήριον vertat calicem, id est κύλικα. quod tamen ipse non emendauit infrà, 26. d. 39. Baptismi autem nomen refero ad metaphoram Scripturis familiarem, ac præsertim Dauidi, qua comparantur afflictiones, aquarum gurgitibus, quibus veluti submergantur qui miseriis & calamitatibus vexantur.

23 Dare, δοῦναι. In tribus codicibus legitur, τοῦτο δοῦναι, id est hoc dare, Hebraica repetitione relatiui. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, vobis: quã lectionem si sequamur, nihil supplendũ erit in proximo mẽbro. *Dabitur* quibus, οἷς. Erasmus, Iis continget quibus. Sed vocabulum contingentiæ libens refugio, quoties præsertim de iis agitur in quibus decretum Dei æternum nobis proponitur considerandum. Verbũ autem δοθήσεται, quod in Græco suppletur, Latinè expressi.

24 *Alii* decem, οἱ δέκα. Addidi particulam Alii, vt vim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam Latini sermonis vitarem.

25 In eas dominari, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute, Ita enim senectus honesta est, si ad extremum spiritum dominatur in suos. Ita igitur volui exprimere vim præpositionis κατὰ, tum in hoc verbo, tum in eo quod sequitur proximè, resoluta compositione, quod etiam placet Erasmo in annotationibus. Vulgata, Dominantur eorum: duplici errore, quum repetendus sit genitiuus Gentium, & hoc verbum apud Latinos tertio casui iungatur. Sed hoc quoque obseruãdum est quod Erasmus non præteriit, hoc vocabulo, & eo quod proximè consequitur, non quamuis dominationem significari, sed cum imperiosa quadam acerbitate coniunctam: quam prohibet Paulus Ephes. 6. b. 9. Sic accipitur Act. 19. c. 16, & 1. Pet. 5. a. 3. Nam alioquin fideles verbi Dei ministri, authoritate funguntur minimè omnium contemnenda, quam paucis explicat Paulus 2. Corinth. 10. a. 4, & deinceps. Ideo etiam interpretatus sum κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, licentia vtuntur aduersus eas, quum alioquin soleamus ἐξουσίαν interpretari authoritatem. Videtur enim licentia plerunque poni in vitio, & tyrannicam illam vocem optimè declarat, Si libet, licet. Potestas autem respondet τῇ δυνάμει. Et Potestatem exercere, quo vtuntur Vetus interpres & Erasmus, non memini legere apud idoneos authores.

26 Sit, ἔστω. In sex vetustis codicibus legimus ἔσται, erit.

δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱεριχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

Καὶ ἰδοὺ, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.

Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε υἱὸς Δαβίδ.

Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;

Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.

Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Κεφάλαιον κα.

ΚΑΙ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγῆ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,

Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ᾽ αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.

Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.

Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

ministraret, darétque animam suam *in* redemptionis pretium pro multis.

29 ‖Tunc egredientibus ipsis ex Iericho, sequuta est eum turba multa.

30 Et ecce, duo cæci sedẽtes iuxta viam, quum audissent Iesum præterire, clamarũt, dicentes, Miserere nostri Domine Fili Dauid.

31 Turba autẽ obiurgabat eos vt silerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miserere nostri Domine Fili Dauid.

32 Et quũ substitisset Iesus, vocauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?

33 Dicũt ei, Domine, vt aperiãtur oculi nostri.

34 Misericordia autem cõmotus Iesus tetigit oculos eorũ: & statim visum receperunt oculi eorum, & sequuti sunt eum.

CAP. XXI.

1 ET quum appropinquassent Hierosolymis, & venissent Beth-phage ad mõtem Olearum, tunc Iesus misit duos discipulos,

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis est ex aduerso, & statim inuenietis asinam ligatam, & pullũ cum ea: soluite, & adducite mihi.

3 Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite, Domino his opus esse: statim enim mittet eos.

4 Hoc autem totum factũ est vt impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,

nistrare, & dare animam suam redemptionẽ pro multis.

29 Et egredientibus illis ab Iericho, sequuta est eum turba multa.

30 Et ecce, duo cæci sedentes secus viam, audierũt quia Iesus transiret: & clamauerunt, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.

31 Turba autem increpabat eos ut tacerent: at illi magis clamabant, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.

32 Et stetit Iesus, & vocauit eos, & ait, Quid vultis ut faciam vobis?

33 Dicunt illi, Domine, ut aperiantur oculi nostri.

34 Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorũ: & confestim viderunt, & sequuti sunt eum.

CAP. XXI.

ET quum appropinquasset Ierosolymis, & venisset Beth-phage ad montem Oliueti, tunc Iesus misit duos discipulos,

2 Dicens eis, Ite in castellum quod contra vos est, & statim inuenietis asinam alligatam, & pullũ cum ea: soluite & adducite mihi.

3 Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus his opus habet: & confestim dimittet eos.

4 Hoc autem factum est ut adimpleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,

Phil. 2. a. 7

Mar. 10. g. 46 luc. 18. g. 35

Mar. 11. a. 1 luc. 19. d. 29

28 In redemptionis pretium, λύτρον. Vulg. Redemptionem. Verùm (vt obseruat Erasmus) τὸ λύτρον ipsam redemptionem non declarat, sed eius pretium: id est, quicquid datur ad eos redimendos qui captiui tenentur. Homerus ἄποινα vocat. Pro multis, ἀντὶ πολλῶν. vide Marci 10. g. 45.

29 Egredientibus, ἐκπορευομένων. In vno exemplari legitur in numero singulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ: id est, egrediente eo.

30 Præterire, παράγει. Vel prætergredi, vt suprà 9. c. 9. Sic autem verti vt melius exprimatur præpositio παρά. Vulgata & Erasmus, Transiret: id est, διέρχεται. Domine, Κύριε. Hoc vocabulum in omnibus Græcis codicibus collocatum est post ἡμᾶς. apud Veterem autem interpretem & Erasmum inchoat hoc membrum.

32 Quum restitisset, στάς. Ad verbum, Quum stetisset: quum tamen στὰς hoc loco non opponatur sedẽti aut iacenti, sed ambulanti. Vocauit, ἐφώνησε. Voce videlicet, nõ per alium. Hoc enim potius significat τὸ καλεῖν, vel potius τὸ μεταπέμπεσθαι.

34 Oculi eorum, αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc non erant in duobus vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem. Vulgata, Viderunt: id est ἔβλεψαν. Solent autem Hebræi oculos clausos vocare qui videndi vsu carent, ac proinde dicuntur iis aperiri quibus videndi vsus restituitur.

IN CAPVT XXI.

1 Beth-phage, Βηθφαγῆ. Antiqua omnia legunt Βηθσφαγῆ, id est Bethsphage. Hebræa enim hæc omnia variè sunt à Græcis corrupta. Olearum, ἐλαιῶν. Vulgata, Oliueti, id est ἐλαιῶνος, sicut etiam vocatur Act. 1. b. 12.

2 Ex aduerso, ἀπέναντι, id est, è regione. Sicut apud Virgilium 1. Æn. Carthago dicitur sita Italiã contra. Sic ab Hebræis quoque vsurpatur נגד.

3 Aliquid dixerit, εἴπῃ τι. In quodam exemplari scriptũ legimus, εἴπῃ, Τί ποιεῖτε; id est, Si quis dixerit, Quid facitis? Sta-

tim enim mittet, εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ. Vulgata & Erasmus coniunctionem δὲ interpretantur Etenim ineptè, modò copulam accipias loco particulæ caussalis: quod alibi frequenter occurrit, vt infrà ca. 23. b. 11. sed ego perspicuitati studui, nequem ambiguitas falleret. Porro veteres codices & Theophylactus scriptum habent ἀποστέλλει, id est, mittit, eodem (vt existimo) sensu, sed mutato tempore futuro in præsens, vt melius significetur illum nullam moram esse interpositurum. Nam ad Iesum & discipulos non placet referre, quum paulo antè dixerit fuisse missos, sed ad dominum asinæ potius, qui auditis discipulis, statim esset illis traditurus asinam cum pullo.

Esa. 62. d. 11. zachar. 9. b. 9. iohan. 12. b. 15.

5 Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών, Ἰδού, ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πρᾳΰς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

5 ‖Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mansuetus, & insidens asinæ, ac pullo filio subiugis *asinæ*.

5 *Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus uenit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullum, filium subiugalis.*

6 Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταί, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,

6 Profecti sunt autem discipuli, fecerúntque sicut imperarat eis Iesus.

6 *Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit illis Iesus.*

7 Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.

7 Et adduxerunt asinam & pullum, & eis imposuerunt pallia sua, & collocarunt *ipsum* super ea.

7 *Et adduxerunt asinã & pullum, & imposuerunt super eos uestimenta sua, & eũ desuper sedere fecerunt.*

8 Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ· ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.

8 Plurima autem turba strauerunt pallia sua in via: alii verò cædebãt ramos ex arboribus, & sternebant in via.

8 *Plurima autem turba strauerunt uestimẽta sua in uia. alii autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in uia.*

9 Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

9 Porro turba quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat, dicẽs, Hosanna Filio Dauid: benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna *ô qui es in cælis* altissimis.

9 *Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur, clamabant, dicentes, Hosanna filio Dauid: benedictus qui uenit in nomine Domini: hosanna in altissimis.*

10 Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;

10 Et quum introisset Hierosolyma, cõmota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

10 *Et quum intrasset Ierosolymam, commota est uniuersa ciuitas, dicens, Quis est hic?*

11 Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας.

11 Turba autem dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ex Nazareth *vrbe* Galilææ.

11 *Populi autem dicebãt, Hic est Iesus Propheta à Nazareth Galilææ.*

5 Filiæ Sion, τῇ θυγατρὶ Σιών. Id est, ciuitati Sion. Nam familiare est Hebræis filiarũ nomen vrbibus ipsis accommodare: cuius phrasis exempla plurima vel vnus Threnorum liber suppeditabit, & aliquoties ita loquitur Pindarus. Insidens asinæ, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον. Propius ad Græcum participium accederet, Conscensa asina: sed quia sub spectaculo exigui temporis Propheta longiorem regni Christi statum descripsit, libenter retinui præsens tempus, quod melius continuum actum (vt loquuntur) exprimit. Nonnulli, propterea quòd hoc loco additur fœmininus articulus, non de asina, sed de asino hoc dictum intelligunt, vt illud καὶ πῶλον, & pullum, per epexegesin dicatur: quia Christus disertè ab aliis Euangelistis memoratur super pullum sedisse. Et fateor nomẽ חמור quo vtitur Zacharias 9. b. 9, quanuis toti speciei tribuatur, tamen magis propriè de mare intelligi: quum alterum habeant vocabulum Hebræi quo asina significatur, & quo etiam vtitur Propheta in posteriore membro. Sed non temere est quòd Matthæus tum asinæ tum pulli disertè facit mentionem. Iam verò quum in tota hac historia distinguantur ὄνος & πῶλος, necesse non fuit fœmininum articulum exprimere. Quod igitur dicere videtur Propheta Christum super asinam & pullum sedisse, nemo non videt quomodo sit intelligendum. Nam quia pullo quem conscendit Dominus, adiuncta erat asina, pulli videlicet comes, ideo dicitur & matre & pullo vectus fuisse, communi loquendi consuetudine. sicut etiã vernacula nostra lingua dicitur aliquis ire tribus aut quatuor equis, si totidem habeat comites. Filio subiugis *asinæ*, υἱὸν ὑποζυγίου. Subiugalis nomen apud Latinos legere non memini: subiuges autem equas memorat Plinius, sed adiectiuè: ideo expressi appellatiuum. Filii verò vocabulum etiam vsurpat Columella, de onagris loquens, libri 6. c. 37.

7 Pallia, τὰ ἱμάτια. Id est, vestem exteriorem. Vulgata, Vestimenta: quod latius patet, vt alibi diximus. Hic autem videtur de palliis tantùm agi. an enim nudi Christum sequerentur? Collocarunt, ἐπεκάθισαν. Quædã exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, insedit. Et alia rursus ἐκάθισεν, sedit. Super ea, ἐπάνω αὐτῶν. Frobenius excudit ἐπάνω αὐτῆς, super eam, asinam scilicet. Sed ex aliis Euangelistis liquet Dominum vectum fuisse non asina, sed pullo. Lego igitur αὐτῶν plurali numero, & ad vestimenta refero, quibus stratis insedit: vel ad asinam & pullum, vt consentiat Matthæus cum Zacharia. Quomodo autem intelligendum sit, Dominum vtroque vectum fuisse, quum reliqui Euangelistæ pulli tantùm meminerint, paulo antè diximus. Vetus interpres vertit, Desuper. Itaque videtur tantùm legisse ἐπάνω, nullo expresso relatiuo.

9 Quæ præibat, προάγοντες. In quodam codice additur αὐτὸν: id est, ei. Hosanna, ὡσαννά. Vel ὡσαννά, Hosana. Ita enim nos in quibusdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè scriberetur הושענא, vocabulo ex duobus corruptis & per syncopen contractis composito: quum potius dicendum fuerit הושיעה נא, id est, Serua, vel opitulare quæso. Fuit autem hæc solennis formula acclamationis, ideóque Hebraicè expressa ab Euangelistis: qua vtebantur Iudæi in festo Tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Domini mandato, Leuitic. 23. g. 40. Hac de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν 4. cap. 5. qui rursus in Thesei vita simile quiddam refert de Atheniensium festo, quod ὠσχοφόρια, à gestandis ramis, vocabant: si modò sacra cum profanis licet comparare. In illo igitur festo quum hanc vocem identidem multi ingeminarent, tandem eò ventum est

vt ipsos etiam salicum & cæterarum deinceps arborum ramos Hosanna vocitarent: sicut quidam nostri seculi vir doctus & diligens obseruauit ex Rabbinorum libris. Itaque existimat hac significatione hîc esse accipiendum perinde acsi gestiens turba declararet sese hos ramos Filio Dauidis ferre, eúmque Deum ac Messiam agnoscere. Nam alioquin (inquit) si Hosanna significat Salua quæso, quid erit Salua quæso Filio Dauid? Videtur enim potius dicendum fuisse υἱὲ Δαβίδ, Fili Dauid, vel υἱὸν Δαβίδ, Filium Dauid. At ego malo, propriã verborum declarationem sequutus, interpretari, Opitulare quæso. Neque enim facilè mihi persuaserim Christum illo tempore pro Deo habitum, ne ab iis quidem qui eum haberent pro Messia. Deinde quæ proximè sequuntur, satis ostendunt hæc omnia ex Psalmo 118 esse petita, & huiusmodi acclamationibus plebem prosperum successum suo Messiæ à Domino petiisse. Neque est cur ista constructio nos moretur, quũ sæpe etiam reperiatur verbum הושיע absolutè positum pro opitulari & salutem adferre: sicut liquet ex multis locis, ipsóque adeo versiculo Psalmi 118, ex quo hæc esse petita diximus. Quinetiam prorsus similis constructionis exẽplum habemus Psalmo 86. c. 16. Benedictus, εὐλογημένος. Hebraismus, id est, Laudandus & extollendus. siue, Bene sit ei qui venit in nomine Domini: quem videlicet Dominus Regem nobis dedit. Qui venit, ὁ ἐρχόμενος. Vel, Is qui venturus erat. Nam (vt alibi annotauimus) hoc verbum etiam tempore præsenti videtur futurum aliquid significare, quum de eo dicatur qui adhuc est in via. Et hæc verba fortassis respiciunt Prophetarum prædictiones de Messia. *O qui es* in *cælis* altissimis, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Hebraismus. Quia verò obscurum erat alioquin hoc dicendi genus, ideo putaui aliquid supplendum quo illustraretur. Suppleui autem quod maximè visum est accommodatum, quum præsertim similis eclipsis exemplum reperissem Psalmo 148. a. 1, & 7. Quòd si magis placebit altera sententia de salicum ramis, quos testarentur se in Dei honorem gestare, conuertes, Hosanna *ei qui est* in *cælis* altissimis, id est Deo.

12 Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς.

12 ‖Et introiuit Iesus in templũ Dei, & eiecit omnes‖ vẽdentes & ementes in templo: mensásque numulariorum, & cathedras vendẽtium colũbas subuertit.

12 *Et intrauit Iesus in templum Dei, & eiiciebat omnes uendentes & ementes in templo, & mẽsas numulariorum, & cathedras uendentium columbas euertit.*

Mar. 11. b. 11. luc. 19. g. 45. iohan. 2. c. 15. Deut. 4. c. 15.

13 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

13 Et dixit eis, Scriptum est, Domus mea, domus orationis vocabitur: ‖at vos fecistis eã speluncam latronum.

13 *Et dicit eis, Scriptum est, Domus mea, domus orationis uocabitur: uos autem fecistis illam speluncam latronum.*

Esa. 56. c. 7. Ierem. 7. b. 11.

14 Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

14 ‖Tunc venerunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.

14 *Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.*

Mar. 11. c. 17. luc. 19. g. 46.

15 Ἰδόντες δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.

15 Quum vidissent autem principes Sacerdotum & Scribæ mirãda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna Filio Dauid, indignati sunt.

15 *Videntes autem principes Sacerdotum & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo, & dicẽtes, Hosanna filio Dauid, indignati sunt.*

16 Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί· οὐδέποτε ἀνέγνωτε, Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

16 Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Iesus autem dixit eis, Etiam. nunquam legistis, ‖Ex ore infantium & lactentiũ perfecisti laudem?

16 *Et dixerunt ei, Audis quid isti dicũt? Iesus autem dixit eis, Vtique: nunquam legistis, Quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?*

Psal. 8. a. 3.

17 Καὶ καταλιπὼν αὐτούς, ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.

17 Et eis relictis, exiit extra vrbem in Bethaniam, & diuersatus est illic.

17 *Et relictis illis, abiit foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibique mansit.*

18 Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε,

18 Manè autem rediens in vrbem, esuriit.

18 *Manè autem reuertens in ciuitatem, esuriit.*

19 Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ,

19 Et quũ vidisset ficum quan-

19 *Et uidens fici arborem*

12 Subuertit, κατέστρεψε. Idem hic valet κατὰ quod κάτω. Vulgata & Eras. Euertit.

13 Vocabitur, κληθήσεται. Id est, erit: de quo Hebraismo sæpe diximus.

16 Etiam, ναί. Vulgata, Vtique. Erasmus, Quidni? id est, πῶς γὰρ οὔ. Perfecisti, κατηρτίσω: id est ἐπλήρωσας. Nam τὸ ἄρτιον idem hic valet quod πλήρες, id est, quod omnibus suis partibus constat, ita vt nihil neque desit neque supersit: sumpta nimirum metaphora à numero quem τέλειον appellant geometræ, qui τοῖς ἑαυτοῦ μέρεσιν ἴσος ἐστίν. Nam ἄρτιος ἀριθμὸς numerus par dicitur, is nempe qui in duas tantùm æquales partes diuidi potest. ἄρτιος autem ἄνθρωπος pro τέλειος vsurpatur 2. Timoth. 3. d. 17. Vnde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν, quæ frequenter occurrunt, interdum pro τελειοῦν, id est perfectum & integrum reddere: interdum pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν, id est aptare & præparare, vt Rom. 9. e. 22, 2. Tim. 3. d. 16, & alibi. Cæterùm quod in Hebræo legitur יסדת, ab hac interpretatione non dissentit. Nam quæ sunt perfecta, etiam sunt firmissima. Sed & Oris vocabulum pro voce & testimonio accipitur. Vide suprà 18. b. 16.

19 Ficum, συκῆν: arborem videlicet. Itaque Vulgata & Erasmus per periphrasin interpretantur Arborem ficũ: qua tamen periphrasi hoc eodem versiculo discesserunt. neque certè necessaria erat, quum amphibolia omnis postea tollatur.

Mar.11.b.13

ἦλθεν ἐπ' αὐτήν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν, λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται·

Mar.11.d.27 luc.10.a.1

Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντες, λήψεσθε.

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν, προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

Supra 14.a.5

Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· φοβούμεθα τὸν ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην.

Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον, Οὐκ οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτός, Οὐδὲ

dam in via, venit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia solùm: tunc dicit ei, ‖ Ne amplius ex te fructus nascatur in æternum. Et exaruit illico ficus.

20 Quum igitur hoc vidissent discipuli, mirati sunt, dicentes, Quomodo illico exaruit ficus?

21 Respondens autem Iesus ait eis, Amen dico vobis, si habueritis fidem, neque hæsitaueritis, non solùm hoc *quod factum est* ficui, facietis, verumetiam si monti isti dixeritis, Tollitor, & proiicitor in mare, fiet:

22 ‖ Et quæcunque precando petieritis, si credideritis, accipietis.

23 Et quum venisset in templum, principes Sacerdotum & seniores populi eum docētem adierunt, dicentes, Qua authoritate facis ista? & quis tibi dedit istam authoritatem?

24 Respondens autem Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam: quam si dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua authoritate ista faciam:

25 Baptisma Iohānis vnde erat? è cælo, an ex hominibus? At illi ratiocinabantur apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis ei?

26 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. ‖ omnes enim habēt Iohānem vt Prophetam.

27 Et respōdentes Iesu dixerunt, Nescimus. Ait eis & ipse, Nec

mam secus uiam, uenit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia tantùm: & ait illi, Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuò ficulnea.

20 Et uidentes discipuli mirati sunt, dicentes, Quomodo cōtinuò aruit?

21 Respondens autē Iesus ait eis, Amen dico uobis, si habueritis fidem, & non hæsitaueritis, non solùm de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet:

22 Et omnia quæcunque petieritis in oratione credentes, accipietis.

23 Et quum uenisset in tēplum, accesserunt ad eū docentem principes Sacerdotum & seniores populi, dicentes, In qua potestate hæc facis? & quis tibi dedit hāc potestatē?

24 Respondens Iesus dixit eis, Interrogabo uos & ego unum sermonem: quē si dixeritis mihi, & ego uobis dicam in qua potestate hæc facio:

25 Baptismus Iohannis unde erat? è cælo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis illi?

26 Si autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. omnes enim habent Iohannē sicut Prophetā.

27 Et respondentes Iesu, dixerunt, Nescimus. Ait illis & ipse, Nec ego di-

21 Hæsitaueritis, διακριθῆτε. Qui hæsitat, alternantibus sententiis secū ipse quasi litigat & disceptat: vt annotat doctissimus Budæus in Commentariis: quamobrē etiam alicubi vsi sumus disceptandi verbo. Sic etiam accipitur Rom.4.d.20, & Act.10.c.20. Denique διακρίνεσθαι est quod vernaculo sermone dicimus *faire difficulté.* Hoc *quod factum est* ficui, τὸ τῆς συκῆς. Vulgata, De ficulnea. Ad verbum, Illud ficus. Vide suprà 8.c.33. Erasmus, Quod accidit ficui. Proiicitor, βλήθητι. Sic Erasmus in annotationibus. Vulg. Iacta te: passiuo per actiuū expresso, sicut etiam antea ἄρθητι vertit Tolle, pro Tollitor.

22 Precando, ἐν τῇ προσευχῇ. Id est, inter precandum. Vulg. & Eras. ad verbum, In oratione, nimiū obscuré. Si credideritis, πιστεύοντες. Ad verbum, credentes: sed participium hoc loco conditionem in se includit.

23 Eum adierunt, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc verba colloco, Principes Sacerdotum & Scribæ eum docentem adierunt: idque propter amphiboliam quæ in Græco sermone est. nam alioqui videri posset principes quarto casu dici. Qua authoritate ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ: siue, Qua potestate. nā inter ista parum interest. Quæsiuimus autem quod minimè ambiguum videri possit. ποίᾳ verò pro τίνι annotauimus suprà, 19.v.18.

24 Rem quandam, λόγον ἕνα. Ad verbum, Sermonem vnum. Sed Hebræis (vt iam antè monuimus) דבר rem omnem in genere significat, atque adeo pro particula indefinita vsurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα vsurpant. Poni autem ἕνα (id est vnum) pro τινά, sæpe iam est à nobis annotatum. Hoc igitur omnino illud est quod vernaculo sermone dicimus, *Ie vous demanderay un mot.*

25 Baptisma, τὸ βάπτισμα. Sic vocabatur κατ' ἐξοχὴν Iohannis prædicatio, totúmque adeo ministerium. Prædicabat enim Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum, Mar.1.v.4. Vide Act.19.v.3. E cælo, ἐξ οὐρανοῦ: id est à Deo. Ita enim melius apparet antithesis: & cælum pro Deo Syriacè vsurpari, quidam Hebraicæ linguæ peritus obseruat: quod tamē est ad imperiū referendum, vt sursum homines mentem attollant quū de Deo

de Deo agitur. Ratiocinabantur, διελογίζοντο. Id est, Rationes conferebant in vtranque partem, vt constat ex sequente dilemmate. Itaque sic conuertere malui quàm Cogitabant, cum Vetere interprete, quem sequitur Erasmus. Suprà tamen idem verbum διαλογίζεσθαι conuerti Disceptare: id est διαλέγεσθαι, vbi de mutua colloquutione agitur, quam Latini Dialogum vocant. Apud se, παρ' ἑαυτοῖς. Vulgata, Inter se: id est ἐν ἑαυτοῖς.

ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶπε, Τέκνον ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθεν.

Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡσαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ· οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ· ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε· Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνόν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.

Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

ego vobis dicam quo iure ista faciam.

28 Quid autem vobis videtur? Quidam habebat duos filios: & accedens ad priorem, dixit, Fili abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò respondens ait, Nolo: sed postea quum resipuisset abiit.

30 Et accedens ille ad secundū, dixit itidem. Is verò respondēs ait, Ego *abeo* domine. Sed non abiit.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Iesus, Amen dico vobis, publicani & meretrices præeunt vobis in regnum Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani verò & meretrices crediderūt ei. vos autem qui *hoc* vidistis, non pœnituistis postea, vt ei crederetis.

33 ‖ Aliā parabolam audite: Fuit quidam paterfamiliâs qui plantauit vineam, & sepem circum posuit ei, foditque in ea torcular, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregre profectus est.

34 Quum autem tempus fructuū appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt eius fructus acciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius seruis, alium quidem ceciderunt, alium verò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

36 Rursū misit alios seruos plures priorib⁹, & fecerūt eis itidē.

37 Postremò autem misit ad eos filium suū, dicens, Reuerebuntur filium meum.

uobis in qua potestate hæc facio.

28 Quid autem uobis uidetur? Homo quidam habebat duos filios: & accedens ad primum, dixit, Fili uade, hodie operare in uinea mea.

29 Ille autem respondens ait, Nolo: postea autē pœnitentia motus abiit.

30 Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait, Eo domine: & non iuit.

31 Quis ex duobus fecit uolūtatē patris? Dicūt ei, Prim⁹. Dicit illis Iesus, Amen dico uobis quia publicani & meretrices præcedunt uos in regnū Dei.

32 Venit enim ad uos Iohannes in uia iustitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei. uos autem uidentes, nec pœnitentiam habuistis postea, ut crederetis ei.

33 Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamiliâs qui plantauit uineam, & sepem circundedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregre profectus est.

Esa.5.a.1.b.5 ierem.2.d.21 mar.12.a.1 luc.20.b.9

34 Quum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas ut acciperent fructus eius.

35 Et agricolæ, apprehensis seruis eius, alium ceciderūt, alium occiderūt, aliū uerò lapidauerūt.

36 Iterum misit alios seruos plures prioribus: & fecerunt illis similiter.

37 Nouissimè autem misit ad eos filiū suum, dicens, Verebuntur filium meū.

29 Quum resipuisset, μεταμεληθείς. Vulg. & Eras. per periphrasin, Pœnitentia motus. Hic autē & paulo pòst μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν ponitur: de quo suprà diximus 3.a.2. Hoc est quod dicimus vernaculo sermone, *se rauiser.* 30 Ego *abeo*, ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expressi. Origenes legit, ναὶ κύριε, Etiā domine: & quædā exemplaria, ἐγὼ ὑπάγω. 31 Præeunt vobis, προάγουσιν ὑμᾶς. i. cessantibus & recusantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit saltem eorum exemplum imitari. Itaque præire impropriè hic dicuntur quos nemo sequatur. 32 Via iustitiæ, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Erasm. eodem sensu, Per viam iustitiæ .i. vita & moribus integer, in quo nihil reprehendi posset. nam דרך pro vita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ possumus accipere pro εἰς ὁδόν, vt sit hæc sententia, Iohānem venisse qui eos in viam iustitiæ induceret. Prior tamen sensus magis est genuinus. Vt crederetis ei τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. Iter igitur ad fidē est μεταμέλεια, quoniā cogit morb⁹ vel inuitos ad medicū cōfugere. 33 Elocauit, ἐξέδοτο. Cic. 5. in Verrē, Xenō ad se pertinere negabat, elocatum esse fundū dicebat. Vulg. & Eras. Locauit: nulla quidē sensus iniuria: sed ostēdere volui nullā esse causā cur simplex pro cōposito vsurpem⁹. 37 Reuerebūtur, ἐντραπήσονται. i. αἰδέσονται. Orta significatione ex eo quòd quos pudet, soleāt faciem ab iis auertere quorū aspectū non sustinent. Nonnulli addunt particulā Fortasse, vel (vt ipsi loquuntur)

fortè: quia apud Lucam etiam disertè additur ἴσως. Alioqui enim (inquiunt) videtur Deus ignorare quid sit futurum, quum Iudæi Filium ipsius non sint reueriti. Vnde postea curiosæ quæstiones ortæ sunt de prouidentia, de quibus multa Erasmus hoc loco. Ego in nullis Græcis codicibus reperi particulam ἴσως vel τάχα additam hoc loco: & quod ad quæstiones illas attinet, puto inanes esse argutias. Loquitur enim hic Deus in persona patrisfamiliâs, hominum more affirmans quod est verisimile futurum: sicut pœnitere quoque Deum dicimus, quũ tamen consilium non mutet.

38 Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.

38 Agricolæ verò viso Filio dixerũt inter se, ‖ Iste est hæres, venite, trucidemus eum, & obtineamus hæreditatem eius.

38 *Agricolæ autem videntes Filium, dixerunt intra se, Hic est hæres, uenite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius.*

Infrà 26.a.3 & 27.a.1 ioh.11.g.53

39 Καὶ λαβόντες αὐτὸν, ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.

39 Tunc captum eum eiecerũt extra vineam, & trucidarunt.

39 *Et apprehensum eum eiecerunt extra uineam, & occiderunt.*

40 Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;

40 Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

40 *Quum ergo uenerit dominus uineæ, quid faciet agricolis illis?*

41 Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδόσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

41 Dicunt ei, Malos ipsos malè perdet: & vineã suam elocabit aliis agricolis, qui reddẽt ei fructum temporibus suis.

41 *Aiunt illi, Malos malè perdet: & uineam suã locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.*

42 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

42 Dicit eis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, ‖ Quẽ lapidem reprobarunt ædificantes, is factus est caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?

42 *Dicit illis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobauerũt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?*

Psal.118.c.22 act.4.b.11 rom.9.g.33 1.petr.2.b.7

43 Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

43 Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnũ Dei, & detur genti quæ ferat eius fructus.

43 *Ideo dico uobis quia auferetur à uobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*

44 Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

44 ‖ Porro qui ceciderit super lapidem istum, conquassabitur: super quem verò ceciderit, dissipabit eum.

44 *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringetur: super quem uerò ceciderit, conteret eum.*

Esa.8.c.14

38 Inter se, ἐν ἑαυτοῖς. Vulgata, Intra se, id est Apud se. Nostram interpretationem Erasmus in annotationibus affert, & sequentia etiam confirmãt. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς vtroque modo verti potest, vt diximus suprà, 3.b.9. Obtineamus, κατάσχωμεν. Idem hîc valet ἔχειν quod κρατεῖν, i. vi occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur.

42 Quem lapidem, λίθον ὃν. Mutaui collocationem verborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nam illud Virgilii, Vrbem quam statuo, vestra est, planè est poeticum. Ædificantes, οἱ οἰκοδομοῦντες, id est architecti, sicut suprà 19.a.4, ponitur ὁ ποιήσας pro ὁ ποιητής, vel ὁ δημιουργὸς, ex Hebræorum consuetudine. Cæterùm familiaris est ista trãslatio sacris scriptoribus, ac præsertim Paulo, quoties agitur de Ecclesia, i. de cælesti Ierusalem. Is factus est caput anguli, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulgata & Erasmus ad verbum, Hic factus est in caput anguli: quod dicendi genus Hebraicum est, pro Cœpit esse caput anguli. Nã ita hîc accipitur verbũ γενέσθαι, vt & suprà cap. 19.a.5. Caput autem anguli dicitur lapis in angulo præcipuus, qui totius ædificii iũcturam sustinet, ac proinde alibi dicitur ἀκρογωνιαῖος, qua de re vide Ephes. 2.v.20. Factum est istud, ἐγένετο αὕτη. Tres sunt omnino huius relatiui interpretationes, quantum intelligere possum. Nam alii censent enallagen esse Hebræam fœminini relatiui pro neutro, quo Hebræi carent: & perinde interpretantur acsi τοῦτο scriptum esset, quod referatur ad complexum orationis: vt sit hic sensus, Lapis reiectus ab architectis cœpit esse caput anguli: quæ res facta est à Domino, & cum summa admiratione à nobis spectatur. Hæc est, inquam, quorũdam interpretatio, quæ mihi simplicissima videtur. Plerique tamen ex Græcis & Latinis interpretibus (inter quos pauci omnino fuerunt Hebrææ linguæ periti) vel ad caput, vel ad angulum referunt. Nam vtrunque, & κεφαλὴ, id est Caput, & γωνία id est Angulus, Græcis fœmininum est, cum relatiuo conueniens. Hanc postremam sententiam si sequamur, vertendum erit, A Domino factus est iste, videlicet Angulus: quo modo explicat Theophylactus, & postea θαυμαστὴ mirabilis. Si autem referas ad κεφαλὴν, id est Caput, vertes quidem neutro genere, sicut fecimus, sed diuerso sensu. Neque enim relatiuum pertinebit ad totum orationis complexum, sed ad Caput duntaxat. Sed (quod veterum pace dixerim) vtraque hæc interpretatio mihi videtur incõmoda, neque aliunde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione.

43 Quæ ferat fructus eius, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulgata & Erasmus ad verbum, Facienti fructus eius. Nos verò, quia de re iam præsenti non loquitur, in participio conuertendo vsi sumus periphrasi, & nostro more, ferre fructum maluimus dicere quàm fructum facere. Cæterùm fructus regni Dei ferre dicuntur qui tota sua vita se regni cælestis ciues esse comprobant, & fructus illos edunt nõ carnis, sed Spiritus, de quibus agit Apostolus Gal. 5.d.22. 44 Conquassabitur, συνθλασθήσεται. Hoc modo & Vetus interpres & Erasmus conuerterunt apud Lucam, cap. 20.c.18. hîc verò vti maluerunt confringẽdi verbo. Dissipabit, λικμήσει. Vulg. & Eras. Conteret. Ad verbum, Ventilabit: id est, ita comminuet vt minutæ partes in auras dispergantur. Intelligitur enim ex consequenti antecedens. Cic. in Pisonem, Statuam deturbare, affligere, comminuere, dissipare.

45 Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

45 Et quum audissent principes sacerdotum ac Pharisæi parabolas eius, cognouerunt hæc de se dici.

45 *Et quũ audissent principes Sacerdotum & Pharisæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipsis diceret.*

46 Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

46 Et quũ studerent eũ prehendere, timuerũt turbam, quoniã vt prophetam eum habebat.

46 *Et quærentes eum tenere, timuerũt turbas: quoniam sicut prophetam eũ habebant.*

CAP. XXII.

1 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

1 TVnc respondens Iesus, rursum loquutus est eis per parabolas, dicens,

CAP. XXII.

1 *ET respõdens Iesus, dixit iterum in parabolis eis, dicens,*

Luc.14.d.16. apoc.19.b.9

2 Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ·

2 Simile est regnum cælorum cuidam regi qui fecit nuptias filio suo.

2 *Simile factum est regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo:*

3 Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους· καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

3 Et misit seruos suos qui vocarent vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

3 *Et misit seruos suos uocare inuitatos ad nuptias: & nolebant uenire.*

4 Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, Ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

4 Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prandium meum paraui, tauri mei & altilia mactata sũt, & omnia parata: venite ad nuptias.

4 *Iterum misit alios seruos, dicens, Dicite inuitatis, Ecce, prãdium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata: uenite ad nuptias.*

5 Οἱ δὲ, ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρὸν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ·

5 Illi autem quum hoc neglexissent, abierunt, alius quidem in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam.

5 *Illi autem neglexerunt: & abierunt, alius in uillam suam, alius uerò ad negotiationem suam.*

6 Οἱ δὲ λοιποὶ, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumeliis affecerunt, & trucidarunt.

6 *Reliqui uerò tenuerunt seruos eius, & contumeliis affectos occiderunt.*

7 Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

7 Rex autem quum hoc audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

7 *Rex autem quum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos, & ciuitatem illorum succendit.*

8 Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.

8 Tũc dicit seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt: sed qui vocati erant, non erant digni.

8 *Tunc ait seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erãt non fuerunt digni.*

9 Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.

9 Ite ergo ad compita viarum, & quotcunque inueneritis, vocate ad nuptias.

9 *Ite ergo ad exitus uiarum, & quoscunque inueneritis, uocate ad nuptias.*

10 Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.

10 Et egressi serui illi in vias, cõgregarũt omnes quos iuenerũt, malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ conuiuis.

10 *Et egressi serui eius in uias, congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentium.*

45 Ac Pharisæi, καὶ οἱ Φαρισαῖοι. In quodam exemplari scriptum erat καὶ οἱ Γραμματεῖς, & Scribæ.

IN CAPVT XXII.

1 Respondens, ἀποκριθείς. Aut impropriè accipitur hoc verbum, sicut apud Hebræos sæpe ענה, aut (quod verisimilius est) varii hinc & inde agitati sunt sermones, quum ita cœpit loqui Dominus. Loquutus est, εἶπεν, i. ἐλάλησεν. Hoc enim commodius est propter sequens participium λέγων. Vulgata & Erasmus ad verbum, Dixit.

3 Vocatos, κεκλημένους. Vulg. & Erasm. inuitatos. Atqui in Græco idem est verbum ingeminatum: & vocandi quoque verbum in hoc argumẽto theologis est peculiare, ad res videlicet spirituales translatum. Sed & apud Hebræos קרואים pro inuitatis conuiuis accipitur, vt 1. Sam. 9.b.13. 4 Altilia, τὰ σιτιστὰ, à σιτίζειν, quod declarat cibare & alere, sicut annotat Erasm. vnde etiam apud Irenæum legitur Saginata. Mactata, τεθυμένα. Hoc verbum θύειν quum de sacrificiis propriè dicatur, postea ad alias etiam epulas tractum est. Sed hoc quoque certũ est, profanos illos principes olim solennia conuiuia fuisse à sacrificiis auspicatos. 5 In agrum suũ, εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν. Vel, rus suũ. Vulg. Villã, quod Erasmus improbat in annotationibus. 7 Rex, ὁ βασιλεύς. In codicibus vetustis additur ἐκεῖνος, ille. 9 Compita, διεξόδους. Vulg. & Eras. ad verbũ, Exitus: quod mihi visum est obscurius. Cõpita autẽ Latini vocant laxiora spatia, in quæ vici atque adeò ambulacra & viæ in hortis plures exeunt, i. desinũt. Quamobrẽ etiã διέξοδοι hic vocantur, quæ propriè dicantur ἄμφοδα. Alii interpretãtur vicos vrbis frequentes, quos vernaculo sermone vocamus *les rues passantes*, i. quibus plerique prætereũt. 10 Illi, ἐκεῖνοι. Vulg. Eius, i. αὐτοῦ, quod etiam reprehendit Erasm. in annotat. Nuptiæ, γάμος. In vno exemplari legitur νυμφὼν, i. thalamus, quod melius conuenit. Cõuiuis, ἀνακειμένων. Vulg. & Erasm. ad verbũ, Accubẽtibus. Sed sæpe iam diximus quæ sit istorum participiorum vis apud Hebræos.

Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου·

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.

Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.

Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων.

Εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε ὑποκριταί;

Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

11 Ingressus autem rex vt spectaret conuiuas, vidit illic hominem non indutum veste nuptiali:

12 Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habēs vestē nuptialem? At illi os occlusum est.

13 Tunc dicit rex ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & conicite in tenebras exteriores: ‖ illic erit fletus & stridor dentium.

14 ‖ Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

15 ‖ Tunc profecti Pharisæi consilium ceperunt vt illaquearent eum in sermone.

16 Itaque mittunt ad eum discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Præceptor, scimus te veracem esse, & viam Dei in veritate docere, nec quenquam curare: non enim respicis in personam hominum:

17 Dic ergo nobis, quid tibi videtur: licet censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus malitia eorum, ait, Quid me tētatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma cēsus. Ipsi verò obtulerunt ei denarium.

11 Intrauit autem rex ut uideret discumbentes: & uidit ibi hominem non uestitum ueste nuptiali:

12 Et ait illi, Amice, quomodo huc intrasti non habens uestem nuptialē? At ille obmutuit.

13 Tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus eius, mittite eum in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & stridor dentium.

14 Multi enim sunt uocati, pauci uerò electi.

15 Tunc abeuntes Pharisæi consilium inierunt ut caperent eum in sermone.

16 Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus quia uerax es, & uiam Dei in ueritate doces, & nō est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum:

17 Dic ergo nobis, quid tibi uidetur? licet censum dare Cæsari, an non?

18 Cognita autem Iesus nequitia eorū ait, Quid me tentatis hypocritæ?

19 Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.

Suprà 8.b.12, & 13.f.42 infrà 25.c.30
Suprà 20.b
Mar. 12.b.13 Luc. 20.d.26

12 At illi os occlusum est, ὁ δὲ ἐφιμώθη. Ad verbum, Capistratus est. id est, prorsus obmutuit, quasi capistro aut fræno iniecto. Vulg. & Eras. Obmutuit. Sed hoc eodem capite versu 34, Vetus interpres conuertit ἐφίμωσε, silentium imposuit. Erasmus, os obthurauit. Certè interdum pro σιωπᾶν accipitur translatitiè, etiam mari accommodatum, vt infrà Marci 4.d.39.

13 Ministris, διακόνοις, id est, iis qui conuiuis ministrabant: Alioqui potius dixisset τοῖς ὑπηρέταις, vt suprà 5.d.25. Tollite eum, ἄρατε αὐτὸν. Hæc non legit Vetus interpres: reperimus tamen in omnibus vetustis codicibus, atque etiam apud Theophylactum Romanum.

15 Vt, ὅπως. Vel, Quomodo. Potest enim vel coniunctio esse τελική, vel pro infinito subiuncto accipi, vt Linacer vocat. Illaquearent, παγιδεύσωσιν. Vulgata, caperent: id est ἐπιλάβωνται, vt loquitur Lucas 20.d.20.

16 Herodianis, Ἡρῳδιανῶν. Quinam Herodiani vocentur à Matthæo & Marco, non satis constat. Quidam ita vocatos esse arbitrantur quosdam ex Iudæis qui Herodem haberent pro Messia, quòd alienigenarū primus apud Iudæos regnarit. quod quum de Herode Magno Antipatri filio sit intelligēdum, qui iampridem obierat quum hæc agerentur, & ipsi etiam Iudæorum genti maximè fuerat inuisus, non video qua ratione hæc opinio probabilis videri possit. Alii igitur existimant Herodianos appellari eos qui censerent tributa Cæsari soluenda, quibus videlicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Augusto esset cōstitutus. At ego fateor me nunquam hoc legisse: quanuis non negem Herodem veluti precariò regnum possedisse: idque ἐπὶ φόροις τεταγμένοις, vt ait Appianus Ἐμφυλίων lib. 5. Sed vt hoc concedam, quorsum tamen ista nunc factio commemoraretur, mortuo iampridem Herode, & Iudæa in prouinciam redacta? Quantum igitur possum cōiecturis assequi, Herodiani ab Herode illo magno cognominati sunt: qui, vt erat ille homo profanus, nouā quandā religionē ex Paganismo & Iudaismo cōflabant. Nec dubiū est quin Herodes Antipas & reliqui illius liberi paterna vestigia sequerētur. Sed & illud facilè coniici potest siquis cōferat Matth. 16.v.6, cū Mar. 8.v.6, Sadducæorum opinionibus fauisse Herodem cum suis. Denique probabile est eos qui tributū Cæsari dandū non esse defendebāt (quorū sectæ principes fuerunt Iudas Gaulonites & Sadducus quidā Pharisæus, vt scribit Ioseph. li. Antiq. 18, ca. 1.) ab Herode & aulicis assentatoribus sub publicæ libertatis specie fuisse defensos, quatenus quidē id tutò facere poterant, quū videlicet paterno regno se fuisse magna ex parte à Romanis spoliatos ægerrimè paterētur magni illius Herodis liberi. Hinc illud fermentū Herodis, Mar. 8.v.15, & fortassis illæ simultates quarū fit mentio, Luc. 23.v.12. quæ huc tandē deuenerūt vt Herodes Antipas proditionis accusatus Lugdunum deportaretur. In veritate, ἐν ἀληθείᾳ, id est verè & sincerè: quod apud Demosthenem declarat ἐπ' ἀληθείας, apud Hebræos באמת.

17 Censum, κῆνσον. Vocabulū est Latinū, quo significatur facultatū æstimatio, pro cuius ratione in prouinciis vectigalibus tributū soluebatur. Itaque ipsum tributū hoc nomine declaratur, vt suprà 17.v.25.

19 Denarium, δηνάριον. Ex his apparet imposita fuisse & exacta tributa in prouinciis Romanis ad denarium, non ad drachmā, quanuis septima duntaxat ponderis parte drachma denariū superaret. Itaque hoc tri-

buti genus videtur ab eo diuersum cuius facta mentio est suprà 17.v.24. Nam hoc viritim persolutum, templo inferebatur, ex Dei mandato: (Exodi 30.b.13) illud verò pro census ratione Romanis soluebatur.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;

Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν,

Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν, Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί· καὶ ὁ πρῶτος, γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.

Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

20 Tūc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tunc dicit eis, ‖ Reddite ergo quæ sūt Cæsaris, Cæsari, & quæ sūt Dei, Deo.

22 Quum igitur hoc audissent, mirati sunt: & omisso eo abierunt.

23 ‖ In illo die adierunt eum Sadducæi, ‖ qui dicūt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum,

24 Dicētes, Magister, ‖ Moses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filios, eius frater ducet affinitatis iure vxorem eius, & suscitabit semen fratri suo.

25 Fuerūt autē apud nos septem fratres: & primus vxore ducta obiit: & quum non haberet semen, reliquit vxorem suam fratri suo.

26 Similiter etiam secundus & tertius, vsque ad illos septem.

27 Post omnes autē mortua est & mulier.

28 In resurrectione ergo cuius è septē erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

29 Respōdens autem Iesus dixit eis, Erratis, nescientes Scripturas, neque potestatem Dei.

30 Nā in resurrectione neque vxores ducūt, neq; nuptū dātur: sed sunt vt angeli Dei in cælo.

20 Et ait illis Iesus, Cuius est imago hæc & superscriptio?

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tūc ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.

22 Et audientes mirati sunt: & relicto eo abierunt.

23 In illo die accesserunt ad eum Sadducæi (qui dicunt non esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,

24 Dicentes, Magister, Moyses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, ut ducat frater eius uxorem illius, & suscitet semen fratri suo.

25 Erant autem apud nos septem fratres: & primus uxore ducta defunctus est: & non habens semen, reliquit uxorem suam fratri suo.

26 Similiter secundus & tertius, usque ad septimum.

27 Nouissimè autē omniū & mulier defuncta est.

28 In resurrectione ergo, cuius erit de septē uxor? omnes enim habuerūt eā.

29 Respondens autem Iesus ait illis, Erratis, nescientes Scripturas, neq; uirtutem Dei.

30 In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur: sed sunt sicut Angeli Dei in cælo.

Rom. 13.b.7
Mar. 12.b.19 Luc. 20.d.27
Act. 23.b.6
Deut. 25.a.9

21 Reddite, ἀπόδοτε. i. Persoluite, vt suprà 5.v.26. Admonet Erasmus hoc conuerti etiā posse præsenti tēpore, Redditis: vt intelligamus Christū arrepta occasione notasse illorum vitam: quasi diceret, Redditis Cæsari quod illius habet imaginē, & illud reddite Deo quod Dei habet inscriptionem atque imaginē, nēpe animam. Sed fateor me non videre quomodo hæc interpretatio cum regulis grammaticæ cohæreat. Omnino enim scribēdum fuisset, ἀποδίδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἀπόδοτε οὖν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. nec enim hæc responsio cū interrogatione cohæreret.

24 Filios, τέκνα. Ad verbum, liberos. τέκνων autem appellatione constat etiā filias intelligi. Sed hîc agi de mascula tantū prole, colligi videtur ex ratione condendæ Legis. Nam siquis filias duntaxat reliquerit, perinde est, quod ad familiæ quidem nomen attinet, acsi orbus decessisset: quum nomen ad posteros per filias transire nō possit. Præterea Deut. 25.b.7, non fit mentio seminis. i. posteritatis in genere (quod Erasmus tamē arbitratus est) sed filii & nominis. Cæterùm quū Vetus interpres conuerterit filiū, & Erasmus quoque, vt quidē extat impressa eius versio: ego plurali numero verti filios, Græca sequutus: quod tamen ita intelligendum est vt sciamus hîc agi de specie, non de numero, quū satis esset vel filiū reliquisse, vt idē Eras. rectè obseruauit. Ducet affinitatis iure, ἐπιγαμβρεύσει. Vulg. & Erasm. Vt ducat. Hoc vocabulū puto respondere Hebræo יבם, quod non dicitur de quauis vxore, sed de ea demū quæ ex hac lege ducitur, quia videlicet cognata est. i. affinitate cōiuncta: vt magis speciale quiddā videatur hoc quidē loco significare τὸ ἐπιγαμβρεύειν quàm τὸ κηδεύειν quo posteriore verbo vtitur Eurip. in Hecuba pro eo quod Latini dicunt Affinitatem cū aliquo contrahere, & Sibi affinem asciscere, Hebræi verò חתן. Itaque adhibēda fuit periphrasis, vt vis huius verbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Græcis nō modò generum, sed affinem etiam in genere significat, atque adeò vxoris interdum fratrē, vt apud Sophoclem in Tyranno. Semen, σπέρμα. Hebraicè זרע: quo nomine significatur in genere posteritas. Sed quū in Hebræo fiat mentio non seminis, sed nominis, videtur σπέρμα de mascula tantùm prole hoc loco accipiendum.

26 Etiam secundus, καὶ ὁ δεύτερος. Particulam καὶ omiserunt Vulgata & Erasmus.

30 Vxores ducunt, γαμοῦσιν. Erasm. Matrimonium contrahunt: quod tam mulieri quàm viro cōuenit. Vulgata, Nubent: quod est mulieris tantū. Atqui γαμεῖν de viris dicitur, sicut γαμεῖσθαι de mulieribus, vt superius monuimus. Itaq; neutrā interpretationē sum sequutus. Differentia tamen illa inter γαμεῖν & γαμεῖσθαι perpetua nō est: (quū velit Paulus mulieres viduas γαμεῖν, i. nubere, 1. Tim. 5. c.14: & 1. Cor. 7.f.34, mulier dicatur γαμήσασα pro γαμηθεῖσα) sed hoc tamen loco & plerisque aliis videtur obseruanda. Nuptū dantur, ἐκγαμίζονται. Dicūtur

ἐκγαμίζονται quas parentes ἐκγαμίζουσι, id est nuptum tradunt & collocãt, 1.Cor.7.g.38. Vulgata, Nubentur: quod barbarum est. Erasmus, Elocantur, id est ἐκδίδονται.

Graece	Latine (Beza)	Vulgata
Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,	31 De resurrectione verò mortuorum non legistis quod vobis dictum est à Deo, dicente,	31 De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictũ est à Deo, dicente vobis,
Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς, Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων. (Exodi 3.b.6)	32 ‖Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac & Deus Iacob? Deus non est Deus mortuorum, sed viuentium.	32 Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? Non est Deus mortuorum, sed uiuentium.
Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.	33 Et quum hoc audisset turba, perculsa est ob doctrinam eius.	33 Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius.
Οἱ δὲ Φαρισαῖοι, ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό. (Marci 12.c.28)	34 ‖Pharisæi verò, quum audissent eum ˇocclusisse os Sadducæis, coacti sunt ˇin vnum:	34 Pharisæi autem, audiẽtes quòd silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in unum:
Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς, πειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων,	35 Tunc interrogauit eum quidam ex ipsis ˇLegis interpres, tẽtans eum, & dicens,	35 Et interrogauit eum unus ex eis Legis doctor, tentans eum,
Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;	36 Magister, quod est mandatũ magnum in Lege?	36 Magister, quod est mandatum magnum in Lege?
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. (Deut.6.a.5, luc.10.e.27)	37 Iesus autem dixit ei, ‖Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ˇex tota anima tua, ˇ& ex tota cogitatione tua.	37 Ait illi Iesus, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua.
Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.	38 Istud est primum & magnũ mandatum.	38 Hoc est maximum & primum mandatum.
Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. (Lev.19.d.18, mar.12.c.31)	39 Secundum autem simile est huic, ‖Diliges proximũ tuum vt teipsum.	39 Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut teipsum.
Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.	40 ˇAb istis duobus mandatis tota Lex & Prophetæ pendent.	40 In his duobus mandatis uniuersa Lex pendet & Prophetæ.
Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, (Mar.12.d.35, luc.20.g.41)	41 ‖Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,	41 Cõgregatis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,
Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.	42 Dicens, Quid vobis videtur de Christo? ˇcuius filius est? Dicunt ei, Dauidis.	42 Dicens, Quid uobis uidetur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauid.
Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ; λέγων,	43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid ˇper Spiritum vocat eũ Dominum? dicens,	43 Ait illis, Quomodo ergo Dauid in Spiritu uocat eum Dominũ? dicens,
Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. (Psal.109.a.1)	44 ‖Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dexteram meam vsquedum ˇponam inimicos tuos ˇscabellum pedum tuorũ.	44 Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

34 Occlusisset os, ἐφίμωσε. Vide suprà 12. In vnum, ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: id est, simul & eodem loco.

35 Legis interpres, νομικὸς id est Γραμματεὺς, Scriba: vt disertè dicit Marcus 12.c.28. Hebræi מורה vocãt. Vnde & תורה: sicut Græcis νομικὸς & νόμος sunt παρώνυμα.

37 Ex, ἐν. Ad verbum In: quod miror in hoc primo membro fuisse mutatum, in duobus sequentibus seruatum à Vetere interprete & Erasmo. Et ex tota cogitatione tua, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, Et totis viribus tuis. Apud Marcum autem & Lucam fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partiũ meminerunt, nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας, καὶ ἰσχύος, quum in Hebræo Deut.6.a.5, tres tantùm cõmemorentur, nempe לבב נפש מאד: id est, καρδία, ψυχὴ, καὶ ἰσχὺς, siue δύναμις. Cur igitur ἰσχὺς hîc prætermittatur, & διανοίας addant Marcus & Lucas, affirmare non possum. Habeo quidem coniecturas cur hîc aliquid prætermissum, aliquid rursus additum suspicer: sed quum in omnibus vetustis codicibus ita legatur, nolui quicquam immutare.

40 Ab istis pendent, ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Erasmus ad verbũ, In his. Sic enim apud Hebræos construitur verbum תלה, vt 2.Sam.18.b.10. תלוי באלה: sed in hac præsertim significatione Latini ita non loquũtur. Fortassis autem hæc respiciunt ad תפלים, quæ appẽdi iusserat Dominus vt legis μνημόσυνα. de quibus paulo pòst dicemus.

42 Cuius filius est? τίνος υἱός ἐστι; id est, Ex cuius gente & familia ortus est? Ex Hebræorum idiomate, qui posteros omnes vocant filios.

43 Per spiritum, ἐν πνεύματι. Vide Mar.12.v.36.

44 Ponam, θῶ: id est, Faciam vt sint. Hebraicum dicendi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Eurip. in Hecuba, ἐγὼ σε θήσω τῶνδ᾽ ἐλεύθερον φόβου.

Scabellum, ὑποπόδιον. In duobus exemplaribus scriptum erat ὑποκάτω, id est sub. Vide suprà 5.f.35.

Graece	Latine (Beza)	Vulgata
Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;	45 Si ergo Dauid ˇvocat eum Dominum, quomodo filius eius est?	45 Si ergo Dauid uocat eum Dominum, quomodo filius eius est?
Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον· οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ᾽ ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.	46 Et nemo poterat ei respondere ˇquicquã: neque ausus fuit quisquam ab illo die amplius eum interrogare.	46 Et nemo poterat ei respondere uerbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.
Κεφάλαιον κγ΄	CAP. XXIII.	CAP. XXIII.
Τότε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,	1 TVnc Iesus loquutus est turbæ & discipulis suis,	1 Tunc Iesus loquutus est ad turbas & ad discipulos suos,
Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι·	2 ‖Dicẽs, In cathedra Mosis sedent Scribæ & Pharisæi: (2.Esdr.8.a.4)	2 Dicens, Super cathedrã Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi:
Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι,	3 Omnia ergo quæ dixerint vobis ˇvt seruetis, seruate & facite: sed secundum opera eorũ ne facite. dicunt enim, & non faciunt.	3 Omnia ergo quæcũque dixerint uobis, seruate & facite: secundum opera uerò eorum nolite facere. dicunt enim, & non faciunt.
Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων· τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά.	4 ‖Ligant enim onera grauia difficiliáque portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolũt ea mouere. (Luc.11.f.46, act.15.b.10)	4 Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autẽ suo nolunt ea mouere.
Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.	5 Omnia verò opera sua faciunt ˇvt spectentur ab hominibus. ˇdilatãt enim ˇ‖phylacteria sua, ˇ& producunt fimbrias palliorum suorum. (Num.15.d.38, deut.6.b.8, & 22.b.12)	5 Omnia uerò opera sua faciunt ut uideantur ab hominibus. dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias.

45 Vocat, καλεῖ. In quatuor vetustis codicibus repetitur ἐν πνεύματι: id est, Spiritus prophetici impulsu.

46 Quicquam, λόγον. Vide suprà 15.c.23. Neque verò duntaxat apud Hebræos דבר pro qualibet re ponitur, sed etiam λόγος ἀντὶ τοῦ πράγματος apud ipsos disertiores Græcos. Sopho. in Trachiniis, —τῶ λόγου δ᾽ οὐ χρὴ φθόνον Γυναῖκ᾽ ἀρνεῖσθαι, Ζεὺς ὅτῳ πράκτωρ φανῇ.

IN CAPVT XXIII.

2 Sedent, ἐκάθισαν. Vulgata ad verbum, Sederunt. Sed vsurpatur aoristus sæpe pro præsenti, vt suprà 3. d.17, & alibi sæpe. Significat autem Dominus hunc ordinem interpretandæ Legis (cuius fit mẽtio Numer.11.b.16) diuinitus esse constitutum, ac proinde audiendam esse veritatem, etiam ex ore mercenariorum & hypocritarum doctorum. Sicut etiam nostra memoria in Papatu Deus conseruauit Verbum suum & Baptismum. Sed quid si etiam isti Verbum deprauabant? an eis erat credendum? Minimè. Hæc enim non est Mosis sed Satanæ cathedra. Vult ergo credi Dei doctrinæ, etiamsi vitiosissimi sint doctores: sed ita vt à fermento caueatur, sicut dixit suprà 16.v.6. Ex quo loco restringenda est particula vniuersalis quæ hîc vsurpatur. Quòd siquis roget an propterea tolerandi sint mercenarii: certa est responsio, tolerandos quidem esse priuatis, quibus illos coercere non licet, addita tamẽ distinctione vt siqui sunt sinceri doctores & siquæ puræ Ecclesiæ in terris, cũ iis nos aggregemus. Itaque non rectè faciunt hodie qui à Papistis petũt vel doctrinam Verbi vel Baptismum, quum alibi, Dei gratia, purè administrentur. Sed interea fidelis magistratus officium est non modò hæreticos sed etiam vitiosos doctores seuerè coercere, & purum Dei cultum inter suos subditos stabilire.

3 Vt seruetis, τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deerat quoque in vno vetere exemplari. Ligant enim, δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari scriptum reperimus, δεσμεύουσι δέ: id est, ligant veró. Cæterùm non est hoc accipiendum de Verbi diuini corruptelis, quas omnino vitare oportuit: sed de externa illa Legis exactione, in qua plerunque sunt immodici qui sibi maximè indulgent.

5 Vt spectentur, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. Vt videantur: id est ὥστε ὀφθῆναι. Ab hominibus, τοῖς ἀνθρώποις. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, des gens, id est palàm & ab omnibus. Dilatant enim, πλατύνουσι δέ: id est, faciunt quamamplissima: quòd nimirum in his rebus quasi summam pietatis collocarẽt. In quo errore etiam nostro hoc tempore Iudæi versantur. Cæterùm particulam δὲ tanquam causalem sum interpretatus. nam commodius sic accipi, res ipsa ostendit, & γὰρ in vno exemplari legimus. Phylacteria, φυλακτήρια. Ita significauit quæ Moses Exodi 13.c.16, & Deut.6.b.8, טוטפות. Rabbini Chaldaicè vocant תפלין. His igitur vocabulis existimauit Epiphanius significari limbos siue fascias quibus prætexerentur vestes. Ego verò censeo fuisse potius laminas, aut membranulas quasdam, quas hodie etiamnum Iudæi corio inclusas partim fronti alligant, partim brachio, inscriptis quatuor quas vocant פרשיות, i. lectionibus sacris. Eas autem Græci (nouo nomine nouæ rei quæsito) vocarunt φυλακτήρια, à conseruando: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem postea Iudæi suis superstitionibus contaminarunt) à Domino constitutus vt esset veluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipsos contulerat. De his qui volet plura cognoscere, & quæ sit in his rebus Iudæorum cæcitas, legat Pauli Fagii hominis diligentissimi annotationes in cap. Exodi 13. Huiusmodi sunt quæ superstitiosi quidam etiamnum hodie pro amuletis ex collo suspendunt, inscripto præsertim initio Euangelii secundum Iohãnem: quam magicam superstitionem iam olim damnauit Antiochena Synodus, expresso etiã nomine φυλακτηρίων. Et producunt fimbrias, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα. i. Faciunt quam longissimas, vel (vt alii interpretari malunt) Magnificè iactant & efferũt quasi certum pietatis argumen-

tum. Sic enim accipitur verbum μεγαλυνέσθαι apud Euripidem in Bacchis: & Magnificare apud Varronē & Plinium. Illam tamen interpretationem magis probo, quòd cum superiore verbo πλατύνειν melius consentiat. Cæterùm κρασπέδων appellatione intelliguntur contorti quasi cincinni filorum quæ ab extrema vestium ora pēdebant: & ציצת vocantur, Num. 15. d. 38: cap. verò Deut. 22. b. 12. גדלים *gedilim*: quanuis non desint qui inter ista discrimen aliquod constituant. Erat autem hæc vestium forma à Deo constituta Israelitis: quæ tamen profanis etiam gentibus non fuit ignota: siquidem non dissimilem vestem tribuit Nestori Homerus Iliad. 2.

Marc. 12. d. 38
Luc. 11. f. 43, & 20. g. 46

Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς,

Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββὶ, ῥαββί.

Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε.

Malach. 1. b. 6

Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητὴς, ὁ Χριστός.

Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.

Luc. 14. c. 11, & 18. c. 14

Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

6 ‖Amántque primos accubitus in cœnis: & primos consessus in conuentibus:

7 Et in foris salutationes, & vocari ab hominibus Rabbi, Rabbi.

8 Vos autē‖ ne vocemini Rabbi. vnus est enim doctor vester, *nempe* Christus: omnes autem vos, fratres estis.

9 ‖Et patrem vestrum neminē vocetis in terra: vnus est enim Pater vester qui in cælis est,

10 Nec vocemini doctores: vnus enim vester est doctor, *nempe* Christus.

11 Sed qui maximus est vestrū, sit minister vester.

12 ‖Porro qui sese extollet, deprimetur: & qui sese demiserit, extolletur.

6 Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis:

7 Et salutationes in foro, & uocari ab hominibus Rabbi.

8 Vos autem nolite uocari Rabbi. unus est enim magister uester: omnes autem uos, fratres estis.

9 Et patrem nolite uocare uobis super terram: unus est enim Pater uester qui in cælis est.

10 Nec uocemini magistri: quia magister uester unus est, Christus.

11 Qui maior est uestrum, erit minister uester.

12 Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur.

6 Primos consessus, πρωτοκαθεδρίας. quasi præsidentias dicas, vt rectè explicat Erasmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, Primo sedere loco. Vulgata, Primas cathedras. Conuentibus, συναγωγαῖς. id est, quando coguntur conuentus & concilia. Neque enim hic designari puto locum ipsum: alioqui retinuissem vocabulum Synagogæ. Vide suprà 6. a. 2.

7 Rabbi, Rabbi, ῥαββὶ, ῥαββί. רב eminentem declarat, & eum qui multorum sit instar. Erat ergo valde fastuosus hic titulus. Quod etiam intelligitur ex repetitione, qua nimirum isti valde capiebantur: sicuti hodie qui Pharisæis & Scribis successerunt, nulla re magis afficiuntur quàm quum salutantur Domini magistri nostri. Obseruarunt præterea nonnulli titulum רבי iis fuisse attributum qui in Babylonicis academiis magisterium consequebantur: רבן autem iis qui in regione Israel per impositionem manuum sapientes essent declarati: titulum denique רבנן peculiarem fuisse sapientibus domus Dauid.

8 Ne vocemini, μὴ κληθῆτε. id est, Ne ambiatis hunc honorem. Neque enim vetat Christus ne suum honorem exhibeamus magistratui, aut magistris, sed ambitionē damnat, vt declarat Augustinus Sermone de Verbis Domini, ex Matth. 22. quod rectè annotauit Erasmus. Doctor, καθηγητής. In duobus codicibus legimus ὁ διδάσκαλος, eodem sensu: & fortasse rectius, ne postea videatur eadem inculcare: quanuis aut nullū, aut certè exiguum sit in re ipsa discrimen. Videtur autem Dominus respicere quod scriptum est Esaiæ 54. c. 13, & Ierem. 31. f. 34. *Nempe* Christus, ὁ Χριστός. Hoc neglexit Vetus interpres: quod tamen scriptum erat in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantùm excipias. Erasmus autem rectè addidit particulam Nempe, ad illustrandam sententiā, sicut etiam suprà 19. c. 17. Omnes autem vos, fratres estis, πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε. Totū hoc deest in vno exemplari, in hoc quidem versiculo: sed additur sequenti, cui etiam videtur melius conuenire.

9 Vestrum neminē vocetis, μὴ καλέσητε ὑμῶν. Vulgata & Erasmus, Nolite vocare vobis. legerūt enim ὑμῖν. Sed in omnibus manuscriptis codicibus, & Complutensi editione, atque adeo Theophylacto Romano, legimus ὑμῶν: excepto vno vetusto exemplari, in quo neutrum legebatur. Hæc autem respiciunt Iudæorum consuetudinem: apud quos non modò אבות, id est patres, sed etiam אבותינו, id est patres nostri, salutabantur Rabbini qui prouectioris erant ætatis. Itaque quanuis inter πατέρα ὑμῶν sit aliquid interiectum, tamen non puto ὑμῶν pro ὑμῖν positum, sed pro ὑμέτερον, per traiectionem. cuius aliud exemplum habes suprà 8. v. 8. neque referendum ad καλέσητε, sed ad πατέρα. Particulam autem μὴ conuerti quasi scriptum sit μηδένα, vt perspicuitati studerem. Qui in cælis est, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. In quodam exemplari hæc verba, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, id est, Vos autem omnes, fratres estis: ex superiore versiculo in hunc erant translata: & sanè videntur isti melius conuenire quàm superiori.

10 Doctores, καθηγηταί. Hebraicè מורים vel מלמדים: de quibus agitur 2. Paral. 17. b. 9. Græci à præeundo καθηγητὰς vocant, qui & διδάσκαλοι dicuntur, à docendo. Apparet autē huiusmodi titulos perlibenter fuisse à Scribis vsurpatos. Neque enim temere est quòd Paulus inter cætera hoc quoque illis obiicit, quòd se confiderent ὁδηγοὺς τῶν τυφλῶν, id est, cæcorum duces, Rom. 2. c. 19. Quò etiam videtur Dominus respexisse suprà 15. b. 14. & hoc eodem capite, versiculo 16.

11 Sed qui max. ὁ δὲ μείζων. Particulam δὲ prætermittunt Vetus interpres & Erasmus: quæ tamen est necessaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem conuertimus tanquā ἀλλὰ, vt melius intelligatur quæ sit vis ipsius hoc loco. De enallage comparatiui pro superlatiuo alibi diximus. Sit, ἔσται. Vulgata & Erasmus ad verbum, Erit. Constat autem futura pro imperatiuis sæpissime ab Hebræis vsurpari: quam enallagē nisi serues, certè obscurior erit hic locus. Adde quòd etiam in manuscripto vno exemplari scriptū erat ἔστω, vt suprà quoque 20. d. 26. & 27.

12 Extollet, ὑψώσει. vel (vt vertit Vulgata & Erasmus) Exaltabit. Ad verbum, Sublimabit: quo vocabulo vtitur

Ennius. Videtur autem Christus alludere ad ipsum Rabbinorum nomen, qui sic dicuntur à verbo רבב, quasi magnum dicas. Deprimetur, ταπεινωθήσεται. Vulgata & Erasmus, ad verbum, Humiliabitur. Vide suprà, 18. a. 4, vbi demittere sumus interpretati, actiuo verbo nimirum, sicut hic quoque in proximo membro.

Οὐαὶ δὲ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ᾽ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς γὰρ μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

Καὶ, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ᾽ ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.

13 Sed væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam clauditis regnum cælorum coram hominibus: ‖ vos enim non introitis, nec introeuntes sinitis introire.

14 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui exeditis domos viduarum, & qui in speciem vtimini longis precibus: propterea auferetis grauius iudicium.

15 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam circumitis mare & aridam vt faciatis vnum proselytū: & quū fuerit factus, facitis eū filium gehēnæ duplo magis quàm vos *sitis*.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quisquis iurauerit per templum, nihil est: quicunque autē iurauerit per aurū tēpli, debet.

17 Stulti & cæci, vtrū enim maius est, aurum, an templū quod sanctificat aurum?

18 Et, Quisquis iurauerit per altare, nihil est: quicunque autem iurauerit per donum quod est super ipsum, debet.

13 Væ autem uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnū cælorū ante homines: uos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare.

Luc. 11. g. 52

14 Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos uiduarū, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium.

Mar. 12. e. 40
Luc. 20. g. 47

15 Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circumitis mare & aridam ut faciatis unum proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehennæ duplo quàm uos.

16 Væ uobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro templi, debet.

17 Stulti & cæci, quid enim maius est, aurū, an tēplū quod sanctificat aurum?

18 Et, Quicūque iurauerit in altari, nihil est: quicunque autem iurauerit in dono quod est super illud, debet.

13 Clauditis, κλείετε. Videtur mihi Christus alludere ad illud traditionum genus quod Thalmudistæ vocant סיג לתורה id est sepimentū Legis, quibus arceri dicunt homines à transgressione Legis. Contrà verò Christus dicit à vitæ æternæ ingressu sic prohiberi homines, quia nimirum in illis externis subsistant. Cælorū, τῶν οὐρανῶν. In quinto codice scriptum erat τοῦ Θεοῦ, Dei. Coram hominibus, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Huius particulæ ἔμπροσθεν varia est significatio, vt etiam ostendit in Elenchis Aristoteles. Itaque nonnulli pro temporis aduerbio accipiunt: vt significetur, istos qui videri volebant cæteris aditum in cælum patefacere, nō modò id non facere, sed etiam multo antè præcludere cælorum fores. Ego verò malo opponere τῷ ὄπισθεν: vt fores corā hominibus claudere dicātur qui alioquin ingressuris coràm & in os ianuam occludūt: quod vernaculo sermone dicimus *fermer l'huis au uisage*. Introeuntes, εἰσερχομένους: id est, iam habentes pedem in limine. Erasmus, vt planius loqueretur, vertit, Aduenientes, id est προσερχομένους.

14 Exeditis, κατεσθίετε. Quæ vis sit præpositionis κατὰ in his verbis, suprà exposuimus. Vulgata & Erasmus, Comeditis. Et qui in speciem vtim. &c. καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Ad verbū, Et prætextu longum precantes. Vetus interpres, Orationes longas orantes: vt planè videatur, expuncta καὶ particula, legisse μακρὰ tertio casu, & πρόφασιν interpretari προσευχὴν, id est orationem: quum id potius declaret quod illi obtendebant auaritiæ suæ. Opponitur enim τῇ ἀληθείᾳ, etiam apud Paulum, Philip. 1. c. 18. Et negligenda non fuit coniunctio καὶ, quam Erasm. interpretatur Idque, acsi duplex notetur istorum improbitas: vna, quòd facultates viduarum vorarēt: altera, quòd tātū scelus pietatis studio tegerēt. Cæterùm quū in aliquibus Veteris editionis exēplaribus nō hoc tantùm loco, sed etiam versiculo superiore & aliquot sequentibus, nempe 23. 25. 27. 29. scriptum sit Qui, non Quia. i. οἱ, non ὅτι, secutus sum hanc lectionem vt optimam. Sic enim paulo pòst, versu scilicet 16, dicitur, οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες. Auferetis grauius iud. λήψεσθε περισσότερον κρίμα. i. (vt vertit Erasm.) grauius puniemini. Vulgata ad verbū, Accipietis amplius iudicium. Sed Accipere iudicium apud Latinos aliud significat. Deflexi tamen à Græcis quamminimum fieri potuit.

15 Aridam, τὴν ξηράν. Ita dicitur Hebræis ea terræ portio ex qua Deus nostri causa aquas repulit: cuius beneficii recordatio fecit vt hoc nomen non inuitus retinerem. Sed & Phanias in Epigrāmate εἰς ἰχθύας, τμήματι α Epigram. Græcorum, ξηρὸν, aut ξερὸν, ita vsurpat in hoc versiculo, Ἀκτῖτα χαλαμευτὰ περὶ ξερὸν ἐλθ᾽ ἀπὸ πέτρας. dixit autē ξερὸν pro ξηρὸν poeticè: quod etiam Latinè verti potest Siccū. Virg. Postquā exhausta palus, terræq; ardore dehiscunt, Exilit in siccū. Et alio in loco, Donec rostra tenēt siccū, & sedere carinæ Omnes innocuæ. Proselytū, προσήλυτον. Ita à Græcis vocabātur qui patria relicta superstitione Iudaismū erant amplexi, quasi aduētitios dicas: quod vocabulū, theologis etiā Latinis satis familiare, retinendū putauimus. Hebræi quoq; suū illud גר quo omnis aduena significatur, ad istos propriè transferūt. Filiū gehēnæ, υἱὸν γεέννης. i. exitio & interitu dignū. Vide suprà 5. e. 22, & 8. b. 12. Duplo magis, διπλότερον. Ad verbū, duplicius. Colum. lib. 1. ca. 8. sic vtitur absoluto. Duplicia, inquit, ferramēnta, quàm seruorū numerus exigit. i. duplo plura. 16 Per, ἐν. Ad verbū, In: qui Hebraismus est à nobis annotatus suprà 5. f. 34. Debet, ὀφείλει. i. obnoxius est multæ: quod Latini dicūt multā cōmittere: sicut à Græcis ii quibus imposita est multa, dicūtur οἱ ὀφλόντες, vel ὀφλήσαντες, absolutè. Sed hæc præstat ad Syriacā dialectō referre, qua vsus est Dominus. Syriacè autē, qui peccat dicitur חיב, i. debitor: & peccatū חובא, i. debitū, vt apparet ex Chaldaica periphrasi, Gen. 49. c. 17, & Psal. 1. a. 1. Vnde ortū illud dicendi genus, Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris. 17 Quod sanct. ὁ ἁγιάζων. i. facit vt aurum pro

re sancta habeatur, diuinis nimirum vsibus consecratum. Hæc autem vna est ex significationibus verbi Hebrai קדש, quod Græci vertunt ἁγιάζειν, & Latini quoque theologi Sanctificare.

Μωροὶ καὶ τυφλοί, τί γὰρ μείζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;

19 Fatui ac cæci, vtrū enim maius est, munus, an altare quod sanctificat munus?

19 *Cæci, quid enim maius est, donum, an altare quod sanctificat donum?*

Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.

20 Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipsū & per omnia quæ super illud sunt.

20 *Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt.*

3.Reg.8.b.13 2.par.6.a.2

Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν.

21 ‖Et qui iurauerit per templū, iurat per ipsum & per eum qui habitat in eo.

21 *Et quicunque iurauerit in templo, iurat in illo, & in eo qui habitat in ipso.*

Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.

22 Et qui iurauerit per cælum, iurat per thronum Dei & per eum qui sedet super ipsum.

22 *Et qui iurat in cælo, iurat in throno Dei & in eo qui sedet super eum.*

Luc.11.f.42

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

23 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniā decimatis mentham & anethum &cumi num,& "omittitis quæ grauiora sunt Legis, iudicium & misericordiā ac "fidem: hæc oportuit facere,& illa non omittere.

23 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui decimatis mentham & anethum & cyminum, & reliquistis quæ grauiora sunt Legis, iudicium & misericordiam & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.*

Ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ διϋλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.

24 Duces cæci, qui excolatis culicem: camelum autem deglutitis.

24 *Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.*

Luc.11.e.39

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.

25 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi " patinæque partem, intus autem illa plena sunt "rapina & "intéperantia.

25 *Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui mundatis quod deforis est calicis & paropsidis, intus autem plena sunt rapina & immunditia.*

Φαρισαῖε τυφλέ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.

26 Pharisæe cæce, purga primū quod est intra poculum & patinam, vt id quoque quod extra est, purum fiat.

26 *Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis & paropsidis, ut fiat & id quod deforis est, mūdū.*

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.

27 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam "assimiles estis sepulchris "dealbatis, quæ extrà quidē apparent speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorū, omniq; "immūditia.

27 *Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ aforis parēt hominibus speciosa, intus uerò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia.*

Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

28 Ita & vos extrà quidem apparetis hominibus iusti, intus autem pleni estis "hypocrisi & iniquitate.

28 *Sic & uos áforis quidē paretis hominibus iusti, intus autem pleni estis hypocrisi & iniquitate.*

19 Fatui ac, μωροὶ καί. Hæc deerant hoc loco in duobus exemplaribus. neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem.
23 Omittitis, ἀφήκατε. Vel(vt Vulg.& Eras.)Reliquistis. Apparet tamen ex præcedēte verbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præsentis positum esse. 23 Fidem, τὴν πίστιν. i.dictorum & conuentorū constantiam ac veritatem, vt definit Cicero: quod explicandum putaui, ad vitandam homonymiam. Nam solet alioquin accipi pro fiducia quæ in Christum recumbit. hic autem videtur Christus agere duntaxat de mutuis hominū inter se officiis.
25 Patinæ, παροψίδος. Vulg. Paropsidis: quo vocabulo vtuntur etiā Latini poetæ. Sed paropsis videtur hic generalius accipi: & in duobus vetustis exemplaribus legitur τοῦ πίνακος. Quare de paropsidis vsu & forma nullus est hic (vt opinor) differendi locus. Vide (si libet) Athenæum initio libri noni. ~~& Erasmū in hunc locum.~~ Plena sunt, γέμουσιν. Plena sunt, videlicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicendū fuerat præposito articulo, τὰ δὲ ἔσωθεν, interiora verò, sicut loquitur Lucas 11.f.39. aut certè pro γέμουσιν scribendum erat γέμει. Ideo suppleui relatiuum. Rapina, ἐξ ἁρπαγῆς. In quatuor antiquis exemplaribus legimus ἐξαρπαγῆς coniunctè, & (ni fallor) rectius. Respondet autem hoc vocabulum Hebræo חמס, quo omne sceleris genus significatur ad interuertendas res alienas comparatum: itaque latius patet quàm Græcum aut Latinum nomen. Intemperantia, ἀκρασίας. In septem vetustis codicibus scriptum erat ἀδικίας, iniustitia. Vulg. legit hic quoque ἀκαθαρσίας. i. immunditia, vt infrà 27. Cæterū rapinæ & intemperātiæ nomine dapes intelligit ex alienis interuersis facultatib' ad luxum comparatas. 27 Assimiles estis, παρομοιάζετε. Addit aliquid significationi præpositio παρὰ, quam non putaui negligendā. Vulg.& Eras. Similes estis. Id Græci vno verbo exprimunt: Latini assimilare quidē dicūt, sed actiuè. Dealbatis, κεκονιαμένοις. i. opere tectorio indutis: à κονία, quod calcem & tectorium opus declarat, vt explicat doctissimus Budæus. Immūditia, ἀκαθαρσίας. Vulg.& Eras. spurcitia: quod potius respondet τῇ ῥυπαρίᾳ.
28 Hypocrisi, ὑποκρίσεως. i. simulatione: sed Græcum vocabulum vsitatum retinere maluimus.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων·

29 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum:

29 *Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, qui ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta iustorum:*

Καὶ λέγετε, Εἰ ἤμεθα ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἤμεθα κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

30 Et dicitis, Si fuissemus temporibus patrum nostrorum, non fuissemus eorum socii "in cæde Prophetarum.

30 *Et dicitis, Si fuissemus in diebus patrum nostrorum, non essemus socii eorum in sanguine Prophetarum.*

Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

31 Itaque testamini aduersus vosmetipsos, vos esse filios eorum qui Prophetas occiderūt.

31 *Itaque testimonio estis uobismetipsis quia filii estis eorum qui Prophetas occiderunt.*

Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

32 "Vos quoque complete mensuram patrum vestrorum.

32 *Et uos implete mensuram patrum uestrorum.*

Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

33 Serpentes, progenies viperarum, "quomodo effugere possitis iudicium gehennæ?

33 *Serpentes, genimina uiperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?*

Διὰ τοῦτο ἰδού, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφούς, καὶ γραμματεῖς· καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν.

34 Propterea ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapientes, & Scribas, & "ex ipsis *nonnullos* trucidabitis & crucifigetis: & ex ipsis nonnullos flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini ex vrbe in vrbem.

34 *Ideo ecce, ego mitto ad uos Prophetas & Sapientes & Scribas: & ex illis occidetis & crucifigetis, & ex eis flagellabitis in synagogis uestris, & persequemini de ciuitate in ciuitatem.*

Ὅπως ἔλθῃ ἐφ᾽ ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου.

35 "Vt veniat super vos omnis "sanguis iustus, effusus super terram à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, ‖quem "occidistis inter templum & altare.

35 *Vt ueniat super uos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram à sanguine Abel iusti usque ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.*

2.Par.24.f.22.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

36 Amen dico vobis, veniét hæc omnia super nationem istam.

36 *Amen dico uobis, uenient hæc omnia super generationem istam.*

Luc.13.g.34

Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

37 ‖Ierusalem, Ierusalem, ~~quæ trucidas~~ Prophetas, & lapidas eos qui "ad te missi sunt, quoties "volui congregare liberos tuos ‖ quemadmodum "gallina congregat pullos suos sub alas, & noluistis?

37 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties uolui congregare filios tuos, quēadmodum gallina congregat pullos suos sub alas, & noluisti?*

4.Esdr.1.c.30

Ἰδού, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

38 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta.

38 *Ecce, relinquetur uobis domus uestra deserta.*

Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ᾽ ἄρτι, ἕως ἂν εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

39 Dico enim vobis, nequaquā me videbitis "ab hoc tēpore vsquedū dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

39 *Dico enim uobis, Non me uidebitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui uenit in nomine Domini.*

30 In cæde, ἐν τῷ αἵματι. Ad verbum, in sanguine, quod fuisset, hoc quidem loco, obscurum. 32 Vos quoque complete, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Hebræum prouerbium est, cuius hic est sensus. Pergite vos quoque imitari maiores vestros, vt tandem vestra improbitas ad summum gradum perueniat. 33 Quomodo, πῶς. In vno vetere codice scriptum erat ποῦ, id est quo. 34 Ex ipsis nonnullos, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινάς: id est, Nonnullos: quod expressimus etiam in hoc membro. Vide infrà cap.27.a.9. 35 Vt veniat, ὅπως ἔλθῃ. Hebræū dicendi genus, quod imitantur quodammodo Latini iurisconsulti, quum dicunt noxam caput sequi. Est autem hæc huius loci sententia, Vt rei & obnoxii sitis: vel, vt in vestrum caput redundet sanguis iustus. Sanguis iustus, αἷμα δίκαιον: id est, iustorū & innocentum cædes. Occidistis, ἐφονεύσατε. In quodam exemplari legimus ἐφόνευσαν, occiderunt. Assentior autem iis qui hæc referunt ad ea quæ scripta sunt Paral. 24.v.30. & Ioiadam binomium fuisse existimant. 37 Ad te, πρὸς αὐτήν. In vno codice scriptum erat πρός σε, eodem sensu. Volui, ἠθέλησα. De externo ministerio loquitur, & quatenus in genere fuit huic genti seruandæ promissus, dequa etiam fuit peculiariter, iam inde à promissione Abrahamo facta, solicitus. Gallina, ὄρνις. Hoc tamen vocabulū generaliter auem declarat plerunque. Nam gallina propriè dicitur ἀλεκτορίς, præsertim apud poetas.
39 Ab hoc tempore, ἀπ᾽ ἄρτι. Hebraismus מעתה Ex nunc. Vulgata ad verbum, Amodo. Vide infrà 26.c.29.

Κεφάλαιον κϛʹ.

Mar.13.a.1
luc.21.a.5,
& 19.g.44

ΚΑΙ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;

Ephes.5.b.6
coloss.2.c.28

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.

Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων. ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι, ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοί, καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.

Πάντα δὲ ταῦτα, ἀρχὴ ὠδίνων.

Suprà 10.b.17
luc.21.c.12
iohan.15.c.20,
& 16.a.2

Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν, καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους.

CAP. XXIIII.

1 ET egressus Iesus è templo, abibat: & accesserunt discipuli eius, vt ostentarent ei ædificia templi.

2 "Iesus autem dixit eis, "Nónne videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem, qui nõ "dissoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum discipuli "priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt? & quod erit signum "aduentus tui, & consummationis seculi?

4 Et respondens Iesus dixit eis, ‖Videte ne quis vos "seducat.

5 Multi enim venient in nomine meo, dicẽtes, Ego sum Christus: multósque seducent.

6 Futurum est autem vt audiatis bella, & "rumores bellorum: videte ne turbemini. oportet enim "omnia hæc fieri, sed nondum "erit finis.

7 Insurget enim gens in gentẽ, & regnum in regnum: & erunt pestilẽtiæ, & fames, & terræmotus "singulis locis.

8 Hæc autem omnia principiũ *sunt* dolorum.

9 ‖Tunc tradent vos ~~oppressioni~~, & trucidabunt vos: & odio eritis omnibus "gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc offendentur multi: & alius alium "prodet, & "odio habebit "alius alium.

CAP. XXIIII.

1 Et egressus Iesus de templo, ibat: & accesserunt discipuli eius ut ostenderent ei ædificationes templi.

2 Ipse autem respondẽs dixit illis, Videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hîc lapis super lapidem, qui non destruatur.

3 Sedente autem eo su per monte Oliueti, accesserunt ad eum discipuli secretò, dicentes, Dic nobis quando hæc erunt? & quod signum aduentus tui, & cõsummationis seculi?

4 Et respondens Iesus dixit eis: Videte ne quis vos seducat.

5 Multi enim uenient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: & multos seducent.

6 Audituri enim estis prelia & opiniones præliorum. uidete ne turbemini. oportet enim hæc fieri, sed nondum est finis.

7 Consurget enim gens in gentem, & regnum in regnum: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus per loca.

8 Hæc autem omnia, initia sunt dolorum.

9 Tunc tradent uos in tribulationem, & occident uos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc scãdalizabũtur multi: & inuicẽ tradẽt, & odio habebũt inuicem.

IN CAPVT XXIIII.

1 E tẽplo, abibat, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Quoddam exẽplar legit, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο: quæ lectio melius conuenit. itaque eam sum sequutus cum Vetere interprete. 2 Iesus autem dixit eis, ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In duobus vetustis codicibus scriptum erat, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς: id est, ipse verò respondens dixit eis. Eam lectionem sequitur Vetus interpres: quem hoc loco immeritò flagellat Erasmus, quum idem ipse suprà annotarit verbũm Respondendi ab Hebræis sæpe impropriè accipi, & habitum inter eos sermonem constet antequã hæc diceret Iesus. Nónne, οὐ. Hanc particulam non legit Vetus interpres, & deesse comperimus in quinque vetustis codicibus. Dissoluatur, καταλυθήσεται. In ædificio coniuncti lapides & coagmentati, dicuntur dissolui quum diruuntur. Sic loquitur Cicero de Senect. Opus ipsa suum eadem quæ coagmentauit natura dissoluit. Vulgata & Erasmus interpretantur, Destruatur. 3 Priuatim, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, Secretò: id est ἀπορρήτως. Aduentus, παρουσίας, à παρεῖναι, id est Adesse, pro Aduenire: sicut etiam infrà accipitur vers. 27. Nam propriè non aduentum, sed præsentiam declarat. Cæterum in quibusdam vetustis exemplaribus hæc omnia sine interrogatione leguntur. 4 Seducat, πλανήσῃ. Hîc πλανᾶν accipitur forma coniugationis Hebrææ Hiphil: nã propriè neutrũ est, ideo verti oportuit perinde acsi scriptum esset ἀπατήσῃ. Homer. Ilia. β, νῦν με μέγα πλάζουσι, i. ἀπατῶσι. 6 Rumores, ἀκοάς. Vulg. Opiniones: id est δόξας. Nos suprà 4.d.24, ἀκοὴν, Famam conuertimus. Sed quia plurali numero vtendum erat, synonymum quæsiuimus. Omnia, πάντα. In quodam exemplari additur ταῦτα, hæc. quod expressimus. Est, ἐστί. Annotat Eras. sese alicubi legisse ἔσται, Erit: quam lectionem maximè probo. Est autem hæc sententia, ne illis quidẽ peractis finem fore malorũ. 7 Singulis locis, κατὰ τόπους. i. passim. Nã κατὰ hoc loco distributiuum est. Vulg. Per loca, præpositione non satis expressa. Eras. Variis locis. 9 Gentibus, ἐθνῶν. In vno codice non additur hoc vocabulum, quo etiã sublato videtur plenior esse sententia. 10 Prodet, παραδώσουσι. Vulg. & Erasm. ad verbum, Tradẽt. Sed τὸ παραδιδόναι existimo positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι, sicut etiã infrà ca.26.b.16. Sic etiã Hebræis מסר nõ modò tradere, sed etiã prodere significat, vt Ier. 38.c.19. Odio habebũt, μισήσουσι. Hoc quoq; cõmodius Græci vno vocabulo exprimũt quã Latini. Alius aliũ, ἀλλήλους. Hoc Græci vno vocabulo exprimũt. Erasmus addit, Inuicẽ: quod abũdat & magis respondet τῷ ἐπαλλήλους.

11 Multipl-

Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.

Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ· (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

Mar.13.b.14
luc.21.d.20
Dan.12.d.11

Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·

Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ·

Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ.

Ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

11 Et multi pseudoprophetæ surgent, ac seducent multos.

12 Et quoniam "multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 Sed "qui sustinuerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 Et prædicabitur istud Euangelium regni "in vniuersa terra vt sit testimonio omnibus gentibus: & tunc veniet "finis.

15 ‖Quum ergo videritis "abominationem illam vastatricẽ quæ dicta est ‖ à Daniele Propheta, positam in loco sancto: (qui legit, "animaduertat)

16 Tunc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in montes:

17 Qui "supra domum, non descendat "vt sumat quicquam è domo sua:

18 Et qui in agro, non reuertatur "retrò vt sumat "vestimenta sua.

19 Væ autem ~~mulieribus ferentibus~~ & lactantibus per illos dies.

20 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme, ‖ neque "sabbatho:

21 Erit enim tũc ~~oppressio~~ magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vsque tempus, neque erit.

11 Et multi pseudoprophetæ surgent, & seducent multos.

12 Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 Qui autem perseuerauerit usque in finem, hic saluus erit.

14 Et prædicabitur hoc Euangelium regni in uniuerso orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc ueniet consummatio.

15 Quum ergo uideritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantem in loco sancto: (qui legit, intelligat)

16 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes:

17 Et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua.

18 Et qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.

19 Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.

20 Orate autem ut non fiat fuga uestra in hyeme, uel sabbatho.

21 Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi usque modò, neque fiet.

12 Multiplicata erit, πληθυνθῆναι. Vulgata & Erasmus, Abundabit, περισσεύσει.
13 Qui sustinuerit, ὁ ὑπομείνας. Vulgata & Erasmus, Qui perseuerauerit: id est ὁ διακαρτερήσας.
14 In vniuersa terra, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad verbum, In vniuersa habitabili. Vulgata, In vniuerso orbe: id est, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Vocat autem Euangelium regni, felicem de regno cælorum nuntiationem. Finis, τὸ τέλος. Vulgata & Erasmus, Consummatio: id est συντέλεια.
15 Abominationem illam vastatricem, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Ad verbum, Abominationem desolationis: qui Hebraismus est obscurior. Sic etiã infrà Apocalypseως cap.17.a.1, legimus, κρίμα τῆς πόρνης: id est, Damnationem meretricis illius, pro Damnandam illam meretricem. Est autem locus hic petitus ex Dan.11, v.31, vbi Hebraicè legimus שקוץ משומם quod etiam interpretari possumus, Abominationem stupendam. Sic autem designat Propheta profanationem templi, collocatis ibi idolis, & multis patratis quæ per Legem non licebant: vnde etiam mox sequutum est & templi & vrbis & gentis excidium, vt ex historiis apparet. Animaduertat, νοείτω: vel, secum consideret. Vulgata & Erasmus, Intelligat: quæ interpretatio non satis videtur conuenire huic loco, quamuis interdum pro συνιέναι vsurpetur, vt suprà cap.15.b.17, & 16.b.11. In Marco autem, 8.b.17, alterum ab altero apertè videtur distingui.
17 Supra domum, ἐπὶ τοῦ δώματος: id est, In superiore ædium parte. Vulgata & Erasmus, In tecto. Vide suprà 10.c.27. Vt sumat quicquam è domo sua, ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. In vetustis exemplaribus legitur, ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, (quo modo etiam legit Theophylactus & Valla) id est, ad tollenda ea quæ sunt è domo sua: nempe res suas quas domi habet.
18 Retrò, ὀπίσω. Vel, rursus: sicut dixit Virgilius, Rursus & incipiant in corpora velle reuerti. Vestimenta, τὰ ἱμάτια. Vestimentum hoc loco generaliter accipitur, cuius latè patet significatio, vt testantur iurisconsulti: Cæterùm in quatuor vetustis exemplaribus legitur in singulari τὸ ἱμάτιον: id est pallium, nimirum quod fugienti in primis necessarium est aduersus aeris iniuriam. Idem ergo de cæteris eiusmodi rebus statuendum: & significatur summa trepidatio & necessitas fugæ.
20 Sabbatho, ἐν σαββάτῳ. In quatuor codicibus legimus σαββάτου secundo casu, sicut paulo ante χειμῶνος.
21 Neque erit, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. Triplex negatio est adhibita (vt annotat Erasmus) emphaseως causa, quũ Latinis contrà vel duplex negatio affirmet. Censet autem idem in annotationibus, verti posse, Neque fiat: vt sit abominantis. Atqui si hoc recipiamus, potius scribendum fuerit, οὐ μὴ γένοιτο: ex infinitis autem exemplis apparet Coniunctiui præsens in hac constructione pro futuro Indicatiui vsurpari ab hoc Euangelista.

Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· διὰ δὲ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

22 Et nisi contracti fuissent dies illi, periret omnis caro: sed propter electos contrahentur dies illi.

22 *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi.*

Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ ὧδε· μὴ πιστεύσητε.

23 Tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hîc Christus, aut hîc: ne credite.

23 *Tunc siquis uobis dixerit, Ecce, hic est Christus, aut illic: nolite credere.*

Mar.13.c.21 luc.17.c.23

Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα· ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

24 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & edent signa magna & miracula: ita vt seducant (si fieri possit) etiã electos.

24 *Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: ita ut in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.*

Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν.

25 Ecce, prædixi vobis.

25 *Ecce, prædixi uobis.*

Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε.

26 Itaque si dixerint vobis, Ecce, in deserto est: ne egrediamini. Ecce, in conclauibus: ne credite.

26 *Si ergo dixerint uobis, Ecce, in deserto est: nolite exire. Ecce, in penetralibus: nolite credere.*

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

27 Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vsque in Occidentem: ita etiam erit aduentus Filii hominis.

27 *Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & paret usque in Occidentem: ita erit & aduentus Filii hominis.*

Ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

28 Vbicũque enim fuerit cadauer, illuc cõgregabũtur aquilæ.

28 *Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.*

Luc.17.g.37

Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

29 Statim autem post oppressionẽ dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum, & stellæ cadent è cælo, & potestates cælorum concutientur.

29 *Statim autẽ post tribulationem dierum illorum, sol obscurabitur, & luna non dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & uirtutes cælorum commouebuntur.*

Mar.13.e.24 luc.21.e.25 esa.13.b.10 ezech.32.b.7 ioel.2.g.31 & 3.c.15

Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ τότε

30 Tunc apparebit signum Filii hominis in cælo: & tunc

30 *Et tunc parebit signum Filii hominis in cælo:*

22 Omnis caro periret, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ: id est, tota gens funditus interiret. Duplex Hebraismus, Non seruaretur, pro, periret: (nam in his loquutionibus negans particula non cohæret cum signo vniuersali OMNIS, sed cum verbo, vt liquet ex Eph.4.v.29.) & Caro pro homine: ex quibus illũ mutauimus vt obscuriorem, hunc vt satis vsitatum retinuimus.

23 Aut hîc, ἢ ὧδε. In quodam codice legitur ἢ ἐκεῖ, aut illic: idque melius.

24 Surgent, ἐγερθήσονται: id est exorientur, vt suprà 11.v.11. Et edent signa, καὶ δώσουσι σημεῖα. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et dabunt signa. Idem autem valet διδόναι quod ἀποδεικνύειν: id est, palam aliquid designare insigne, quod omnibus spectandum proponatur. Sic enim vsurpant Hebræi verbum נתן interdum, vt Nehem.9.b.10.

Seducant, πλανῆσαι. In quodam exemplari scriptum erat πλανηθῆναι: id est vt seducantur, vel (vt conuertit Vetus interpres) In errorem inducantur.

28 Cadauer, τὸ πτῶμα. Vulgata, Corpus: id est τὸ σῶμα. qua occasione arrepta nonnulli Ecclesiam quam falsò vocant, pro Christo ipso substituunt: quod quidem facilè refelli potest etiamsi legamus τὸ σῶμα. Sed certè omnes codices quos mihi videre contigit, scriptum habebant τὸ πτῶμα. Ita etiam habet Theophylactus Romanus, & Theodoritus περὶ προνοίας λόγῳ 1. Sed γὰρ non legit, nec Vetus etiam interpres.

Aquilæ, οἱ ἀετοί. Vulgata, Et aquilæ: redundante copulatiua.

29 Potestates cælorum, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Aut (vt alii vertunt) virtutes: modò intelligas non ἀρετὰς sed δυνάμεις scriptum esse. Cæterùm existimo ex Hebræorum idiotismo Potestates cælorum pro ipsis cælis potentibus dici. Nolui tamen temere quicquã immutare. Cõcutientur, σαλευθήσονται: vel, vacillabunt, instar fluctuantis nauis in mari. Vulgata & Erasmus, Commouebuntur: quod non tantam habet emphasin: respondet enim τῷ σαλεύεσθαι.

30 Signum, τὸ σημεῖον. Qui hoc referunt ad crucis figuram, mihi quidem videntur sine ratione loqui. Describitur enim mox quod sit futurum hoc signum, summa gloria videlicet, & maiestas, quæ testabitur Christum illum dominum cæli & terræ (qui, quo tempore hæc dicebat, inter vulgares homines censebatur, ac nunc quoque in suis membris contemnitur) aduentare, vt orbem terrarum iudicet. In cælo, ἐν τῷ οὐρανῷ. In vno codice legimus, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, qui est in cælis.

κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

omnes tribus terræ plangent, & videbunt Filium hominis venientem in nubibus cæli cum potentia & gloria multa.

& tunc plangent omnes tribus terræ, & uidebũt Filium hominis uenientem in nubibus cæli cum uirtute multa & maiestate.

Apoc.1.b.7 dan.7.b.13 zach.12.d.12

Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.

31 Et verò mittet Angelos suos cum tubæ voce magna, & cogent electos eius à quatuor ventis, à cælorum extremo ad eorum extremum.

31 *Et mittet Angelos suos cum tuba & uoce magna, & congregabunt electos eius à quatuor uentis, à summis cælorum usque ad terminos eorum.*

1.Cor.15.g.52 1.thess.4.d.16

Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλὸς, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος·

32 A ficu autem discite parabolam: quum iam ramus eius tener fit, & folia germinat, nostis propè esse æstatem.

32 *Ab arbore autem fici discite parabolam: quum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas:*

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦτα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote illum propè esse & ad fores.

33 *Ita & uos, quum uideritis hæc omnia, scitote quia propè est in ianuis.*

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.

34 Amen dico vobis, nequaquam præterierit ætas hæc vsquedũ omnia ista facta sint.

34 *Amen dico uobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiant.*

Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

35 Cælum & terra præteribũt: sermones autem mei nequaquam præteribunt.

35 *Cælum & terra transibunt: uerba autem mea non præteribunt.*

Mar.13.d.31

Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.

36 De die autem illo & hora nemo scit, ne Angeli quidem cælorũ, sed Pater meus solus.

36 *De die autem illa & hora nemo scit, neque Angeli cælorum, nisi solus Pater.*

Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

37 Sicut autem *erant* dies Noe, ita erit & aduentus Filii hominis.

37 *Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus Filii hominis.*

Ὥσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε

38 Sicut enim diebus *qui præcesserunt* diluuium edebant & bibebant, vxores ducebant & nuptum dabant, ad eum vsque diem quo ingressus est

38 *Sicut enim erant in diebus ante diluuiũ comedentes & bibẽtes, nubẽtes & nuptui tradẽtes, usq; ad eum diem quo intrauit*

Luc.17.f.28 gen.7.b.5 1.per.3.d.20

Omnes tribus, πᾶσαι αἱ φυλαί, id est, omnes gentes, seu populi. Alludit enim vel ad dispersionem quæ refertur Gen.10 & 11, vel ad Israeliticæ gentis distributionem. Plangent, κόψονται. Ouidius, Plangere nuda meis conabar pectora palmis. Inde factum vt pro lugere accipiatur absoluta significatione.

In nubibus, ἐπὶ τῶν νεφελῶν: vel, supra nubes, id est nubibus insidentem: quo modo etiam sublatus est in cælum, & pulcherrimè describitur à Dauide Psalmo 104. Est autem totus hic locus translatus ex Danielis 7, & Zachariæ 12.

31 Voce, φωνῆς. In quatuor codicibus vetustis scriptum erat μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς μεγάλης, cum tuba & voce magna: quo modo conuertit Vetus interpres. A cælorum extremo ad eorum extremum, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν: id est, ab vno extremo ad alterum. siue, à toto terrarum orbe qui cælo tegitur. Vulg. & Erasmus obscurè, A summis cælorum vsque ad terminos eorum, quam interpretationem meritò Valla reprehendit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut.4.e.32. & 28.g.64.

32 Ficum, συκῆς. Vulgata, arbore fici: quo modo etiam suprà 21.b.19. quia ficus Latinis est anceps. Sed hanc ambiguitatem tollunt ea quæ sequuntur. Parabolam, παραβολήν. Erasmus, Similitudinem: ne quis (ait) somniet ficũ parabolas dicere. Sed hæc certè amphibolia nimiũ est absurda. Tener, ἁπαλός: vel potius læuis. Hoc enim refero ad corticẽ & librũ, cuius læuor indicat succum illum vitalem è radice ad librum euasisse: quod vernaculo sermone dicimus, *quand la seue est montee*. Erasmus ad gemmam refert, eodem manente sensu. Germinat, ἐκφύῃ: vel, edit. Accipitur autem illud etiam transitiuè: quum apud Plinium lib.7.cap.6, dicatur fœtus capillum germinare: metaphora ab arboribus sumpta. Vulgata, Nata. Erasmus, Enata: id est ἐκφύηται: vel, ἐκφύηται. Ego verò malo actiuè accipere.

34 Amen, ἀμήν. In quibusdam exemplaribus additur δὲ, autem. Ætas, γενεά. Vulgata ad verbum, generatio. Sed γενεὰ (vt obseruat Erasmus) pro eo hîc vsurpatur quod Latini ætatem aut seculum vocant: velut quum dicitur Nestor τρεῖς γενεάς, tres ætates vixisse. Vide suprà 11.b.16.

36 Et hora, καὶ τῆς ὥρας. In vno codice scriptum erat, ἢ τῆς ὥρας, vel hora. Sed, εἰ μή. Vulg. & Eras. ad verbum, Nisi. Vide suprà 12, v.4.

38 Edebant, τρώγοντες: id est ἐσθίοντες, quum illud propriè de brutis dici velint grammatici: vt etiam videatur magna esse huius verbi emphasis, quo significatur homines brutorum instar fore ventri deditos. Nam alioqui edere & bibere, per se non est vitium.

Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν·

Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Luc.17.g.35 1.thess.4.d.17

Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι· μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

Mar.13.d.35

Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

Luc.12.e.39 1.thess.5.a.2 apoc.16.c.18

Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἂν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Luc.12.e.42

Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν·

Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων·

Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει.

Noe in arcam:

39 Nec cognouerunt diluuium vsquedum venisset, & sustulisset omnes: ita erit & aduentus Filii hominis.

40 ‖Tunc duo erunt in agro: vnus "accipietur, & alter relinquetur.

41 Duæ molentes in "pistrino: vna accipietur, & altera "relinquetur.

42 ‖Vigilate ergo. nescitis enim qua hora Dominus vester venturus sit.

43 ‖Illud autem scitote, si sciret paterfamiliâs qua vigilia fur venturus sit, vigilaret, nec fineret perfodi domum suam.

44 Propterea & vos estote parati: quia qua hora "non putatis, Filius hominis venturus est.

45 "‖Quis igitur est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus super "famulitiũ suum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus seruus ille, quem, quũ venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis suis præficiet eum.

48 Quòd si dixerit seruus ille malus in corde suo, "Tardat dominus meus aduentum:

49 Cœperitque verberare "conseruos, "quinetiam edere & bibere cum ebriis:

50 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & hora qua non nouit.

Noe in arcam:

39 Et non cognouerunt donec uenit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus Filii hominis.

40 Tunc duo erũt in agro: unus assumetur, & unus relinquetur.

41 Duæ molentes in mola: una assumetur, & una relinquetur.

42 Vigilate ergo: quia nescitis qua hora dominus uester uenturus sit.

43 Illud autem scitote, quoniam si sciret paterfamiliâs qua hora fur uenturus esset, uigilaret utique, & non sineret perfodi domum suam.

44 Ideo & uos estote parati: quia qua nescitis hora, Filius hominis uenturus est.

45 Quis putas est fidelis seruus & prudens, quẽ constituit dominus suus super familiam suam, ut det illis cibum in tempore?

46 Beatus ille seruus, quẽ, quum uenerit dominus eius, inuenerit sic facientem.

47 Amen dico uobis quoniam super omnia bona sua constituet eum.

48 Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus uenire:

49 Et cœperit percutere cõseruos suos, mãducat autem & bibat cũ ebriosis:

50 Veniet dominus serui illius in die qua non sperat, & hora qua ignorat.

40 Accipietur, παραλαμβάνεται: Præsentia pro futuris, vt apparet ex Luca, 17.g.34.

41 Pistrino, μύλωνι. In tribus codicibus legitur μύλῳ, eodem sensu. Vulgata & Erasmus, Mola: id est μύλῃ. Consueuisse verò mulieres tum apud Græcos, tum apud barbaros, molere & coquere, apertè constat ex Plutarcho, qui in libro problematum Romanorũ quærit cur id apud Romanos fieri non soleret. Relinquetur, ἀφίεται: id est ἀφεθήσεται. Quidam codex addit δύο ἔσονται ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, Duo erunt in lecto vno: vnus accipietur & alter relinquetur.

43 Qua vigilia, ποίᾳ φυλακῇ. Ad verbum, Qua custodia. Vide suprà 14.c.25. Vulgata & Erasmus, Qua hora, ποίᾳ ὥρᾳ.

44 Non putatis, οὐ δοκεῖτε. Vulgata, Nescitis, οὐκ οἴδατε. Vide suprà 3.b.9.

45 Quis igitur, τίς ἄρα. Vulgata, Quis putas. Erasmus, Quisnam. Ego verò existimo particulã ἄρα ita adhiberi in huiusmodi interrogatione vt superioris sermonis nascentem conclusionem declaret, vt infrà 19.a.25 alioquin non video quomodo hæc cohæreant. Famulitium, θεραπείας. In quodam codice legitur οἰκετείας, eodem sensu. Vulgata, Familiam: nimium generali nomine.

48 Tardat aduentum, χρονίζει ἐλθεῖν. Vulgata, Moram facit venire. Erasmus, Cunctatur venire.

49 Conseruos, συνδούλους. Quatuor codices addunt αὐτοῦ suos, vt vertit Vetus interpres. Quinetiam edere, ἐσθίειν δὲ. Sic puto vertendam hanc particulam hoc loco: ponitur enim pro ἔτι. in quo dicendi genere disertiores Græci dixissent, καὶ ἐσθίειν δὲ. Erasmus in annotationibus legit ἐσθίειν τε. In quatuor autem exemplaribus & Theophylacto scriptum est, ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ, edat autem & bibat: quod legit Vetus interpres.

Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Κεφάλαιον κε.

Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε μωραί.

Αἵτινες μωραὶ, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον.

Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.

Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι, καὶ ἐκάθευδον.

Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδοὺ, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.

Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.

Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν· ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.

Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.

Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον

51 Et "separabit eũ, "ac partem ei assignabit cum hypocritis: ‖illic erit fletus & stridor dentium.

CAP. XXV.

1 Tunc erit simile regnum cælorum decem virginibus, quæ sumptis lampadibus suis exierunt in occursum sponso

2 Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque, fatuæ.

3 Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus suis, non ceperãt oleum secum:

4 Prudentes verò ceperant oleum in vasis suis vnà cũ suis lampadibus.

5 Tardante verò sponso, "nictarunt omnes, ac dormierũt.

6 Media autem nocte clamor ortus est *dicentium*, Ecce, sponsus venit, exite in occursum eius.

7 Tunc surrexerunt omnes illæ virgines, & "præpararunt lampades suas.

8 Fatuæ autem prudentibus dixerunt, Date nobis ex oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur.

9 Responderunt verò prudẽtes illæ, dicentes, "*Nequaquam*, ne non sufficiat nobis & vobis: ite verò potius ad eos qui vẽdũt, & ipsæ vobis emite.

10 Quum autem irent emptum, venit sponsus: & quæ paratæ erant, introierunt cum

51 Et diuidet eũ, partẽmque eius ponet cum hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium.

Suprà 13.f.42 infrà 25.c.33

CAP. XXV.

1 Tunc simile erit regnum cælorum decem uirginibus, quæ accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso & sponsæ

2 Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque, prudentes.

3 Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, nõ sumpserunt oleum secũ.

4 Prudentes uerò acceperunt oleum in uasis suis cum lampadibus.

5 Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt.

6 Media autem nocte clamor factus est, Ecce, sponsus uenit, exite obuiam ei.

7 Tunc surrexerunt omnes uirgines illæ, & ornauerunt lampades suas.

8 Fatuæ autem sapientibus dixerunt, Date nobis de oleo uestro: quia lampades nostræ extinguuntur.

9 Responderunt prudentes, dicentes, Ne fortè nõ sufficiat nobis & uobis: ite potius ad uendentes, & emite uobis.

10 Dum autẽ irent emere, uenit spõsus: & quæ paratæ erãt, intrauerunt

51 Separabit eũm, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. Diuidet. Eras. Dissecabit. Et certè hæc est propria huius vocabuli significatio: vnde luna διχότομος dicitur, quum dimidiata lucet. Sed quod proximè sequitur, satis declarat (opinor) διχοτομεῖν hoc loco vsurpari pro ἀφορίζειν. Significatur enim fore vt Dominus eum seruũ non habeat in reliquorum numero, sed separatum ita tractet vt dignus est. Hom. Iliad. α, πῶς ὡς βουλεύσαντε διέτμαγεν: id est, διεχωρίσθησαν: quũ propriè διέτμαγεν declaret τὸ διχοτομεῖν .i. διχάζειν καὶ διαιρεῖν. Alii putant grauissimũ suppliciũ hoc vocabulo declarari: cuius exemplũ habemus 1.Sam.15.g.33, & Dan.3.d.29. Ac partem ei assignabit cum hypocritis, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει. Hebraismus, pro, Ita tractabit vt solent serui qui boni videri malunt quàm esse. Videtur autem sumptum hoc dicendi genus à dominorum consuetudine in demenso seruis & ancillis assignando, prout se fidos præstabant. Vulg. & Eras. Ponet partem eius cum hypocritis.

IN CAPVT XXV.

1 Sponsi, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, Et sponsæ, καὶ τῆς νύμφης. Solebat autem nuptiarũ pompa noctu ferè celebrari, idque à puellis.

5 Nictarunt, ἐνύσταξαν: vel dormitarunt, vt Vulgata & Erasmus, sensu rectè expresso. Nam νυστάζειν, est propriè oculis somno grauatis connіuere: tamen quum sequatur ἐκάθευδον, proprium verbum Latinum vsurpare malui.

7 Appararunt, ἐκόσμησαν, id est κατεσκεύασαν. Inde κοσμήτορες λαῶν apud Homerum dicuntur duces, ab instruendis ac disponendis copiis.

9 *Nequaquam*, ne non sufficiat, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ: vel (vt legimus in quatuor codicibus) μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Est autem μήποτε particula nõ tam percontantis quàm addubitantis, vt obseruat doctissimus ille Budæus, prolatis exemplis. Ego verò præterea puto ellipticum esse dicendi genus, & supplendum aliquid pro ratione eius de quo agitur, sicut fecit Erasmus hoc loco. Vulgata, Ne fortè non sufficiat. Cæterùm in vno codice pro πορεύεσθε δὲ μᾶλλον, scriptum erat, πορεύεσθε μᾶλλον: quam lectionem si sequamur, nulla erit eclipsis. Ita enim licebit omnia connectere, Ne non sufficiat nobis & vobis, ite potius, &c.

μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.

eo ad nuptias: clausáque est ianua.

cum eo ad nuptias: & clausa est ianua.

Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν.

11 Postea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.

11 Nouissimè ueniunt & reliquæ uirgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.

12 Ipse verò respondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.

12 At ille respondens ait, Amen dico uobis, nescio uos.

Suprà 24.d.43 mar.13.d.33

Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

13 ‖Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam ¨qua Filius hominis veniet.

13 Vigilate itaque, quia nescitis diem neque horam.

Luc.19.b.12

Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

14 ‖ ¨*Ita* enim *est* vt *quum* quispiã peregre proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit eis bona sua:

14 Sicut enim homo peregrè proficiscens uocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua.

Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ, δύο, ᾧ δὲ, ἕν· ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

15 Et huic quidem dedit quinque talenta, alii autem duo, alii verò vnum: vnicuique secũdum ¨ipsius facultatem: & peregre profectus est statim.

15 Et uni dedit quinque talenta, alii autem duo, alii uerò unum: unicuique secũdum propriam uirtutem: & profectus est statim.

Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἰργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.

16 Profectus autẽ qui quinque talenta acceperat, ¨negotiatus est ¨ex iis: & ¨fecit altera quinque talenta.

16 Abiit autẽ qui quinque talenta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque.

Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.

17 Itidem & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo.

17 Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo.

Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

18 Qui autem vnum acceperat, ¨abiens defodit *illud* in terram, & abscondit pecuniam domini sui.

18 Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.

Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον.

19 Post multum verò tempus venit dominus seruorum illorum, & cõfert rationem cũ eis.

19 Post multum uerò temporis uenit dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis.

Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

20 Tunc accedens is qui quinque talẽta acceperat, attulit altera quinque talenta, dicens, Domine, quinque talẽta tradidisti mihi, ecce, altera quinque talenta lucratus sum ¨ex eis.

20 Et accedens qui quinque talẽta acceperat, obtulit alia quinque talenta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce, alia quinque superlucratus sum.

13 Qua Filius hominis veniet, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hæc non legit Vetus interpres, neque reperimus in tribus vetustis codicibus.

14 *Ita enim est* vt, &c. ὥσπερ γὰρ &c. Res ipsa ostẽdit, hoc dicendi genus petitum esse è medio, ac proinde supplendum esse aliquid vt iusta sit loquutio. Vulg. & Erasmus, Sicut enim homo: admodum obscurè. Vide Mar.13.v34.

15 Ipsius facultatem, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. Virtutem: quod non conuenit huic loco. Facultatem enim hîc appellat prudentiã & peritiam in negotiando. ἰδίαν autem, quod alii interpretantur propriã, malui pro relatiuo αὐτοῦ accipere, vitato etiam reciproco propter amphiboliam.

16 Negotiatus est, εἰργάσατο. Propriè, ἐργάζεσθαι, in hoc genere dicitur non quisquis negotiatur; sed is demum qui lucrum facit: sicut etiam accipitur infrà Luc.19.c.16. Hîc ergo generaliter accipitur pro πραγματεύεσθαι. Plinius medicos dicit animas negotiari, eadem significatione. Arist. οἰκονομικῶν β, τὸ δέκατον μέρος παρ' ἑκάστου ἔλαβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐκ τούτων ἐργάζεσθαι. Vulg. ad verbum, Operatus est: quod verbum Latini hac significatione (quod sciam) nunquã vsurpãt. Galli dicunt, *trafiquer, ou pratiquer*. Ex iis, ἐν αὐτοῖς. Vulg. ad verbum, In eis. Eras. Per ea. Fecit, ἐποίησεν. Cic.4. in Verrem, Quibusnam, inquit, rebus in ea prouincia maximam vno anno pecuniam facere posset. Eras. Confecit. In duobus autem exemplaribus scriptum erat ἐκέρδησεν, lucratus est: sicut conuertit Vetus interpres.

18 Abiens, ἀπελθών. Redundat, & deerat in duobus codicibus.

20 Ex eis, ἐπ' αὐτοῖς: vel, per ea: vt rectè vertit Eras. Nam in quibusdam etiam codicibus scriptum erat, ἐν αὐτοῖς. Itaque nolui ἐπί interpretari pro παρά, id est præter. Vetus autem interpres hæc non legit: quia videlicet non ἐκέρδησα, sed ἐπεκέρδησα scriptum habebat, id est Superlucratus sum: vt ipse conuertit.

Ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

21 Dixit autem ei dominus eius, ¨Bene *habet*, serue bone & fidelis: ¨in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: ¨ingredere in gaudiũ domini tui.

21 Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.

Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας· ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

22 Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum supra ea.

22 Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum.

Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

23 Ait ei dominus eius, Bene *habet*, serue bone & fidelis: in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.

23 Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.

Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς, εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας.

24 Accedẽs autẽ & qui vnũ talẽtũ acceperat, ait, Domine, noueram te hominẽ durum esse, qui metas vbi non seminasti, ¨& inde cogas vbi non sparsisti.

24 Accedens autem & qui unũ talentum acceperat, ait, Domine, scio quia homo durus es, metis ubi non seminasti, & cõgregas ubi nõ sparsisti.

Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.

25 Itaque timens abii & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.

25 Et timens abii, & abscõdi talentũ tuũ in terra: ecce, habes quod tuũ est.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ᾔδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα·

26 Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & ¨cunctator, sciebas me metere vbi non seminaui, & inde cogere vbi non sparsi:

26 Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & piger, sciebas quia meto ubi non semino, & congrego ubi non sparsi:

Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ.

27 Oportuit ergo te ¨committere ¨pecuniam meam mensariis: & veniẽs ego recepissem meum, cum fœnore.

27 Oportuit ergo te committere pecuniam meã nummulariis, & ueniens ego recepissem utiq; quod meum est, cum usura.

Ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.

28 Tollite ergo ab eo talẽtum, & date ei qui habet decem talenta.

28 Tollite itaque ab eo talentũ, & date ei qui habet decem talenta.

Suprà 13.b.12 marci 4.c.25 luc. 8.c.18. & 19.d.26

(Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ)

29 ‖(Omni enim habenti dabitur, & augebitur: qui verò non habet, etiam ¨quod habet, tolletur ¨ab eo)

29 (Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod uidetur habere, auferetur ab eo.)

Suprà 8.b.12, & 22.b.13

Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

30 Et inutilem seruum eiicite ‖in tenebras extimas: illic erit fletus & stridor dentium.

30 Et inutilem seruum eiicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι

31 ‖Quum autem venerit Filius hominis ¨cum gloria sua, & o-

31 Quum autem uenerit Filius hominis in maiestate sua, & omnes

21 Bene *habet*, εὖ: id est, καλῶς ἔχει. Nam subauditur verbũ, quod expressimus declarationis causa. Vulgata, Euge: id est, εὖγε: quod nusquam reperi scriptum in Græcis codicibus. Ingredere in gaudiũ, εἴσελθε εἰς τὴν χαράν. Hebræum dicendi genus, quasi diceret, Adesdum vt fructum percipias benignitatis meæ, vt re ipsa sentias quàm gratum sit mihi officium tuum. Simile dicendi genus habes Psal.69.d.28.

24 Et inde cogas, καὶ συνάγων ὅθεν. Bis idem exprimit, diuersis modis, Hebræorum more: nec dubito quin hæc fuerint vulgò prouerbialiter vsurpata.

26 Cunctator, ὀκνηρέ. Vulg. & Eras. Piger: id est ῥάθυμε.

27 Committere, βαλεῖν, vel ponere: sicut Alphius ille fœnerator apud Flaccũ in Epodo, quærit Calẽdis ponere. Pecuniam, ἀργύριον: id est χρήματα. Nam latiore significatione hîc accipitur: sicut vulgò dicimus *de l'argent*, pro omni pecunia: quo modo etiam Hebræi כסף dicunt.

29 Quod habet, ὃ ἔχει. In quinque vetustis codicibus scriptum erat, ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod videtur habere: sed fortassis ex Luca. Vtcunque sit, si legamus ὃ ἔχει, quod habet, explicandum erit per concessionem. Nam quicquid isti habent, euanidum est. Ab eo, ἀπ' αὐτοῦ. Hæc redundant Hebræorum more.

31 Cum gloria, ἐν τῇ δόξῃ: id est, μετὰ δόξης, sicut loquitur noster Euangelista suprà 16.c.27, & 24.c.30. Respõdet igitur particula ἐν illi ב Hebræorũ, cuius multiplex est significatio: quũ etiam idem valeat quod CVM: vt Exod.15.c.19, dicitur Pharao ingressus in curru suo & equitibus suis. Vide infrà, Act.1.b.10.

ἄγγελοι μετ᾽ αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ.

mnes sancti Angeli cum eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suæ.

Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ.

Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ᾽ ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.

32 Et cogetur coram eo omnes gentes, & separabit eos alteros ab alteris, vt pastor separat oues ab hœdis.

32 Et congregabuntur ante eum omnes gentes, & separabit eos abinuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis.

Καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων.

33 Et statuet, oues quidem ad dextram suam, hœdos autem ad sinistram.

33 Et statuet oues quidem à dextris suis, hædos autem à sinistris.

Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

34 Tunc dicet rex his qui ad dextram ipsius *erunt*, Venite "benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis " à iactis fundamentis mundi.

34 Tunc dicet rex his qui à dextris eius erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.

Esa. 58. b. 7. Ezech. 18. b. 7.

Ἐπείνασα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·

35 ‖ Esuriui enim, & dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & dedistis mihi potum: hospes eram, & collegistis me:

35 Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me:

Eccle. 7. d. 39

Γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με·

36 Nudus, & amiciuistis me: ‖ "ægrotaui, & inuisistis me: in carcere erã, & venistis ad me.

36 Nudus, & operuistis me: infirmus, & uisitastis me: in carcere eram, & uenistis ad me.

Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;

37 Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & "aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

37 Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te uidimus esurientẽ, & pauimus? sitientẽ, & dedimus tibi potum?

Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν, καὶ περιεβάλομεν;

38 Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & amiciuimus?

38 Quando autem te uidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?

ἀσθενοῦντα

Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

39 Aut quando te vidimus ægrotum aut in carcere, & venimus ad te?

39 Aut quando te uidimus infirmum aut in carcere, & uenimus ad te?

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ᾽ ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

40 Et respondens rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id fecistis vni ex istis fratribus meis minimis, mihi fecistis.

40 Et respondens rex dicet illis, Amen dico uobis, quandiu fecistis uni de his fratribus meis minimis, mihi fecistis.

Psal. 6. c. 9. supra 7. c. 23. luc. 13. f. 27.

Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύεσθε ἀπ᾽ ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

41 Tunc dicet etiam iis qui ad sinistram *erunt*, ‖ Maledicti, abite à me in ignem æternum, " qui paratus est diabolo & Angelis eius.

41 Tunc dicet & iis qui à sinistris erunt, Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & Angelis eius.

Ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με·

42 Esuriui enim, & non dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & non dedistis mihi potum:

42 Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare: sitiui, & non dedistis mihi potum:

Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με.

43 Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non amiciuistis me: ægrotus & in carcere *eram*, & non inuisistis me:

43 Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus & in carcere, & non uisitastis me.

34 Benedicti, εὐλογημένοι: id est, beati & felices, quos Pater meus suis beneficiis cumulauit. Vide suprà 5. g. 44. Dicuntur enim homines Deo benedicere quum eius laudes prædicant: contrà verò Deus benedicere hominibus, quum illos beat. A iactis fundamentis, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata, A constitutione: id est ἀπὸ καταστάσεως. Eras. Ab exordio: id est, ἀπ᾽ ἀρχῆς. Vide suprà 13. e. 35.

36. Ægrotaui, ἠσθένησα: id est, ἐῤῥώστησα. Sic Plin. lib. 8. cap. 51, suem ægrotantẽ vocat inualidam. Vulgata & Eras. Infirmus: quod nusquam legi pro ægroto positum.

37 Aluimus? ἐθρέψαμεν. Vel, Nutriuimus? Vulgata & Erasmus, Pauimus? id est, ἐψωμίσαμεν. 40 Quatenus ἐφ᾽ ὅσον. Vul. Quandiu, perperam, quasi subaudiatur χρόνον.

41 Qui paratus est, τὸ ἡτοιμασμένον. In vno exemplari scriptũ erat, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου, quem parauit Pater meus.

Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

44 Tunc ipsi quoque respondebunt ei, dicentes, Domine, quãdo te vidimus esurientem, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & nõ ministrauimus tibi?

44 Tunc respondebunt ei & ipsi, dicentes, Domine, quando te uidimus esurientem, aut sitiẽtem, aut hospitem, aut nudũ, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ᾽ ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

45 Tunc respõdebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus id non fecistis vni ex istis minimis, nec mihi fecistis.

45 Tunc respondebit illis, dicens, Amen dico uobis, quandiu non fecistis uni de minoribus his, nec mihi fecistis.

Dan. 12. a. 2. ioan. 5. c. 29

Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

46 ‖ Et abibunt isti in suppliciũ æternum: iusti verò in vitam æternam.

46 Et ibunt hi in supplicium æternum: iusti autem in uitam æternam.

Κεφάλαιον κϛ.

CAP. XXVI.

CAP. XXVI.

Mar. 14. a. 1. luc. 22. a. 1.

ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

1 ET factum est quum finisset Iesus omnes istos sermones, dixit discipulis suis,

1 ET factum est quum consummasset Iesus sermones hos omnes; dixit discipulis suis,

Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

2 Scitis " intra duos dies Pascha " fore, & Filium hominis tradendum vt crucifigatur.

2 Scitis quia post biduũ Pascha fiet, & Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

Ioan. 11. f. 47

Τότε συνήχθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα.

3 ‖ Tunc coacti sunt principes Sacerdotũ " & Scribæ & seniores populi " in aulã Põtificis maximi qui dicebatur Caiapha.

3 Tunc congregati sunt principes Sacerdotum & seniores populi in atriũ principis Sacerdotũ qui dicebatur Caiphas.

Καϊφά

συνεβουλεύσαντο

Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.

4 Et " simul consultarũt vt Iesũ dolo prehenderẽt, & trucidarẽt.

4 Et consilium fecerunt ut Iesum dolo tenerent, & occiderent.

Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.

5 Dicebant autem, " Non in festo, ne tumultus fiat in populo.

5 Dicebant autem, Non in die festo, ne fortè tumultus fieret in populo.

Mar. 14. a. 3. ioan. 12. a. 2

Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,

6 ‖ Quum autem Iesus esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi,

6 Quum autem Iesus esset in Bethania, in domo Simonis leprosi,

πολυτίμου

ἐπὶ τῆς κεφαλῆς

Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀνακειμένου.

7 " Venerat ad eum mulier, habens " alabastrũ vnguenti " grauis pretii, " & effuderat super caput ipsius accumbentis.

7 Accessit ad eum mulier habens alabastrum unguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis.

IN CAPVT XXVI.

2 Intra duos dies, μετὰ δύο ἡμέρας. Vulg. & Erasmus, Post biduum. Vide Mar. 8. d. 31. Fore, γίνεται. Vulgata, in futuro, Fiet: id est γενήσεται. Et paulo pòst, Tradetur, pro traditur: vt obseruat Erasmus. Apparet tamẽ enallagen esse temporis, ex vulgata loquendi consuetudine petitam, qua dicitur id iam fieri quod mox omnino futurum est.

3 Et Scribæ, καὶ οἱ Γραμματεῖς. Hæc deerant in vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterẽ interpretem. In aulam, εἰς τὴν αὐλήν. Vulgata & Erasmus, In atrium. Vide Luc. 11. v. 21.

4 Simul cõsultarunt, συνεβουλεύσαντο. Vulg. Consilium fecerunt: id est, συμβούλιον ἐποίησαν. Erasmus quoque per periphrasin, Consilium inierunt.

5 Non in festo, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ. Appellatione festi non dies aliquis certus, sed totum Azymorum festum intelligitur, cuius primus & octauus dies ita erant sacri vt esset ab omni opere abstinendum. Ideo nolui diem festum dicere cum Vetere interprete. Cæterùm non temere ab istis iniicitur festi mentio. Nam quia scriptũ est Deut. 17. v. 12, & 13, ita puniendos esse qui Pontificis aut iudicum maiestatem læserint, vt totus populus eorũ pœnis erudiatur, idcirco hic mos obtinuerat apud Iudæos (sicut obseruat Fagius ex Maymoni, in tractatu de rebellibus) vt in huiusmodi reos sub tribus illis solennibus festis animaduerteretur. Deliberant ergo Sanhedrin cum primariis sacerdotibus, an sint hunc morem sequuturi. quod quanuis iis non placuit, tamen Dei prouidẽtia ac voluntate ita accidit, vt Christus sui æterni sacrificii testem totum Israelem haberet.

7 Venerat ad eum, προσῆλθεν αὐτῷ. Apparet ex Iohanne 12. a. 2, hæc gesta esse antequam Christus ingrederetur Ierosolyma. Nam certè circunstantiarum varietas tanta non est vt diuersam hanc historiam ab illa possimus constituere, cum Osiandro. Sed quum Euangelista accederet ad narrationem proditionis, distulit in hũc locum historiam eius facti, vnde Iudas occasionem arripuit prodendi Dominum. Ideo conuertimus προσῆλθεν & κατέχεεν per plusquamperfectum: cuius enallages multa passim exempla occurrunt, vt Gene. 12. a. 1, & suprà 15. a. 4. & hoc eodem capite versu 48. Alabastrum vnguenti, ἀλάβαστρον μύρου. Alabastra dicta sunt vascula vnguentaria, quod ex alabastrite lapidem veteres plerunque excauarent ad eos vsus: quoniam optimè ser-

uare vnguenta incorrupta traditur, vt refert Plinius libro 13. cap. 2. & rursus libro 35. cap. 8. Aliam etymologiam planè (vt existimo) ridiculam adfert Erasmus, quanuis ex Suida repetitam: sed hæc ad nostrum scopum nō pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyses per legatos ad regem Æthiopum misit, recenset μύρου ἀλάβαστρον. Grauis pretii, βαρυτίμου. Sic loquitur Sallustius. Cœpit (inquit) graue pretium per omnem prouinciam fructibus esse. Nam olim (vt rectè hoc loco annotat Erasmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua consuetudine orta sunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete pretiosum interpretari. i. τίμιον. In tribus vetustis codicibus scriptum erat πολυτίμου, magni pretii, vt suprà 13. f. 46.

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;

8 Videntes autē discipuli eius indignati sunt, dicentes, Quorsum perditio hæc?

8 *Videntes autem discipuli indignati sunt, dicentes, Vt quid perditio hæc?*

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.

9 Potuit enim istud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.

9 *Potuit enim istud uenundari multo, & dari pauperibus.*

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

10 Quum autem *hoc* cognouisset Iesus, ait eis, Quid molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

10 *Sciens autem Iesus ait illis, Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.*

Deut. 15. b. 11

Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

11 ‖ Semper enim pauperes habetis vobiscum: me verò non semper habebitis.

11 *Nam semper pauperes habetis uobiscum: me autem non semper habebitis.*

Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαι με ἐποίησεν.

12 Quòd enim hæc vnguentū hoc iniecit corpori meo, ad sepeliendum me fecit.

12 *Mittens enim hæc unguētū hoc in corpus meū, ad sepeliendum me fecit.*

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

13 Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, dicetur ad memoriam ipsius.

13 *Amen dico uobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.*

Mar. 14. b. 12 / luc. 22. a. 7

Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς,

14 ‖ Tūc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotū,

14 *Tunc abiit unus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotum:*

Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò appēderunt ei triginta argenteos *numos*.

15 *Et ait illis, Quid uultis mihi dare, & ego uobis eum tradam? At illi cōstituerunt ei triginta argenteos.*

Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.

16 Et ex eo tēpore quærebat opportunitatē vt eum proderet.

16 *Et exinde quærebat opportunitatem ut eum traderet.*

8 Perditio, ἀπώλεια id est inutilis profusio.

10 Molestiam exhibetis, κόπους παρέχετε: vel, estis labori: id est, molesti estis, vt verterunt Vulgata & Erasmus, sensu expresso. Ad verbum, Laborem præbetis, siue (vt loquitur Liuius) curam. Laborem enim appellat animi molestiam.

11 Semper, πάντοτε. Hæc particula & de loco & de tempore dicitur: quæ postrema significatio conuenit. Commodè autem altero Latino aduerbio (quod sciam) exprimi nō potest. Itaque soleo vertere perinde ac si scriptum esset ἀεί. Habebitis, ἔχετε. Vulgata & Erasmus ad verbū Habetis: sed præsens pro futuro videtur positum, sicut etiam suprà 5. g. 46. & 6. a. 1.

12 Quòd enim hæc iniecit, βαλοῦσα γὰρ αὕτη. Vulgata, Mittens enim hæc: quæ interpretatio obscura est, neque Græcis respondet. Itaque Erasmi versionem sum sequutus. Ponitur enim βάλλειν pro ἐκχέειν, quod iniiciendi vocabulo videtur melius exprimi.

13 Dicetur, λαληθήσεται: id est λεχθήσεται. Erasmus, Narrabitur. Memoriam, μνημόσυνον: id est μνήμην, vt etiam annotauit Erasmus. In quodam exemplari scriptum erat μαρτύριον: id est testimonium.

15 Appenderunt, ἔστησαν. Vulgata & Erasmus, Constituerunt, id est, pacti sunt, non expressa vi Græci vocabuli. Nam τὸ ἱστάναι hoc loco respondet Hebræo verbo שקל. Argenteos *numos*, ἀργύρια. Ita legitur in omnibus Græcis codicibus: nec dubium est quin ἀργύρια vocet quæ Hebræi כספים: siue denarios Romanos intelligas, siue siclos Hebræos, siue tetradrachma Attica. Iosephus autem libro Antiquitatum secundo ἀργυρῶν meminit, non ἀργυρίων: idque rectius fortassis, vt aliquid subaudias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariam ἀργυροῦς scribunt, non ἀργύρια. Ioachimus autem Camerarius, vir eruditissimus (quem, sicut debeo, honoris causa nomino) in libello quem inscripsit De Græcorum ac Latinorum numismatis, se didicisse scribit de Græcorū commentariis, singula ἀργύρια valuisse minam Atticam: quod ego quidem optarem idonei alicuius scriptoris authoritate confirmatum. Solet enim Iosephus ἀργυρῶν appellatione siclos intelligere, (vt liquet ex libro 9. cap. 2. si conferantur quæ illic commemorat de fame quæ in Samaria erat, cum capite 6. secundi Regum) eósque τετραδράχμους, vt ipse disertè dicit libro Antiquitatum 3. capite 9. Quam rationem si sequamur, minam Atticam drachmarum cētum, id est recentiorem, æstimabimus argenteis vigintiquinque, ac proinde eodem calculo, triginta istos argenteos numos tetradrachmos francicis libris plus minus x x 1. Itaque necesse esset ἀργύρια & ἀργυροῦς distinguere: quod vellem à Camerario copiosius explicatum.

Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;

17 ‖ Primo autem *die* Azymorum venerunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad vescendum Pascha?

17 *Prima autem Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes, Vbi uis paremus tibi comedere Pascha?*

Mar. 14. b. 12 / luc. 22. a. 7

16 Proderet, παραδῷ. Vulgata & Erasmus, Traderet. Mihi in tota hac historia videtur τὸ παραδιδόναι positum ἀντὶ τοῦ προδιδόναι. In vno exemplari additur αὐτοῖς, eis.

17 Primo autem *die*, τῇ δὲ πρώτῃ. Subauditur ἡμέρᾳ: nondum tamen aduenerat decimusquintus dies, qui primus est azymorum: sed quoniam à vespera eius diei quo hæc gesta sunt (nimirum decimiquarti) initium capiebat Azymorum festum: Romanorum autem more vespera præcedenti diei coniungitur, non sequenti: ideo decimusquartus dies vocatur primus Azymorum. Constat autem hoc loco Christum obseruasse Legem, quam plerique transgressi sunt traditionis causa, sicut alibi dicemus: quod Græci interpretes multi non viderunt, & quidem inter cæteros Nicephorus ille cuius nugæ nuper editæ sunt, ineptiarum atque adeo impietatis plenæ. Vt autē tota hæc historia melius intelligatur, & quid quo die sit gestum, placuit hoc diagrāma subnectere, quo res omnis perspicuè repræsentatur.

			Huius diei nocte cœnat & capitur: ipso verò die damnatur, crucifigitur, moritur, sepelitur.	Integrū hunc diem quiescit in sepulchro.	Huius diei noctem transigit in sepulchro, diluculo verò resurgit.					
Triduū cū trinoctio iunctū Iudæorum more.			1	2	3					
Dies hebdomadis qua passus est Christus, ex consuetudine Iudæorum.		5 sabbathi	6 sabbathi	Sabbatha	1 sabbathi	2	3	4	5	6
Dies septem Azymorum ex traditione Iudæis obseruata.			Parasceue Paschæ. 1	Pascha. 2	3	4	5	6	Fest' dies 7	
Dies Azymorū ex Lege quam Christus seruauit.		Parasceue Paschæ.	Pascha. 1	2	3	4	5	6	Fest' dies 7	
Supputatio dierū primi mensis ex more Iudæorū, à vespera ad vesperam.	DIES	NOX 14 D.	15 N. D.	16 N. D.	17 N. D.	18 N. D.	19 N. D.	20 N. D.	21 N. D.	22 N. D.
Supputatio dierum primi mensis more Romanorum, ab ortu solis ad ortum.	1/2	13	14	15	16	17	18	19	20	21 1/2
Dierū hebdomadis appellatio ex nostra cōsuetudine.		Dies Mercurii.	Iouis.	Veneris.	Sabbathi.	Domini.	Lunæ.	Martis.	Mercurii.	Iouis. Veneris.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστι, πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.

18 Ipse verò dixit, Abite in vrbē ad quēdam, & dicite ei, Magister dicit, Tēpus meum propè est, apud te faciam Pascha cum discipulis meis.

18 *At Iesus dixit, Ite in ciuitatem ad quendam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum propè est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.*

Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Iesus: & parauerunt Pascha.

19 *Et fecerūt discipuli sicut constituit illis Iesus: & parauerunt Pascha.*

Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

20 Quum autem serum diei esset, recubuit cum duodecim.

20 *Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.*

18 Ad quendam, πρὸς τὸν δεῖνα. Rectè conuersum est ὁ δεῖνα, quidam, quum certus homo intelligatur: nimirum qui Iohannis Apostoli ædes conduxerat: quas ille paulo antè emerat, permutatis cum Caipha pōtifice amplis facultatibus, quas in Galilæa possederat. Hæc ineptus ille Nicephorus de Iohanne, homine videlicet locuplete, vt qui post Christi mortem in Galilæam redierit ad piscationem. Faciam, ποιῶ. Alii, Facio. Ego malo præsens positum esse pro futuro, sicut paulo antè dixi versiculo 11.

19 Præceperat, συνέταξε. Positus est aoristus pro plusquamperfecto.

20 Recubuit, ἀνέκειτο: vel accubuit. Etsi disertis verbis non iubentur Israelitæ stare in edendo agno, tamen quia ex præscripto Legis Mosaicæ tum calceati erant, cum etiam baculum gestabant tanquam festinabundi, & ad iter accincti: probabilis coniectura est, eos tum non recubuisse aut accubuisse mensæ, quum ex more

patrio, ſumpturi cibum, calceos exuebant, vt ſuprà monuimus. Quum ergo non dubium ſit quin omnes veteris Legis ceremonias diligenter obſeruarit Dominus, vt omnem pro nobis iuſtitiam impleret, exiſtimandum eſt ἀνέκειτο hoc loco dici de cœna quæ peracto ſolenni ritu Paſchatis adornata eſt. Cum duodecim, μετὰ τῶν δώδεκα. In quodam codice additum erat μαθητῶν, diſcipulis. Vetus interpres etiam addit pronomen Suis.

Mar.14.b.18. Luc.22.b.14. Ioan.13.c.21.

Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

21 ‖Et edentibus ipſis, dixit, Amen dico vobis, vnus veſtrum me prodet.

21 *Et edentibus illis, dixit, Amen dico vobis, quia unus veſtrum me traditurus eſt.*

Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μήτι ἐγώ εἰμι, κύριε;

22 Tunc contriſtati vehementer, cœperũt dicere ſinguli eorũ ei, Num ego ſum, domine?

22 *Et contriſtati ualde, cœperunt ſinguli dicere, Nunquid ego ſum, domine?*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.

23 Ipſe verò reſpondens ait, Qui intingit mecum manum in catino, iſte me proditurus eſt.

23 *At ipſe reſpondens ait, Qui intingit mecum manum in parapſide, hic me tradet.*

Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

24 Filius quidem hominis abit, ſicut ſcriptum eſt de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonũ erat homini illi ſi natus non fuiſſet.

24 *Filius quidem hominis uadit, ſicut ſcriptum eſt de illo: uæ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonũ erat ei ſi natus non fuiſſet homo ille.*

Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.

25 Reſpondens autem Iudas qui prodebat eum, dixit, Num ego ſum, rabbi? Dicit ei, Tu dixiſti.

25 *Reſpondens autem Iudas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego ſum, rabbi? Ait illi, Tu dixiſti.*

1.Cor.11.e.24.

Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

26 ‖Edentibus autem eis, accepit Ieſus panem: & quum benedixiſſet, fregit, deditque diſcipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc eſt corpus meum.

26 *Cœnantibus autem eis, accepit Ieſus panem, & benedixit; ac fregit, deditque diſcipulis ſuis, & ait, Accipite, & comedite: hoc eſt corpus meum.*

Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

27 Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicẽs, Bibite ex eo omnes.

27 *Et accipiens calicem, gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.*

Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς

28 Hoc eſt enim ſanguis meus,

28 *Hic eſt enim ſanguis*

23 Qui intingit, ὁ ἐμβάψας. Eraſmus ad verbum, Qui intinxit. Ego tamen malo conuertere per præſens, vt ſit Qui intingit, idem atque Qui intingere conſueuit. Sic enim vulgò loqui ſolent: & attingere videtur quod ait Dauid Pſal.41.b.10, Qui comedebat panem mecum: id eſt ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ, vt loquitur Marcus: is videlicet quem eadem menſa dignabar. Sed & in quodam exemplari ſcriptum erat, ὁ ἐμβαπτόμενος: ſicut etiam legitur Marci 14.b.20: quod tamen non eſt ita accipiendum quaſi eo ipſo tempore quo hæc à Domino dicebantur, Iudas manum haberet in patina, (fuiſſet enim hoc manifeſtum & indubitatũ ſignum, vt rectè obſeruat Eraſmus) ſed ad mutuum conuictum referendum eſt, ſicut paulo antè dixi.

24 Homini illi, αὐτῷ. Præponitur relatiuum antecedenti, Hebræorum more: vt ſuprà, 17.v.18.

25 Qui prodebat, ὁ παραδιδούς: id eſt, qui in eo iam totus erat vt proderet: εἶπε tamen paulo pòſt vſurpatur ſignificatione aoriſti ſecundi.

26 Quum benedixiſſet, εὐλογήσας. In ſeptem codicibus vetuſtis legitur εὐχαριστήσας, gratiis actis, eodem ſenſu: & Mar.8.a.6, & 7, hæc duo εὐχαριστεῖν καὶ εὐλογεῖν pro eodem vſurpantur. Itaque non eſt cur conſecrationis (quam vocant) vocabulo magicam aliquam verborum ſacramentalium murmurationem intelligamus. Hoc tamen certum eſt, ratam eſſe in cælo ceremoniam quæ ex Dei præcepto in ſacramentorum vſu peragitur: ac proinde panem & vinum in ſacra illa actione, qualitate mutari, quum fiant corporis & ſanguinis Domini ſymbola: quod neque ex ſui natura, neque ex virtute certarum vocum pronuntiatarum habent, ſed ex Filii Dei inſtitutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur tum in verbo, tum in elementis. Eſt, ἐστι, metonymicè: ita tamen, vt ſciamus præter ſignum à credentibus verè percipi per fidem ſpirituali modo id quod externo ſymbolo repræſentatur, totũ videlicet Chriſtum cũ ſuis donis. Neque tamen vel tranſſubſtantiatio, vel realis (quam vocant) coniunctio, vel tranſfuſio, aut commiſtio cogitanda, ſed ſigni & rei coniunctio ſymbolica & ſacramentalis. Nam illa neque conſiſtere poſſunt cum veritate humanitatis Chriſti, neque ad ſalutem ſunt neceſſaria. Neque enim vt Chriſti participes fiamus, eius corpus oportet realiter in terris adeſſe, ſed nos potius Spiritus ſancti virtute & fide in cælum aſcendere, & illic eum amplecti, vt cum eo conſideamus in cæleſtibus: in ſumma, verè nos coniungi & vnum fieri cum toto Chriſto Deo & homine neceſſe eſt, vt ſalui ſimus: quod non alio quàm ſpirituali modo fit per fidem, quæ quidem fides in nobis creatur & confirmatur per Spiritum ſanctum: idque prædicatione verbi Dei, & adiunctis prædicationi ſymbolis, quibus omnes noſtri ſenſus excitantur & percelluntur, vt verè mittamur in Chriſti ipſius poſſeſſionem.

27 Ex eo, ἐξ αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, Ex hoc: id eſt ἐκ τούτου. Omnes, πάντες. Num igitur habendi ſunt pro Eccleſiæ paſtoribus qui ſacramentum dimidium ſuſtulerunt illis quos laicos vocant?

28 Hoc, τοῦτο. Vulgata & Eraſmus, Hic: referentes ſcilicet ad αἷμα, id eſt ſanguinem. Atqui ſi ita interpretemur,

pretemur, nullum erit huius propoſitionis ſubiectum præter ipſum ſanguinem qui Chriſti eſſe dicatur. Panem autem & vinum eſſe ſubiecta de quibus prædicentur corpus & ſanguis, apertè liquet ex Luc.22.c.20, qui addit nomen ποτήριον: ita tamen vt continens pro contento accipiatur, vulgata & trita omnibus linguis conſuetudine loquendi. Clamitabunt autem (ſat ſcio) nonnulli ſacrilegam eſſe meam audaciam: ſed ita certè loquitur Lucas vt ambigi non poſſit quin Chriſtus poculum indicarit quum hæc diceret: vt, velint nolint, tropum agnoſcere cogantur in pronomine demonſtratiuo. Omnino igitur dicendum eſt, HOC, id eſt, poculum ſeu vinum hoc quod ego in manibus teneo, EST SANGVIS MEVS, ſacramentaliter nimirum.

καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Noui teſtamenti, qui pro multis effunditur in remiſſionem peccatorum.

meus Noui teſtamenti, qui pro multis effundetur in remiſſionem peccatorum.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

29 Dico autem vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vſque ad diem illum quum ipſum bibam vobiſcum nouum in regno Patris mei.

29 *Dico autem uobis, Non bibam amodo de hoc genimine uitis uſque in diẽ illum quum illud bibam uobiſcum nouum in regno Patris mei.*

Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

30 Et quum hymnum cecinisſent, exierunt in montem Olearum.

30 *Et hymno dicto exierũt in montem Oliueti.*

Mar.14.c.27. Iohan.16.d.32. & 18.b.8. Zach.13.e.7.

Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γάρ, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

31 ‖Tunc dicit eis Ieſus, Omnes vos iſta nocte offendemini in me. ſcriptum eſt enim, ‖Percutiam paſtorem, & diſpergentur oues gregis.

31 *Tunc dicit illis Ieſus, Omnes uos ſcandalum patiemini in me in iſta nocte. ſcriptũ eſt enim, Percutiam paſtorẽ, & diſpergentur oues gregis.*

Mar.14.c.28. & 16.b.7.

Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

32 Poſtquam autem ſurrexero, ‖præibo vobis in Galilæam.

32 *Poſtquam autem reſurrexero, præcedam uos in Galilæam.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

33 Reſpondens verò Petrus dixit ei, Etiamſi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

33 *Reſpondens autem Petrus ait illi, Etſi omnes ſcandalizati fuerint in te, ego nunquam ſcandalizabor.*

Iohan.13.d.38.

Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

34 Dixit ei Ieſus, ‖Amen dico tibi, iſta nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

34 *Ait illi Ieſus, Amen dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.*

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

35 Dicit ei Petrus, Etiamſi oportuerit me mori tecum, non te abnegabo. Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.

35 *Ait illi Petrus, Etiamſi oportuerit me mori tecum, non te negabo. Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.*

Mar.14.d.32. Luc.22.d.39.

Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ, καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ.

36 Tunc venit Ieſus cum eis in locũ qui dicitur Gethſemane: & dicit diſcipulis, Sedete hîc, vſquequo abiens, precatus fuero illic.

36 *Tunc uenit Ieſus cum illis in uillam quæ dicitur Gethſemani: & dixit diſcipulis ſuis, Sedete hîc donec uadam illuc, & orem.*

Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς

37 Et aſſũpto Petro & duobꝰ filiis

37 *Et aſſumpto Petro & duobus filiis*

Teſtamenti, διαθήκης: vel fœderis. id eſt, quo nouum fœdus vobiſcum ſancitur. Prior interpretatio merito conuenit, & Epiſtolæ ad Hebræos authoritate confirmatur. Rurſus in fœderibus ſanciẽdis adhiberi ſolitas fuiſſe & vini libationes & ſanguinis fuſionem, non modò ſacræ, ſed etiam profanæ hiſtoriæ teſtantur. Pro, περὶ, id eſt ὑπέρ. Vide ſuprà 9.c.36. Effunditur, ἐκχυνόμενον: id eſt effundetur. Loquitur enim de re mox futura, tanquam iam præſenti.

29 Ab hoc tempore, ἀπ' ἄρτι: id eſt ἀπὸ τοῦ νῦν. Nam ἄρτι idem etiam valet quod νῦν, vt ſuprà diximus cap.3.d.15. Vulgata barbarè, Amodo. Fructu, γεννήματος. A γεννᾶσθαι, id eſt gignendo, dicitur γέννημα, quod etiam ſtirpibus conuenit. Latini (quod ſciam) aliud commune vocabulum non habent quàm fructum: id eſt καρπόν. Nam genimen, quo vtitur Vetus interpres, barbarum eſt. Columella progeniem vitis dixit, ſed alio ſenſu. Bibam, πίνω. Iterum præſens pro futuro. Vide ſuprà 5.g.46. & hoc eodem capite v.11, & 18.

30 Quum hymnum ceciniſſent, ὑμνήσαντες. Vulgata, Hymno dicto: quod rectè mutauit Eraſmus, vt intelligatur Apoſtolos ipſos vnà cum Chriſto hymnum ceciniſſe.

35 Abnegabo, ἀπαρνήσομαι. In quatuor vetuſtis codicibus ſcriptum erat in ſubiunctiuo ἀπαρνήσωμαι, abnegauero. Vulgata & Eraſmus, Negabo, ἀρνήσομαι.

36 Locum, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, vt opinor. Vulgata & Eraſmus, Villam.

Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

Zebedæi, cœpit contristari, & grauissimè angi.

Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse.

Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.

38 Tūc dicit eis Iesus, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate mecum.

38 Tunc ait illis, Tristis est anima mea usque ad mortem: sustinete hîc, & uigilate mecum.

Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.

39 Et progressus paululum, procidit in faciem suam, precans & dicens, Pater mi, si possibile est, abeat à me poculum istud: veruntamen non vt ego volo, sed vt tu.

39 Et progressus pusillum, procidit in faciem suam, orans & dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: ueruntamen non sicut ego uolo, sed sicut tu.

Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;

40 Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, Itáne non potuistis vnam horam vigilare mecum?

40 Et uenit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes: & dicit Petro, Sic non potuistis una hora uigilare mecum?

Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus, sed caro infirma *est*.

41 Vigilate & orate, ut non intretis in tentationem. spiritus quidē promptus est, caro autem infirma.

Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

42 Rursum secūdò abiit, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

42 Iterum secundò abiit, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illū, fiat uoluntas tua.

37 Grauissimè angi, ἀδημονεῖν. Vulgata, Mœstus esse. Erasmus, Affici mœstitudine. Prudēter verò hæc sunt intelligenda. nam τὸ ἀδημονεῖν significat præ mœrore concidere animo, & inopem consilii esse: quæ omnia sic in Christo fuerunt vt tamen ab omni peccato fuerit immunis: has autem horribiles pœnas sustinuerit quòd sentiret iram Dei in nos accensam, quorū peccata in ipso vlciscebatur Pater. Vnde etiam profecta est vox illa, Deus meus Deus meus, cur dereliquisti me? Alioqui, nisi hoc diligenter obserues, videbuntur multi martyres ipso Christo constantiores: quod absit vt cogitemus. Exhorruit ergo Christus non mortem per se, sed iram Dei in peccatum, cuius pondus illi erat nostra causa sustinendum. Quid verò miseris illis fiet quos Christus non subleuabit? Iam igitur Christus inferorum atrium ingreditur, vt suos inde liberet.

38 Vndiquaque tristis, περίλυπος. Præpositio περὶ auget significationem. Declarat enim animum vndique mœrore obsessum & circumuallatum. Vulgata, Tristis. Erasmus, Mœsta.

39 Abeat, παρελθέτω: id est, Prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Erasmus ad verbum, Transeat. quod fortassis tolerari posset, nisi adderetur præpositio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. de Benef. 2. cap. 28, dicitur grando pessimi cuiusque agros transire: id est intactos relinquere. Hocidem exprimunt Hebræi verbo עבר, duplici tamen, eáque contraria significatione. Nam aliquando idem valet quod accedere & capiti incumbere, vt Thren. cap. 4. d. 21. Etiam (inquit Propheta) super te transibit calix. Id est, etiam ad te perueniet ira & furor Domini. Aliquando verò contrà idem valet quod Prætermittere & intactum relinquere, vt hoc loco: & insalutatum præterire, vt Gen. 18. a. 3, Ne transeas (inquit Abraham) à seruo tuo. Id est, ne me insalutatum prætereas. Sic apud Græcos accipitur τὸ παρελθεῖν, vt in istis Anacreontis versiculis sanè perlepidis, Ὁ πλοῦτος εἴγε χρυσοῦ Τὸ ζῆν παρεῖχε θνητοῖς, Ἐκαρτέρουν φυλάττων, Ἵν' ἂν θανὼν ἐπέλθῃ, λάβῃ τι, καὶ παρέλθῃ.

Poculum, ποτήριον. Vulgata & Erasmus, Calix. Quum autem paulo antè Erasmus Veterem interpretem flagellarit quòd Græcum vocabulum τρυβλίον alio Græco vocabulo conuerterit, & suprà etiam 20. c. 22, disertè hanc versionem emendarit, miror eum hoc loco idem non fecisse. Quòd si profanis pictoribus hîc quoque credendum est, hæc omnia scilicet ad execrandum illud non Christi, sed Antichristi sacrificium pertinent. Nam quia calicis hîc fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ita pingunt vt Christus procidens Missam illam execrandam obire videatur: nec istos pudet imperitorum vulgus tam impiis & tam crassis erroribus in superstitionis tenebris retinere. Poculi autem appellatione ex Hebræorum idiotismo significatur ira Dei, & supplicium pro peccatis nostris. Vide suprà 20. c. 22.

40 Itáne, οὕτως. Vulgata, Sic. Erasmus, Adeò. Quinque Veteres codices sic distingunt, οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; id est, Itáne? nō potuistis vnam horam vigilare mecum? Quæ repetitio interrogationis, aut expostulationis potius, magnam videtur emphasin habere. Vnam horam, μίαν ὥραν. Vulgata & Erasmus, Vna hora. Ego malui vertere quarto casu, quo videlicet tempus continuum declaratur.

42 Rursum secundò, πάλιν ἐκ δευτέρου. Erasmus, Rursus altera vice. Ego existimo πάλιν hîc significare conuersionem in contrariam partem, non iterationem: quo modo πάλιν & ἀνάπαλιν ἀναλογία sumitur apud geometras. Propriè autem Rursum idem valere quod retro, & Prorsum etiam idem quod ante, Latini grammatici notant. Quòd si vtrunque iterationem significare malumus, sic etiam Latinè Plautus dixit Rursum denuó.

Quin, ἐὰν μὴ. Vulgata & Erasmus, Nisi. Vide Marcum cap. 10. c. 30.

Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας· ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.

43 Et quum venisset reperit eos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati.

43 Et uenit iterum, & inuenit eos dormientes: erant enim oculi eorum grauati.

Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

44 Et relictis eis, rursum abiit: & precatus est tertiò, eundem sermonem dicens.

44 Et relictis illis, iterum abijt: & orauit tertiò, eundem sermonem dicens.

Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

45 Tunc venit ad discipulos suos, & dicit eis, Dormite quod superest, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

45 Tunc uenit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite iam, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis tradetur in manus peccatorum.

Ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

46 Surgite, eamus: ecce, appropinquauit qui me prodit.

46 Surgite, eamus: ecce, appropinquauit qui me tradit.

Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα, ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

47 ‖ Et adhuc eo loquente, ecce, Iudas, vnus ex duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à principibus Sacerdotum & senioribus populi.

47 Adhuc eo loquente, ecce, Iudas, unus de duodecim, uenit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, missi à principibus Sacerdotum & senioribus populi.

Mar. 14. e. 43 luc. 22. e. 47 iohan. 18. a. 3

Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

48 Is verò qui prodebat eum, dederat eis signū, dicēs, Quemcunque osculatus fuero, is est: prehendite eum.

48 Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eum.

Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε, Χαῖρε ῥαββί. καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

49 Itaque statim quum venisset ad Iesum, dixit, Aue rabbi. Et deosculatus est eum.

49 Et confestim accedens ad Iesum, dixit, Aue rabbi. Et osculatus est eum.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

50 At Iesus dixit ei, Amice, quorsum ades? Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & prehenderunt eum.

50 Dixitque illi Iesus, Amice, ad quid uenisti? Tūc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum.

Καὶ ἰδοὺ, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ· καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

51 Et ecce, vnus ex iis qui *erant* cum Iesu, extensa manu exeruit gladium suum: & percusso seruo Pontificis maximi, abstulit auriculam eius.

51 Et ecce, unus ex iis qui erant cum Iesu, extendens manum, exemit gladium suum: & percutiēs seruum principis Sacerdotum, amputauit auriculam eius.

Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

52 Tunc ait ei Iesus, Conuerte gladium tuum in locum suum. ‖ quicūque enim acceperint gladium, gladio peribunt.

52 Tunc ait illi Iesus, Cōuerte gladium tuum in locum suum. omnes enim qui acceperint gladiū, gladio peribunt.

Gen. 9. b. 6 apoc. 13. c. 10

43 Reperit eos rursum, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In duobus codicibus legimus, καὶ ἐλθὼν πάλιν, εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας: id est, Et quum rursum venisset, inuenit eos dormientes: sicut conuertit Vetus interpres.

45 Quod superest, τὸ λοιπόν. Vel, De cætero. Vulgata & Eras. Iam, ἤδη.

47 Ἀπὸ. Vulgata & Erasmus addunt participium Missi, ἀπεσταλμένοι: quod facilè subauditur.

48 Prehendite, κρατήσατε, vel retinete, ita vt elabi, ne si velit quidem, possit. Nam vocabulo Græco significatur vis aliqua afferri.

49 Aue, χαῖρε. Ad verbum, Gaude. Latini Salue aut Aue dicunt. Fuit autem hic ritus osculo salutandi, orientalibus familiaris, cuius sæpe fit mentio apud Paulum in extremis epistolis.

50 Quorsum, ἐφ' ᾧ: id est εἰς τί, vt suprà dixit versu 8. Nonnulla exemplaria obseruat Erasmus scriptum habuisse ἐφ' ὃ, & nouè vsurpatum esse articulum postpositiuū pro τί, velut quum tamen sic etiam apud Thucydidem vsurpetur, & apud Herodotum legerim ἐπ' οἷα pro quamobrem. Fateor tamen ἐφ' ᾧ plerunque indefinitè poni pro ὅτι, vel idem valere quod In quo, vel quoad: id est ἐφ' ἑῶν.

51 Exeruit, ἀπέσπασεν. Ad verbum, Euulsit. Vulgata & Eras. Exemit. Abstulit, ἀφεῖλεν. Cic. ad Quintum fratrem, libro 3, Auriculam fortasse mordicus abstulisset. Vulgata & Erasmus, Amputauit. id est ἀπέκοψεν.

52 Qui acceperint, οἱ λαβόντες: id est, qui vsurparint. Ita enim accipitur interdum apud Hebræos נשא: quod respondet τῷ λαμβάνειν, vt Exodi 20. b. 7, & Psalmi 50. c. 16. Sic etiam in vernaculo nostro sermone,

Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

53 An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quàm duodecim legiones Angelorũ?

53 *An putas quia non possum modò rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plus quàm duodecim legiones Angelorum?*

Esa.53.c.10

Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

54 Quomodo ergo implerentur ‖ Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

54 *Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ᾽ ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

55 In illa hora dixit Iesus turbæ, Vt aduersus latronem exiuistis cum gladiis & fustibus, vt comprehenderetis me. quotidie apud vos sedebam docẽs in templo, nec prehendistis me.

55 *In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & fustibus comprehendere me. quotidie apud uos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.*

Suprà c.31

Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

56 Hoc autem totum factum est vt implerentur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

56 *Hoc autem totum factũ est ut adimplerentur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.*

Mar.14.f.53 luc.22.f.54 ioh.18.c.14

Οἱ δὲ, κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, ὅπου οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

57 ‖ Illi verò prehensum Iesum abduxerunt ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

57 *At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caipham principem Sacerdotum, ubi Scribæ & seniores conuenerant.*

Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

58 Petrus autem sequebatur eum procul vsque in aulam Pontificis maximi, & ingressus intrò, sedebat cũ ministris, vt videret finem.

58 *Petrus autem sequebatur eum à longe, usque in atrium principis Sacerdotum: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, ut uideret finem.*

Mar.14.f.55

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

59 ‖ Principes autem Sacerdotum & seniores & totus consessus quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morte multarent:

59 *Principes autem Sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Iesum, ut eum morti traderent:*

Καὶ οὐχ εὗρον· καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προσελθόντων, οὐχ εὗρον. ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

60 Et non inuenerunt: etiam quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. Postremò verò aduenientes duo falsi testes,

60 *Et non inuenerunt, quum multi falsi testes accessissent. Nouissimè autẽ uenerunt duo falsi testes,*

mettre la main à l'espee, id est, manum ensi apponere, significat gladium exerere feriendi causa. Dicuntur autem ipsi accipere gladium, quibus à Domino non traditur. id est, qui præter vocationẽ gladio vtuntur. Peribũt, ἀπολοῦνται. In quinque vetustis codicibus ἀποθανοῦνται, morientur.

53 Qui huc sistat mihi, καὶ παραστήσει μοι. Vulgata & Erasmus ad verbum, Et exhibebit mihi: quanuis Exhibere potius respondeat τῷ παρέχειν. Cæterùm animaduerti Hebræos in huiusmodi trãsitionibus personarum sæpe vsurpare copulatiuam coniunctionem, contra Græcorum & Latinorum cõsuetudinem, qui simplici pronomine potius vtuntur, vt ex hoc loco apparet. Sic etiam infrà 27.v.53, & alibi sæpe. Legiones, λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus.

54 Quomodo ergo, πῶς οὖν. Præcisa est loquutio: neque enim cum superiore versu videntur ista posse connecti. Respondet igitur tacitæ obiectioni, cur subsidium à Patre non petat in extremo periculo: & ita quidem respondet vt interrogare videatur. quod schema Rhetores vocant ὑποφοράν. Implerentur, πληρωθῶσι. In vno exemplari legitur πληρωθήσονται, implebuntur. Sic, ὅτι οὕτω. Subaudiendum videtur participium λέγουσαι: quod expressimus, vt particula ὅτι accipiatur εἰδικῶς, sicut annotat Erasmus.

55 Aduersus, ἐπί. Vulgata & Erasmus, Ad, id est πρός. Vt comprehenderetis me, συλλαβεῖν με. In vetustis omnibus exemplaribus adscripta erat nota interrogationis, vel potius expostulationis.

58 Procul, ἀπὸ μακρόθεν. Vulgata, ad verbum, A longè. Abundat ἀπό, quod etiam non erat in tribus vetustis codicibus. Sic tamen reperias apud Homerum ἀπ᾽ οὐρανόθεν.

59 Morte multarent, θανατώσωσι. Vulgata & Erasmus, morti traderent. Vide suprà 10.c.21. In quodam codice scriptum erat ἀπολέσωσι, perderent.

60 Etiam quum multi, καὶ πολλῶν. In vno vetere exemplari non repetitur οὐχ εὗρον in hoc membro, neque ante πολλῶν adscribitur καί: quam lectionem sequutus est vetus interpres. mihi tamen non videtur ociosa repetitio. Postremò verò, ὕστερον δέ: id est, ὕστατον. Assentior enim Erasmo, qui comparatiuum pro superlatiuo positum putat.

Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

61 Dixerũt, Iste dixit, ‖ Possum dissoluere templum Dei, & triduò ipsum ædificare.

61 *Et dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud.*

Ioan.2.c.19

Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

62 Et surgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

62 *Et surgens princeps Sacerdotũ ait illi, Nihil respondes ad ea quæ isti aduersũ te testificantur?*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

63 Iesus autem silebat. Et respondens Pontifex maximus dixit ei, Adiuro te per Deum viuentem vt dicas nobis an tu sis Christus ille Filius Dei.

63 *Iesus autem tacebat. Et princeps Sacerdotum ait illi, Adiuro te per Deum uiuum ut dicas nobis si tu es Christus Filius Dei.*

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας. πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ᾽ ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

64 Dicit ei Iesus, Tu dixisti: quinetiam dico vobis, Ab hoc tempore videbitis ‖ Filium hominis sedentem ad dextram potentiæ Dei, & venientem in nubibus cæli.

64 *Dicit illi Iesus, Tu dixisti. ueruntamen dico uobis, Amodo uidebitis Filium hominis sedentem à dextris uirtutis Dei, & uenientem in nubibus cæli.*

Suprà 16.d.27 rom.14.b.10 1.thess.4.b.14

Τότε ὁ Ἀρχιερεὺς διέῤῥηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

65 Tunc Pontifex maximus dirupit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

65 *Tunc princeps Sacerdotum scidit uestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam.*

Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, Tenetur mortis pœna.

66 *Quid uobis uidetur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.*

Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐῤῥάπισαν,

67 ‖ Tunc inspuerunt in faciẽ eius, & colaphos ei inflixerũt, alii verò bacillis eum ceciderunt,

67 *Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alii autem palmas in faciem eius dederunt,*

Esa.50.c.6

Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν Χριστὲ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

68 Dicentes, Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

68 *Dicentes, Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit.*

61 Dissoluere, καταλῦσαι: id est destruere. vide suprà 24.v.2. Triduò, διὰ τριῶν ἡμερῶν. Sic vulgò Galli *en trois iours*. vt sit διά positum pro ἐν. Plin. lib. 9. cap. 51, Cæteræ fœminæ in triduo excludunt. Vetus interpr. Post triduum: id est μετὰ τρεῖς ἡμέρας. quomodo etiam accipitur Marci 2.a.1, & Galat.2.a.1. Idem infrà Marci 14.f.58, interpretatur, Per tres dies: & Erasmus, Tribus diebus. Ædificare, οἰκοδομῆσαι. Vulgata, Reædificare: id est ἀνοικοδομῆσαι, quia mentio facta est destructionis.

62 Quid *illud est quod*, τί. Vulgata, Ad ea quæ: id est, πρὸς ἅ, nulla adscripta distinctione post ἀποκρίνῃ: quũ tamen in omnibus codicibus quos mihi videre licuit, ista dirimãtur duplici interrogatione hoc loco. Erasmus ad verbum, Quid? Nos verò aliquid addendum putauimus vt magis perspicua esset sentẽtia. Aduersum te testificantur? σου καταμαρτυροῦσιν; Erasmus, Testimonium dicunt aduersum te? Videtur enim particulam τί accepisse pro aduerbio, vt sit hic sensus, Qui fit vt isti aduersum te testimonium dicant?

63 Adiuro, ἐξορκίζω: id est, Interposito iureiurando & Dei authoritate præcipio: vt intelligas te coram Deo consistere, & velut à Deo ipso rogari. Græcis tamen scriptoribus hoc verbum significat iureiurãdo aliquid solenniter confirmare, sicut etiam Latinis Adiurare: apud Theologos autem accipitur pro eo quod vulgò dicunt Coniurare. Vnde in primis illis Ecclesiæ incunabulis exorcistæ dicti qui miraculorum dono pollentes, inuocato Christi nomine, diabolos eiiciebant. Dei, τοῦ Θεοῦ. Quoddam exemplar addit τοῦ ζῶντος, viuentis, formula loquendi admodum vsitata.

64 Quinetiã, πλήν. Vulgata & Eras. Veruntamen. Vide suprà 11.c.22. Ab hoc tẽpore, ἀπ᾽ ἄρτι, deinceps, siue posthac. Idem enim hic valet quod μετέπειτα: distinguitque hæc particula priorem Christi aduentum à posteriore quem expectamus. Vulg. & Eras. Amodo. Ad dextram potentiæ Dei, ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως. Nomen Dei suppleuimus ex Luca. Idem autem valet Ad dextram potestatis Dei, atque, Ad dextram potentis Dei: & Deus hîc nobis instar principis alicuius proponitur. Nam qui assident ad dextram principis, ii sunt principi longè charissimi, atque adeo veluti principis collegæ, quòd honoratiore loco sedeãt. Vulgata & Erasmus, A dextris virtutis. In nubibus, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. Vide suprà 24.c.30.

65 Dirupit, διέῤῥηξε. Hanc consuetudinem omnibus fere priscis gentibus in luctu solennem fuisse, ex multis Homeri locis constat, maximè verò ex illo Iliad. χ, in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus est 5. Æneid. his versiculis, Tum pater Æneas humeris abscindere vestem, Auxilióque vocare deos. &c. Atque adeo illud idem Persis commune fuisse ostendit Herodotus in Thalia, Cambysæ mortem describẽs. Sed & Iudæi id facere tenebantur si ab Israelita quopiam audissent blasphemiam in Deum: idque ex traditione quæ scripta extat in Talmud, volumine De magistratibus, Tit. De quadruplici morte.

66 Tenetur mortis pœna, ἔνοχος θανάτου ἐστί. Cic. ad Q. fratrem libro 2, Vt qui non discessissent, ea pœna quæ est de vi, tenerentur. Id est obnoxii essent pœnæ. Vulg. & Erasmus, Reus est mortis. Vide suprà 5.c.21.

67 Bacillis ceciderunt, ἐῤῥάπισαν. ~~Vide Mar. 14. v. 65.~~

68 Vaticinare, προφήτευσον. Vide Mar. 14. v. 65.

Mar.14.g.66 luc.22.f.55 ioan.18.c.25

69 Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

70 Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.

71 Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

72 Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μεθ᾽ ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

73 Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.

74 Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

75 Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

69 ‖Petrus autem ſedebat extrà in aula: & acceſſit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Ieſu Galilæo eras.

70 Ipſe verò negauit coram omnibus, dicens, Neſcio quid dicas.

71 Eum autem egredientem in veſtibulum vidit alia *ancilla*: & dixit iis qui *erant* illic, Et iſte erat cum Ieſu Nazareno.

72 Tunc rurſus negauit cum iureiurando, Non noui hominem.

73 Paulo pòſt autem acceſſerunt qui aſtabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipſis es: nã & loquutio tua te manifeſtum facit.

74 Tunc cœpit ſeipſum deuouere, & iurare, *dicens*, Non noui hominem. Et ſtatim gallus miſit vocem.

75 Tunc meminit Petrus verborũ Ieſu, qui dixerat ei, Priuſquam gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egreſſus extra, fleuit amarè.

69 Petrus verò ſedebat foris in atrio: & acceſſit ad eum una ancilla, dicens, Et tu cum Ieſu Galilæo eras.

70 At ille negauit coram omnibus, dicens, Neſcio quid dicis.

71 Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia: & ait iis qui erant ibi, Et hic erat cum Ieſu Nazareno.

72 Et iterum negauit cum iuramento, Quia non noui hominem.

73 Et poſt puſillum acceſſerunt qui ſtabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifeſtum te facit.

74 Tunc cœpit deteſtari, & iurare quia non nouiſſet hominẽ. Et cõtinuò gallus cantauit.

75 Et recordatus eſt Petrus verbi Ieſu quod dixerat, Priuſquam gallus cantet, ter me negabis. Et egreſſus foras, fleuit amarè.

Κεφάλαιον κζ.

CAP. XXVII.

Mar.15.a.1 luc.22.g.66 ioan.18.c.28

1 ΠΡωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.

2 Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.

1 M‖Ane autem quum eſſet, conſilium ceperũt omnes principes Sacerdotum & ſeniores populi aduerſus Ieſum, vt eum morte multarent.

2 Et vinctum eum abduxerũt, ac tradiderunt Pontio Pilato præſidi.

1 Mane autem facto, conſilium inierunt omnes principes Sacerdotum & ſeniores populi aduerſus Ieſum, ut eum morti traderent.

2 Et vinctum abduxerunt eum, & tradiderunt Pontio Pilato præſidi.

69 Extra, ἔξω. Extra eum locum videlicet in quo conſederat Pontifex, non autem extra domum, ſiue foris, vt Vulgata & Eraſmus interpretantur. Erat enim in atrium ingreſſus, vt dictum eſt ſuprà verſu 58: & paulo pòſt ex atrio dicitur ſeſe in veſtibulum recepiſſe.

71 Eum autem ingredientem, ἐξελθόντα δὲ αὐτόν. Deeſt pronomen αὐτὸν in vno codice: & certè quum poſtea addatur, abundabit ſecundo loco, niſi vertas tanquam abſolutè poſitum, ſicut fecit Vetus interpres: quem in eo quoque ſequutus ſum, quòd ἐξελθόντα ſum interpretatus præſenti tempore. Exiſtimo enim hæc contigiſſe non iam egreſſo Petro, ſed in ipſo egreſſu. Iis qui *erant* illic, τοῖς ἐκεῖ. Tria exemplaria legunt, λέγει αὐτοῖς, Ἐκεῖ καὶ οὗτος, dicit eis, Illic & iſte.

72 Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. In vno exemplari ſcriptum erat, idque (ni fallor) rectius, λέγων, Οὐκ οἶδα, dicens, Non noui.

73 Paulo pòſt, μετὰ μικρὸν: id eſt μετ᾽ ὀλίγον. Vulgata & Eraſmus, Poſt puſillum. Qui aſtabant, οἱ ἑστῶτες: id eſt οἱ παρεστῶτες, vt loquitur Marcus. Vulgata & Eraſmus ad verbum, Qui ſtabant.

74 Seipſum deuouere, καταναθεματίζειν. Ita exprimo vim præpoſitionis κατὰ, quaſi ſcriptũ ſit καθ᾽ ἑαυτοῦ. ἀνάθεμα Græci Theologi vocant quod Hebræi חרם. Vnde ἀναθεματίζειν: id eſt, extremis diris & execrationibus deuouere. Vulgata, Deteſtari. Eraſmus, Execrari. Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, Quia non nouiſſet. Eraſmus, Quòd non noſſet: quaſi ſcriptum ſit, ὅτι οὐκ οἶδε. Ego verò potius exiſtimo particulam ὅτι abundare, & ſubaudiendum participium Dicens, ex Hebræorum idiotiſmo: de quo dicemus Mar. 10. e. 35.

IN CAPVT XXVII.

1 Mane autem quum eſſet, πρωΐας δὲ γενομένης. Ad verbum, Matutino autem facto tempore. Nã ſubauditur ὥρας. Latini plerunque ſimpliciter dicunt Mane. Vulgata & Eraſmus, Mane autem facto.

2 Præſidi, ἡγεμόνι. Sic vocant Latini eum qui prouinciæ præeſt: Græci autem plerique ſcriptores ἀνθύπατον & ἔπαρχον. nam ἡγεμὼν propriè ducem ſignificat.

3 Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτόν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς Ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

4 Λέγων, Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

5 Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

6 Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν· ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

7 Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

8 Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.

9 (Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.

3 Tunc Iudas qui eum prodiderat, videns eum damnatum eſſe, pœnitens, retulit triginta argenteos *numos* ad principes Sacerdotum, & ſeniores,

4 Dicens, Peccaui prodito ſanguine innoxio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

5 Et *ipſe* abiectis illis *numis* argenteis in templum, ſeceſſit: & abiens, ‖ ſtrangulauit *ſeſe*.

6 Principes autem Sacerdotũ acceptis *numis* illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanan, quoniam pretium ſanguinis eſt.

7 Conſilio autem capto, emerunt ex eis agrum illum figuli, ad ſepulturam hoſpitum.

8 Quapropter vocatus eſt ager ille, ‖ ager ſanguinis, vſque in hodiernum diem.

9 (Tunc impletum eſt quod dictum eſt per Ieremiam Prophetam, dicentem, ‖ Et acceperunt triginta *numos* argẽteos, pretium æſtimati, qui æſtimatus fuit à filiis Iſrael.

3 Tunc videns Iudas qui eum tradidit, quòd damnatus eſſet, pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus Sacerdotum, & ſenioribus,

4 Dicens, Peccaui tradens ſanguinem iuſtum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

5 Et proiectis argenteis in templo, receſſit: & abiens laqueo ſe ſuſpendit. Act.1.c.18

6 Principes autem Sacerdotum acceptis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanã: quia pretium ſanguinis eſt.

7 Conſilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in ſepulturam peregrinorum.

8 Propter hoc vocatus eſt ager ille, Haceldama, hoc eſt ager ſanguinis, uſque in hodiernum diem. Act.1.c.19

9 (Tũc impletũ eſt quod dictum eſt per Ieremiã prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta argẽteos, pretium appretiati, quem appretiauerũt à filiis Iſrael. Zach.11.c.13

3 Prodiderat, παραδιδούς: ſignificatione præteriti pluſquamperfecti. In vno codice legitur παραδούς, & quidem rectius. Vulgata, Tradidit. Retulit, ἀπέστρεψε: ab Hebræo השיב, id eſt reſtituit. Sic in quibuſdam Galliæ partibus vulgò dicunt *retourner l'argent*, pro eo quod rectius dicitur, *rendre l'argent*.

4 Innoxio, ἀθῷον. Vulgata, Iuſtum: id eſt δίκαιον, ſicut in quodam codice legimus, eodem ſenſu. Eſt autem Hebraiſmus, quo ſignificat Iudas innocentem hominem à ſe proditum ad cædem.

5 Seceſſit, ἀνεχώρησε: id eſt abiit ex hominum conſpectu. Nam ſecretum aliquem locum quæſiuiſſe non dubium eſt, torquente ipſum conſcientia, & adigente ad ſuſpendium. Vulgata & Eraſmus, Receſſit. Strangulauit *ſeſe*, ἀπήγξατο. Vide Act. 1. c. 18.

6 Corbanan, κορβανᾶν: id eſt templi ærarium. Vocabulum eſt Syriacum: quod quum Euangeliſtæ Græcè ſcribentes noluerint mutare, ego quoque retinui. Sanguinis, αἵματος: id eſt vitæ, aut cædis. Tanti enim æſtimant vitam Filii Dei religioſi iſti homines: noſtris Phariſæis planè ſimiles, quibus religio eſt iudiciis capitalibus intereſſe, quum interim pios omnibus modis perſequantur ad necem, & aliis tradant iugulandos quos ſuis præiudiciis damnarunt. Non prorſus diſſimile factum de Chiis refert Herodotus, qui quum Pactyam quendam ipſorum opem implorantem Harpago præfecto dedidiſſent, & proditionis mercedem accepiſſent agrum Atarnenſem, nihil penitus ex eo agro diis rite offerri poſſe ſtatuerunt.

7 Agrum illum figuli, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Quum articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putauĩ hoc non temere eſſe factum, ſed Euangeliſtam de hoc agro loqui vt celebri & omnibus noto, quem etiam deſignaſſet Propheta Zacharias 11. c. 13. cuius oraculũ poſtea recitat. Itaque articuli vim expreſſi. Hoſpitum, τοῖς ξένοις. Ad verbum, hoſpitibus: id eſt peregrinis & exteris: veluti Romanis & aliis, quibus etiam mortuis coniungi, religio erat Iudæis.

9 Ieremiam, Ἱερεμίου. Sic habent conſtanter omnes codices: & hic nodus vetuſtiſſimos quoſque interpretes torſit: quia videlicet teſtimonium ex Zacharia ſumptum eſt, non ex Ieremia, vt planè videatur eſſe ἁμάρτημα μνημονικόν: ſicut cenſet Auguſtinus libro De conſenſu Euangeliſtarum tertio, cap. 7: itémque Euſebius ἀποδείξεως libro 10. Quòd ſi quis hunc errorem malit vel librariis tribuere, vel (quod potius arbitror) alicuius imperitiæ, qui Ieremiæ nomen adſcripſerit, quum Euangeliſta, vt alibi ſæpe, ita etiam hoc loco tantùm ſcripſiſſet διὰ τοῦ προφήτου: neceſſe tamen eſt vt fateamur iam olim hunc errorem in ſacros codices irrepſiſſe. Alias multas rationes adfert Eraſmus ex veteribus ſcriptoribus collectas. Sed in iſta poſtrema coniectura illud quoque me confirmat, quòd in Syriaca paraphraſi, (quam ſanè cõſtat non poſſe non eſſe vetuſtiſſimã) non adſcribitur vllius Prophetæ nomen. Deinde in literarũ cõpendiis facilè potuit ιου in ζου mutari. Et acceperunt, καὶ ἔλαβον. Quia hoc oraculũ, vt Græcè ſcribitur, parũ videtur reſpondere Hebraicæ veritati, in primis tenendũ eſt, ita plerunque citari ſolere Vetus teſtamentum à ſacris Noui teſtamenti ſcriptoribus, vt ſenſum reſpexerint, & Prophetiæ potius impletionem quàm oraculi ipſius verba recenſuerint. Id autem nemini mirum aut temerarium videbitur, qui ſibi perſuaſerit quod res ipſa conuincit, eundem Spiritum ore Euangeliſtarum loquutum eſſe, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuiſſe, quid futurum eſſet, prædicere: Euãgeliſtarum verò, quid ſit factum narrare. Itaque quum Spiritus Dei illorum oracula in nouo Teſtamento non exſeribat, ſed interpretetur, minimè certè debuit itidem enumerãdis vocabulis aſtringi. Deinde & hoc notandũ eſt,

versionem illam Græcam Prophetarum quæ extat sub nomine Septuaginta interpretum, vel supposititiam esse,(quod partim ex Iosepho,partim ex infinitis,& iis quidē crassissimis erroribus licet intelligere)vel certè aliam & plerunque diuersam ab ea qua vtuntur noui Testamēti scriptores: quod vel ex hoc loco licet intelligere:quem tamen constat variis modis fuisse conuersum. Nam vt cætera omittam de quibus copiosè agit Eusebius libro ἀποδείξεως τ, Septuaginta interpretes,& Symmachus,pro eo quod Euangelista mentionem facit κεραμέως,verterunt χωνευτήριον,id est Fornacem:in qua videlicet aurum & argentum exploratur. Aquila verò recon sentiens cum nostro Euangelista,πλάστην interpretatur.Sed nunc age,ad rem accedamus.Zacharias sic habet ad verbum,Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos.Et dixit Dominus ad me, Proiice illud ad figulum,honestum pretium quo æstimatus sum ab eis.Accepi igitur triginta argenteos,& proieci eos in domo Domini ad figulum.Nunc cum illis conferamus Euangelistæ verba,quæ sic habent,Et acceperunt triginta argenteos, pretium illius æstimati quem filii Israel æstimarunt,& dederunt eos in agrum figuli,sicut constituit mihi Dominus.Hæc autem siquis conferat,intelliget Euangelistam non tam vaticinium ipsum Prophetæ repetere quàm eius impletionem narrare:quanuis videatur in ipsius Prophetæ persona loqui.Itaque Zacharias de seipso loquens,vtitur prima persona,Accepi & Proieci: Euangelista verò cōtrà,narrās quod ab aliis est factū,tertiis personis vtitur ἔλαβον & ἔδωκαν. Deinde narrat Zacharias quid ipse fecerit Domini iussu. Euāgelista verò neque de Zacharia Propheta,neque de Iuda loquitur,sed narrat quid fecerint Iudæi: eos nimirū accepisse triginta illos argenteos à Iuda proiectos in domum Domini:& ex iis agrum emisse à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum est, Proieci eos ad figulum.Id est,quos futurū erat vt darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר accipi à Propheta propria significatione : & eos falli qui Kimhi authoritatem sequuti,putant in eo vocabulo mutatum esse א in י,vt significet eum qui præerat templi ærario:id est seniores & Sacerdotes quibus restituti fuerunt triginta argentei . Neque enim melior interpres quærendus quàm Euāgelista,qui disertè facit figuli mentionem:ita vt hæc verba Prophetæ, Ad figulum, Gallicè verti debeant, *pour un potier*, potius quàm *au potier*.Cæterùm hæc verba Prophetæ, Honestum pretium quo æstimatus sum ab eis,Euangelista his verbis exposuit, Pretium illius æstimati quem filii Israel æstimarunt: mutata prima persona in tertiam,quia inducit Propheta Deum ipsum loquentem : Euangelista verò ipse in persona sua loquitur.Deinde passiuum dicendi genus in actiuum transfert. Postremò explicat emphasin relatiui Eis,quo vtitur Propheta ad rei indignitatem amplificandam.Significatur enim Dominus triginta tantùm argenteis æstimatus:idque ab iis ipsis quos Dominus pro populo peculiari complexus erat.Et hæc quidē hactenus de huius loci explicatione.Cæterùm quod ad verborum interpretationem attinet,hæc verba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ,interpretatur Erasmus,Quem æstimatum emerunt(Pharisæi scilicet)à filiis Israel:id est à Iuda Israelita. Vulgata,Quem appretiauerunt à filiis Israel. At ego puto cōmodius sic verti posse, Quem æstimarūt qui sunt ex filiis Israel:id est,qui æstimatus fuit à filiis Israel.perinde acsi dixisset, τινὲς, vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Nam ita conueniunt Græca cum Hebræis.Deinde τιμᾶσθαι,pro Emere rem æstimatam,nusquam legi. Præterea præpositio Latinorum A in illo dicendi genere quod vsurpat Erasmus,fere respondet τῷ παρά. Vix enim dicere licet ἀγοράζεσθαι ἀπό τινος,sed potius παρά τινος.Itaque mihi videtur subaudiendus articulus οἱ,vel τινὲς,ante ἀπὸ,vt hæc verba,ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ,ordine constructionis præponantur verbo ἐτιμήσαντο,non subsequantur : ἀπὸ autem idem valeat quod ἐξ,vt infrà 21. In quo dicēdi genere etiam hæc eclipsis est bis vsurpata suprà 23.d.34, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ ἐξ αὐτῶν σταυρώσετε, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν:id est Occidetis ex ipsis,& crucifigetis ex ipsis, pro Nonnullos ex ipsis.Sed & multo apertius in recto casu eadem omnino eclipsis apparet,Actorum.21.c.16,& Ioh.16.v.17.

Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.

Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;

Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα· ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.

Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.

Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.

Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ

10 Et dederunt eos ad emendum agrum figuli,sicut cōstituit mihi Dominus.)

11 Iesus autem stetit corā præside, & interrogauit eum præses,dicens, Tú*ne* es rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis.

12 Et quū ipse accusaretur à principibus Sacerdotum & senioribus, nihil respondit.

13 Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te testificentur?

14 Et non respondit ei ad vllum verbum : ita vt miraretur præses valde.

15 Præses autē in festo consueuerat turbæ dimittere vnū vinctum,quem voluissent.

16 Habebant verò tunc vinctum insignem , qui dicebatur Barabbas.

17 Ipsis igitur coactis , dixit eis

10 Et dederunt eos in agrum figuli, sicut cōstituit mihi Dominus.)

11 Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicēs, Tu es rex Iudæorum? Dixit illi Iesus, Tu dicis.

12 Et quum accusaretur à principibus Sacerdotū & senioribus, nihil respondit.

13 Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quanta aduersum te dicūt testimonia?

14 Et non respondit ei ad ullum uerbum: ita ut miraretur præses uehementer.

15 Per diem autem solennem consueuerat præses populo dimittere unum uinctum, quē uoluissēt.

16 Habebat autem tunc uinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.

17 Cōgregatis ergo illis, di-

Mar.15.a.3 luc.23.a.3 ioh.18.f.33

11 *Túne es rex ille*, σὺ εἶ ὁ βασιλεύς. Ad verbum, Tu es ille rex.Sed adiuuanda est interrogatio pronūtiatione: ideo addidi particulam NE, vt hic locus corrumpi facilè non possit. Vim quoque articuli seruaui, sicut Erasmo placuit in annotationibus.

16 Habebant, εἶχον. Vulgata & Erasmus, Habebat, εἶχε.

Πιλάτος, Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;

Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.

Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν.

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.

Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.

Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῷός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.

Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.

Pilatus, Vtrum vultis dimittā vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?

18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.

19 Sedente autem eo pro tribunali,misit ad eum vxor eius,dicens,Nihil tibi *rei sit* cum iusto illo:multa enim passa sum hodie in somniis propter eum.

20 Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserūt turbæ vt peteret Barabban,Iesum verò perderet.

21 Respondens autem præses dixit eis, Vtrū è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

22 Dixit eis Pilatus,Quid igitur faciam Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.

23 Præses autem ait, Enimuero quid mali fecit? At illi amplius clamabant,dicentes,Crucifigatur.

24 Videns autem Pilatus se nihil proficere, sed maiorem tumultū fieri, accepta aqua abluit manus coram turba,dicēs, Innoxius ego sum à sanguine huius iusti:vos videritis.

25 Et respondens vniuersus populus dixit, Sāguis eius super nos & super filios nostros.

26 Tunc dimisit eis Barabban: Iesum autem flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

dixit Pilatus, Quem uultis dimittam uobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?

18 Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.

19 Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens, Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per uisum propter eum.

20 Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserunt populis ut peterēt Barabban, Iesum uerò perderent.

21 Respōdens autem præses ait illis, Quem uultis uobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabban.

22 Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? Dicūt ōnes, Crucifigatur.

23 Ait illis præses, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes, Crucifigatur.

24 Videns autem Pilatus quia nihil proficeret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua lauit manus coram populo, dicēs, Innocens ego sum à sanguine iusti huius: uos uideritis.

25 Et respondens uniuersus populus dixit, Sanguis eius super nos, & super filios nostros.

26 Tunc dimisit illis Barabbā: Iesum autem flagellatum tradidit eis ut crucifigeretur.

Marc.15.a.11 luc.23.c.18 iohan.18.g.40 act.3.c.14

21 E duobus illis, ἀπὸ τῶν δύο. Particula ἀπὸ manifestè hîc ponitur pro ἐκ, sicut suprà, hoc eodem capite, versu nono. Sic etiam Appianus, ἐμφυλίων α, Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ἐτύγχανον ἀπὸ τῆς βουλῆς τῷ Σύλλᾳ συνθέοντες, ἐψηφίζετο πολεμίους. Id est, Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant, hostes iudicauit.

22 Iesu, Ἰησοῦν. Ad verbum Iesum, quarto casu. Est autem Hellenismus. Vulgata, De Iesu.

23 Amplius, περισσῶς. Vulgata, Magis: id est μᾶλλον. Vide suprà 5.g.47.

24 Se nihil proficere, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ. Vel, hoc nihil eum iuuare. vt nō subaudiatur αὐτὸς, sed τοῦτο. Sed maiorem tumultum fieri, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται. vel, sed potius tumultum oriri. Vulgata & Erasm. Sed quòd magis tumultus fieret. Abluit manus, ἀπενίψατο τὰς χεῖρας. Similis quædam cæremonia instituitur Deut. 21. b.6. ad quam tamen non fit mihi verisimile Pilatum respexisse. Triclinius verò Sophoclis interpres, versiculum illum ex Aiace explicans, ἀλλ' εἶμι πρός τε λουτρὰ, & c. ita scribit, ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅτε ἢ φόνον ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας, εἰς καθαρμὸν τοῦ μιάσματος. Id est, Veteribus mos erat, in hominum cæde aliisue mactationibus, aqua abluere manus, expiationis causa. Vnde illud Virgilii 2. Æneid. Me bello è tanto digressum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero. Coram turba, ἀπέναντι τοῦ ὄχλου. ἀπέναντι hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν. Vulgata & Erasmus, Coram populo. A sanguine, ἀπὸ τοῦ αἵματος. id est cæde, ex Hebræorum consuetudine: quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur.

25 Sanguis eius, τὸ αἷμα αὐτοῦ. Hebraismus non ita facilis ad explicandum, nisi longo circuitu. Est enim hic sensus, Siquid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.

26 Flagellatum, φραγελλώσας. Quod scribit in hunc locum Erasmus, Christum à Pilato virgis cæsum,

quòd damnatos, ante vltimum supplicium virgis cædere, ex more esset Romano, id (ni fallor) huic loco nō conuenit, quum neque damnatus adhuc esset à Pilato Christus, neque etiam alia ratione fuerit ab eo flagellatus quàm vt rationem inueniret eius liberandi, si Iudæorū crudelitati aliqua ex parte satisfecisset, sicut ex Ioanne constat.

Mar.15.b.16 ioh.19.a.1

Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ᾽ αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.

27 ‖Tunc milites præsidis, quū abduxissent Iesum in prætoriū, coegerunt ad eum vniuersam cohortem.

27 Tunc milites præsidis suscipiētes Iesum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem.

Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην.

28 Et quum exuissent eum, circumposuerunt ei chlamydem coccinam:

28 Et exuentes eū, chlamydem coccineam circundederunt ei:

Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

29 Et coronam è spinis contextam imposuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ante eum summisso, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.

29 Et plectentes coronam de spinis, posuerunt super caput eius, & arūdinem in dextra eius: & genu flexo ante eū, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.

Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

30 Et quum inspuissent in eum, ceperunt arūdinem illā, & verberabant caput eius.

30 Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius.

Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

31 Et quum illusissent ei, exuerūt eum chlamyde, induerúntque vestimentis suis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

31 Et postquam illuserunt ei, exuerunt eum chlamydem, & induerunt eum uestimentis eius: & duxerunt eum ut crucifigerent.

Mar.15.b.22 luc.23.d.26

Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον, ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

32 ‖Exeuntes autem inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariauerūt vt portaret crucem eius.

32 Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonem: hunc angariauerunt ut tolleret crucem eius.

Mar.15.b.22 luc.23.c.32 ioh.19.c.16

Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,

33 ‖Et quum venissent in locū qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus,

33 Et uenerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod est Caluariæ locus,

Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

34 Dederunt ei acetum bibendum cum felle mistum: & quū gustasset, noluit bibere.

34 Et dederunt ei uinum bibere cum felle mistum: & quum gustasset, noluit bibere.

Mar.15.b.24

Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.

35 ‖Postquam autem crucifixerunt eum, partiti sunt eius vestimenta, sortem iaciētes: vt impleretur quod dictū est à Propheta, ‖Partiti sunt sibi vestimēta mea, & super vestem meam iecerunt sortem.

35 Postquam autem crucifixerunt eum, diuiserūt uestimenta eius, sortem mittentes: ut impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem, Diuiserunt sibi uestimenta mea, & super uestem meam miserunt sortem.

Psal.22.c.19

27 Quum abduxissent, παραλαβόντες. Vulgata & Erasm. ad verbum, Suscipientes. Ego verò arbitror ex antecedente intelligi consequens, sicut diximus suprà 4.v.5. Cohortem, σπεῖραν. Spira contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis, ita circumuolutis vt in se non recurrant. Inde factum vt pro militum caterua accipiatur hoc loco, & apud Ennium, vt Festus testatur. Sed & apud Appianum, ἐμφυλίων α. Sic etiā Hebræis idem vocabulum חבל funem propriè declarat, translatitiè verò pro caterua & cœtu accipitur: vt primo Samuelis cap.10.a.5.

28 Circumposuerunt, περιέθηκαν. Ita loquitur quia superiniicitur chlamys & circumuoluitur, carēs nimirum manicis. Vulgata & Erasmus, Circundederunt.

29 Contextam, πλέξαντες: id est Implexis spinis concinnatam. Apparet igitur milites per lasciuiam & ludibrium regiam quandam speciem Christo affinxisse. Ante, ἔμπροσθεν. Vertere solemus ἔμπροσθεν Coram, sed hic aliquid amplius videtur significari. Rex, ὁ βασιλεὺς pro, ὦ βασιλεῦ. Vide suprà 11.d.16.

30 Verberabant, ἔτυπτον. Vulgata & Erasmus, Percutiebant, ἐπαίεσαν. Caput, εἰς τὴν κεφαλὴν. Ad verbum In caput: quo modo etiam Gallicè loquentes dicimus, en la teste. Latini omittunt præpositionem.

32 Angariauerunt, ἠγγάρευσαν. Vide suprà 5.f.41.

33 Golgotha, γολγοθᾶ. Ita reperimus scriptum in omnibus codicibus, perperam tamen, pro γολγολθᾶ, altero λ detracto. Quod est, ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad verbum, Qui est dictus. In quodam codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. i. Quod est, si interpreteris: sicut suprà 1.d.23.

34 Acetum, ὄξος. In quodam exemplari legimus οἶνον, id est Vinum: sicut etiam conuertit Vetus interpres. ~~Sed illa lectio melius quadrat vaticinio Dauidis. Vide Ioh.19.v.29.~~

35 Vt impleretur, ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ testimonio in nullis vetustis codicibus reperimus.

Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.

36 Et sedentes seruabant eum illic.

36 Et sedentes seruabant eum.

Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ ΙΗΣΟΥΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

37 Et imposuerunt super caput eius crimen ipsius scriptum, HIC EST IESVS REX ILLE IVDAEORVM.

37 Et imposuerunt super caput eius causam ipsius scriptum, HIC EST IESVS REX IVDAEORVM.

Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσταί, εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.

38 Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextrā, & alter ad sinistram.

38 Tūc crucifixi sūt cū eo duo latrones: unus à dextris, & unus à sinistris.

Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν,

39 Qui verò præteribant conuiciabantur ei, mouentes capita sua,

39 Prætereuntes autem blasphemabant eum, mouentes capita sua,

Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

40 Et dicentes, ‖Tu qui destruis templum, & triduò ædificas, serua temetipsum: si Filius Dei es, descendas è cruce.

40 Et dicentes, Vah qui destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas salua temetipsum: si Filius Dei es, descende de cruce.

Ioh.2.c.19

Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον,

41 Similiter autem etiam principes Sacerdotum illudentes cum Scribis & senioribus, dicebant,

41 Similiter & principes Sacerdotum illudentes cū Scribis & senioribus, dicebant,

Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.

42 Alios seruauit, seipsum non potest seruare. si rex Israel est, descendat nunc è cruce, & credemus ei.

42 Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere. si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.

Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτόν. εἶπε γὰρ, Ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.

43 ‖Confidit in Deo, liberet eū nunc, si vult eum. dixit enim, Filius Dei sum.

43 Confidit in Deo, liberet nunc eum, si uult. dixit enim, Quia Filius Dei sum.

Psal.22.b.9 sap.2.d.18

Τὸ δ᾽ αὐτὸ καὶ οἱ λῃσταὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.

44 Idipsum autem etiam latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.

44 Idipsum autem & latrones qui crucifixi erāt cum eo, improperabāt ei.

Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐννάτης.

45 A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam regionem, vsque ad horam nonā.

45 A sexta autem hora tenebræ factæ sūt super uniuersam terrā, usque ad horam nonam.

Περὶ δὲ τὴν ἐννάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ηλὶ, Ηλὶ, λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ᾽ ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

46 Circiter verò horam nonā exclamauit Iesus voce magna, dicēs, ‖Eli, Eli, lama sabachthani? Hoc est, Deus meus, Deus meus, cur deseruisti me?

46 Et circa horam nonam clamauit Iesus uoce magna, dicens, Eli, Eli, lama sabachthani? Hoc est, Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?

Psal.22.a.2

37 Crimen, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, Causam: quod etiam declarat Græcis αἰτία, sed illa tamen significatio videtur huic loco melius conuenire.

40 Qui dissoluis, ὁ καταλύων. In quodam codice additur οὐά, quod rectè Vulgata conuertit Vah. Est enim χλευαστικόν. Ponitur autem ὁ καταλύων quasi in vocandi casu, vt paulo antè annotauimus, 13.b.14.

41 Et senioribus, καὶ πρεσβυτέρων. In vetustis omnibus addebatur, καὶ φαρισαίων, & Pharisæis.

42 Seruare, σῶσαι. Addita erat nota interrogationis, aut ridiculæ potius percontationis, in sex vetustis codicibus. Ei, αὐτῷ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant ἐπ᾽ αὐτῷ. quoddam etiam, ἐπ᾽ αὐτὸν, vt non videantur vsqueadeo inter se differre, Credere Deo, & Credere in Deum. Hoc enim discrimen potius statuerem inter Credere Deo, & Credere Deum.

43 Si vult eum, εἰ θέλει αὐτόν. Id est, Si est ei gratus. Nā θέλειν sic interdum accipitur, ex Hebræorum more, qui sæpissime ex antecedente intelligunt consequens, & ex consequente antecedens, in vocabulorū significatione. Sic dicitur Deus nolle iniquitatem, id est non approbare, vtpote quam puniat.

44 Idipsum autem, τὸ δ᾽ αὐτὸ. Integrum hunc versiculum non reperimus in vno vetere codice: sed sublatum puto à quopiam qui hæc pugnare censuerit cum iis quæ tradit Lucas de altero latronum.

45 Vniuersam regionem, πᾶσαν τὴν γῆν. i. χώραν. Vulg. & Erasm. Vniuersam terram, quasi omnes mūdi plagæ fuerint obscuratæ. Vide Mar.15.v.33.

46 Exclamauit, ἀνεβόησεν. Nam ἀνὰ vim addit verbo, quæ non fuit negligenda. Vulgata & Erasm. Clamauit. Lama, λαμά. In tribus exemplaribus legimus λαμμά. in septem λιμά. in vno λεμά. quæ variatio nata est partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diuersa apud ipsos Hebræos vocalium pronuntiatione.

Deseruisti, ἐγκατέλιπες. In hac tanta calamitate videlicet. Nam plus est (vt notat Erasmus) ἐγκαταλιπεῖν, quàm καταλιπεῖν: sicut deserere plus videtur esse quàm derelinquere, quo posteriore vsus est Vetus interpres.

47 Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

47 Quidam autem ex iis qui illic stabant, quum hæc audissent, dicebant, Eliam vocat iste.

47 Quidam autem illic stantes & audientes dicebant, Eliã vocat iste.

Psal.69.e.22

48 Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν.

48 Et statim currens quidam ex eis, ‖quum acceptam spõgiam impleuisset aceto, & circũposuisset calamo, dedit ei vt biberet.

48 Et continuò currens unus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arũdini, & dabat ei bibere.

49 Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

49 Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias seruaturus eum.

49 Cæteri verò dicebãt, Sine, videamus an veniat Elias liberans eum.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

50 Iesus autẽ quum rursum clãmasset voce magna, emisit spiritum.

50 Iesus autem iterum clamans voce magna, emisit spiritum.

2.Par.3.d.14

51 Καὶ ἰδού, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν.

51 ‖Et ecce, aulæum templi fissum est in duas partes à summo vsque ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.

51 Et ecce, uelum templi scissum est in duas partes à summo usque deorsum: & terra mota est, & petræ scissæ sunt:

52 Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη.

52 Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt.

52 Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt.

53 Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

53 Qui egressi è monumentis post resurrectionem eius, introierunt in sanctam vrbẽ, & apparuerunt multis.

53 Et exeuntes de monumentis post resurrectionẽ eius, uenerunt in sanctã ciuitatem, & apparuerunt multis.

54 Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

54 Cẽturio verò & qui cum eo erant seruantes Iesum, viso terræmotu & iis quæ facta fuerãt, timuerunt vehementer, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.

54 Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Iesum, uiso terræmotu & iis quæ fiebant, timuerunt ualde, dicẽtes, Verè Filius Dei erat iste.

55 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ.

55 Erant autem illic mulieres multæ procul spectãtes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

55 Erãt autem ibi mulieres multæ à lõgè, quæ sequutæ erant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

56 Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Iose mater, & mater filiorum Zebedæi.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorũ Zebedæi.

Mar.15.d.42 luc.23.g.50 ioh.19.d.38

57 Ὀψίας δὲ γενομένης, ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσήφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθήτευσε τῷ Ἰησοῦ·

57 ‖Quum autem serum diei esset, venit homo diues ab *vrbe* Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus fuerat Iesu:

57 Quum autem serò factum esset, uenit quidã homo diues ab Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu:

58 Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

58 Is adiit Pilatum, & petiit corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus.

58 Hic accessit ad Pilatũ, & petiit corpus Iesu. Tũc Pilatus iussit reddi corpus.

59 Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσήφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ·

59 Et Ioseph quũ accepisset corpus, inuoluit illud sindone pura:

59 Et accepto corpore, Ioseph inuoluit illud in sindone munda.

60 Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

60 Posuitque in monumẽto suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto saxo magno ad ostium monumenti, abiit.

60 Et posuit illud in monumento suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluit saxum magnum ad ostium monumenti, & abiit.

61 Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνή, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

61 Erat autem illic Maria Magdalene & altera Maria, sedẽtes contra sepulchrum.

61 Erant autem ibi Maria Magdalene & altera Maria, sedentes contra sepulchrum.

62 Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν, συνήχθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

62 Postero autem die quæ sequitur Parasceuen, coacti sunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,

62 Altera autem die quæ est post Parasceuẽ, conuenerunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,

63 Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

63 Dicentes, Domine, meminimus planum illum dixisse quũ adhuc viueret, Tertio post die surgam.

63 Dicentes, Domine, recordati sumus quia seductor ille dixit adhuc uiuens, Post tres dies resurgam.

64 Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτόν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

64 Iube ergo muniri sepulchrũ vsque in diem tertium: nequando veniant discipuli eius nocte, & furentur eum, dicántque populo, Surrexit à mortuis: & erit vltimus error peior priore.

64 Iube ergo custodiri sepulchrum usque in diem tertium: ne forte ueniãt discipuli eius, & furẽtur eum, & dicãt plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior priore.

65 Ἔφη δὲ αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

65 Dixit eis Pilatus, Habetis custodiã: abite, munite sicut scitis.

65 Ait illis Pilatus, Habetis custodiam: ite, custodite sicut scitis.

66 Οἱ δέ, πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας.

66 Ipsi autem profecti muniierunt sepulchrum, obsignato lapide, cum custodia.

66 Illi autem abeũtes munierunt sepulchrum, signantes lapidem, cum custodibus.

47 Eliam, Ἠλίαν. Alludunt isti (vt solent irrisores) ad nomen Eli, quod significat Deus meus, non imperitia linguæ, sed quòd profanus & crudelis animus hùc eos impelleret. Non posset autem amarissima ista paronomasia intelligi nisi Euangelista Hebræa illa verba recitasset.

48 Et circumposuisset, καὶ περιθεὶς, i. ἐπιθεὶς, imposuisset, extremo nimirum calamo circumuolutam. Calamum autem potius quàm arundinem interpretor hoc loco, non modò quia vsitatum est Latinis vocabulum: sed etiam quia fortassis hyssopi culmum declarat, sicut videtur apparere ex Iohannis 19.e.28. vt illic quasi arborescere hyssopum oporteat, sicut & sinapi, suprà 13.v.31: quemadmodum etiam sesamam & milium Herodotus seriò testatur, vt oculatus testis, in Babylonia in proceram arborem assurgere. Hoc tamen affirmare non ausim, quum 1.Sam.4.v.33. videatur, tanquam inter herbas humillima, cedris arborum procerissimis opponi.

49 Seruaturus, σώσων. Vulgata, Liberans: id est σώζων, aut potius ἐλευθερῶν. Erasmus, Liberaturus: id est ἐλευθερώσων, vel ῥυσόμενος. Cæterùm in duobus vetustis codicibus, post σώσων αὐτόν, additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευράν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα. id est, Alius autẽ accepta lancea confodit ipsius latus, & exiit aqua & sanguis. Quæ opinor ex Iohanne annotata, postea librariorum culpa in contextum irrepsisse: idque alieno loco, quum hæc sint Christi mortem consequuta, vt ex Iohanne apparet.

51 Aulæum, τὸ καταπέτασμα. Aulæum illud intelligit quo suspenso dirimebãtur Sancta sanctorum à Sancto. Fissum est, ἐσχίσθη. Vulgata & Erasmus, Scissum est, id est ἐτμήθη.

52 Aperta sunt, ἀνεῴχθησαν. Contextus narrationis huc nos deducit vt fissis petris, intelligamus aperta fuisse sepulchra, quæ videlicet testarentur Christi morte deuictam fuisse mortem. Quæ verò postea referuntur de sanctorum quorundam resurrectione & apparitione, etsi continenter ab Euangelista narrantur, ne vnius & eiusdem facti historiã veluti discerperet, tamẽ Christi resurrectionẽ esse consequuta, ex proximè sequenti versiculo apparet.

53 Qui egressi, καὶ ἐξελθόντες. Erasmus ad verbum, Et egressi. Vide suprà 26.c.53. Introierunt, εἰσῆλθον. Vulgata & Erasmus, Venerunt, ἦλθον. Apparuerunt, ἐνεφανίσθησαν. In quodam codice legimus ἐνεφάνησαν, eodẽ sensu. Declarat autem hæc apparitio istos non resurrexisse vt iterum inter homines versarentur, rursus morituri, sicut Lazarus, & alii, sed potius vt in vitam æternã Christum, cuius virtute resurrexerant, comitarentur: idque vt viuificæ Christi virtutis certa testimonia extarent. Quòd siquis roget quibus apparuerint, quos sermones habuerint, an & quando in cælum ascenderint, dicam me hæc omnia quæ Deus nos celauit, libenter ignorare.

54 Seruantes, τηροῦντες. Vulgata & Erasmus, Custodientes, φυλάσσοντες.

55 Mulieres, γυναῖκες. In duobus vetustis codicibus scriptum erat, καὶ γυναῖκες, Etiam mulieres.

57 Discipulus fuerat, ἐμαθήτευσε. Vulgata & Erasmus, Discipulus erat: id est ἐμαθήτευεν. Est autem hoc verbum interdum etiam transitiuum pro docere, vt infrà 28.d.19. à quo passiuum deducitur μαθητευθεὶς, quod vsurpatur suprà 13.g.52. 61 Contra, ἀπέναντι. i. E regione. vt in illo Virgilii loco, Vrbs antiqua fuit, (Tyrii tenuere coloni) Carthago, Italiã cõtra, Tyberináque lõgè Ostia, &c. 63 Planum, πλάνος. i. Præstigiator, quem γόητα Græci vocãt. qualem fuisse Christum Iudæi etiam hodie dicere non verentur. Vocabulum hoc Græcum vsurpat Cicero pro Cluentio, & Horatius libro 1. Epist. Vulgata, Seductor, non malè. Surgam, ἐγείρομαι. Vulgata, Resurgam, ἀνίσταμαι. præsens pro futuro. Interpretor autem μετὰ τρεῖς ἡμέρας, tertio pòst die, vel intra tres dies, vt annotauimus Mar.8.d.31. 64 Nocte, νυκτὸς. Hoc deest in Vulgata, neque scriptum erat in duobus vetustis codicibus. 65 Habetis, ἔχετε. Potest etiam imperandi modo verti, Habete, vt notat Erasmus: sed malo per indicatiuum interpretari. Custodiam, κουστωδίαν. id est, Præsidiarios milites, templi nimirum custodiæ designatos. Itaque sæpe commemoratur in Actis Apostolorum ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, & Pharisæis ac Pontificibus adiungitur. Mirum est autem istos superstitiosissimos homines nulla magni illius Sabbathi religione inductos fuisse vt à muniendo & obsignando sepulchro abstinerent, quod per Legem vix eis licuisset. Hæc enim gesta fuisse ineunte iam Sabbatho, apparet ex versu 61.